МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ТЕРНОПІЛЬСЬКА АКАДЕМІЯ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА

А.М.Стельмащук

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник для студентів економічних спеціальностей

Тернопіль
2000

ББК 65.9 (4 УКР)
С – 79

Стельмащук А.М. Державне регулювання економіки :
Навчальний посібник. – Тернопіль : ТАНГ, 2000. – 315 с.

У навчальному посібнику розглянуто питання становлення регульованої ринкової економіки, державного регулювання відносин власності і становлення ринкових структур, прогнозування та індикативного планування народного господарства, фінансово-бюджетного і кредитного регулювання, державного регулювання структурної перебудови народногосподарського комплексу, ринку продовольства, ринку праці, іевестиційної та зовнішньоекономічної діяльності.

Розрахований на студентів економічних спеціальностей, слухачів курсів підвищення кваліфікації, державних службовців, керівників, спеціалістів, менеджерів і всіх інших, хто цікавиться питаннями економіки народного господарства.

Рецензенти: **Коденська Марія Юхимівна, доктор економічних наук, головний науковий співробітник Інституту аграрної економіки УААН**

Лайко Петро Опанасович, доктор економічних наук, професор Національного аграрного університету

Надруковано ВАТ "Поліграфіст"
смт. Підволочиськ, вул. Патріарха Мстислава, 1а

Ум.друк.арк. 18,37. Формат 60/80 1/16
Зам. № 360. Наклад. Прим. 500.

ISBN 5-7763–2122-0

@ А.М.Стельмащук

В С Т У П

Становлення суверенної України знаменує собою поглиблення процесу демократичних економічних реформ, спрямованих на ефективну інтеграцію в світове ринкове поле, яке поєднує в собі ринкові засади і механізм державного регулювання.

Сучасний ринок регулюється державою за допомогою правових актів, що закріплюють ринкові відносини, широкого використання договірних відносин, через фінансування розвитку державного сектора, науки, культури, освіти, соціального захисту населення, через податкову, кредитну, банківську системи, ціноутворення та інші регулятори з метою досягнення цілей, визначених державною соціально-економічною політикою.

У західній економічній літературі регулюючі функції держави в ринковій економіці зводяться до трьох основних – законодавчої, стабілізуючої, розподільної. Зокрема, в рамках законодавчої функції держава розробляє систему економічних, соціальних та організаційно-господарських законів і постанов, які виступають правовими засадами ринкової економіки. Сутність стабілізуючої функції полягає у підтриманні високого рівня зайнятості та цінової рівноваги, а також стимулюванні економічного зростання. Розподіляюча функція пов’язана, з одного боку, з досягненням більш справедливого розподілу доходів у суспільстві, а з іншого – більш ефективним розміщенням ресурсів у ринковій економіці.

В українській економіці перехідний період до ринку істотно змінює зміст і характер державного регулювання економіки. Від функції прямого директивного планування економіки держава переходить до функції регулювання ринкових відносин вільних рівноправних економічних суб’єктів. На перший план виступають такі економічні елементи і важелі впливу як прогнозування та індикативне планування, розробка системи цільових програм та формування принципово нової фінансово-бюджетної та грошово-кредитної політики, інвестиційної та зовнішньоекономічної діяльності.

Для здійснення цього процесу необхідно мати висококваліфіковані кадри перш за все кадри економістів. У формуванні високоосвічених спеціалістів-економістів, які б відповідали вимогам часу, надзвичайно важливе значення має освоєння дисципліни “Державне регулювання економіки”. Вивчення даної дисципліни дасть можливість освоїти наукові основи раціонального розвитку і функціонування економіки України.

Державне регулювання економіки відноситься до дисциплін макроекономічної теорії, що розглядає економіку з точки зору єдиного цілого на основі аналізу структури та динаміки економічної системи. Це вчення про прогноз загального рівня національного обсягу виробництва, капітальних вкладень, виробничих фондів, сукупного попиту і сукупної пропозиції, про правові та економічні важелі державного регулювання економіки. Воно базується на основах

економічної теорії, використовує основні положення галузевих економічних дисциплін, статистики, математики та інших.

Предметом дисципліни є вивчення:

-закономірностей соціально-економічного розвитку суспільства;

-організаційно-економічних засад становлення ринкової системи господарювання;

-системи державних актів законодавчої і виконавчої влади, а також економічних важелів впливу та механізм їх застосування;

-методологічні і нормативні основи, методи і практичні результати прогнозування планування і державного регулювання соціально-економічного розвитку народного господарства.

На основі теоретичних основ прогнозування, планування і державного регулювання здійснюється макроекономічний аналіз і прогнозне моделювання економічних явищ та процесів розвитку галузей народного господарства.

Об'єктом дисципліни є народногосподарські комплекси, галузі народного господарства, підприємства і організації всіх форм власності.

Суб'єктом дисципліни є державні законодавчі і виконавчі структури, які розробляють, затверджують і організовують виконання нормативних актів по регулюванню народного господарства.

Мета дисципліни полягає в тому, щоб надати студентам теоретичні знання та практичні навички з методологічних і методичних основ прогнозування основних показників, чинників та наслідків макроекономічного розвитку країни в умовах ринку і державного регулювання економіки у відповідності з цілями та пріоритетами економічної політики.

Для досягнення поставленої мети в процесі викладання дисципліни ставляться такі завдання:

а) показати місце державного регулювання економіки в суспільстві, розкрити їх головне завдання та понятійний аппарат;

б) висвітлити зміст окремих теоретичних положень та практичних механізмів прогнозування і регулювання економіки;

в) дати визначення саморегулюючої функції ринкового механізму, необхідності та сутності державного втручання в економіку;

г) розкрити зміст механізму державного регулювання економіки за допомогою заходів фіскальної, грошово-кредитної, структурної, зовнішньоекономічної та соціальної політики;

д) вивчити моделі прогнозування економічного розвитку та механізми забезпечення економічного зростання;

е) ознайомитися зі світовим досвідом державного регулювання економіки.

Особлива увага звертається на ключові питання економічної стратегії і тактики розвитку нашої держави, які викладені в Конституції України, в інших законодавчих і нормативних документах.

1.ОСНОВИ СТАНОВЛЕННЯ РЕГУЛЬОВАНОЇ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

1.1. Етапи становлення економічної науки

Для обєктивного підходу до розробки стратегії і тактики нової економічної політики важливо проаналізувати історичний досвід становлення і розвитку економічної науки і практики. Етапи становлення економічної науки до XX століття представлені схемою 1.

Економічне вчення **епохи рабовласництва** характеризується виникненням в середині першого століття нашої ери нової релігійної науки **християнства**. Християнство обіцяло знищити бідність шляхом розподілу засобів споживання в древньохристиянській общині. Заслуга раннього християнства полягає в постановці питання про рівність між людьми. Філософські погляди цього періоду відображали Ксенофонт, Платон, Арістотель (Древня Греція), Катон, Варрон, Колумелла (Рим).

Економічне вчення **епохи феодалізму** в Росії починає розвиватися з часу утворення Древньоросійської держави (IX століття). В основі поглядів Єрмолая Єразма лежить теза про те, що праця селян - джерело багатства. А.Л.Ордин Нащокін - видатний державний діяч стверджував, що джерелом багатства є промислова праця, а також розвиток продуктивних сил суспільства.

Економічне вчення **капіталізму** відобразило три напрями: меркантилізм, фізіократи, класична школа політекономії.

Меркантилізм - походить від італійського слова "купець". Ця перша в світі школа політичної економії виникла в останній третині XV століття. Вона відображала інтереси торговельної буржуазії в період первісного нагромадження капіталу. Джерелом багатства меркантилісти вважали збагачення держави шляхом залучення в країну великої кількості золота і срібла. Представниками школи були: Франція - Антуан де Монкретьен, 17 ст.; Англія - Томас Мен, 17 ст.

Меркантилізм на першому етапі розвитку (XV – початок XVI ст.) набрав форми монетаризму, який ідеалізував благородні метали і вважав їх єдиною формою багатства. Його представники виступали проти вивезення грошей з країни, за обмеження імпорту.

На другому етапі розвитку меркантилізму його прихильники обстоювали розширення зовнішньої торгівлі, не забороняли вивезення грошей з країни. Деякі з них вимагали обкладання іноземних товарів високими митами, виступали за досягнення активного торговельного балансу шляхом розвитку національного виробництва й вивезення частини товарів за кордон, посилення ролі держави.

Схема.1.

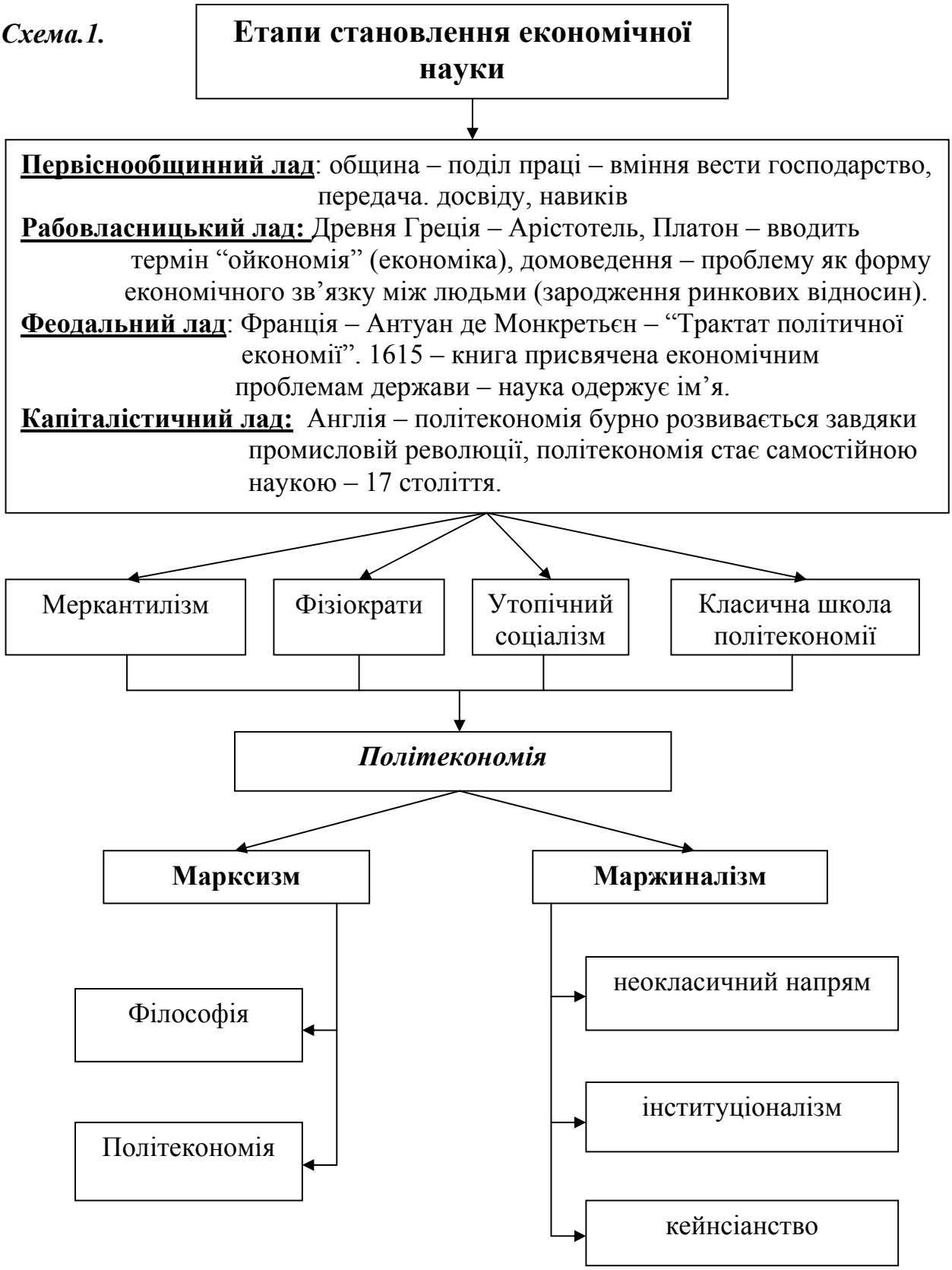
Етапи становлення економічної науки
Первіснообщинний лад: община – поділ праці – вміння вести господарство, передача. досвіду, навиків
Рабовласницький лад: Древня Греція – Арістотель, Платон – вводить термін "ойкономія" (економіка), домоведення – проблему як форму економічного зв'язку між людьми (зародження ринкових відносин).
Феодальний лад: Франція – Антуан де Монкретьєн – "Трактат політичної економії". 1615 – книга присвячена економічним проблемам держави – наука одержує ім'я.
Капіталістичний лад: Англія – політекономія бурно розвивається завдяки промисловій революції, політекономія стає самостійною наукою – 17 століття.
Меркантилізм
Фізіократи
Утопічний соціалізм
Класична школа політекономії
Політекономія
Марксизм
Маржиналізм
Філософія
Політекономія
неокласичний напрям
інституціоналізм
кейнсіанство

Представник французького меркантилізму Антуан де Монкретьєн розглядав гроші як товар. В цілому західноєвропейські меркантилісти єдиним джерелом прибутку називали нееквівалентний обмін. Таким чином, політика держави в період першопочаткового капіталу відображала інтереси торгового капіталу, предметом вивчення була сфера обороту.

Меркантилізм відіграв важливу роль: а)сприяв першопочатковому нагромадженню капіталу; б) сприяв розвитку товарно-грошових відносин; сприяв розвитку продуктивних сил. Позитивною стороною меркантилізму є те, що це була прогресивна економічна теорія, яка вперше висвітлила основну мету розвитку капіталістичного способу виробництва.

Недоліками меркантилізму були: неправильне визначення джерела багатства, прибутку та їх основних форм; помилкове визначення вартості грошей *(вважали, що ця вартість зумовлена природними властивостями золота і срібла)*; рекомендації ранніх меркантилістів, які направлялись на заборону вивезення грошей з країни, на обмеження імпорту, що стримувало розвиток торгівлі; визначення сфери обігу як предмета політичної економії.

Фізіократи – походить від слів "Фізіс" - природа, "Кратос" - влада. Представниками школи були Ф.Кене і Ж.Тюрго *(18 ст.)*. Вони першими перенесли дослідження про походження прибуткового продукту із сфери обороту в сферу виробництва, зокрема в землеробство. Земля, на їхню думку, була найвищою цінністю, яка приносить прибуток. Промисловість, транспорт, торгівля визначалися як "безплідні" галузі. Фізіократи проаналізували капітал як один з факторів виробництва і прибуток як форму доходу на капітал. Вони ввели в науковий обіг категорію "чистий продукт", який розглядали як обсяг і вартість сільськогосподарської продукції за вирахуванням всіх витрат.

Ф.Кене розробив економічну таблицю, в якій вперше зробив спробу кількісного макроекономічного аналізу натуральних і грошових потоків матеріальних цінностей у народному господарстві. Ця таблиця стала базою для методів аналізу "витрати-випуск", яка використовується у XX ст. і розкриває міжгалузеві зв'язки.

В цілому фізіократи першими визначили дію об'єктивних законів не тільки в природі, але і в суспільстві. Обмеженість їх поглядів виразились в тому, що тільки землеробство вони оцінювали як виробничу сферу.

Класична школа політекономії – слово "класична" означає "наукова". Цей напрям розвивався до першої половини XIX століття. Його засновниками були У.Петті (Англія), П.Буагільбер (Франція). Найвищим досягненням в розвитку цієї теорії були праці англійських економістів А.Сміта (1723-1790рр) та Д.Рікардо (1772-1823рр). Їх класичний напрям побудований на теорії трудової вартості. Вона вважає джерелом доходів експлуатацію найманих робітників, досліджує механізм відтворення суспільного капіталу. Представники цієї школи виступають за обмеження вмішування держави в економіку, за свободу торгівлі, намагаються пояснювати закони, які управляють економічними явищами. Джерело прибутку

вони розглядають, як надлишок вартості над заробітною платою. Найважливішою умовою росту багатства країни вважають свободу господарської діяльності. Основоположнику школи Уільяму Петті належить вираз: "Праця є батько багатства, а земля – його мати" (тобто прибуток дає земля і праця).

Досягненням класичної політичної економії є те, що вона: зосередила увагу на аналізі відносин у сфері виробництва, включивши до неї всі галузі матеріального виробництва, та на вивченні її об'єктивних закономірностей; започаткувала теорію трудової вартості, згідно якої людська діяльність є єдиним джерелом вартості, а також аналіз капіталу та процесу відтворення; вперше поставила проблему економічних законів, досліджувала їх об'єктивний характер, механізм дії, необхідність врахування і використання цих законів у господарській практиці та політиці.

До недоліків класичної політичної економії можна віднести наступне: при аналізі відтворення суспільного капіталу А.Сміт не врахував постійного капіталу, тому вартість сукупного суспільного продукту він звів лише до величини зарплати і прибутку; Д.Рікардо визначав вартість товару через механізм "попиту і пропозиції", тобто як результат змішування абстрактної і конкретної праці; поняття "капітал" А.Сміт і Д.Рікардо звели до речового змісту – засобів виробництва.

Теорія утопічного соціалізму - теорія про знищення експлуатації, економічної і соціальної нерівності, пригнічення. Представниками утопічного соціалізму були:

- періоду раннього середньовіччя - Томас Мор (1478-1535), Томазо Кампанелла (1568- 1639) автор книги "місто Сонця";

- 19 століття - Сен Сімон, який вважав, що рушійною силою є розум і наука; Шарль Фурьє, який був противником революційних дій і виступав за мирний перехід до нового суспільства; Роберт Оуен, яким висунув план реорганізації суспільства шляхом створення кооперативних общин;

- в Россії - Радіщєв А.Н., Тургеньєв Н.І., Пестель Л.Н., Герцен А.У. Помилки утопістів полягали в неправильному уявленні про шляхи переходу до соціалізму, оскільки вони не розглядали пролетаріат як клас і їх погляди були відірвані від пролетарського руху.

На початку другої половини XIX ст. політекономія, переживаючи глибоку кризу, розщепилась на дві гілки - марксизм і маржиналізм, які розвиваються в прямо протилежних напрямах. Марксизм виступав як революційне вчення, що проголошувало швидкий кінець капіталізму, а маржиналізм займав принципово іншу позицію, яку можна охарактеризувати як зберігаючу по відношенню до капіталістичного суспільства. В теоретичну боротьбу марксизм і маржиналізм вступили, маючи приблизно однакові стартові позиції. Обидві системи оволодівали достатньою логікою і переконливістю. Однак умови, в яких проходив їх дальший розвиток, виявились далеко не однаковими. На відміну від маржиналізму марксизм, по крайній мірі в нашому столітті і в наші країні, був

поміщений в тепличні умови. Тобто, починаючи з 20-х років XX ст., все що народжувала немарксистська думка з порогу відкидалося і безжалісно витоптувалося. Позбувшись противників, марксизм набув монополії на істину, яка, як і всяка монополія, хворіє застоєм. Якщо маржиналісти ніскільки не стидилися запозичати ідеї у Маркса, які вважали корисними, то радянські економісти, створивши карикатурно-нігілістичний образ немарксистської політекономії, навіть заборонили вивчати західну економічну думку.

Марксизм як теорія виник при наступних передумовах: економічних - кінець промислового перевороту; розвиток каліталістичних виробничих відносин; політичних - робітничий рух відділився від буржуазно-демократичного; загострились класові протиріччя; почалась політична боротьба, якій потрібна передова політична теорія; теоретичних - виникла німецька філософія, англійська політична економія, французький утопічний соціалізм; наукових - було відкрито закон збереження і перетворення енергії вчення про клітинну будову живих організмів еволюційне вчення Дарвіна.

Значення теорії марксизму полягає в наступному: марксизм розкрив, що основу розвитку суспільства складає матеріальне виробництво, а праця лежить в основі виникнення економічних відносин; на основі методу матеріалістичної діалектики дано глибокий аналіз капіталістичного ладу; дано глибокий аналіз дії економічних законів, ринкових механізмів; завершена теорія трудової вартості, яка дає ключ до розуміння ринкових відносин і суті всієї економічної науки (відтворення, нагромадження і обороту капіталу, конкуренція, безробіття, види капіталу і т.д.).

Сучасний позитивний погляд на марксизм виражається в тому, що: роботи Маркса є досягненням загальнолюдської культури всієї суцільної цивілізації; Маркс може бути названий останнім з великих економістів класичної школи; марксизм вчить способу аналізу соціально-економічної і політичної реальності.

Основними досягненнями даної теорії є тє, що марксизм: довів до рівня наукової теорії ідеї класиків політичної економії про двоїстий характер праці (споживної вартості і вартості, абстрактної і конкретної праці); в теорії вартості виділив обмін як істотну умову визначення вартості товару, перетворення продукту праці на товар; обгрунтував прогресивну роль акціонерної власності як в умовах капіталістичного способу виробництва, так і в побудові досконалішого суспільства; обгрунтував неминуче зростання ролі крупних підприємств і процес виникнення монополій, а також економічної ролі держави в умовах капіталізму; вперше (в період кризи 30-х років XIX ст.) довів, що ринковий механізм приводить до диференціації суспільства на багатих і бідних, до суперечностей під час кризи надвиробництва.

Основними недоліками даної теорії є те, що марксизм: недооцінював роль приватної власності, тобто недооцінював біологічну природу людини, а відповідно перебільшував соціальний аспект її сутності; переоцінював роль крупного виробництва; недооцінював індивідуальне, а переоцінював колективне

привласнення; необгрунтовано вважав джерелом вартості лише працю найманих працівників, ігноруючи при цьому працю підприємців; повністю витісняв товарно-грошові відносини і виступав за тотальне одержавлення економіки.

Маржиналізм (в перекладі – "граничний") виник в середині XIX ст. Причиною його виникнення стали вади марксистської економічної теорії і класичної школи політекономії, а також процес вульгаризації політекономії, зумовлений поглибленням суперечностей капіталістичного способу виробництва, зокрема кризових явищ.

Основою маржиналізму є теорія граничної корисності, згідно з якою ринкова ціна товару визначається не суспільно необхідними витратами праці, а ступенем насичення потреби у ньому, корисністю останньої одиниці запасу певного виду товарів.

Маржиналізм одержав широке поширення і включив ряд шкіл, які склалися в різних країнах: австрійську, лозанську, кембриджську і т.д. Так, в США Чікагський університет є визнаним центром монетаризму та інших консервативних течій. Гарвардський університет і Масачусетський технологічний інститут відомі схильністю до ліберальних ідей.

Позитивні сторони маржиналізму визначає наступне: докладний аналіз функціонування ринку; з'ясування закономірностей ціноутворення та грошового обігу, попиту, намагання дослідити питання оптимального розподілу та використання ресурсів.

Негативні сторони маржиналізму відображають наступне**:** переважає суб'єктивна мотивація, суб'єктивна оцінка економічної поведінки людей; абстрагування від вивчення соціально-економічної сутності капіталізму, тобто від відносин власності, від виробничих відносин; на перше місце ставили не відносини між людьми в різних сферах суспільного відтворення, а відносини людей до речей.

Всю сукупність течій, шкіл західної економічної думки можна згрупувати в три основні напрями : неокласичну економічну теорію, інституціоналізм, кейнсіанство.

Неокласична економічна теорія виникла в 70-х роках XIX ст. Її засновниками були австрійські економісти К.Менгер, Ф.Візер, Е.Бем-Баверк, англійський науковець – У.Джевонс, швейцарський економіст – Л.Вальрас. Об'єктом дослідження даної теорії була поведінка людини (продавця робочої сили, споживача чи підприємця) стосовно максимізації свого доходу.

Прихильники неокласичної економічної теорії аналізують граничну корисність, протиставляючи її теорії трудової вартості. Вартість товару вони визначають корисністю останнього, тобто граничною корисністю.

Представники неокласичної економічної теорії висунули теорію загальної економічної рівноваги, згідно з якою механізм вільної конкуренції забезпечує повне використання економічних ресурсів. Ця теорія найбільшого розвитку набула в працях англійських економістів А.Маршалла і А.Пігу.

Інституціоналізм виник наприкінці XIX – на початку XX ст. Його засновниками були американські науковці Т.Веблен, Д.Коммонс, У.Гамільтон, англійський економіст А.Гобсон. Всі вони критично відносилися до функціонування ринкової системи. Найпрогресивнішими ідеями прихильників сучасного інституціоналізму є необхідність участі трудящих у власності та управлінні виробництвом, надання їм соціальних гарантій, а гуманітарній інтелігенції влади.

Кейнсіанство виникло в 30-х роках XX ст. Його засновником був англійський економіст Дж.Кейнс. Він стверджував, що досягти рівноваги в економічній системі неможливо через механізм вільної конкуренції. Він обгрунтував необхідність активного втручання держави в розвиток соціально-економічних процесів, оперуючи такими глобальними категоріями як національний доход, сукупні інвестиції, споживання, зайнятість, нагромадження. Розширення функцій держави необхідні для боротьби із кризами, безробіттям та іншими наслідками вільної ринкової економіки.

До основних альтернативних кейнсіанській і неокейнсіанським концепціям слід віднести монетаризм, теорію раціональних очікувань, теорію економіки пропозиції, неокласичні теорії державного регулювання ринкової економіки.

Нова теорія – **монетаризм** виникла в середині 50-х років XX ст.**.** Її засновником став М.Фрідмен, який виступав проти активного і широкомасштабного втручання держави в економіку, проти державних заходів стимулювання попиту. Монетарна теорія розглядає роль грошової маси як визначальної ланки господарського механізму.

Основними твердженнями монетариської теорії є такі аспекти макроекономіки: приватна економіка є стабільною, існує постійна тенденція до рівноваги, оскільки ринок самостійно регулюється цінами і кількістю товарів; антициклічний державний вплив не є репакцією, а причиною кон'юнктурних коливань, він означає відсутність гарантій для приватного сектора і веде до помилкових рішень.

Монетаристи є прихильниками вільного ринку, а державне управління вважають шкідливим для індивідуальної ініціативи та неефективним.

Вони роблять ставку на регулювання сукупного попиту шляхом зміни грошової пропозиції в країні методами кредитно-фіскальної політики. За монетаристами рівень господарської активності визначається кількістю грошей, що перебувають в обігу.

Теорія "економіки пропозиції", автором якої є А. Лаффер, також зв’язує стагфляцію з державним втручанням в економіку, а саме із зростанням податків, які негативно впливають на стимули до праці. Тому центральну роль вона відводить ринковим механізмам стабілізації. Якщо неокейнсіанська стратегія регулювання економіки базувалась на управлінні динамікою і структурою попиту і значному перерозподілі національного доходу, то теорія пропозиції на управлінні пропозицією. Прихильники теорії "економіки пропозиції" виступають

за підтримку великих скорочень податків, переходу від прогресивних до регресивних податків, розглядаючи це як умову стимулювання заощаджень та інвестицій.

Скорочення податків, на думку авторів даної теорії, тимчасово обмежує надходження в бюджет, зате збільшує засоби підприємців і населення, які перетворюють доходи на заощадження та інвестиції. Це спричинить стимулювання розширення виробничих потужностей, пожвавлення виробництва, зростання прибутків, збільшення зайнятості, підвищення доходів населення, що створює умови для поповнення доходів держави навіть при значних податкових ставках.

Концепція монетаризму і теорії "економіки пропозиції" були покладені в основу **неоконсервативної економічної політики**, яку проводили Р.Рейган і М.Тетчер у 80-х роках. Однак неоконсервативна модель державного регулювання економіки, яка була розрахована на досконалу конкуренцію, виявилась неспроможною розв'язати складні соціально-економічні завдання ринку. Тому в чистому вигляді вона сьогодні ніде не використовується.

Теорія раціональних очікувань дістала поширення з середини 70-х років, коли в економіці виникли високі рівні інфляції і безробіття, стагфляція. Ця теорія виходить з того, що всі ринки є висококонкурентними, рівноважні ціни швидко пристосовуються до нових ситуацій, зарплата і ціни можуть як підвищуватись, так і знижуватись. Ринкові суб'єкти ведуть себе раціонально, в очікуванні зростання цін розширюється ринковий попит, стимулюючи нове зростання цін. Таким чином, ефективність стабілізаційної політики держави зводиться до нуля.

Концепція "промислової політики" зародилась і пройшла практичну апробацію в Японії. Під "промисловою політикою" розуміють політику національної держави по відношенню до всього підприємницького сектора Головна мета промислової політики модифікація галузей, структури високорозвинутого господарства при поєднанні зусиль держави і приватного капіталу. Ця політика відводить певну роль державі в розподілі сукупного капіталу по галузях. Ідея промислової політики були впроваджені в ряді країн Західної Європи.

Таким чином, аналіз вищеназваних теорій засвідчує, що ***монополією на істину не володіє ніхто, як і на звання "єдино вірного і передового вчення". Кожне вчення вносить свою частку в побудову будівлі економічної теорії і лише спільними зусиллями вони можуть наблизитися до істини.***

1.2. Розвиток економічних моделей суспільства

На основі виникнення та існування альтернативних економічних теорій в XX столітті сформувалися і функціонували такі економічні моделі: модель економічної ринкової рівноваги, модель планової економіки, модель регулювання ринку.

1.2.1. Модель чистої ринкової економіки та її еволюція

Ринкова економіка, згідно з теорією А.Сміта, - це лад, в якому відбувається вільна гра ринкових сил. Природною рушійною силою господарського розвитку є прагнення індивіда до реалізації своїх економічних інтересів. Дбаючи про свої інтереси, така економічно вільна людина покращує як свій добробут, так і примножує багатство суспільства. Інтереси індивідів певною мірою гармонізує конкуренція, завдяки чому досягається економічна рівновага. Конкуренція вирівнює попит і пропозицію, відновлює пропорційність, тобто здійснюється саморегулювання економіки.

У ринковій економіці державі належить другорядна роль: вона виконує лише ті функції, які не може виконати окремий індивід або зробить він це неефективно. Суперечностей між індивідом і суспільством не існує.

Економісти - дослідники XX століття зробили такий внесок у розвиток економічної теорії ринкової економіки:

1. Альфред Маршалл був одним з перших економістів, який вивів показник попиту з функції корисності (граничної корисності). Він зазначав, що будь-які фактори виробництва - земля, машини, обладнання, кваліфікована і некваліфікована праця тощо - мають тенденцію бути використаними лише доти, доки вони приносять вигоду власникам. "Праця і капітал - зауважував А.Маршалл, - щорічно виробляють певну "чисту" кількість товарів та послуг.

Конкуренція призводить не до рівності, а до нерівності доходів, отриманих двома індивідуумами з різною продуктивністю у кожний відрізок часу, а також до її нерівності у двох районах, в яких середній рівень продуктивності неоднаковий.

У моделі розподілу доходу А.Маршалла заробітна платня виступає як винагорода робітнику за те, що він жертвує працею, підприємницький доход - винагорода власникові капіталу, а відсоток - винагорода за очікування.

А.Маршалл дійшов висновку, що для досягнення добробуту народу держава повинна обкладати вищими податками одні галузі і підтримувати субсидіями інші. Національний доход, за теорією А.Маршалла, виникає внаслідок взаємодії факторів виробництва праці та капіталу, кожен з яких отримує доходи відповідно до їх граничної продуктивності.

2. Теорія загальної рівноваги Л.Вальраса - перша спроба побудови формалізованої моделі на основі макроекономічних величин, що відображають особливості поведінки господарських суб'єктів на ринку.

У моделі Л.Вальраса стан рівноваги досягається тоді, коли відношення граничної корисності товару до його ціни для всієї товарної маси стає однаковим. Вчений дотримується методологічних підходів при аналізі попиту на гроші. За його словами споживачі володіють двома видами оборотного капіталу: запасами споживчих товарів і запасами грошей. Підприємці також володіють запасами товарів і залишками грошей. Величину попиту і пропозиції на запаси товарів і залишки грошей можна виразити функцією цін. Загальна сума реальних ліквідних залишків (запасів), яким суспільство прагне володіти, повинна дорівнювати

наявній кількості грошей у стані рівноваги. Механізм досягнення цієї рівноваги полягає у коливаннях ставки відсотка.

За Л.Вальрасом, попит на гроші є спадною функцією ставки відсотка, оскільки відсоток - це ціна відмови від корисності, що отримується від володіння активами в ліквідній формі. Оскільки корисність послуг запасів грошових залишків повинна перебувати у такому ж співвідношенні зі ставкою відсотка, як і гранична корисність будь-якого іншого товару, то грошова та реальна ставка у рівновазі повинні бути однаковими.

З часом теорія ринкової економіки зазнавала істотних змін. В середині XX ст. західнонімецькі економісти Л.Ерхард та В.Ойкен запропонували концепцію "соціально-ринкової економіки", яка значно відрізняється від концепції вільної ринкової економіки і значно посилює роль держави.

Одним з найважливіших завдань держави вважається забезпечення вільної конкуренції, яка сприяє зростанню продуктивності праці, зниженню цін, підвищенню реальної заробітної плати, а відповідно забезпеченню добробуту народу.

Другим важливим критерієм є оптимальне поєднання ринкової та планової (централізовано регульованої) економіки. "Соціально-ринкова економіка" визначається як форма економічної організації ринкового типу з налагодженим механізмом державного регулювання, відповідною інституціональною структурою і системою соціального захисту населення.

1.2.2. Модель змішаної регульованої економіки

На противагу класичним і неокласичним теоретичним підходам в перші десятиліття XX ст. виникла **західна модель соціально-економічного розвитку**, що передбачає поєднання приватної і державної форм власності, плану і ринку, проведення інституціально-соціальних реформ з метою побудови прогресивнішого ладу. Її авторами були представники німецької історичної школи Г.Шмоллер, А.Вернер, В.Зюмбарт та інші, які в останній чверті XIX ст. виступали за державне втручання в економіку з метою її модернізації, за проведення соціальних реформ. Джерелом цієї моделі став інституціоналізм.

В 30-х роках XX століття внаслідок економічної кризи перевиробництва виникла **кейнсіанська модель державного регулювання ринку**. Американський економіст Дж.Кейнс розробив механізм активного державного регулювання економіки з використанням ринкових важелів. Зокрема в його теорію "вмонтовані" такі методи безпосереднього втручання держави в макроекономічні процеси, як державна власність, організація громадських робіт, надання субсидій приватним компаніям, які є ознаками соціалізації економіки.

Модель змішаної економіки збагатитися елементами нового змісту завдяки **неокласичному синтезу** – узагальнюючій економічній концепції, в якій поєднуються окремі аспекти неокласичного напряму, макроекономічної рівноваги і кейнсіанського напряму. Представниками неокласичного синтезу були американські економісти П.Самуельсон, Дж.Хікс, Е.Хансен та інші, які

обстоювали необхідність державного втручання в економіку через використання різноманітних методів антициклічного регулювання (насамперед сукупного попиту) з метою досягнення загальної рівноваги (зокрема рівності інвестицій і заощаджень) існуючої економічної системи.

Виділяють три основні варіанти змішаної моделі економіки: консервативний, ліберальний, соціал-реформісткий. Кожний із них набуває певних специфічних ознак в тій чи іншій західній країні, що зумовлено особливостями її економічного, соціального, політичного, національного, історичного розвитку.

Консервативний варіант змішаної економіки передбачає обмежене втручання держави в макроекономічні процеси з метою створення сприятливих умов для розвитку приватного сектора, ринкових важелів саморегулювання економіки. Прихильниками даного варіанту були американські економісти Л.Мізес, Ф.Хаєк, М.Фрідмен та інші.

Ліберальний варіант змішаної економіки, представниками якого були Дж.Гелбрейт, Р.Хейлброннер та інші, передбачає проведення важливих інституційних і соціальних реформ, раціональну взаємодію приватного і державного секторів економіки, впровадження системи національного планування, здійснення поступової соціалізації капіталістичної економіки.

Соціал-реформісткий варіант змішаної економіки, представниками якого були теоретики лейбористської партії Великобританії, автори концепції демократичного соціалізму, здійснює оптимальне поєднання децентралізму і централізму, планування і ринку, індивідуальних і колективних форм власності для поступової трансформації капіталізму в більш прогресивне суспільство.

Важливою теоретичною основою змішаної економіки стало **кейнсіанське макроекономічне вчення** про регулюючу роль держави. Кейнсіанська революція у макроекономіці стала після другої світової війни імпульсом для нового етапу розвитку економічної науки. Кейнсіанство з'явилось як наукова течія, що заперечувала концептуальні підходи класичної політекономії. Джон Мейнард Кейнс якщо й не зруйнував, то дуже похитнув класичну догму "гармонійного" саморегулювання національної економіки, яка управляється цінами ринкової рівноваги при наявності повної зайнятості й без економічного регулювання державою, матеріальні запаси.

Дж.М.Кейнс у праці "Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей" розв'язав чимало важливих макроекономічних проблем, що знаменувала зародження нового напрямку економічних досліджень. Він дійшов висновку, що внутрішня нестабільність характерна для економічних систем.

Головну увагу Дж.Кейнс приділив проблемі регулювання попиту та факторів, що визначають його. Ефективний попит пропонується стимулювати через: - здешевлення кредиту (тобто зниження норм відсотка); збільшення державних витрат; вплив держави на зростання споживчого попиту, тобто на

послаблення властивої людям схильності до заощаджень; досягнення оптимального співвідношення між попитом і пропозицією у сфері зайнятості.

З теорії Кейнсіанської школи макроекономічного регулювання випливає наступне: уряд завжди мав достатній набір ефективних макроекономічних інструментів з допомогою яких національну економіку можна стабілізувати; рівновага національної економіки передбачає такий рівень виробництва, при якому загальні видатки достатні для закупівлі даного обсягу продукції; "Кейнсіанський хрест" найпростіша інтерпретація теорії національного доходу Дж.М.Кейнса. Він показує, як визначається доход при даному рівні планових інвестицій і бюджетно-податковій політиці, що проводиться державою; причина впливу мультиплікативного ефекту бюджетної політики на доход полягає в тому, що збільшення доходу закономірно зумовлює зростання рівня споживання. Зростання державних видатків збільшує доход. Це збільшує рівень споживання, що у свою чергу збільшує величину доходу, який сприяє зростанню споживання, тощо (цей процес повторюється).

1.2.3. Модель планової економіки

Наприкінці 20-х років в нашій країні утвердилася і проіснувала до кінця 80-х років XX ст. модель планової економіки. Її основними характеристиками були: відмова від природного процесу усуспільнення розвитку і насильницьке одержавлення засобів виробництва, відчуження від власності безпосередніх виробників; згортання товарно-грошових відносин, утвердження примусових методів організації праці; зрівняльність інтересів усіх працівників; бюрократизація всіх державних структур. Ця система ігнорувала об’єктивні закони розвитку і загально-людські цінності.

Основними недоліками функціонування моделі планової економіки були: неприйняття для оцінки господарювання показника прибутку, а використання в якості критерія показника валової продукції, який не дає реальної оцінки досягнутих результатів, оскільки в умовах спеціалізації і кооперації виробництва багатократно враховує вартість сировини і матеріалів; характерною рисою планової економіки був дефіцит. Зростання дефіциту ресурсів і готової продукції відбувалося одночасно із зростанням затрат уречевленої праці. Народногосподарське планування проводилося від досягнутого рівня, в результаті чого підприємства були зацікавлені у зниженні планових завдань і відповідно не забезпечували потенціально можливого зростання виробництва; фонд споживання, від якого залежав добробут народу, визначався від обсягу валової продукції, не враховуючи її вартісної структури.

Таким чином, внаслідок використання неефективного механізму господарювання сформувалася затратна модель планової економіки, зорієнтована на максимізацію витрат.

З часу виникнення радянської планової економіки у науковій літературі велись пошуки вирішення проблеми оптимальної моделі економічного розвитку,

яка була пов'язана передусім з дослідженням вузлового народногосподарського співвідношення "затрати-випуск".

У 1922 році Всеросійський з'їзд статистиків дійшов висновку, що реальна продукція промисловості, яка розглядається як стаття у балансі народного господарства є "чиста" продукція промисловості. Для її визначення може бути прийнятий спрощений метод обчислення шляхом виключення з валової продукції вартості сировини і допоміжних матеріалів. Методика визначення "чистої продукції" була близька до тогочасної практики обчислення "вартості, доданої обробкою", у США і "чистого виробітку" в Англії.

На словах працівники вищих органів управління визнавали всі переваги показника чистої продукції над показником валової продукції. Але на практиці все відбувалося інакше. У звітності основним показником була валова продукція і до 1951 р. про недоліки показника валової продукції вже не згадувалося.

В 50-х роках деякі економісти знову виступили проти врахування повторного обліку у схемі "затрати-випуск". Зокрема, академік С Струмілін назвав повторний облік "статистичною аберацією". Однак позиції прихильників планового показника валової продукції були непохитними. Внаслідок цього - і теоретично і практично у народногосподарську практику було запроваджено єдину систему статистичного обліку на основі показника валової продукції.

У зв'язку з реалізацією завдань господарської реформи в 1965 р. відбулася певна модернізація моделі економічного розвитку: введено новий оціночний вартісний показник - обсяг реалізованої продукції (реалізована продукція - це продана валова продукція, за яку гроші вже надійшли). Проте "вал", по суті в макроекономіці продовжував панувати. Основними показниками ефективності моделі економічного зростання стали темпи зростання суспільного виробництва і продуктивності праці.

Завдання централізованого державного планування полягало у забезпеченні збалансованості народного господарства. Це зумовлювало особливе значення балансового методу планування. До системи балансів входили баланси суспільного продукту і національного доходу, фінансовий і платіжний баланси держави, баланси грошових доходів і витрат населення, трудових ресурсів тощо.

Основними досягненнями в період функціонування планової економіки було наступне: 1. Працівники Центрального Статистичного Управління (ЦСУ) склали шаховий баланс міжгалузевих зв'язків на 1923/1924 рр, що по суті, випередив аналіз затрат і випуску в моделі В.Леонтьєва (США). 2. В 20-х роках був покладений початок математичним методам оптимального планування. Справжнім відкриттям у сфері лінійного програмування стали праці Л.Канторовича, майбутнього лауреата Нобелівської премії з економіки. 3. Академіки В. Новожилов, В. Немчинов та Л. Канторович за блискуче дослідження у галузі економіко-матаматичних методів отримали звання лауреата Ленінської премії. Вони розробили модель максимально ефективного балансу капіталовкладень.

1.3. Умови становлення регульованої ринкової економіки

1.3.1. Структурна характеристика економічних систем

Економічна система — це певним чином упорядкована система зв'язків між виробниками і споживачами матеріальних та нематеріальних благ, що існує в сфері виробництва і споживання та охоплює галузі народного господарства. В світовій практиці склалося дві групи економічних систем: ринкові і неринкові. До ринкових відносяться: ринкова економіка вільної конкуренції і сучасна ринкова економіка. До неринкових економічних систем відносяться традиційна економічна система і адміністративно-командна система.

Ринкова економіка вільної конкуренції - чистий капіталізм (19ст. - перші десятиліття 20 ст.). Її основні ознаки: приватна власність на інвестиційні ресурси; вільна конкуренція; свобода учасників економічної діяльності; ринкове ціноутворення; стихійне ринкове регулювання.

Сучасна ринкова економіка — сучасний капіталізм (друга половина 20 ст.). Її основні ознаки: колективна приватна та державна власність; державне розгулювання економіки з метою стимулювання споживчою попиту та пропозиції; маркетингова система управління виробництвом.

Традиційна економічна система (притаманна слаборозвинутим країнам). Її основні ознаки: відстала технологія; ручна праця; багатоукладність; натуральне виробництво; переважання дрібнотоварного виробництва; активна роль держави.

Адміністративно-командна система має такі основні ознаки: державна власність на засоби виробництва; монополізація та бюрократизація економіки; централізоване планування та управління виробництвом; централізований розподіл матеріальних, трудових та фінансових ресурсів.

Об'єктом дослідження макроекономічних систем, зокрема прогнозування, планування і державного регулювання є агреговані показники, які відображають сукупність в інформаційних економічних одиниць, які складають одне ціле.

Суб'єктами макроаналізу, прогнозування, індикативного і державного регулювання економічної системи виступають:

сектор домашніх господарств, який містить усі приватні господарства країни, діяльність яких направлена на задоволення власних потреб. Домашні господарства проявляють три види економічної активності: пропонують фактори виробництва, споживають частину отриманого доходу і заощаджують;

підприємницький сектор - це сукупність усіх фірм, зареєстрованих у межах країни. Підприємницький сектор проявляє всі види економічної активності: пред'являє попит на фактори виробництва, пропонує результати своєї діяльності та інвестує;

державний сектор - усі державні інститути та установи. Держава виробляє суспільні блага, які надходять споживачам «безоплатно» (безпека, досягнення фундаментальної науки, послуги державної, соціальної та виробничої

інфраструктур).

1.3.2. Умови переходу від командно-адміністративної до ринкової системи господарювання

Матеріальною основою переходу від однієї системи до іншої є зміна форм власності. В основі ринкових систем є приватна форма власності, неринкових - суспільна форма власності. Тому на етапі переходу від командно-адміністративної до ринкової системи господарювання обов'язковою умовою є здійснення процесу приватизації.

На перехідному етапі від адміністративно-командної системи до ринкової і необхідно поступово змінювати економічні відносини і відповідно певні типи макроекономічного планування (табл 1.).

Таблиця 1. Типи макроекономічного планування на перехідному етапі до ринку

Показники	**Типи планування**				***Ринок***
	Директивне	***Індикативне***	***Регулятивне***	***Індикативне***	
Власність:					
- державна	+	+	-	-	-
- змішана	-	-	+	+	-
-приватна	-	-	-	-	+
Розподіл ресурсів:					
- централізований	+	-	-	-	-
- економічно-регульований	-	+	+	+	-
Відповідальність за виконання плану:					
- адміністративні заходи впливу	+	+	-	-	-
- економічні санкції	-	-	+	+	-
Пріорітет:					
- план	+	+	-	-	-
- ринок	-	-	-	+	+
- рівнозначні	-	-	+	-	-
Автономність господарств:					
- відсутня	+	-	-	-	-
- часткова	-	+	-	-	-
- повна	-	-	+	+	+

Типи макроекономічного планування розміщені в порядку скорочення ролі органу планування в економіці.

Директивне (адміністративно-командне) планування має такі ознаки: власність засобів виробництва є державною; план втілює державну стратегію і пріоритети в розподілі ресурсів і доходів визначенні темпів економічного росту; виконання планів обов'язкове, державне управління за допомогою економічних

стимуляторів; відсутня автономія підприємств, що виключає прийняття їх рішень при плануванні.

Індикативне планування: має місце державна власність на засоби виробництва; державне управління реалізує в планах свою стратегію і пріоритети; для розподілу ресурсів використовуються економічні регулятори (ціни, ставки, проценти, податки, кредити, валютні курси і т.д.); за невиконання плану не накладаються адміністративні стягнення, а застосовуються економічні санкції (не нараховуються премії, регулюється виділення ресурсів); вводяться бюджетні обмеження.

Регулятивне планування: існує змішана економіка (державна і приватна власність); активний вплив на функціонування приватного сектору (в умовах розподілу держресурсів і узгодження діяльності підприємств); виконання плану регулюється економічними важелями (договорами); автономне господарювання керівників приватних і державних підприємств; співіснують план і ринок, компенсуючи помилки один одного.

Індикативне планування: вихідною точкою є змішане господарство, змінюється мета планування; планові документи містять лише загальні контури державного прогнозу про бажаний розвиток економіки, а також включають рішення про державні витрати і капіталовкладення; прямим завданням плану є координація використання державних ресурсів; виявляє вплив на приватний сектор через попит, через його стимулюючий (обмежуючий) характер; план виконує підпорядковану роль при ринку.

Дослідженням встановлено, що в умовах 100%-ної державної власності використовується директивне планування, 75%-ної – індикативне, 50%-ної – регулятивне, 25%-ної державної власності – індикативне планування. При відсутності державної власності існує чиста ринкова економіка.

В історії нашої держави директивне планування функціонувало з 1935 року (початку повного одержавлення економіки) до 1993 року (початку проголошення процесу переходу до ринкової економіки). При цьому було здійснено перехід до індикативної форми планування (обминувши індикативне і регулятивне) на початку процесу приватизації (Державна програма приватизації державної власності була прийнята в травні 1992 року). Внаслідок порушення умов поступового переходу від командно-адміністративної до ринкової системи господарювання Україна опинилася в економічній кризі.

1.3.3. Умови ефективного функціонування ринку

Для того, щоб ринковий механізм функціонував ефективно, необхідні певні умови та інститути, які відносяться до сфери економічних відносин, технологічних структур виробництва, а також структур соціальних і політичних.

По-перше, необхідним інститутом ринкової економіки є повна самостійність і незалежність агентів, які діють на ринку, в поєднанні з їх економічною відповідальністю.

По-друге, ринкова економіка – економіка договору, угод між рівноправними партнерами, розвитнутої системи горизонтальних зв’язок, які спираються на ринкову інфраструктуру, - оптові підприємства, біржі, банки, страхові фірми, інші фінансові інституту, сильне законодавство, яке поважається людьми, законодавство, яке регулює взаємовідносини господарських суб’єктів.

Всі ці елементи в принципі є в існуючій економіці, але тільки у виродженій формі, позбавлені сили і реального змісту. Зокрема, відносини партнерів переважно оформляються договорами, але вони поки що мають другорядне значення. Їх зміст в значній мірі визначається державними заказами, лімітами матеріальних ресурсів, прикріпленням споживачів до постачальників, яке здійснюється державними органами, централізовано встановленими цінами. Таким чином, домінують не горизонтальні, а вертикальні зв’язки, по лінії адміністративної ієрархії.

По-третє, необхідним інститутом ринку є вільні ціни. Хоча багато країн застосовують їх регулювання, вільне ціноутворення в ринковій економіці – прописна істина. По-іншому неможливо залучити механізм саморегулювання, забезпечити збалансованість народного господарства, ефективне використання ресурсів, орієнтувати виробництво на попит споживача. Протягом десятиріч склалась система централізованого ціноутворення, в результаті якої виникли глибокі деформації, відрив від цін світового ринку. Склались диспропорції в співвідношеннях роздрібних цін. Для подолання цих деформацій пропонується здійснити одночасний перегляд цін з тим, щоб з нової бази почати поступовий порехід до вільних цін.

По-четверте, функціонування ринку тим ефективніше, чим активніша конкуренція і кращі умови для неї. Конкуренція вимагає поєднання економічних, технологічних і соціальних передумов.

На ринку кожного виду товарів повинна бути достатня кількість продавців і покупців. По західних оцінках, число виробників повинно бути 8-15 і не менше 4-5. Ринок вважається монопопізованим, якщо 4 крупні фірми контролюють понад 80% продаж.

В сільському господарстві, будівництві, в харчовій і легкій промисловості, торгівлі рівень концентрації виробництва значно нижчий, спеціалізація не так жорстко закріплена технологічно. Необхідно тільки ліквідувати організаційні монополії в формі адміністративних органів, які управляють цими підприємствами і відкрити регіональні ринки, які сьогодні закріплені за тими чи іншими виробниками.

Широке поширення на підприємствах всіх галузей непрофільних виробництв, створених для задоволення своїх потреб з метою зниження залежності від ненадійного постачання, може послужити основою для швидкого освоєння підприємствами ринків інших продуктів. Значну роль можуть відіграти також малі підгіриємства.

По-п'яте, умовою нормального функціонування ринкового механізму є

стійка фінансова і грошова системи. Важливий фактор вирішення проблем фінансового оздоровлення - створенню банківської системи, яка була б здатна управляти грошовою масою. Нинішня система, яка основана на централізованому розподілу лімітів кредитування і адміністративному контролю за діяльністю позикоодержувачів, неефективна. Потрібно створити сучасну незалежну дворівневу банківську систему перебудувати роботу Держбанку на управління кредитом і грошовою масою через економічні методи.

По-шосте, ефективність ринкового механізму в значній мірі залежить від того, наскільки повно економіка охоплена ринковими відносинами. В умовах економіки це означає формування поряд з товарними ринками ринку фінансового і робочої сили.

По-сьоме, для формування ринкової економіки велике значення буде мати розвиток зовнішньоекономічних зв'язків, відкритість ринку, тобто тісний зв'язок з світовим ринком.

По-восьме, у формуванні ринкової економіки важливе значення має вирішення соціальних і політичних проблем (подолання привичок підкори і командування, соціальний захист, віра в майбутнє за ринком).

"Чиста" ринкова економіка - це конкурентна економіка, основними регулятивними важелями якої є попит і пропозиція. Конкуренція за покупця, клієнта примушує підприємства постійно покращувати свою технологію і виробляти як можна дешевше.

Конкурентна економіка - це економіка, де "королем" є споживач. Конкуренція заставляє пекаря пекти хороший хліб, скотаря виробляти хороше м'ясо, а пивовара варити міцне пиво. Саме в конкуренції виживають тільки кращі виробники, які постачають споживачів тим, що вони хочуть мати.

Для повноцінної конкуренції необхідно виконати ряд умов:

кількість продавців і покупців на ринку повинна бути настільки великою, щоб ніхто з них довільно не міг вплинути на ціну;

ніякі покупці і продавці не повинні співробітничати один з одним;

товари повинні бути досить простими і однорідними, так щоб вони дійсно могли куплятися і продаватися в різних кількостях;

покупці товарів повинні мати надійну інформацію про події на ринку. Вони повинні знати, де найнижчі ціни, щоб негайно піти від продавців, які намагаються продавати по неоправданно високих цінах;

для нових підприємств повинна бути можливість вільно і швидко утверджуватися на ринках;

не повинно існувати переваг крупномасштабного виробництва, яке дає можливість виготовляти дешеві товари. Це розоряє малі підприємства, що веде до монополії (тобто одне крупне підприємство контролює ринок) або олігополії (ринок контролюється невеликим числом підприємств).

1.3.4. Функції держави в умовах регульованої ринкової економіки

Сутність держави розкривається її функціями, які реалізуються у взаємодії із суспільством. Слово *«функція»* походить від латинського *«functio»* і означає: виконання, обов'язок, коло діяльності. В умовах регульованої ринкової економіки держава виконує політичну, соціальну, міжнародну та економічну функції.

Політична функція держави полягає в забезпеченні цілісності й збереженні суспільства, у створенні умов для спокійного та гармонійного його розвитку.

Соціальна функція держави полягає в забезпеченні на всій території країни прав і свобод кожної людини і громадянина, створення умов для відтворення й розвитку людини, стимулювання творчого зростання людини, утілення в життя принципів соціальної справедливості тощо.

Міжнародна (зовнішня) функція держави полягає в підтримуванні свободи, суверенітету та історичного існування народів конкретної країни в рамках світового співтовариства.

Економічна функція держави полягає у створенні передумов, необхідних для ефективної економічної діяльності суспільства.

Усі функції держави тісно взаємопов'язані, однак її економічна функція є найважливішою, тому що вона забезпечує реалізацію інших суспільних функцій. В умовах регульованої ринкової економіки держава реалізує такі економічні функції.

По-перше, вона ф*ормує правові засади функціонування економіки:* визначає правовий статус окремих форм власності, узаконює існування різних видів господарської діяльності, регулює відносини між виробниками та покупцями товарів, регламентує здійснення окремими підприємствами зовнішньоекономічної діяльності, визначає обов'язки підприємств перед державою, спираючись на економічне законодавство, виконує роль арбітра у сфері господарських відносин.

По-друге, держава повинна створювати умови для ефективного розвитку господарської діяльності всіх підприємців. З цією метою вона розробляє і контролює "правила гри" всіх бізнесменів на ринку, здійснює захист конкуренції, створює спеціальні регулюючі органи для спостереження за виконанням антимонопольних законів, забезпечує людей суспільними товарами, реагує на можливість виникнення негативних екстерналій, бере участь у розв'язанні проблем неповноти ринків, формує інформаційну інфраструктуру ринку, здійснює стабілізаційну політику.

По-друге, держава повинна забезпечувати стабілізацію економічного розвитку, згладжувати взлети і падіння ділової активності, гальмувати інфляцію і безробіття. При кризовому спаді вона збільшує виплати по безробіттю, розширює можливості одержання підприємницького кредиту, зменшує норму проценту. Навпаки, в період господарського піднесення скорочуються виплати по безробіттю, зменшується обсяг державного кредиту, підвищується норма проценту. Основними методами виконання державою стабілізаційної функції є

фіскальна та грошово-кредитна політика, з*абезпечення економіки необхідною кількістю грошей.* У цій сфері держава є монополістом і протистоїть великій кількості покупців, які формують попит на гроші.

По-третє, державною функцією є регулювання соціальних відносин: встановлення розміру мінімальної заробітної плати, контроль над страхуванням робітників, перерозподіл доходів на користь малозабезпечених, проведення заходів екологічної безпеки населення. Для зменшення нерівності в доходах держава здійснює їх перерозподіл через різноманітні соціальні програми у формі трансфертних платежів. *Трансферти* — це платежі, які здійснюються державою без надання їхніми отримувачами у відповідь будь-яких товарів та послуг. До них належать пенсії, стипендії, виплати по безробіттю та соціальному страхуванню. Крім цього, держава може регулювати індивідуальні доходи через втручання в процес формування первинних доходів (запровадження прогресивної форми оподаткування, індексація доходів з урахуванням інфляції, регулювання цін на товари та послуги першої необхідності і т. д.).

Реалізація економічних функцій держави здійснюється через механізм бюджетної, фіскальної, грошово-кредитної, структурної, інвестиційної, цінової, соціальної, зовнішньоекономічної та інших напрямків соціально-економічної політики.

1.4 Основи державного регулювання економіки

1.4.1. Необхідність і сутність державного регулювання економіки

Історичний досвід світової економіки підтверджує, що держава в усі часи тією чи іншою мірою була вимушена втручатися в економічні процеси. Але ступінь цього втручання на окремих етапах розвитку товарного виробництва був неоднаковим. Тобто, у всіх економічних системах держава регулює економіку.

Історичний досвід показує, що спочатку таке втручання було зумовлене самим існуванням держави та необхідністю вилучення значної частини суспільного продукту для покриття загальнодержавних витрат, пов’язаних з утриманням апарату чиновників державної влади, армії, поліції тощо. Таке вилучення та перерозподіл вимагали від держави створення відповідного законодавства, яке охороняло б державні інтереси і визначало б обов’язки всіх членів суспільства стосовно держави. Втручання держави в економіку виключно з “утриманських” інтересів обмежувало її економічні функції, перетворювало в пасивного наглядача за економічним розвитком країни. І це є не історичною випадковістю, а навпаки, закономірністю. Вона відображає найсуттєвішу рису товарного виробництва, в якому не держава, а ринковий механізм є головним регулятором економіки.

Ринковий механізм регулює найважливіші параметри економічного розвитку. По-перше, він обєднує виробників і споживачів в єдину економічну

систему, підпорядковує виробництво вимогам задоволення суспільних потреб через платоспроможний попит. По-друге, він стимулює розробку та впровадження у виробництво науково технічних досягнень, зменшення витрат, підвищення якості товарів, постійне розширення їх асортименту, що в кінцевому підсумку забезпечує підвищення продуктивності суспільної праці. По-третє, він виконує велику селективну функцію серед товаровиробників, завдяки чому із товарного виробництва вибувають ті господарські суб'єкти, результати діяльності яких не відповідають сучасним вимогам.

Проте регулюючий потенціал ринкового механізму реалізується повною мірою лише за ідеальних умов, які відповідають ринку вільної конкуренції. Сучасне товарне виробництво таких умов не має. Циклічний характер сучасного виробництва, високий рівень його монополізації та інтернаціоналізації, великі соціальні та екологічні вимоги до його результатів відчутно обмежують регулюючий потенціал ринкового механізму. Ці обмеження можна охарактеризувати таким чином.

1. Ринковий механізм не має надійного внутрішнього імунітету, який здатний протистояти таким негативним явищам макроекономічного рівня, як затяжний спад виробництва, довгостроковості інфляції, надмірний рівень безробіття.

Ринкова система може регулювати лише на ті суспільні потреби, які виявляються через платоспроможний попит. Тому ринок не має механізму, який здатний забезпечувати задоволення загальнодержавних, тобто колективних потреб, пов'язаних з утриманям апарату державного управління, армії, поліції, науки, культури, освіти та ін.

Взаємодія людей через ринковий механізм породжує деякі негативні побічні ефекти, зовнішні стосовно ринку. До них належать поляризація людей залежно від рівня доходів, нерівномірний розвиток окремих регіонів, порушення екологічних умов життя людей, недопустимі відхилення від стандартів якості споживчих товарів тощо. Ринковий механізм у багатьох випадках не має власних засобів, здатних усувати чи мінімізувати ці ефекти.

Перелічені вище обмеження ринкового механізму можуть бути компенсовані лише за допомогою спеціального державного механізму.

Вперше, найбільш глибоко обґрунтував необхідність державного впливу на економіку англійський економіст Джон М. Кейнс. У 1936 р. він опублікував працю «Загальна теорія зайнятості, процента і грошей», де чітко окреслив коло специфічних макроекономічних проблем, запропонував засадні принципи методології та методики їхнього аналізу, сформулював завдання економічної політики держави.

Державне управління економікою — це організуючий і регулюючий вплив держави на економічну діяльність суб'єктів ринку з метою її впорядкування та підвищення результативності.

Однією з функцій управління є регулювання економіки. Управління будь-

яким процесом починається з того, що цей процес виокремлюють як певний об'єкт. Найбільш агрегованим об'єктом ДРЕ є економічна система держави, тобто об'єкти державного регулювання економіки. У зв'язку з цим методологічною основою ДРЕ є економічна теорія і передовсім макроекономіка.

Об'єктами ДРЕ є також: економічні підсистеми (економіка регіонів, народногосподарських комплексів, галузей; сектори економіки; стадії відтворення); соціально-економічні процеси (економічні цикли, демографія, зайнятість, інфляція, науково-технічний прогрес, екологія, кон'юнктура і т. д.); відносини (кредитні, фінансові, зовнішньоекономічні тощо); ринки (товарів, послуг, інвестицій, цінних паперів, валюти, фондів, капіталів і т. д.).

Складність втілення названих об'єктів державного регулювання в чіткі організаційні форми зумовлює, як правило, опосередкований вплив держави на функціонування та розвиток підсистем, процесів, відносин, ринків і т. п. Безпосереднім об'єктом державного регулювання є діяльність підприємств (установ, закладів, організацій), державних органів, домашніх господарств.

Первинним суб'єктом державного регулювання є людина (громадянин). У демократичному суспільстві громадянин (споживач) висловлює й захищає свої інтереси як виборець за допомогою механізму голосування. Але виборці безпосередньо обирають не напрямки соціально-економічної політики або методи та засоби ДРЕ, а лише склад органів державної влади. Отже, суб'єктом державного регулювання економіки стає держава в особі державних органів (президента, парламенту, уряду, місцевих адміністрацій).

На сучасному етапі розвитку товарного виробництва держава об’єктивно змушена виконувати роль суб’єкта регулювання економіки. В цій якості вона мусить виконувати багато економічних функцій. До головних її функцій можна віднести такі:

- визначення головний цілей та пріоритетів макроекономічного розвитку країни виходячи із сучасного стану економіки та перспективних умов її розвитку. Це означає, що держава розробляє стратегію соціально-економічного розвитку країни, визначає ресурси, необхідні для її реалізації, пріоритетні напрями, очікувані економічні, соціальні та міжнародні наслідки макроекономічного розвитку країни. Визначені державними органами голвоні цілі та пріоритети макроекономічного розвитку країни становлять основу індикативного планів і економічних програм;

- розробка та затвердження правових основ функціонування ринкової економіки, які раціоналізують ринкове середовище та надають йому цивілізований характер. Економічне законодавство визначає передусім права приватної власності, узаконює існування різних видів господарської діяльності, розробляє закони, які регламентують діяльність окремих підприємств і організацій в умовах ринку. Держава приймає закони, які регулюють товарно-грошові відносини між суб’єктами й державою, тобто встановлює “правила гри” на ринку. Спираючись на економічне законодавство, вона виконує роль арбітра в сфері господарських

відносин виявляє випадки незаконної діяльності та застосовує відповідні заходи щодо порушників;

- цілеспрямований вплив на економічну діяльність господарських суб'єктів за допомогою системи економічних регуляторів. Для цього використовуються такі важелі, як державний бюджет, податки, гроші, кредит, ціни, заробітна плата тощо;

- захист конкуренції як головного "мотора" ринкового механізму. З цією метою держава розробляє антимонопольне законодавство та здійснює постійний контроль за його дотриманням у господарській практиці;

- регулювання зовнішньоекономічних відносин. З цією метою держава розробляє закон про митницю, встановлює експортне та імпортне мито, визначає режим експорту та імпорту товарів і капіталів;

- здійснення контролю за додержанням у країні відповідних соціальних параметрів. Ця функція об'єктивно зумовлена внутрішньою природою ринку, який жорстко пов'язує доходи окремих господарських суб'єктів та громадян з результатами їхньої трудової діяльності, що неминуче породжує надмірну розбіжність в особистих доходах або, взагалі, відсутність їх у непрацездатних членів супсільства. З метою виконання даної функції держава встановлює мінімальний рівень заробітної плати, розробляє закони, які гарантують право на працю та соціальне забезпечення. Вона застосовує також різноманітні пільги при оподаткуванні особистих доходів, їх індексацію з урахуванням рівня інфляції, розробляє фінансові програми допомоги малозабезпеченим членам суспільства, виплачує пенсії, регулює ціни на товари першої необхідності тощо.

- фінансування загальносуспільних благ та послуг, які є неподільними, - благоустрій населених пунктів, будівництво доріг, закладів культури, утримання армії, розвиток науки, освіти та ін.

Державне регулювання економіки (ДРЕ) в умовах ринкового господарства являє собою систему типових заходів законодавчого, виконавчого та контролюючого характеру, здійснюваних правомочними державними установами та суспільними організаціями з метою стабілізації та пристосування існуючої соціально-економічної системи до умов, що змінилися.

Державне регулювання економіки - це діяльність держави щодо створення правових, економічних і соціальних передумов, необхідних для функціонування економічного механізму згідно з цілями й пріоритетами державної економічної політики. Раціональне державне регулювання економіки не протистоїть механізму її ринкового регулювання й не підміняє його, а свідомо використовує його регулюючий потенціал, надає ринковим регуляторам цілеспрямований характер. В кінцевону підсумку це сприяє досягненню поставлених державою цілей і пріоритетів з меншими економічними та соціальними витратами.

Ринковий механізм, його інструменти становлять основу державного регулювання економіки. Але воно не обмежується використанням цих інструментів. Поряд з ними держава спирається й на неринкові інструменти, які доповнюють ринковий механізм, надають усьому економічному механізмові

системніший та цивілізованіший характер. Так, індикативні плани, соціально-економічні прогнози, цільові програми, бюджетна форма фінансування колективних благ не є інструментами ринкового механізму. Але без їх використання не можна вирішити важливі питання соціально-економічного розвитку країни.

Державне регулювання економіки - це суб'єктивна форма її регулювання. Тому його ефективність обумовлена тим, якою мірою держава в процесі виконання своїх регулюючих функцій враховує об'єктивні економічні закони, і передусім закони ринку, згідно з якими функціонує ринковий механізм. У цьому розумінні закони ринкового механізму створюють об'єктивну межу для втручання держави в економіку. Іншими словами, ринковий механізм - це сфера державного невтручання. Більше того, держава повинна сприяти розвитку ринкового механізму, усувати штучні перешкоди, які можуть створювати для нього монопольні підприємства. Вона може втручатися в ринковий механізм тільки в одному випадку, коли цей механізм ще не досягнув необхідного потенціалу і тому не здатний виконувати свою позитивну роль в економіці. Знайти межу такого втручання - актуальна проблема державних органів.

В умовах розвинутого ринку державне регулювання економіки - це втручання держави не в ринковий механізм, а в передумови та побічні наслідки його функціонування. У першому випадку держава з метою одержання необхідних зрушень в економіці повинна не підміняти закони ринку штучними законами, а впливати на те економічне середовище, в якому діють ринкові закони. Впливаючи на це середовище, вона спрямовує розвиток економіки відповідно до визначених цілей та пріоритетів. Так, застосовуючи політику "дорогих" або "дешевих" грошей, держава не втручається в закон ціноутворення, а впливає лише на співвідношення між попитом і пропозицією на гроші і через це співвідношення використовує ціну для стримування чи стимулювання виробництва.

В другому випадку держава, враховуючи обмежені можливості ринкового механізму його здатність породжувати негативні побічні наслідки, може нейтралізувати їх за допомогою неринкового механізму. Так, державні програми допомоги малозабезпеченим, непрацездатним і тимчасово безробітним членам суспільства забезпечують їхній соціальний захист без втручання в ринковий механізм.

Важливою передумовою, яка визначає ефективність державного регулювання економіки, є врахування а регулюючих діях держави індивідуальних умов конкретної країни. Ці умови характеризуються такими показниками, як частка державного сектора в економіці, структура економіки, досягнутий технічний рівень виробництва, місце національної економіки в світовому поділі праці, демографічні, національні та політичні умови тощо. Врахування цих умов вимагає від кожної держави пошуку особливих підходів до межі та змісту свого втручання в економіку.

1.4.2. Форми, засоби і методи державного регулювання економіки

Державне регулювання економіки реалізується в різних формах. Залежно від строкової розмовності розрізняють довгострокове й короткострокове регулювання.

Довгострокове регулювання обумовлене необхідністю досягнення стратегічних цілей. В його системі головне місце займає цілеспрямований вплив на обсяг і структуру інвестицій, рівень заощаджень в економіці. Головне завдання довгострокового регулювання полягає в проведенні структурних зрушень в економіці, розвитку наукоємних виробництв, піднятті відсталих в економічному відношенні районів.

Короткострокове регулювання - це насамперед антициклічне регулювання, основою якого є вплив на сукупний попит (величину споживчих та інвестиційних витрат). У межах цієї форми застосовується антиінфляційне регулювання, яке реалізується переважно через політику доходів (контроль над заробітною платою та цінами, обмеження темпів зростання грошової маси).

За характером впливу на господарські суб'єкти державне регулювання економіки поділяється на дві форми: пряме та непряме (опосередковане). Пряме регулювання - це вплив держави на економічні процеси за допомогою безпосереднього використання відповідних регуляторів. Воно реалізується через бюджетне інвестування державою відповідних програм фінансування розвитку державних підприємств, інфраструктури, науки, культури, освіти, соціального захисту населення тощо, а також через регламентацію цін, заробітної плати та інших інструментів ринкового механізму. Прямий вплив може здійснюватися через використання адміністративних важелів, які регламентують конкретні завдання та обмеження господарської діяльності.

Непряме регулювання економіки це вплив держави на господарську діяльність через внесення відповідних змін в умови функціонування ринкового механізму. Воно досягається за допомогою правових та економічних інструментів. Застосовуючи ці інструменти, держава безпосередньо нічого не змінює в ринковому механізмі, а створює лише передумови для цих змін.

Державне регулювання базується на певній системі засобів впливу на ринок. В сукупності їх можна розділити на дві великі групи: засоби прямого державного впливу (державні замовлення, контракти, ліміти, фінансування цільових комплексних програм і деяких галузей з державного бюджету і т.ін) та засоби опосередкованого впливу (податки, субсидії, ціни і т ін).

Серед основних засобів державного регулювання слід виділити законодавчі акти; прогнози розвитку національної економіки; цільові комплексні програми; ліміти; державні замовлення і державні контракти; державні інвестиції; державні і місцеві бюджети; бюджетні дотації, субсидії, субвенції; податки і податкові пільги, державні кредити; державні резерви; операції з державними цінними паперами на відкритому ринку; соціально-економічні нормативи; різні галузеві і загальнодержавні норми і стандарти; норми амортизації, в тому числі

прискореної; система фіксованих, граничних і вільних цін; індексування цін; індексування грошових доходів населення і заощаджень; встановлення прожиткового мінімуму і мінімуму заробітної плати; встановляння єдиної тарифної системи; встановлення заробітної плати в державних установах, встановлення системи пенсій, допомоги, ліцензій, митні збори, податки; квоти; встановлення граничних рівнів рентабельності.

Державне регулювання економіки спирається на систему державних інструментів (регуляторів). Залежно від їхньої природи всі державні інструменти можна поділити на три види: правові, адміністративні та економічні.

До правових інструментів належать законодавчі та підзаконні документи, які регламентують основні напрями й правила економічної діяльності господарських суб'єктів та окремих громадян. Вони визначають як загальні умови цієї діяльності, так і допустимі винятки з цих умов, установлюють права та обов'язки юридичних і фізичних осіб, а також можливі санкції за їх порушення. Серед правових інструментів найбільший вплив на економіку справляють закони про власність, підприємництво, підприємство, інвестиційну та зовнішньоекономічну діяльність, банківську і страхову справу, податки й ціни про соціальний захист населення та ін. Правові регулятори визначають загальну межу державного втручання в економіку.

Адміністративні інструменти – це укази, постанови та розпорядження виконавчих органів, які дозволяють, забороняють, обмежують чи нормують окремі види господарської діяльності. Наприклад, встановлення квот, ембарго, видання ліцензій, затвердження стандартів якості продукції, екологічних норм тощо.

Найважливішу роль у державному регулюванні економіки відіграють економічні інструменти. До головних із них належать: макроекономічне планування, державний бюджет, податки, гроші, кредит, ціни, заробітна плата. Регулюючий вплив держави на економіку забезпечується передусім через макроекономічне планування, основною формою якого в умовах ринку є індикативне планування. Воно принципово відрізняється від директивного планування засобів досягнення цілей, поставлених у плані. Його показники не є обов'язковими для окремих господарських суб'єктів, а мають рекомендаційно-орієнтуючий характер.

Державне регулювання економіки здійснюється з допомогою арсеналу методів, тобто способів впливу держави в особі законодавчих і виконавчих органів на сферу підприємництва, інфраструктуру ринку і некомерційний сектор економіки з метою створення або забезпечення умов їх діяльності у відповідності з національною економічною політикою.

За формами впливу на суб'єкти ринку методи державного регулювання можна розділити на методи прямого впливу (засновані на системі обмежень, штрафів, дозволів, ліцензій, квот, державних контрактів) і методи опосердкованого впливу, суть яких зводиться до встановлення певних умов для

суб'єктів ринку, які мотивують їх поведінку. До цих методів слід віднести податкове регулювання застосування політики прискореної амортизації, методи стимулювання конкуренції тощо.

В залежності від обраних засобів впливу на ринок розрізняють правові. адміністративні і економічні методи державного регулювання.

Правове регулювання — це діяльність держави щодо встановлення обов'язкових для виконання юридичних норм (правил) поведінки суб'єктів права. Необхідний у цьому разі примус забезпечується розвитком громадської свідомості та силою державної влади. Водночас юридичні норми мають бути зрозумілими людям, належно обґрунтованими, системно організованими і придатними для практичної реалізації.

Правове регулювання економіки має свій предмет, оскільки пов'язане з юридичним визначенням засобів, інструментів і процедур реалізації державної влади. Предметом правового регулювання економіки є: відносини між державою (державними органами) і суспільством, громадянами, суб'єктами господарської діяльності; відносини «всередині» держави, між її органами з приводу розподілу повноважень, визначення їхнього правового статусу; відносини між суб'єктами господарської діяльності (виробник — посередник, замовник — підрядчик, боржник — кредитор, власник — орендар і т. ін.); економічні відносини між людьми, залученими в державно-уп-павлінські процеси як з приводу професійного виконання обов'язків державних службовців, так і з причин звернення в державні органи для вирішення будь-яких власних проблем.

Стрижнем правового регулювання є розробка та *юридичне закріплення норм (правил)* поведінки суб'єктів економічних відносин. Традиційно в кожній нормі виокремлюють три основні елементи: гіпотезу, диспозицію й санкцію. *Гіпотеза* — це такий елемент норми, в якому зазначаються умови, обставини, ситуації у сфері економічних відносин, з настанням яких норма набирає чинності. *Диспозиція* — частина норми, яка визначає права або обов'язки учасників відносин. *Санкція* — це та частина норми, яка передбачає заходи адміністративно-правового примусу в разі невиконання обов'язків учасниками економічних відносин.

Якість правового регулювання залежить від того, як законодавчі органи формують юридичні норми. Основними вимогами до різних форм правового регулювання є: своєчасність, стабільність, повнота, внутрішня узгодженість.

Основними формами правового регулювання економіки в Україні є: Конституція та закони України; укази й розпорядження Президента України; постанови та інші акти Верховної Ради, постанови й розпорядження Кабінету Міністрів, нормативно-правові акти центральних органів (міністерств, відомств); нормативні акти місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування.

У світовій практиці застосовується два типи методів державного регулюванню економіки: адміністративні та економічні.

Сутність адміністративних методів полягає в прямому управлінні економікою, заснованому на застосуванні обов'язкових для суб'єктів ринку державних замовлень, державних санкцій, ліцензій, дозволів, квот, встановленні норм і стандартів, які регламентують вимоги до якості робіт і послуг, продукції до організації виробничих процесів, операцій на внутрішньому і зовнішньому ринку тощо. Вони проявляється багатогранно в залежності від обраного засобу управління суб'єктами ринкової діяльності. Так, наприклад, ліцензування як адміністративний метод державного регулювання здійснюється з метою недопущення на споживчий ринок неякісної продукції, впорядкування підприємництва у видах діяльності, які не можуть регулюватись ринком.

Ліцензії як спеціальні дозволи, які видаються суб'єктам підприємницької діяльності на здійснення окремих її видів, в Україні запроваджені на пошук та експлуатацію родовищ корисних копалин, ремонт мисливської зброї, виготовлення і реалізацію медикаментів, хімічних речовин, пива, горілчаних, лікерних, коньячних виробів, виробництво і реалізацію тютюнових виробів, здійснення ветеринарної, медичної, юридичної практики, утримання гральних закладів і ще деякі види діяльності. Дозволи (ліцензії) видаються також спеціалізованим підприємствам на здійснення посередницької діяльності при приватизації майна державних підприємств, на здійснення діяльності по оформленню та реєстрації документів про право власності на квартири (будинки). Вони необхідні на здійснення діяльності по випуску та обігу цінних паперів, експорту деяких видів товарів, на право здійснення операцій з валютними цінностями.

Квотування, як метод державного регулювання, вводиться з метою прямого встановлення державою для учасників монополістичної діяльності їх частки у виробництві, збуті або експорті продукції. Квота також відображає частку, частину, норму, яка в чомусь допускається (наприклад, імпортна квота). В Україні квоти запроваджені як кількісна межа товарів певних категорій, дозволених для ввезення в країну. В даному випадку вони виконували завдання найбільш ефективно і економно використовувати іноземну валюту, захистити власні виробництва, зберегти рівень зайнятості населення. Квота встановлюється і на вивіз (експорт) деяких видів продукції.

Система санкцій передбачається державою або законодавством проти порушення або невиконання суб'єктами ринку встановлених умов діяльності. Як економічні санкції, держава може встановлювати сплату неустойки, штрафу, пені за невиконання певних зобов'язань, вилучення виручки від незаконної діяльності до державного бюджету тощо. Економічні санкції передбачаються і в міжнародних угодах, пов"язаних з обміном товарів, наданням кредитів та іншими економічними відносинами між країнами.

Адміністративні методи регулювання в розвинених країнах з ринковою економікою використовуються в незначних масштабах, їх сфера діяльності в основному обмежується охороною навколишнього середовища та створенням

мінімальних побутових умов для слабо соціально захищених верств населення.

Заходи примусу можна проілюструвати тим, що державні органи всіх розвинених країн зобов'язують промислові підприємства організовувати в себе виробниче навчання молоді, створювати певні побутові зручності для зайнятих, встановлювати очисні споруди.

Економічні методи державного регулювання поділяються на методи грошово-кредитної та бюджетної політики. Самостійним комплексним методом ДРЕ є індикативне планування, прогнозування і державне економічне програмування, що охоплює численні цілі та весь набір інструментів ДРЕ.

Основними економічними способами грошово-кредитної політики є: а) регулювання облікової ставки (дисконтна політика, здійснювана центральним банком); б) встановлення та зміни розмірів мінімальних резервів, які фінансовані інститути країни зобов’язані зберігати в центральному банку; в) проведення операцій державних установ на ринку цінних паперів, таких як емісія державних зобов’язань, торгівля ними та їх погашення.

Застосовуючи ці способи, держави прагнуть змінити співвідношення попиту та пропозиції на фінансовому ринку (ринку позикових капіталів, інвестицій) у бажаному напрямку. У міру відносного зниження ролі ринків вільних капіталів у фінансуванні капіталовкладень та особливо у звязку зі зменшенням ролі фондової біржі та зростанням самозабезпечення великих компаній коштами дієвість цих способів у найбільш розвинених країнах дещо ослаблена.

Пряме державне економічне регулювання здійснюється засобами бюджетної політики. Головним засобом мобілізації фінансових коштів для покриття державних інвестицій є податки. Вони також широко використовуються для впливу на діяльність суб’єктів господарства. Державне регулювання за допомогою податків залежить вирішальною мірою від вибору податкової системи, рівня податкових ставок, а також видів та величини податкових пільг.

У країнах з розвинутою ринковою економікою основним економічним методом регулювання ринку виступає кредитно-грошове регулювання. Це зумовлено тим, що кредитно-грошова система є тим економічним середовищем, в якому відбуваються всі найважливіші господарські процеси в ринковій економіці.

Знаряддям грошового і кредитного регулювання є центральний банк. Суть його діяльності в грошово-кредитному регулюванні полягає у здійсненні контролю за грошовою масою і кредитом у економіці. Якщо економічна активність на ринку погіршується і йде спад виробництва, скорочення робочих місць, центральний банк робить спробу збільшити грошову масу і кредит. Але, якщо втрати стають загрозливо збиткові, в результаті чого зростають ціни і з’являється багато вільних робочих місць, то він робить все можливе, щоб скоротити грошову масу і кредит.

Враховуючи те, що механізм ринку в економіці перехідного періоду України ще не працює, грошово-кредитний механізм регулювання не

відпрацьований, регулювання економіки в перехідний період здійснюється в більшій мірі з допомогою фінансово-бюджетних методів.

Використання фінансово-бюджетних методів у системі державного регулювання ринку зводиться до маніпулювання ставками податків, державними витратами з метою встановлення рівноваги на ринку. Якщо в економічній системі спостерігається активізація попиту і розвиток інфляції, уряд підвищує податки на доходи підприємців і населення і одночасно обмежує державні витрати. І, навпаки, якщо в економічній системі з'являються ознаки депресії, ставки податків знижуються, бюджетні витрати починають зростати.

Важливе місце в системі елементів економічної політики і державного регулювання займає цінова політика і цінове регулювання.

Світова практика демонструє найрізноманітніші прояви цінової політики держави і методи державного регулювання цін. Незважаючи на те, що в умовах ринкової економіки рівень цін визначається попитом і пропозицією товарів, уряди не відмовляються від різних форм контролю за цінами і впливу на них в деяких сферах діяльності. Систематично друкується інформація про рівні цін і їх динаміку. Ця статистична інформація використовується при регулюванні рівня життя, індексації доходів населення. Подібна практика існує в США, Японії, Франції, Австрії, Швеції та інших країн.

Так, зокрема, в США державою регулюється від 5 до 10% цін. Уряд США через відповідні структури (Антитерстове управління Міністерства юстиції, Федеральну торгову комісію, Міністерство сільського господарства та інші) здійснює загальний контроль за цінами, регулює ціни на сільськогосподарську продукцію, здійснює контроль за тарифами на електроенергію.

У Франції прямим регулюванням з боку держави охоплено ціни на газ, сільськогосподарську продукцію, електроенергію, транспортні послуги та інші товари і послуги монопольних виробників, а також ті сфери, де у споживачів немає вибору альтернатив придбання товарів чи надання послуг.

Уряд Австрії через відповідні структури регулює майже 10% цін. В Японії через Бюро цін економічного планування регулюється 20% споживчих цін. В Швейцарії в законодавчому порядку регулюються ціни на текстильні товари, іграшки, музичні інструменти.

Державне регулювання цін в Іспанії передбачає встановлення цін на деякі товари (10% споживчих цін), контроль за цінами монополістів, публікацію інформації про індекси споживчих цін, виходячи з "споживчого кошика споживача". В Швеції державне цінове регулювання враховує динаміку інфляції, ступінь конкуренції і значимість тих чи інших видів товарів і послуг. При підвищенні інфляції ступінь державного регулювання зростає, при зниженні-спадає.

В умовах перехідного періоду цінова політика держави в Україні повинна бути спрямована на ліквідацію цінових деформацій, які мають місце в національній економіці, забезпечення реального зближення національних і

світових цін шляхом регульованої та контрольованої з боку держави поетапної лібералізації цін, поступового переходу до вільного регулювання.

Вирішення цього завдання здійснюватиметься методами прямого і непрямого впливу. Засоби прямого державного контролю за цінами використовуватимуть в обмежених масштабах з метою захисту споживачів від диктату монополістів та недобросовісної конкуренції, а також дотування цін на соціально значимі товари і послуги, лібералізація яких здійснюватиметься поетапно. Це стосується цін на вугілля, газ, що використовується у побутових цілях, комунальні послуги, міський транспорт.

В ролі методів непрямого впливу держави на ціноутворення передбачається проведення активної антимонопольної політики регулювання грошової та кредитної емісії, проведення політики валютної стабілізації, стимулювання засобами фіскальної політики пропозиції на ринках товарів і послуг, стимулювання особистих нагромаджень та капіталізації доходів населення.

В структурі державного регулювання економіки вихідним організаційно-економічним інструментом виступає індикативний план. Цю роль він виконує завдяки таким своїм властивостям. По-перше, він є інструментом, в якому визначаються цілі, пріоритети та головні параметри передбачуваного розвитку економіки; по-друге, його показники виходять із необхідності досягнень узгодженого розвитку окремих галузей та регіонів; по-третє, він визначає доцільність і характер тих змін, які необхідно впровадити в систему державних регуляторів з метою створення передумов, необхідних для досягнення цілей, поставлених у плані.

Вжливим інструментом державного регулювання економіки та засобом реалізації завдань, поставлених у плані, є державний бюджет. З одного боку, він – індикатор економічного здоров'я країни, з іншого – ефективний засіб державного впливу на економіку.

Роль регулятора економіки державний бюджет виконує по різному. По-перше, він акумулює та перерозподіляє значну частку створеного в країні національного продукту. По-друге, бюджетний вплив на економіку здійснюється через фіскальну політику, тобто на основі оптимального поєднання державних доходів і витрат. Фіскальна політика може бути спрямована як на зведення дохідної та витратної частин бюджету з надлишком (щоб перешкодити надвиробництву), так і на створення дефіциту (щоб стимулювати економічне зростання).

У тісному поєднанні з бюджетом велику регулюючу роль в економіці виконують податки. Але їх регулююча роль не зводиться до фіскальної функції. Вони використовуються державою для вирішення проблем, пов'язаних із стимулюванням чи обмеженням певних видів господарської діяльності.

Використання грошей як інструмента державного регулювання економіки здійснюється передусім через грошові реформи, які спрямовані на зміну масштабу

цін та заміну старих грошових знаків новими. Великий вплив на економіку, насамперед на зовнішньоекономічну діяльність, справляє державне регулювання курсу національної валюти. Воно реалізується через девальвацію національної валюти (зниження її курсу стосовно до іноземних валют) або її ревальвацію (підвищення цього курсу) за допомогою встановлення відповідного режиму формування курсу національної валюти (вільний, плаваючий, фіксований, спеціальний). Але найсильніший вплив на економіку справляє держава через регулювання грошової маси. Її надлишок викликає інфляцію, зниження життєвого рівня населення, а нестача – може призвести до економічного спаду та зростання безробіття. Таке регулювання здійснюється через банківський кредит, політику "дорогих" чи "дешевих" грошей та інші заходи.

В умовах ринкових відносин ціни справляють регулюючий вплив на економіку головним чином через механізм їх вільного формування на ринку. Але незалежно від рівня розвитку ринкових відносин, індивідуальних умов розвитку економіки кожної окремої країни держава певною мірою може втручатися в процеси ціноутворення з метою обмеження руйнівних властивостей ринкових цін або для вирішення деяких економічних і соціальних проблем. Ступінь такого втручання залежить від рівня інфляції, розвитку конкуренції та монополізації виробництва, характеру зовнішньоекономічної та соціальної політики тощо.

Державне регулювання економіки за допомогою заробітної плати тією чи іншою мірою практикується в багатьох країнах. Його основу становлять відповідні законодавчі акти (закон про працю, закон про заробітну плату, соціальний захист населення тощо), які визначають рівень соціальних гарантій кожного члена суспільства: мінімальний прожитковий рівень, мінімальну заробітну плату, умови призначення витрат по безробіттю, розмір пенсій та трудовий стаж, необхідний для її одержання, тривалість оплачуваної відпустки тощо.

Використання державою економічних інструментів у регулюванні економіки може породжувати не тільки позитивні, а й негативні наслідки. Кожен з них може дати позитивний результат при вирішенні однієї проблеми й одночасно породити інш проблему або ще більш ускладнити її вирішення. Так, підвищення національним банком облікової ставки чи норми обов'язкових резервів комерційних банків є важливим засобом подолання інфляції. Але водночас цей засіб може негативно вплинути на економічне зростання, викликати збільшення рівня безробіття.

Ця обставина змушує державу кожний раз порівнювати між собою позитивні ефекти з негативними та вибирати найоптимальніші варіанти свого втручання в економіку.

Важливим показником визначення ефективності кожного економічного інструмента є мультиплікатори, які відображають результативність їхнього впливу на економіку. Окремі економічні інструменти неоднаково ефективні в досягнені поставлених цілей. Одні з них краще пристосовані для регулювання інфляції,

другі – для стимулювання економічного зростання, треті - зниження рівня безробіття і т.д. Наприклад, грошовий мультиплікатор більший за бюджетний, якщо метою державного регулювання є зниження рівня інфляції. Тому, якщо уряд стоїть перед необхідністю вибору інструмента з метою реалізації антиінфляційної політики, то головним чином він повинен використовувати грошово-кредитний механізм, який дає більший ефект, ніж скорочення бюджетних витрат.

Аналіз елементів економічної політики, методів і засобів державного регулювання в умовах перехідного періоду дає можливість зробити висновок, що їх поєднання повинно максимально врахувати особливості економічних і соціальних процесів в країні, ступінь одержавлення власності, готовність суб'єктів ринкових відносин брати на себе ті чи інші економічні функції.

1.4.3. Світовий досвід макроекономічного регулювання

Аналіз світового досвіду стверджує, що засновницькою в теорії державного регулювання є Кейнсіанська теорія, яку часто характеризують як теорію попиту її основними ознаками і короткостроковість, орієнтація на попит і відповідно підтримка державної політики, орієнтованої на попит. Головним інструментом державного регулювання Кейнс вважав фіскальну політику, а найважливішим об'єктом - ресурси інвестицій і процентні ставки. Основні твердження Кейнсіанської теорії стосуються таких аспектів макроекономіки як нестабільність економіки, відсутність постійної тенденції до рівноваги, які спричинили необхідність антициклічного державного регулювання, зокрема, впливу на загальногосподарський попит.

Кейнсіанська теорія регулювання ринку широко використовувалась у практиці урядів Європи з 30-х до середини 70-х років. У 70-ті роки, коли в країнах з розвинутою ринковою економікою з'явилась тенденція до зниження рівня продуктивності праці та посилення інфляційних процесів, до теорії Кейнса виникла недовіра. В цей період з'явились альтернативні макроекономічні концепції.

Кейнсіанська теорія пізніше була модифікована нео- і посткейнсіанцями. Неокейнсіанська теорія розглядає сукупний попит як головний об'єкт регулювання. Мета регулювання - забезпечення стійкого рівноважного зростання при прийнятливих рівнях інфляції і зайнятості. За неокейнсіанською моделлю регулюванню підлягають такі складові сукупного попиту: витрати на споживання, державні і приватні інвестиції, урядові закупки. Механізм державної дії на величину сукупного попиту здійснюється через структурний перерозподіл національного доходу (доданої вартості). Спрямовуючи приватні заощадження через стимулюючі заходи на інвестування, або збільшуючи свої витрати за рахунок додаткового оподаткування, держава може компенсувати нестачу сукупного ефективного попиту, який, у свою чергу, через механізм саморегуляції може генерувати адекватні прирости товарів.

Неокейнсіанський тип регулювання передбачає, що держава, крім активізації процесів перерозподілу національного прибутку, здійснює антикризове і антициклічне регулювання економіки, програмування господарських процесів сприяє розвитку НТР.

Світовий досвід макрорегулювання опирається на неокейнсіанство, монетаризм, теорію "економіки пропозиції", а також їх комбінації. Сучасні моделі регулювання, які взяті на озброєння у більшості країн, є кейнсіансько-монетариським синтезом, який поєднує в собі податкову, кредитно-грошову, фінансово-бюджетну політики, механізми державних замовлень і контрактів, підприємництво та інші елементи державного регулювання. Поєднання цих елементів в різних країнах може бути різним, в залежності від чого ми можемо розглянути декілька найбільш виражених моделей державного регулювання ринкової економіки .

Сучасна ринкова економіка США є не стихійною, а регульованою державою. Основою цього є те, що поряд з приватною тут існують інші альтернативні форми власності, включаючи колективну (суспільну). Тому, по суті, ринкова економіка в США є змішаною економікою.

Механізм державного регулювання у США пройшов декілька етапів. На початку 70-х років у режимі жорсткого адміністративного регулювання перебували такі галузі економіки США, як залізничний транспорт, цивільна авіація автомобільний, вантажний транспорт, телефонний зв'язок і т.д. Основними причинами введення жорсткого регулювання даних галузей економіки були обмеження монополії і обмеження конкуренції. В ролі основних методів застосовувались процедури ціноутворення: пряме встановлення цін, тарифів, обмеження цін і тарифів, обмеження доступу в галузь, лімітування норм прибутку на капітал. В арсеналі елементів державного регулювання ринку США важливе місце зайняло державне програмування економіки, яке охопило розробку як загальнонаціональних, так і регіональних програм.

У 80-ті роки США, як і ряд західноєвропейських країн відмовились від традиційної системи регулювання, яка грунтувалась на кейнсіанській моделі і замінили її системою, основаною на проведені політики монетаризму і економічної теорії "пропозиції". Держава регулює відносини сторін, забезпечує їх свободу, стимулює чесну ділову активність і карає тих, хто ігнорує право та інтереси суб'єктів ринку. Особливістю такого регулювання в США є дозвільний характер замість заборонного. "Економіка пропозиції", для якої характерна ідея центральної ролі ринку, була покладена в основу функціонування економіки в політиці Р.Рейгана.

В сучасний період держава виконує багаточисельні функції за контролем економічної діяльності: видає закони, спрямовані проти фальсифікації продуктів, здійснює митний контроль, регулює діяльність комунального і залізничного транспорту, контролює виконання законів про працю і соціальне забезпечення, встановлює мінімальні і максимальні ціни та інше.

В практиці державного регулювання економіки США широко використовується система державних замовлень. Фактично через систему державних замовлень тут створено такі галузі, як атомну, аерокосмічну, електротехнічну та інші види промисловості. Дві третіх державних замовлень розміщується у виробництві засобів зв'язку, телекомунікацій, електроніки, енергетики тощо.

Основним інструментом державномонополістичного господарювання та регулювання замовлень державою є федеральна контрактна система. Через цю систему урядові органи щорічно видають різним секторам економіки 20 млн. замовлень.

У регулюванні ринку США важливу роль відіграє кредитно-грошове регулювання. Цю функцію виконує центральний банк США (ФРС), який підпорядкований і підзвітний конгресу США, здійснює певну грошово-кредитну політику, здійснює контроль за грошовою масою і кредитом в економіці. Основними методами регулювання ринку банком є регулювання розмірів банківських резервів і маніпулювання обліковими ставками. Центральний банк є емісійним центром США і виконує функцію управління державним боргом .

Важливе місце в регулюванні ринку США відводиться фіскальній політиці. Суть її полягає у встановленні державного оподаткування і державних витрат з таким розрахунком, щоб вони допомагали зменшувати коливання економічного циклу, сприяли високому рівню зайнятості, обмежували інфляцію або пом'якшували дефляцію (застій).

Чільне місце в системі регулювання економіки США займає регулювання платіжного балансу і сфери валютних відносин. Якщо виникає дефіцит платіжного балансу, то це викликає валютну нестійкість. В таких випадках стимулювання економічного зростання традиційними засобами кредитно-грошової і фіскальної політики неефективне. Тому держава різними методами регулює зовнішню торгівлю.

Таким чином, пряме і непряме (опосередковане) втручання держави в економічне життя США грунтується на системі теоретично обгрунтованих і перевірених господарською практикою методів і важелів, які є універсальними.

В **Японії** склалась розвинута система державного програмування. Починаючи з післявоєнних років тут здійснюється серія довгострокових планів економічного розвитку. Для виконання функції регулювання розробкою і реалізацією макроекономічних проектів тут створена система органів програмування і регулювання, підпорядкованих Економічній Консультативній Раді.

Японія має великий досвід державного управління науково-технічним прогресом. Відома програма "Технополіс" втілює системний підхід до управління науково-технічною діяльністю і передбачає створення 19 міст науки, довгострокове планування випуску і збуту продукції, досягнення єдиної думки "знизу вверх" – в реалізації науково-технічної політики, співробітництво між

урядом і промисловістю на регіональному рівні.

Ефективність державного регулювання економіки в Японії забезпечується наявністю “напівурядових організацій”, які уособлюють злиття бізнесу і державного апарату.

В економіці скандинавських країн домінує **Швеція**, для якої характерна змішана економіка, поєднання ринкових відносин на конкурентних началах з активним втручанням держави в економіку. За обсягом державного втручання в економічне життя Швеція займає перше місце в світі. Центральний уряд робить вплив на економіку в основному через систему економічних важелів, головним з яких - державний бюджет.

Це підкреслює особливість Шведської моделі ринкової економіки, як соціал-демократичний варіант розвитку. В структурі власності Швеції поєднується приватна, державна і кооперативна. Роль державного сектора полягає в акумуляції і перерозподілі значних грошових сум на соціальні та економічні цілі. Економічна політика держави спрямована на такі цілі: підтримка високої і стабільної зайнятості, забезпечення швидкого економічного зростання, вирівнювання доходів, підтримка регіональної економічної рівноваги, досягнення сприятливої стабільності цін, охорона навколишнього середовища, забезпечення роботою, співучасть у виробництві і зростання допомоги країнам, що розвиваються. Складовими елементами економічної політики є податкова, грошова та регіональна політика.

У державному регулюванні економіки Швеції спостерігається поєднання кейнсіанської ідеї регулювання "ефективного попиту” і підтримання рівня зайнятості з використанням різних методів стримування інфляції.

Найважливішим інструментом державного регулювання економіки у **Фінляндії** є оподаткування. Податкові органи країни наділені правами дізнання і слідства. Система оподаткування Фінляндії включає декілька прямих й непрямих податків. Основними прямими податками є державний подоходний податок, комунальний подоходний податок, майновий податок. Найважливішими непрямими податками є податок з обороту, митні податки, зрівняльний податок і акцизи на автомобілі, алкогольні напої, тютюн і деякі інші товари. У системі заходів державного регулювання значне місце займає забезпечення здорової і діючої конкуренції.

Південна-корейська модель державного регулювання є прикладом унікального поєднання жорсткого державною планування та ринкового механізму. Але особливість регулювання полягає і тому, що держава взяла на себе ті галузі економіки, які є не під силу приватному бізнесу: виробничу та соціальну інфраструктури, енергетику, транспорт, видобувну промисловість. Державний план носить індикативний характер, містить конкретні орієнтири для підприємств.

Державне регулювання економічного життя Республіки Корея включає планування макроекономічних показників, застосування кредитних і податкових заходів стимулювання експорту і обмеження імпорту, жорсткий контроль за

фінансовою сферою, банківське регулювання грошового обігу і безпосереднє управління державним сектором .

Заслуговує уваги цілеспрямована науково-технічна політика Південної Кореї. Тут розроблено законодавство в сфері технологічного трансферту, яке, як правило передбачає обов'язкове ліцензування, отримання ліцензіатом дозволу від державних органів на придбання технологій за кордоном і ввезення їх в країну, обов'язкову реєстрацію контрактів, валютно-митний контроль над ліцензійними витратами на підприємствах, який включає обмеження ставок платежів, надання гарантій передачі технології.

Китайська економіка протягом 1950 - 1978 рр. була у основному економікою централізованого планування. З 1978 року в Китаї проводилась економічна реформа, яка охопила три етапи: сільську лібералізацію (передачу земель в оренду і вивільнення цін на власницьку ініціативу фермерів), відкриття економіки для міжнародної торгівлі, розширення самостійності промислових підприємств. При цьому сформувався подвійний підхід до державного регулювання: збереження державного контролю за державними підприємствами і розвиток недержавних підприємств поза контролем держави. Зараз у Китаї великі державні підприємства залишаються об'єктом централізованого планування, хоча питома вага продукції, охопленої централізованим плануванням зменшується. Тобто, в країні сформувалась двосекторна економіка.

Основні економічні функції держави в сучасному Китаї зводяться до формування наукової стратегії і формування народногосподарських планів в цілому; узгодження регіональних і галузевих планів та господарських зв'язків, активного впливу на економічне ринкове середовище через розробку нормативних актів, удосконалення системи цін, податків, кредитів; складання планів розвитку науки, техніки і їх активного впровадження у виробництво; сприяння розширенню дії внутрішнього і зовнішнього ринків, включення в їх сферу підприємств, надання їм необхідної інформації про кон'юнктуру ринків, можливості економічного співробітництва.

Країни Східної Європи вступили в етап переходу до ринкової системи господарювання і формування механізму ринкового регулювання, суть якого полягає у максимальному використанні системи економічних регуляторів у регулюванні ринку. Центральне місце в цій системі займають ціни, бюджетно-податковий механізм, кредитна система.

Реформа бюджетно-податкового механізму в країнах Східної Європи здійснювалась в напрямі переходу до єдиної системи оподаткування незалежно від форм власності. Зокрема у **Польщі** з цією метою була знижена верхня межа податку з прибутку підприємств державного сектора і підвищена до 20% нижня межа оподаткування прибутку недержавних підприємств; введені єдині ставки податків на нерухомість; скасовано низку пільг. Зараз у Польщі сформована нова система оподаткування, яка включає: єдині податки на доходи для усіх юридичних

осіб, податок на додану вартість, єдині подоходні податки на основні заповнення декларації.

Податкова реформа в **Югославії** передбачала об'єднання всіх податків і відповідних відрахувань в один податок, за винятком відрахувань на соціальне страхування, об'єднання бюджетного і всіх видів позабюджетного споживання, модернізацію структури податків. Здійснення податкової реформи було зірване розпадом єдиної югославської держави.

Податкова реформа в **Чехії і Словаччині** передбачила зниження податкової квоти до рівня, характерного для країн з ринковою економікою, створення рівних податкових умов для усіх господарських суб'єктів; чітке розмежування республіканських і міських бюджетів; рух до уніфікації ставок податків з обороту і відрахувань від прибутку.

В **Угорщині** найважливішим видом податків став підприємницький податок. Уніфікувалась система відрахувань на соціальне страхування. Сплата податків значно спрощена: ліквідовано п'ять видів податків, збережений податок на землю і тимчасово загальний податок з обороту на капітальні вкладення.

Реформа системи державного регулювання економіки країн Східної Європи здійснюється в напрямку більшого використання важелів непрямого опосередкованого впливу на економіку через канали бюджетного, податкового і кредитно-грошового регулювання.

1.5. Конституційні засади державного управління

1.5.1. Сутність і структура системи державного управління

У демократичному, правовому суспільстві державна влада базується на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу й судову. В Україні поділ повноважень між різними гілками влади визначається Конституцією України (1996 р.) та іншими законодавчими актами.

Главою держави є Президент України, законодавчу владу здійснює Верховна Рада України, виконавчу — Кабінет Міністрів України, інші центральні органи виконавчої влади (міністерства, відомства), місцеві державні адміністрації. Судову владу здійснюють Конституційний Суд України, загальні та арбітражні суди(схема 1).

В країні існує певна чисельність державних структур різного рівня: республіканського, обласного і місцевого, які визначають правову основу народного господарства, здійснюють контроль за дотриманням законодавчої дисципліни, проводять регулювання соціального ринкового господарства.

Державні структури мають в своєму розпорядженні оборонний і правоохоронний комплекси, зв'язок, освіту, науку, охорону здоров'я, системи електропостачання, дороги загального призначення та інші сфери діяльності. Держава є монопольним виробником алкогольних виробів і зброї. Органи

державного управління здійснюють трансфертні платежі, зокрема такі виплати допомоги по соціальному забезпеченню і безробіттю окремих громадян. Здійснюючи контроль за податками і державними витратами та реалізовуючи свої компетенції в справі контролю за кількістю грошей в обороті, державні органи вносять корективи в економічний процес.

Економічним фундаментом ролі держави в економіці є стабілізація ділової активності, забезпечення державних потреб в продукції, недопущення монополії на ринку, соціальний захист населення та інші важливі народногосподарські питання. Всі ці функції держави розподілені між власними структурами України.

1.5.2. Президент України і його повноваження.

Президент України є главою держави, гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, прав і свобод людини і громадянина. Він обирається громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років.

Відповідності до Конституції **Президент України** здійснює визначені функції у сфері державного управління.

1. Президент формує стратегію соціально-економічного розвитку країни, яку висвітлює у посланнях до народу та щорічних і позачергових посланнях Президента до Верховної Ради України.

2. Президент здійснює правове регулювання економічних відносин. У межах своїх повноважень: видає укази й розпорядження з питань економічної реформи, які не врегульовані чинним законодавством (вони є обов'язковими для виконання на всій території України і діють до ухвали відповідних законів); затверджує закони, ухвалені Верховною Радою, та оприлюднює їх; використовує право вето щодо законів, ухвалених Верховною Радою, і повертає їх парламенту зі своїми пропозиціями.

3. Президент здійснює кадрову політику. Він має право: призначати за згодою Верховної Ради Прем'єр-міністра, припиняти його повноваження та приймати рішення про його відставку; призначати за поданням Прем'єр-міністра членів Кабінету Міністрів, керівників інших центральних органів виконавчої влади, а також голів місцевих державних адміністрацій та припиняти їхні повноваження; призначати половину складу Ради Національного банку; призначати на посади та звільняти з посад за згодою Верховної Ради голів Антимонопольного комітету, Фонду державного майна та інших державних органів. Важливість цього напрямку діяльності Президента пов'язана з тим, що кадри є носіями знань, інтелекту, досвіду та інших якостей, які визначальною мірою впливають на ефективність діяльності державних органів.

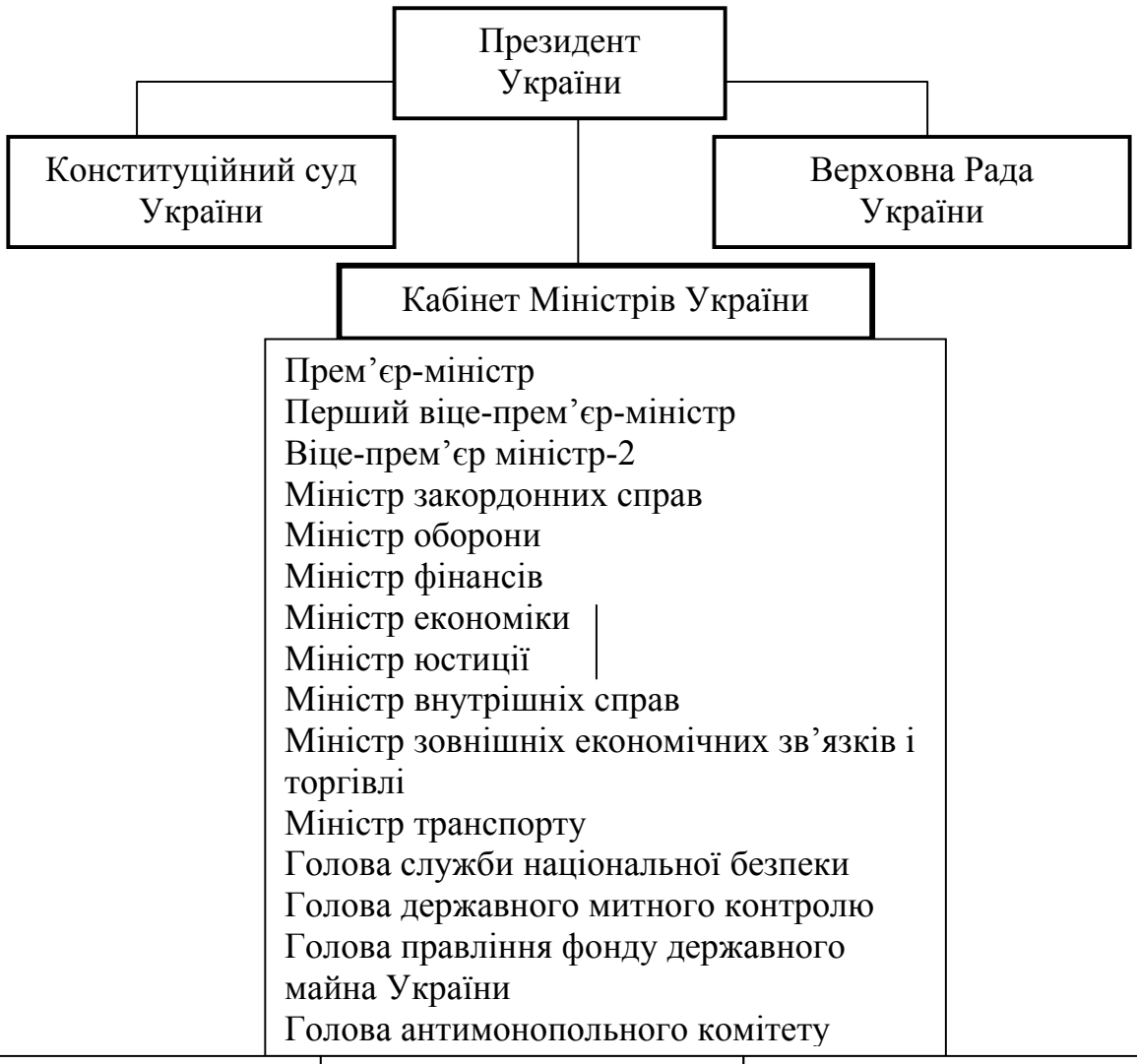
Президент України
Конституційний суд України
Верховна Рада України
Кабінет Міністрів України
Прем'єр-міністр
Перший віце-прем'єр-міністр
Віце-прем'єр міністр-2
Міністр закордонних справ
Міністр оборони
Міністр фінансів
Міністр економіки
Міністр юстиції
Міністр внутрішніх справ
Міністр зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі
Міністр транспорту
Голова служби національної безпеки
Голова державного митного контролю
Голова правління фонду державного майна України
Голова антимонопольного комітету
Міністерство фінансів
Міністерство економіки
Міністерство аграрної політики
Міністерство праці
Міністерство зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі
Міністерство промислової політики
Міністерство транспорту
Міністерство зв'язку
Міністерство статистики
Міністерство лісового господарства
Міністерство екології
Міністерство охорони здоров'я
Міністерство надзвичайних ситуацій
Міністерство соціального забезпечення
Міністерство освіти і науки
Міністерство культури
Міністерство оборони
Міністерство закордонних справ
Міністерство внутрішніх справ
Міністерство юстиції

4. Президент реалізує організаційну функцію : здійснює координацію діяльності державних органів; утворює, реорганізовує та ліквідує за поданням Прем'єр-міністра міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; створює для здійснення своїх повноважень консультативні, дорадчі й інші допоміжні органи та служби (адміністрацію) в межах коштів, передбачених Державним бюджетом на їх утримання; припиняє повноваження Верховної Ради, якщо протягом тридцяти днів вона не розпочала пленарних засідань чергової сесії.

1.5.3.Законодавчий орган державної влади України і його функції

Єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент — **Верховна Рада України**. Конституційний склад Верховної Ради України — чотириста п'ятдесят народних депутатів України, які обираються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на чотири роки.

Конституцією України визначені такі повноваження Верховної Ради України в сфері державного регулювання економіки.

1. Правове регулювання економічних відносин. Виключно законами України визначаються: права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод, основні обов'язки громадянина; громадянство, правосуб'єктність громадян, статус іноземців та осіб без громадянства; права корінних народів і національних меншин; порядок застосування мов; засади використання природних ресурсів виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу, освоєння космічного простору, організації та експлуатації енергосистем, транспорту і зв'язку; основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення, засади регулювання праці і зайнятості, шлюбу, сім'ї охорони дитинства, материнства, батьківства, виховання, освіти, культури і охорони здоров'я, екологічна безпека; правовий режим власності; правові засади і гарантії підприємництва, правила конкуренції та норми антимонопольного регулювання; засади зовнішніх відносин, зовнішньоекономічної діяльності, митної справи; засади регулювання демографічних та міграційних процесів; засади утворення і діяльності політичних партій, інших об'єднань громадян, засобів масової інформації; організація і діяльність органів виконавчої влади, основи державної служби, організації державної статистики та інформатики; територіальний устрій України; судоустрій, судочинство, статус суддів, засади судової експертизи; організація і діяльність прокуратури, органів дізнання і слідства, нотаріату, органів і установ виконання покарань; основи організації та діяльності адвокатури; засади місцевого самоврядування; статус столиці України, спеціальний статус інших міст; основи національної безпеки, організації Збройних Сил України і забезпечення громадського порядку; правовий режим державного кордону; правовий режим воєнного і надзвичайного стану, зон надзвичайної екологічної ситуації; організація і порядок проведення виборів і референдумів; організація і порядок діяльності Верховної Ради України, статус народних депутатів України;

засади цивільно-правової відповідальності; діяння, які є злочинами адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них.

Виключно законами України встановлюються: державний бюджет України і бюджетна система України: система оподаткування, податки і збори; засади створення і функціонування фінансового грошового, кредитного та інвестиційного ринків, статус національної валюти, а також статус іноземних валют на території України; порядок утворення і погашення державного внутрішнього зовнішнього боргу; порядок випуску та обігу державних цінних паперів, їх види і типи; порядок направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав; порядок допуску та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України; одиниці ваги, міри і часу; порядок встановлення державних стандартів; порядок використання і захисту державних символів; державні нагороди; військові звання, дипломатичні ранги та інші спеціальні звання; державні свята; порядок утворення і функціонування вільних та інших спеціальних зон, що мають економічний чи міграційний режим, відмінний від загального. Законом України оголошується амністія.

2. *Формування стратегії і тактики соціально-економічної політики.* Верховна Рада України: визначає засади внутрішньої і зовнішньої політики; здійснює бюджетну політику; затверджує загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля; розглядає й приймає рішення щодо схвалення програми діяльності Кабінету Міністрів; затверджує рішення про надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам та міжнародним організаціям, а також про одержання Україною від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій позик, не передбачених Державним бюджетом; здійснює контроль за їх використанням; затверджує перелік об'єктів державної власності, що не підлягають приватизації.

3. *Кадрова політика.* Верховна Рада України: дає згоду на призначення Президентом Прем'єр-міністра; розглядає за необхідності питання про відповідальність Кабінету Міністрів та недовіру уряду; призначає на посаду та звільняє з посади Голову Національного банку (за поданням Президента), призначає та звільняє половину складу Ради НБУ; дає згоду на призначення та звільнення з посад Президентом голів Антимонопольного комітету і Фонду державного майна, призначення та звільнення з посад Голови та інших членів Рахункової палати.

4. *Парламентський контроль.* Законопроектну роботу здійснюють парламентські комітети. Верховною Радою утворено 22 комітети, зокрема з питань: економічної політики, управління народним господарством, власності та інвестицій; бюджету; фінансів і банківської діяльності; промислової політики; соціальної політики та праці; державного будівництва, місцевого самоврядування й діяльності рад та ін. Рахункова палата від імені Верховної Ради здійснює

контроль за використанням Державного бюджету. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина тощо.

1.5.4. Виконавчий орган державної влади України (КМУ, Міністерство).

Вищим органом у системі органів виконавчої влади є Кабінет Міністрів України. Він відповідальний перед Президентом України та підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України. У своїй діяльності керується Конституцією і законами України, актами Президента України.

Очолює Кабінет Міністрів України Прем'єр-міністр. Він вносить Президентові подання щодо утворення, реорганізації та ліквідації центральних органів виконавчої влади, призначення на посаду та звільнення з посад їхніх керівників, накладає на цих керівників та їхніх заступників дисциплінарні стягнення.

Кабінет Міністрів України у відносинах з очолюваною ним системою органів виконавчої влади спрямовує і координує діяльність міністерств, державних комітетів, місцевих та інших органів виконавчої влади, які є підвідомчими уряду і безпосередньо підпорядковані йому.

Згідно з Конституцією України (ст.116) Кабінет Міністрів: забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України; вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина; забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування; розробляє і здійснює загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку; забезпечує рівні умови розвитку всіх форм власності; здійснює управління об'єктами державної власності; розробляє проект закону про Державний бюджет України і забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету, подає ВР України звіт про його виконання; здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю; організовує і забезпечує здійснення зовнішньоекономічної діяльності, митної справи; спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади тощо.

Основною формою реалізації компетенції Кабінет Міністрів України України є його правові акти — постанови й розпорядження, які обов'язкові для виконання на території України. У формі постанов уряду видаються акти з питань, що мають найбільш важливе загальне значення. У формі розпоряджень — акти, що мають індивідуальний характер або стосуються питань внутрішньоорганізаційної та іншої поточної роботи уряду. Кабінет Міністрів

України має право скасовувати акти міністерств, державних комітетів та інших центральних органів виконавчої влади.

1.5.5. Міністерства, відомства та інші центральні і місцеві органи виконавчої влади

Відповідно до Указу Президента України «Про зміни у структурі центральних органів виконавчої влади» від 15 грудня 1999 р. в Україні встановлено таку схему організації та взаємодії центральних органів виконавчої влади. До складу Кабінету Міністрів входять керівники міністерств, зокрема Міністерства аграрної політики; Міністерства внутрішніх справ; Міністерства екології та природних ресурсів; Міністерства економіки; Міністерства палива та енергетики; Міністерства закордонних справ; Міністерства культури і мистецтва; Міністерства з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи; Міністерства оборони; Міністерства освіти і науки; Міністерства охорони здоров'я; Міністерства праці та соціальної політики; Міністерства транспорту; Міністерства фінансів; Міністерства юстиції.

Статус державних комітетів України мають такі центральні органи виконавчої влади: Державний комітет архівів; Державний комітет будівництва, архітектури та житлової політики; Державний комітет по водному господарству; Державний комітет по земельних ресурсах; Державний комітет зв'язку та інформатизації; Державний комітет з енергозбереження. Державний комітет у справах релігії; Державний комітет інформаційної політики, телебачення та радіомовлення; Державний комітет лісового господарства; Державний комітет молодіжної політики, спорту і туризму; Державний комітет промислової політики; Державний комітет у справах ветеранів; Державний комітет у справах охорони державного кордону; Державний комітет стандартизації, метрології та сертифікації; Державний комітет статистики; Вища атестаційна комісія; Національне космічне агентство; Пенсійний фонд; Головне контрольне ревізійне управління; Державне казначейство.

Спеціальний статус мають такі центральні органи виконавчої влади: Антимонопольний комітет; Державна податкова адміністрація; Державна митна служба; Державний комітет з питань регуляторної політики та підприємництва; Національна комісія регулювання електроенергетики; Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку; Державний департамент з питань виконання покарань; Фонд державного майна; Служба безпеки; Управління державної охорони; Головне управління державної служби.

Особливий статус мають Національний банк, Антимонопольний комітет. Фонд державного майна України та Рахункова палата. Діяльність останніх є підконтрольною безпосередньо Верховній Раді України.

Національний банк України є центральним банком, емісійним центром. Він проводить єдину державну політику в галузі грошового обігу, кредиту, зміцнення грошової одиниці, організує міжбанківські розрахунки, координує діяльність

банківської системи, визначає курс грошової одиниці відносно валют інших країн. Йому належить монопольне право на випуск грошей в обіг, а також випуск національних грошових знаків за рішенням ВР України.

Антимонопольний комітет України покликаний забезпечувати державний контроль за дотриманням антимонопольного законодавства, захист інтересів підприємців та споживачів.

Фонд державного майна України є державним органом, який здійснює державну політику у сфері приватизації державного майна, є орендодавцем майнових комплексів, що перебувають у Державній власності.

Основними функціями *міністерств* та інших органів державної виконавчої влади в Україні є:

• участь у формуванні та реалізації державної політики як у цілому, так і за відповідними напрямами;

• прогнозування розвитку економіки у виробничій, науково-технічній, мінерально-сировинній, паливно-енергетичній, трудовій, демографічній, соціальній та інших сферах;

• участь у розробці проектів Державного бюджету України та Державної програми економічного й соціального розвитку України;

• формування та реалізація політики у сфері виконання робіт і поставок продукції для задоволення державних потреб;

• розробка цільових перспективних програм розвитку відповідної галузі, опрацювання комплексу заходів, спрямованих на здійснення економічної реформи;

• внесення пропозицій про зміну умов оподаткування, одержання пільгових кредитів, визначення особливостей приватизації, демонополізації підприємств, про вдосконалення механізму регулювання розвитку економіки, її структурної перебудови, забезпечення збалансованості, соціального захисту населення, екологічної безпеки;

• формування та реалізація інвестиційної політики;

• розробка фінансово-економічних та інших нормативів і механізмів їх впровадження, затвердження галузевих стандартів;

• ужиття заходів, спрямованих на вдосконалення зовнішньоекономічної діяльності, захист інтересів вітчизняних товаровиробників на зовнішньому ринку та розвиток внутрішнього ринку;

• видача спеціальних дозволів (ліцензій) на проведення окремих видів підприємницької діяльності;

• участь у підготовці міжнародних договорів України, укладання міжнародних договорів міжвідомчого характеру;

• здійснення в межах повноважень, визначених законодавством, функцій управління майном підприємств, що належать до сфери управління міністерства;

• складання макроекономічних та міжгалузевих балансів і т. д.

Центральні державні органи створюються з метою реалізації певних напрямків соціально-економічної політики.

Функції єдиного економічного центру покладаються на *Міністерство економіки України.* Основу його діяльності становить методичне й організаційне забезпечення реалізації соціально-економічної політики держави. Мінекономіки безпосередньо розробляє проекти державних прогнозів і програм економічного та соціального розвитку України; спільно з Мінфіном складає проект Державного бюджету; готує проекти найважливіших державних цільових комплексних програм; здійснює методичне та організаційне керівництво розробкою нормативів, балансів, коротко-, середньо-та довгострокових прогнозів і програм соціально-економічного розвитку галузей економіки та регіонів, а також застосуванням інструментів державного регулювання.

До складу Міністерства економіки входить Науково-дослідний економічний інститут, який проводить дослідження з проблем економічного, соціального, науково-технічного, регіонального розвитку. Мінекономіки використовує в практичній діяльності також рекомендації науково-дослідних економічних інститутів Національної академії наук України.

Міністерство фінансів України здійснює фінансово-бюджетне й податкове регулювання. Це Міністерство бере безпосередню участь у всіх стадіях бюджетного процесу (розробка проекту, організація виконання, контроль за виконанням, підготовка пропозицій щодо внесення змін, звіт про виконання Державного бюджету).

Основними функціями *Державного комітету статистики України* є збирання та обробка статистичної інформації, а також аналіз стану соціально-економічного розвитку країни, що необхідно для обгрунтування продуманих управлінських рішень.

Реалізація державної політики у сфері матеріального виробництва покладається на *галузеві* центральні органи виконавчої влади — Міністерство аграрної політики, Міністерство палива та енергетики, Міністерство транспорту, Державний комітет промислової політики, Державний комітет зв'язку та інформації, Державний комітет лісового господарства і т. д.

Реалізація соціальної політики — завдання -Міністерства праці і соціальної політики. Державного комітету у справах ветеранів, Державного комітету молодіжної політики, спорту і туризму; інвестиційної — Державного комітету з будівництва, архітектури і житлової політики, Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку; гуманітарної — Міністерства освіти і науки, Міністерства культури та мистецтва. Державного комітету в справах релігій; екологічної — Міністерства екології та природних ресурсів і т. д.

Виконавчу владу в областях і районах, містах Києві і Севастополі здійснюють відповідно до статті 118 Конституції України *місцеві державні адміністрації.* Мережа місцевих органів виконавчої влади визначається територіальним устроєм країни, згідно з яким система адміністративно-

територіального устрою України складається з Автономної Республіки Крим, областей (24), районів (близько 490), міст, районів у містах, селищ і сіл.

Правовою основою діяльності місцевих державних адміністрацій є Закон України «Про місцеві державні адміністрації». Закон визначає, що адміністрації виконують повноваження державної влади та делеговані їй виконавчі функції відповідних рад (обласних і районних) через створені управління, відділи та інші структурні підрозділи.

До основних функцій місцевих державних адміністрацій стосовно регулювання економічних відносин та соціально-економічного розвитку регіонів належать: розробка прогнозів і програм соціально-економічного розвитку регіону; бюджетна діяльність;забезпечення функціонування об'єктів комунальної власності;забезпечення раціонального використання землі, природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища; упорядкування та стимулювання діяльності малого та середнього бізнесу; соціальний захист та розв'язання проблем зайнятості населення і т. д.

1.5.6. Судова влада України
(прокуратура, правосуддя, конституційний суд)

Правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції. Система судів загальної юрисдикції в Україні будується за принципами територіальності і спеціалізації. Найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України. Вищими судовими органами спеціалізованих судів є відповідні вищі суди. Відповідно до закону діють апеляційні та місцеві суди.

Конституційний Суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні, який вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України і дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України. Він складається з вісімнадцяти суддів Конституційного Суду України. Президент України, Верховна Рада України та з’їзд суддів України призначають по шість суддів Конституційного Суду України. Суддя Конституційного Суду України призначається на дев’ять років без права бути призначеним на повторний строк.

До повноважень Конституційного Суду України належить:

а) вирішення питань про відповідність Конституції України законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Ці питання розглядаються за зверненнями Президента України, не менш як сорока п’яти народних дерпутатів України, Верховного Суду України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Верховної Ради автономної Республіки Крим; б) офіційне тлумачення Конституції України та законів України. Конституційний Суд України ухвалює рішення, які є обов’язковими до виконання на території України, остаточними і не можуть бути оскаржені.

2. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ І СТАНОВЛЕННЯ РИНКОВИХ СТРУКТУР

2.1. Державна програма приватизації майна державних підприємств

Державна програма приватизації, яка була прийнята Верховною Радою України в травні 1992 року, визначила основні цілі, пріоритети, способи та порядок приватизації державного і відчуження комунального майна, групи об’єктів, що підлягають приватизації, завдання щодо обсягів приватизації майна, яке перебуває у державній власності.

Завдання і пріоритети приватизації. Головними завданнями Програми є: здійснення ринкових перетворень в економіці України; сприяння підвищенню ефективності економіки України в цілому та чутливості підприємств до вимог ринку; підвищення інвестиційної привабливості підприємств та створення умов у процесі приватизації для залучення інвестицій на їх розвиток; створення умов для формування недержавних власників, які б мали довгострокові інтереси в розвитку приватизованого об'єкта та здійснювали ефективне управління ним; забезпечення демонополізації економіки.

Класифікація об'єктів приватизації. Об'єкти приватизації, класифікуються за групами залежно від первісної (балансової) вартості основних фондів у цінах на 1 квітня 1996 року:

група А — об'єкти, вартість основних фондів яких не перевищує 1 млн гривень (крім об'єктів групи Г, науково-дослідних інститутів, науково-дослідних та проектних організацій, автотранспортних підприємств, що мають мобілізаційні резерви);

група Б — об'єкти, вартість основних фондів яких становить від 1 млн гривень до 170 млн. гривень, а частка вартості основних фондів, що припадає на одного працюючого, не перевищує номінальної вартості приватизаційного майнового сертифіката більш як у 12 разів (крім об’єктів групи Г);

група В — об'єкти, вартість основних фондів яких становить від 1 млн. гривень до 170 млн. гривень, а частка вартості основних фондів, що припадає на одного працюючого, перевищує номінальну вартість приватизаційного майнового сертифіката більш як у 12 разів (крім об'єктів групи Г);

група Г — об'єкти, вартість основних фондів яких перевищує 170 млн. гривень, а також підприємства (незалежно від вартості основних фондів), що займають монопольне становище на ринку відповідних товарів України і визнані такими у встановленому порядку; об'єкти військово-промислового комплексу, що підлягають конверсії згідно з відповідною програмою; об'єкти, приватизація яких здійснюється із залученням іноземних інвестицій за міжнародними договорами України;

група Д — об'єкти незавершеного будівництва та законсервовані об'єкти, майно ліквідованих підприємств, підприємств-банкрутів;

група Е — частки (паї, акції), що належать державі у майні суб'єктів підприємницької діяльності зі змішаною формою власності, цінні папери, паї, інше майно, що не було враховане під час проведення оцінки вартості майна об'єкта приватизації та не ввійшло до його статутного фонду.

Оцінка вартості цілісного майнового комплексу. До переліку майна об'єктів приватизації як цілісних майнових комплексів включаються: основні засоби та інші позаоборотні активи; оборотні засоби (запаси і затрати, грошові кошти, розрахунки та інші активи).

Оцінка вартості цілісного майнового комплексу (масова оцінка) приводиться за формулою:

$$В_{цмк} = О_з + Н_а + В_{кі} + У_{ні} + В_{дв} + (З_з + Ф_а – К_р)$$

де $В_{цмк}$ – вартість цілісного майнового комплексу;

$О_з$ - залишкова вартість основних засобів з урахуванням індексації балансової вартості станом на 1 квітня 1996 року;

$Н_а$ - залишкова вартість нематеріальних активів, відображений у балансі;

$В_{кі}$ - відновна вартість незавершених капітальних вкладень;

$У_{ні}$ - відновна вартість устаткування (невстановленого);

$В_{дв}$ - довгострокові фінансові вкладення;

$З_з$ - запаси і затрати, які включаються у валюту балансу;

$Ф_а$ - фінансові активи (інші позаоборотні активи, грошові кошти, розрахунки та інші активи);

$К_р$ - кредиторська заборгованість (довгострокові пасиви, розрахунки та інші пасиви, резерви майбутніх витрат і платежів).

Визначення залишкової вартості основних засобів здійснюється в загальному порядку, виходячи з розрахункової відновної вартості.

Нематеріальні активи включаються до акта оцінки за ціною їх придбання.

У разі, коли сума кредиторської заборгованості перевищує розмір оборотних засобів, вартість цілісного майнового комплексу визначається за формулою:

$$Вцмк = Оз + На + Вкі + Уні + Вдв$$

Вартість орендованого майна, що підлягає приватизації, визначається за формулою:

$$Вом = Оз + На + Вкі + Уні + Вдв + Обі + Аз,$$

де Вом - вартість орендованого майна (з урахуванням придбаного за державні кошти), що підлягає приватизації;

Оз - залишкова вартість основних засобів;

На - залишкова вартість нематеріальних активів, відображених у передаточному балансі;

Вкі - відновна вартість незавершених капітальних вкладень;

Уні - відновна вартість устаткування (невстановленого);

Вдв -вартість довгострокових фінансових вкладень, що не

виключаються;

Обі - вартість оборотних засобів, зданих в оренду, з вирахуванням кредиторської заборгованості;

Аз – залишок амортизаційного фонду на повне відновлення орендованих основних засобів на дату оцінки.

У разі, коли сума кредиторської заборгованості перевищує суму запасів і затрат та фінансових активів, зданих в оренду, проіндексована вартість оборотних засобів, зданих в оренду, дорівнює нулю.

Експертна оцінка вартості нематеріальних активів. Експертна оцінка вартості нематеріальних активів може здійснюватися: шляхом визначення сучасної вартості відтворення відносно нематеріальних активів, які взято на облік в результаті проведеної інвентаризації на дату приватизації; шляхом капіталізації прибутку для визначення сумарної вартості нематеріальних активів, не відображених у бухгалтерському балансі на дату приватизації; шляхом поєднання двох способів.

Експертна оцінка вартості нематеріальних активів, не відображених у бухгалтерському балансі об'єкта приватизації, здійснюється за формулою:

$$Вна = Пп/Ск - Вб,$$

де, Вна - вартість нематеріальних активів, не відображених у балансі, грн.;

Пп - балансовий прибуток об’єкта приватизації після вирахування податку на прибуток, грн.;

Ск - ставка капіталізації, яка дорівнює 0,12;

Вб - вартість цілісного майнового комплексу, яка визначається за балансом, складеним на дату приватизації, грн.

Облікові підлягає тільки позитивне значення Вна.

Використовуються три методи оцінки нематеріальних активів: за додатково одержуваним прибутком; за оцінкою різниці у вартості підприємства; за вигодою від передачі прав на власність або від відсутності необхідності такі права придбати.

Метод оцінки по додатково одержуваному прибутку використовується для підрахунку додаткового прибутку, який одержить власник нематеріального об'єкта власності крім і понад "нормальний" прибуток, який одержують подібні фірми, які не мають вигод від володіння цією нематеріальною власністю.

Наприклад, якщо матеріальним об'єктом власності є товарний знак, то додатковий прибуток може бути підрахований шляхом порівняння вартості маркованого цим знаком продукту (після віднімання затрат на сам товарний знак) з вартістю рівноцінних аналогів.

Метод оцінки за різницею вартості підприємства передбачає, що спочатку оцінюється вартість цілісного майнового комплексу, який володіє нематеріальним об'єктом власності, виходячи з його майбутнього прибутку. Після цього оцінюється те ж підприємство у випадку, якщо б воно не володіло вказаним

нематеріальним об'єктом власності. Різниця між двома вартостями складає вартість нематеріальної власності.

Таблиця 1.

Способи оцінки нематеріальних активів

Назва	Документ, що засвідчує	Спосіб оцінки
Право власності : - на винахід	патент	а) затрати; б) ринок патентів; в) по бізнесу (прибуток)
- корисну модель	- “ -	- “ -
- промисловий зразок	- “ -	- “ -
- знаки для товарів і послуг	свідоцтво	- “ -
- сорт рослин	патент	- “ -
- фірмове найменування	чинне законодавство	- “ -
- програму для ЕОМ		метод відновлення
- на базу даних		метод аналогів
Право користування: - землею		вартість плати за оформлення, відвод і т. д. 30-70% від вартості землі
- надрами		затратний метод по оформленню цього права
- водою		затратний метод

Метод оцінки за вигодою від передачі прав на власність або від відсутності необхідності такі права придбати передбачає порівняння прибутку, який можна одержати при умові покупки нематеріальної власності і прибутку при умові передачі прав на його використання.

Друге рівнозначно визначенню величини затрат, від яких позбавлений покупець нематеріального об'єкта власності, завдяки тому, що не потрібно купляти прав на його використання. В результаті розрахунків можна визначити відповідну норму відрахувань за право користування, яка виражається в процентах від прибутку.

Визначення **вартості об’єкта приватизації з урахуванням потенційної прибутковості** грунтується на врахуванні таких факторів, як: особливості прибутковості підприємств різних галузей, динаміка зміни вартості основних засобів від останньої індексації і до моменту приватизації; фактичний стан майна і його придатність для подальшої експлуатації, розташування об’єкта приватизації в регіоні та в межах населеного пункту.

Розрахунок очікуваної (потенційної) суми прибутку об’єкта приватизації

залежно від галузі, до якої він належить, та його спеціалізації в межах галузі здійснюється за формулою:

$$П_п = Р_{о.з.} \times (В_1 \times І_1 + \ldots + В_п \times І_п) \times З_{о.з.} \times Т_{о.к.} \times К_{зон.},$$

$П_п$ - сума очікуваного (потенційного) прибутку об'єкта приватизації, млн.грн.;

$Р_{о.з.}$ - середньогалузева рентабельність основних засобів у 1990 році;

$В_{1...}$ - балансова (первісна) вартість основних засобів, що належать державі, на момент приватизації (розподіляється за періодами введення ***(н);***

$І_{1,п}$ - індекс зміни вартості основних засобів з моменту останньої індексації до моменту приватизації (визначається відповідно до періодів введення основна засобів ***(п);***

$З_{о.з.}$ - коефіцієнт придатності основних засобів, що належать державі, до експлуатації на момент приватизації;

$Т_{о.к.}$ - нормативний термін окупності капіталовкладень *(приймається рівним 5,0);*

$К_{зон}$ - зональний коефіцієнт.

Середньогалузева рентабельність основних засобів галузі ($Р_{о.з.}$) визначається шляхом відношення балансового прибутку галузі до первісної вартості її основних засобів.

Розрахована за вище наведеними формулами вартість цілісного майнового комплексу становить суму приватизаційного (пайового) фонду майна, що підлягає наступній приватизації (паюванню) серед працівників підприємства.

2.2. Особливості оцінки вартості майна при приватизації його шляхом продажі

Особливості оцінки вартості індивідуально визначеного майна. Оцінка вартості індивідуально визначеного майна та будь-якого іншого окремого майна, що не може бути визнане цілісним майновим комплексом і приватизується або відчужується шляхом продажу, здійснюється таким чином:

- щодо будівель (у тому числі приміщень), споруд, нематеріальних активів, транспортних засобів, а також інших необоротних активів, що за даними бухгалтерського обліку повністю зношені, проводиться експертна оцінка;
- щодо інших необоротних активів та оборотних активів оцінка проводиться державним органом приватизації на підставі даних бухгалтерського обліку про їх залишкову вартість (вартість). При цьому ціна продажу виробничих запасів, що були придбані підприємством, визначається відповідно до цін постачальників зазначених запасів або на підставі інформації про їх ринкові ціни на визначену дату оцінки.

Метою проведення експертної оцінки майна є встановлення відповідно початкової ціни або ціни продажу. Для цього експертом застосовуються такі методичні прийоми:

- будівлі (у тому числі приміщення), споруди, що містять здійснені орендарем поліпшення, які неможливо відокремити без заподіяння шкоди, і відповідно до умов договору оренди та законодавства підлягають компенсації орендарю, оцінюються шляхом визначення інвестиційної вартості (під час викупу орендованого об'єкта) або шляхом визначення справедливої (ринкової) вартості (під час продажу об'єкта на аукціоні або конкурсі);
- будівлі (у тому числі приміщення), споруди в усіх інших випадках оцінюються шляхом визначення ринкової вартості;
- повністю зношені за даними бухгалтерського обліку інші необоротні активи, термін корисного використання яких вичерпано, оцінюються шляхом визначення вартості ліквідації;
- повністю зношені за даними бухгалтерського обліку інші необоротні активи, термін корисного використання яких не вичерпано, оцінюються шляхом визначення ринкової вартості;
- транспортні засоби та інші об'єкти оцінюються шляхом визначення ринкової вартості або, в окремих випадках, залишкової вартості заміщення.

Під час проведення експертної оцінки експерт аналізує вищезазначені матеріали з метою розрахунку суми невід'ємних поліпшень у їх фактичних цінах, за вирахуванням податку на додану вартість, для визначення інвестиційної вартості орендованого майна, що приватизується шляхом викупу. Початкова ціна такого майна, що приватизується шляхом продажу на аукціоні чи за конкурсом, визначається експертом як його ринкова вартість, відповідно до технічного стану на дату оцінки.

Особливості оцінки вартості цілісних майнових комплексів під час їх приватизації шляхом викупу та конкурентними способами.Оцінка вартості цілісних майнових комплексів (крім санаторно-курортних закладів, профілакторіїв, будинків і таборів відпочинку), проводиться у такому порядку: цілісні майнові комплекси, до складу майна яких не включаються будівлі (у тому числі приміщення) та споруди, які приватизуються шляхом викупу або продажу на аукціоні (за конкурсом), оцінюються на підставі даних бухгалтерського обліку на визначену дату оцінки.

Вартість цілісного майнового комплексу, що належить державі та приватизується шляхом викупу або продажу на аукціоні (за конкурсом), дорівнює чистій вартості після вирахування вартості майна, що вилучається.

Експертна оцінка цілісних майнових комплексів проводиться з урахуванням таких особливостей: під час оцінки цілісних майнових комплексів, діяльність яких була переважно незбитковою протягом двох останніх років до дати оцінки, визначається вартість діючого підприємства (цілісного майнового комплексу); під час оцінки цілісних майнових комплексів, діяльність яких була переважно збитковою протягом двох останніх років до дати оцінки, визначається ринкова вартість підприємства (цілісного майнового комплексу)

при існуючому використанні; в інших випадках під час оцінки цілісних майнових комплексів визначаються обидва з вищезазначених видів вартості з подальшим узгодженням експертом отриманих результатів для встановлення початкової ціни (ціни продажу).

Оцінки вартості державного майна, що вноситься до статутних фондів господарських товариств (у тому числі з іноземними інвестиціями), та особливості оцінки вартості об'єктів групи Е. У разі створення господарських товариств (у тому числі з іноземними інвестиціями), до статутних фондів яких передається державне майно, за винятком випадків створення господарських товариств відповідно до Указу Президента України від 28 травня 1999 р. № 591 «Про особливості приватизації об'єктів незавершеного будівництва», вартість внеску держави визначається за результатами проведення експертної оцінки.

Проведенню оцінки під час приватизації об'єкта групи Е, за розміром не менше блокуючої державної частки, передує проведення повної інвентаризації цілісного майнового комплексу господарського товариства (у тому числі з іноземними інвестиціями) та аудиторської перевірки.

Для проведення оцінки об'єкти групи Е поділяються таким чином:
акції (частки, паї), що належать державі в статутних фондах господарських товариств, створених до набрання чинності Державною програмою приватизації на 2000 — 2002 роки; акції (частки, паї), що належать державі в статутних фондах господарських товариств, створених після набрання чинності Державною програмою приватизації на 2000 — 2002 роки, розмір яких не перевищує 10 відсотків, а номінальна вартість менша ніж 5000 гривень; акції (частки, паї), що належать державі в статутних фондах господарських товариств, створених після набрання чинності Державною програмою приватизації на 2000 — 2002 роки, номінальна вартість становить понад 5000 гривень; акції (частки, паї), що належать державі в міжгосподарських підприємствах та в статутних фондах господарських товариств, створених на їх базі.

Початкова ціна (ціна продажу) акцій (часток, паїв), що належать державі в господарських товариствах, статутні фонди яких були переоцінені або створені після набрання чинності Державною програмою приватизації на 2000-2002 роки, та їх розмір не перевищує 10 відсотків статутного фонду, а номінальна вартість менша ніж 5000 гривень, визначається шляхом збільшення номінальної вартості на коефіцієнт індексації та на відповідну частку чистого прибутку господарського товариства, отриманого з початку календарного року, в якому проводиться оцінка. Коефіцієнт індексації розраховується виходячи із зміни офіційного курсу гривні до долара США, встановленого Національним банком, від дати створення господарського товариства до дати оцінки акцій (часток, паїв) під час їх приватизації.

Акції (частки, паї), що належать державі в міжгосподарських підприємствах та в статутних фондах господарських товариств, створених на їх базі, визначаються та оцінюються незалежно від способу їх приватизації з урахуванням таких особливостей: акції (частки, паї), віднесені до сільськогосподарської або рибної галузей агропромислового комплексу, оцінюються на підставі даних бухгалтерського обліку без проведення переоцінки їх необоротних активів на засадах експертної оцінки; акції (частки, паї) інших галузей агропромислового комплексу оцінюються із застосуванням експертної оцінки для переоцінки вартості необоротних, активів.

Вартість акцій (часток, паїв), що належать державі в міжгосподарських підприємствах та в статутних фондах господарських товариств, незалежно від способу їх приватизації визначається як відповідна частка чистої вартості цілісного майнового комплексу міжгосподарського підприємства або господарського товариства. Інші акції (частки, паї) оцінюються на засадах експертної оцінки.

Вартість часток (паїв), що належать державі в статутних фондах товариств з обмеженою відповідальністю та інших господарських товариств, незалежно від способу їх приватизації визначається експертом шляхом застосування витратного (майнового) підходу та підходу, що базується на капіталізації доходів товариства.

Особливості оцінки пакетів акцій, що належать державі, відкритих акціонерних товариств, створених у процесі приватизації (корпоратизації). Початкова ціна пакетів акцій відкритих акціонерних товариств, створених у процесі приватизації (корпоратизації), під час їх продажу на організаційно оформлених ринках цінних паперів (крім міжнародних фондових ринків) визначається у порядку, що встановлюється Фондом державного майна, Державною комісією з цінних паперів і фондового ринку та Антимонопольним комітетом з урахуванням таких особливостей :

- початкова вартість пакетів акцій відкритих акціонерних товариств, статутний фонд яких враховує індексацію балансової вартості основних засобів станом на 1 квітня 1996 р., дорівнює їх номінальній вартості;
- для відкритих акціонерних товариств, акції яких пройшли лістинг і котируються на фондових біржах та їх філіях або Першій позабіржовій фондовій торговельній системі (ПФТС), дозволяється встановлювати початкову ціну пакетів акцій на рівні середньозваженої вартості акцій за результатами угод, укладених на них, але не нижче номінальної вартості (номінальної вартості з урахуванням індексації балансової вартості основних засобів станом на 1 січня 1995 р.). Зазначене обмеження не стосується пакетів акцій відкритих акціонерних товариств, статутні фонди яких визначено з урахуванням індексації балансової вартосл основних засобів станом на 1 квітня 1996 р.;
- початкова ціна, а також мінімальна ціна продажу однієї акції на перших торгах (крім продажу на відкритих грошових аукціонах) не може бути нижчою від

номінальної (номінальної з урахуванням індексації балансової вартості основних засобів станом на 1 січня 1995 р.) вартості;
- стосовно пакетів акцій відкритих акціонерних товариств, створених на базі підприємств, віднесених Державною програмою приватизації на 2000-2002 роки до групи Г, дозволяється встановлювати обмеження щодо мінімальної ціни їх продажу.

Початкова ціна пакетів акцій відкритих акціонерних товариств, що підлягають продажу на конкурсах, розраховується державним органом приватизації самостійно з обов'язковим врахуванням індексації балансової вартості основних фондів станом на 1 січня 1995 р..

Початкова ціна пакетів акцій відкритих акціонерних товариств, що підлягають продажу на відкритих торгах та міжнародних фондових ринках, у тому числі із залученням радників для їх підготовки до продажу, пошуку потенційних покупців та організації продажу, встановлюється за результатами проведення експертної оцінки.

Ціна продажу пакета акцій ВАТ у разі, якщо на конкурс надійшла заява від одного покупця відповідно до вимог Державної програми приватизації на 2000-2002 роки, не може бути нижчою від його початкової вартості, визначеної за результатами експертної оцінки.

Ринкова вартість пакета акцій ВАТ, закріпленого у державній власності, у разі прийняття рішення про його продаж відповідно до вимог Державної програми приватизації на 2000 — 2002 роки визначається за рішенням державного органу приватизації шляхом урахування лістингу акцій зазначеного товариства, а у разі відсутності такої інформації — шляхом проведення його експертної оцінки.

Порядок визначення вартості об'єктів незавершеного будівництва і законсервованих об'єктів, що приватизуються окремо. Вартість об'єкта незавершеного будівництва, у тому числі законсервованого об'єкта, складається з вартості: фактично проведених витрат на будівництво об'єкта наростаючим підсумком з розподілом їх за видами — будівельно-монтажні роботи (з урахуванням інших витрат), устаткування та інвентар; матеріалів, виробів і конструкцій, завезених на будівельний майданчик для об'єкта незавершеного будівництва і не використаних для будівництва; устаткування для монтажу, придбаного для об'єкта незавершеного будівництва.

Порядок оцінки об'єктів незавершеного будівництва і законсервованих об'єктів, у тому числі об'єктів незавершеного будівництва, що утримуються на балансах державних підприємств, які не підлягають приватизації, визначається залежно від способу приватизації: вартість об'єкта незавершеного будівництва для продажу на аукціоні, за конкурсом або шляхом викупу, а також для передачі до статутного фонду господарського товариства як внеску держави з наступною приватизацією, визначається за даними балансу без урахування суми індексації вартості об'єкта незавершеного будівництва; вартість будівельних матеріалів, які

знаходяться на будівельному майданчику об'єкта незавершеного будівництва, а також вартість устаткування для монтажу, придбаного для функціонування об'єкта після завершення будівництва, що приватизуються на аукціоні, за конкурсом, шляхом викупу як разом з об'єктом незавершеного будівництва, так і окремо, визначається на засадах експертної оцінки їх справедливої (ринкової) вартості; ціна продажу об'єкта незавершеного будівництва в разі його продажу під розбирання за рішенням державного органу приватизації визначається на засадах експертної оцінки вартості його ліквідації.

2.3. Особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі

Приватизація переробних і сервісних підприємств АПК.У відповідності з Постановою Кабінету Міністрів України "Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі" приватизація майна підприємств харчової промисловості, які переробляють сільськогосподарську сировину, борошномельнокруп'яної та комбікормової промисловості, сервісних, будівельних, фірмових торговельних, несільськогосподарських підприємств і організацій агропромислового комплексу незалежно від вартості об'єктів приватизації (але не менше необхідної для створення статутного фонду акціонерного товариства згідно з чинним законодавством) проводиться шляхом перетворення їх у відкриті акціонерні товариства.

Право на пільгове придбання акцій (із застосуванням приватизаційних майнових сертифікатів і власних коштів у розмірі, що не перевищує половини вартості цих сертифікатів) після використання першочергового права працівниками підприємств, що приватизуються мають члени селянських (фермерських) господарств, працівники колективних і державних сільськогосподарських підприємств та інших сільськогосподарських товаровиробників.

Члени трудових колективів підприємств, що приватизуються (крім підприємств і організацій агропромислового комплексу, які підлягають приватизації за погодженням з Кабінетом Міністрів України, та сільськогосподарські товаровиробники, а також прирівняні до них особи мають переважне право на придбання не менше 51 відсотка акцій підприємств, що приватизуються.

При цьому розподіл акцій між сільськогосподарськими товаровиробниками, а також недержавними сільськогосподарськими підприємствами здійснюється пропорційно до обсягів сировини, зданої на об’єкт приватизації або послуг, одержаних за рік, що передує року приватизації.

Приватизація майна радгоспів та інших державних сільськогосподарських підприємств і організацій (крім тих, що підлягають приватизації за погодженням з Кабінетом Міністрів України) здійснюється шляхом перетворення їх в колективні сільськогосподарські підприємства. При цьому членам трудових колективів

безплатно передається частка державного майна, розмір якої визначається як добуток вартості майна, що припадає на одного члена колективного сільськогоспадарського підприємства по області, і кількості працівників підприємства, що приватизується, та прирівняних до них осіб. Решта державного майна (понад зазначену частку) приватизується за приватизаційні майнові сертифікати. Право на першочергове придбання цього майна мають члени даного сільськогосподарського підприємства та зайняті у соціальній сфері на селі.

Паювання колгоспно-кооперативного майна. При приватизації колгоспно-кооперативного майна використано метод паювання власності. Це пов’язано з тим, що, по-перше, колгоспи за своєю природою були пайовими, по-друге існує дефіцит платіжно-покупної спроможності населення стосовно загальної вартості майна.

Об'єктом приватизації власності в колгоспі став його неподільний фонд, що представлений залишковою вартістю основних фондів і власними оборотними засобами. Неподільний фонд мав реальну вартість, він найповніше відображав масштаби власності господарства, його фактичне майно. Вартість неподільного фонду, за винятком зазначеної неприватизованої його частки (резервний фонд), становив базовий пайовий фонд підприємства, що розподілявся між суб’єктами пайових відносин, тобто громадянам, які мають право на частку колективної власності.

Для забезпечення соціальної справедливості право на частку майна надано членам господарства, які працювали на момент реформування власності, колгоспникам-пенсіонерам незалежно від їх місцезнаходження й участі в громадському виробництві, громадянам, які втратили виробничий зв'язок з господарством, але раніше були членами колгоспу і заробили в господарстві "пенсійний стаж".

За критерій розподілу базового пайового фонду між суб'єктами - пайовиками взято їх особистий трудовий внесок, визначений за фондом оплати їхньої праці за найтриваліший період. В цьому проіндексованому за інфляційними періодами фонді враховані всі форми економічного стимулювання, включаючи грошові й натуральні виплати.

Визначена сума майнового паю кожного конкретного працівника зафіксована в його майновому сертифікаті, який є документом на право приватної власності.

Майновий пай власник може отримати у грошовому або натуральному вираженні. З цією метою співвласники визначають подільне і неподільне майно. До подільного майна, як правило, належать основні і оборотні засоби, які можуть ділитися рівними або еквівалентними частинами між усіма співвласниками (сільськогосподарські тварини, техніка, насіння, корми, добрива та інші матеріальні засоби). До неподільного майна належать основні засоби, які не можуть бути поділені на еквівалентні частки (будівлі, виробничі цілісні об’єкти).

Власник за згодою співвласників може отримувати майно в натурі з подільного фонду в розмірі вартості свого майнового паю. Для отримання майна з об'єктів неподільного фонду (наприклад, об'єктів, що складаються з самостійних госпрозрахункових підрозділів, ремонтно-транспортних, виробничо-технічних та інших) необхідно реформувати в самостійні підприємства і за згодою співвласників передати власникам на суму вартості паїв.

Власник майнового паю може вступити зі своїм паєм у будь-яке агроформування; створювати власне селянське (фермерське) господарство та інші приватні структури, виступати на правах орендодавача, бути орендарем майна. Майновий пай є предметом спадщини, що регулюється чинним законодавством України.

2.4. Визначення статутних фондів відкритих акціонерних товариств (ВАТ)

1. Статутний фонд ВАТ, що створюється в процесі приватизації (корпоратизації) майна державних підприємств (крім майна радгоспів, інших державних сільськогосподарських підприємств та підприємств рибного господарства), визначається шляхом застосування процедур стандартизованої оцінки цілісного майнового комплексу підприємства, яка проводиться на підставі результатів інвентаризації майна підприємства, даних передавального балансу підприємства, складеного на дату оцінки, в якому відображаються результати проведення переоцінки активів на засадах експертної оцінки.

До переліку майна, що включається у сукупну вартість цілісного майнового комплексу, включаються: необоротні активи (основні засоби, нематеріальні активи, незавершене будівництво, довгострокові фінансові інвестиції, довгострокова дебіторська заборгованість, відстрочені податкові активи, інші необоротні активи); оборотні активи (запаси, векселі одержані, дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги, дебіторська заборгованість за розрахунками та інша поточна дебіторська заборгованість, поточні фінансові інвестиції, грошові кошти та їх еквіваленти, інші оборотні активи); витрати майбутніх періодів.

З метою визначення чистої вартості цілісного майнового комплексу сукупна вартість цілісного майнового комплексу зменшується на суму: забезпечення наступних витрат і платежів; довгострокових зобов'язань; поточних зобов'язань.

Чиста вартість цілісного майнового комплексу підприємства **ЦМКчв** визначається за формулою:

ЦМКчв = (Ан + Ао + В.м) — (Зв + Зд + Зп),

де, Ан - вартість необоротних активів;

Ао - вартість оборотних активів;

Вм - вартість витрат майбутніх періодів;

Зв — вартість забезпечень наступних витрат і платежів;

Зд — вартість довгострокових зобов'язань;

Зп - вартість поточних зобов”язань.

У процесі визначення розміру статутного фонду ВАТ чиста вартість цілісного майнового комплексу коригується на вартість державного житлового фонду, об”єктів, що не підлягають приватизації, майна, щодо якого встановлено особливий режим приватизації, а також на додаткову вартість майна, яка отримана в результаті застосування заходів фінансової реструктуризації.

Розмір статутного фонду ВАТ, що створюється на базі майна державного підприємства (СФд), визначається за формулою:

СФд = ЦМКчв — ЖФ — Онп — Оор + Зр,

де, ЖФ - вартість державного житлового фонду;

Онп - вартість об'єктів, що не підлягають приватизації;

Оор - вартість об'єктів, щодо яких законодавством встановлено особливий режим приватизації;

Зр - додаткова вартість державного майна, яка отримана в результаті застосування заходів фінансової реструктуризації.

У разі від'ємного значення показника він вираховується з чистої вартості цілісного майнового комплексу.

2. Розмір статутного фонду відкритих акціонерних товариств (пайового фонду колективних сільськогосподарських підприємств), що створюються на базі майна радгоспів, інших державних сільськогосподарських підприємств, підприємств рибного господарства та приватизуються відповідно до Закону України «Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі», визначається на підставі даних бухгалтерського обліку із застосуванням стандартизованої оцінки у такому порядку: утворення державним органом приватизації інвентаризаційної комісії та визначення дати оцінки вартості майна; проведення інвентаризаційною комісією повної інвентаризації майна та подання до комісії з приватизації її результатів; перевірка комісією з приватизації протоколу інвентаризаційної комісії та його затвердження державним органом приватизації в місячний термін від визначеної дати оцінки вартості майна; проведення аудиторської перевірки у разі прийняття відповідного рішення державним органом приватизації; складання передавального балансу сільськогосподарського підприємства на дату оцінки за результатами повної інвентаризації майна та підготовка інших документів, необхідних для проведення оцінки майна; складання комісією з приватизації акта оцінки вартості майна та затвердження його державним органом приватизації у термін, що не перевищує двох місяців від визначеної дати оцінки.

Під час проведення повної інвентаризації майна повністю зношені за даними бухгалтерського обліку основні засоби розподіляються на такі дві групи:

термін корисного використання яких не вичерпано на дату оцінки та термін корисного використання яких вичерпано на зазначену дату. Зазначені групи основних засобів підлягають переоцінці спеціальною комісією, створеною керівником підприємства, або шляхом проведення експертної оцінки. У разі проведення експертної оцінки цих основних засобів щодо першої групи експертом визначається справедлива (ринкова) вартість, щодо другої групи — вартість ліквідації. Результати переоцінки додаються до акта оцінки та відносяться на збільшення залишкової вартості основних засобів у відповідних рядках акта оцінки.

3. Статутний фонд холдингової компанії, що створюється у формі ВАТ із внесенням до нього державного майна (у тому числі пакетів акцій) відповідно до вимог Положення про холдингові компанії, що створюються в процесі корпоратизації та приватизації, затвердженого Указом Президента України від 11 травня 1994 р. № 224, визначається у такому порядку: пакети акцій, що належать державі, відкритих акціонерних товариств, оцінюються шляхом збільшення їх номінальної вартості на відповідну частку суми збільшення вартості власного капіталу ВАТ; інше державне майно оцінюється на засадах експертної оцінки.

Висновки експерта про вартість оцінюваного майна, яке передається холдинговій компанії, що створюється в процесі корпоратизації, затверджуються органом, уповноваженим управляти державним майном. На підставі затверджених висновків експерта про вартість оцінюваного майна державний орган приватизації підписує акт приймання-передачі робіт з експертної оцінки державного майна.

4. Збільшення вартості власного капіталу (ВАТ). Вартість власного капіталу ВАТ, створеного в процесі приватизації (корпоратизації), визначається як сума коштів статутного капіталу, пайового капіталу, додаткового капіталу, резервного капіталу, нерозподіленого прибутку, зменшена на суму непокритого збитку, неоплаченого капіталу та вилученого капіталу.

Зміна вартості власного капіталу ВАТ розраховується як різниця між вартістю власного капіталу, зафіксована на дату оцінки розміру статутного фонду та на останню звітну дату, що передує здійсненню розрахунку. Позитивний показник зміни вартості власного капіталу ВАТ є його сумою збільшення.

Порядок здійснення додаткового випуску акцій відкритих акціонерних товариств, створених у процесі приватизації (корпоратизації), на суму збільшення вартості їх власного капіталу встановлюється Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку і Фондом державного майна.

У разі здійснення ВАТ додаткового випуску акцій на суму індексації балансової вартості основних засобів, що увійшли до його статутного фонду, зазначена сума вираховується з розрахованої суми збільшення вартості власного капіталу.

Для розрахунку суми збільшення вартості власного капіталу ВАТ, подає до

державного органу приватизації (органу, уповноваженого управляти державним майном) такі документи: копії засновницьких документів та змін до них, пов'язані із змінами розміру статутного фонду ВАТ від дня його державної реєстрації; копію затвердженого плану приватизації (плану розміщення акцій) підприємства; затверджений акт оцінки вартості цілісного майнового комплексу під час приватизації (корпоратизації); копії балансів ВАТ за останній звітний рік, що передував року, в якому проводиться розрахунок, та на останню звітну дату, складені згідно з вимогами, встановленими Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку затвердженим Мінфіном; довідку про суму попередніх збільшень розміру статутного фонду на суму індексації балансової вартості основних фондів, підписану головою правління ВАТ, та документи, що підтверджують розрахунок зазначених сум.

2.5. Обгрунтування доцільності заходів фінансової реструктуризації ВАТ

З метою визначення доцільності застосування заходів фінансової реструктуризації проводиться аналіз фінансового стану підприємства за спрощеною схемою. Спрощена схема передбачає розрахунок одного показника (коефіцієнта) з кожної групи показників (коефіцієнтів), що характеризують фінансовий стан підприємства, а саме: коефіцієнт покриття з групи коефіцієнтів ліквідності, коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості з групи коефіцієнтів ділової активності, коефіцієнт рентабельності активів підприємства з групи коефіцієнтів рентабельності, коефіцієнт маневреності власного капіталу з групи коефіцієнтів платоспроможності (фінансової стійкості).

Для експрес-аналізу фінансового стану підприємства (стабільності) використовується різноманітні методи. Найбільш прийнятною для вітчизняних економічних умов є система показників У. Бівера:

Показники	Прибуткове підприємство	За 5 років до банкрутства	За 1 рік до банкрутства
Коефіцієнт Бівера	0,4 - 0,45	0,17	- 0,15
Рентабельність активів	6 - 8	4	- 22
Фінансовий левередж	≤ 37	≤ 50	≤ 80
Коефіцієнт покриття активів чистим оборотним капіталом	0,4	≤0,3	≈ 0,06
Коефіцієнт покриття	≤ 3,2	≤2	≤1

$$Коеф.Бівера = \frac{Чистий.прибуток - Амортизація}{(Довгострок.зобов.) + (Короткострок.зобов.)}$$

$$Рентабельн.активів = \frac{Чист.прибуток}{Активи} \times 100\%$$

$$Фінансов.левередж = \frac{(Довгостроков.зобов.) + (Короткостроков.зобов.)}{Активи}$$

$$Коефіц.покрит.актив.чист.оборотн.капіт. = \frac{Обігов.активи}{Короткострок.зобов.}$$

Розрахунок показників (коефіцієнтів) для визначення фінансового стану підприємства здійснюється на підставі вихідних даних, які заповнюються з бухгалтерської (фінансової) звітності підприємства за два останні календарні роки та за період від початку поточного року до дати оцінки.

Якщо на дату оцінки фактичні значення показників (коефіцієнтів) відповідають нормативним вимогам або підприємство є прибутковим, його фінансовий стан і платоспроможність визнаються задовільними, а заходи фінансової реструктуризації під час визначення розміру статутного фонду ВАТ не застосовуються.

Якщо на дату оцінки фактичне значення коефіцієнта покриття менше від його нормативного значення або підприємство не має прибутків, комісія з приватизації (корпоратизації) здійснює розрахунок додаткової вартості майна, що може бути отримана в результаті застосування заходів фінансової реструктуризації *[Зр)* за наведеною нижче формулою та проводить повторний розрахунок показників (коефіцієнтів) на дату оцінки з урахуванням змін у вихідних даних для їх розрахунку після визначення додаткової вартості майна. Додаткова вартість майна визначається за формулою:

$$Зр = Зп + Зб — Зд,$$

де, Зп — прострочені поточні зобов'язання за розрахунками з бюджетом;

Зб — прострочені поточні зобов'язання за розрахунками за оренду державного майна;

Зд — дебіторська заборгованість за розрахунками з бюджетом.

У вихідних даних на величину показників ***Зп*** та ***Зб*** зменшується вартість поточних зобов'язань, на величину показника ***Зр*** збільшується вартість першого розділу пасиву балансу, на величину показника ***Зд*** зменшується вартість другого розділу активу.

Для прийняття рішення про доцільність застосування заходів фінансової реструктуризації розраховані показники (коефіцієнти) порівнюються з

нормативними значеннями та з їх значеннями до застосування заходів фінансової реструктуризації. Якщо отриманий показник (коефіцієнт) покриття поліпшився, досяг нормативного значення та спостерігається відповідне поліпшення інших показників (коефіцієнтів), комісія з приватизації (корпоратизації) приймає рішення про застосування заходів фінансової реструктуризації. В інших випадках приймається рішення про недоцільність застосування заходів фінансової реструктуризації.

2.6. Формування і державне регулювання ринку цінних паперів

2.6.1. Організаційно-правове забезпечення ринку цінних паперів

Функціонування ринку цінних паперів в Україні регламентується рядом нормативних актів, серед яких Закони України "Про цінні папери і фондову біржу", "Про господарські товариства", "Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні", "Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні", "Про приватизацію державного майна", "Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі" та інших чинних законодавчих та нормативних актів.

Органами державного регулювання фондового ринку є: Президент України, Верховна Рада та Кабінет Міністрів, які здійснюють законодавче формування і забезпечення реалізації єдиної державної політики розвитку та функціонування ринку цінних паперів, сприяють адаптації національного ринку цінних паперів до міжнародних стандартів; Фонд державного майна – забезпечує захист майнових прав громадян України, здійснення прав розпорядження майном державних підприємств в процесі приватизації, сприяння процесу демонополізації економіки і створення умов для конкуренції виробництва; Антимонопольний комітет – здійснює державний контроль за виконанням антимонопольного законодавства та захист законних інтересів підприємців та споживачів; Міністерство фінансів – розробляє основні напрями державної політики, складає та забезпечує виконання державного бюджету, концентрує фінансові ресурси на пріоритетних напрямках розвитку, удосконалює фінансовий механізм та методи фінансового і бюджетного планування.

Становлення ринку цінних паперів АПК розпочалося з процесами приватизації та реструктуризації підприємств. За даними Міністерства аграрної політики України в АПК створено близько 6 тисяч відкритих акціонерних товариств та майже тисяча закритих акціонерних товариств. В основному, це приватизовані підприємства хлібоприймального, переробного, сервісного напрямків діяльності. Серед сільськогосподарських підприємств найбільше акціонерних товариств створено на базі колишніх радгоспів - 750. В процесі реформування колгоспів в період 1993-1999рр. створено 550 акціонерних

товариств, що складає лише 5 відсотків від загальної кількості реорганізованих колгоспів.

Формування в процесі приватизації значної кількості відкритих акціонерних товариств, в тому числі підприємства АПК, які складають 38 відсотків загальної кількості емітентів акцій по Україні, свідчить про потенційні можливості ринку цінних паперів в АПК.

2.6.2. Інфраструктура та учасники фондового ринку України

В Україні продовжується формування інфраструктури фондового ринку. Центральним інститутом регулювання ринку є Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку (ДКЦПФР), яка координує діяльність державних органів з питань функціонування в Україні ринку цінних паперів, сприяє розвитку інвестиційно привабливого середовища та інтеграції в міжнародний фінансовий ринок, здійснює контроль за випуском та обігом цінних паперів, захищає права інвесторів, сприяє розвитку ринку цінних паперів та соціальної стабілізації в суспільстві. Учасниками фондового ринку є емітенти, інвестори а також фінансові посередники – торговці цінними паперами (здійснюють випуск цінних паперів, комісійну та комерційну діяльність по цінних паперах), інвестиційні компанії та інвестиційні фонди (здійснюють інвестування та комерційну діяльність з приватизаційними паперами), комерційні банки (здійснюють випуск цінних паперів та комісійну і комерційну діяльність по цінних паперах), довірчі товариства (здійснюють представницьку діяльність з цінними паперами, надають послуги громадянам по зберіганню і обслуговуванню цінних паперів довірителя, а юридичним особам – по розпорядженню цінними паперами, агентські послуги, ведення рахунків).

Складовими елементами інфраструктури фондового ринку є: депозитарно-клірингові установи (забезпечують зберігання і обслуговування обігу цінних паперів в бездокументарній формі проводять кліринг і розрахунок по договорах з цінних паперів), фондові біржі (укладають договори купівлі-продажу цінних паперів та їх похідних, надають інформаційні послуги в сфері фондового ринку), торгово-інформаційні системи (організовують торгівлю на позабіржовому ринку, надають інформаційні послуги в сфері торгівлі цінними паперами), зберігачі і реєстратори цінних паперів (організовують зберігання і обслуговування обігу цінних паперів на рахунках в цінних паперах, ведення обліку іменних цінних паперів в бездокументарній формі, ведення реєстрів власників іменних цінних паперів), фондові посередники та організації, які забезпечують укладання угод та консалтингове супроводження.

2.6.3. Види, випуск і обіг цінних паперів

Згідно Закону України «Про цінні папери та фондову біржу» цінні папери – це грошові документи, що засвідчують право володіння або відносини позики, визначають взаємовідносини між особою, яка їх випустила, та їх власником. Вони можуть бути використані для здійснення розрахунків, а також як застава для забезпечення платежів і кредитів.

В Україні можуть випускатися такі види цінних паперів: акції, облігації внутрішніх та зовнішніх державних позик, облігації місцевих позик, облігації підприємства, казначейські зобовязання республіки, ощадні сертифікати, інвестиційні сертифікати, векселі, приватизаційні папери.

Цінні папери можуть бути двох типів – іменні та на предявника, що визначає особливості їх обігу та переходу прав власності на них. Іменні цінні папери, як правило, передаються шляхом повного індосаменту (передавального запису, , який засвідчує перехід прав за цінним папером до іншої особи), цінні папери на предявника обертаються на фондовому ринку вільно. Документарною формою цінного паперу є сертифікат цінних паперів, який містить реквізити відповідного виду цінних паперів певної емісії.

Акція - цінний папір без встановленого строку обігу, що засвідчує дольову участь у статутному фонді акціонерного товариства, підтверджує членство в акціонерному товаристві та право на участь в управлінні, дає право його власникові на одержання частини прибутку у вигляді дивіденду, а також на участь у розподілі майна при ліквідації акціонерного товариства. Акції можуть бути іменними та на пред'явника, привілейованими та простими.

Перший випуск акцій акціонерним товариством здійснюється в розмірі його статутного фонду або на всю вартість майна державного підприємства у разі перетворення його в акціонерне товариство. В процесі приватизації можуть випускатися тільки прості іменні акції. Додатковий випуск акцій можливий у тому разі, коли попередні випуски акцій були зареєстровані і всі раніше випущені акції повністю оплачені за вартістю не нижче номінальної. Причому забороняється організація випуску акцій для покриття збитків, пов'язаних з господарською діяльністю акціонерного товариства.

Привілейовані акції можуть бути випущені лише на суму, що не перевищує 10 відсотків статутного фонду акціонерного товариства. Вони дають власникові переважне право на одержання дивідендів, а також на першочергову участь у розподілі майна акціонерного товариства при його ліквідації. Власники привілейованих акцій, як правило, не мають права брати участь в управлінні акціонерним товариством.

Рішення про випуск акцій приймається засновниками акціонерного товариства або загальними зборами акціонерів товариства. Незалежно від того, в якій формі випускаються акції, обов'язковою є реєстрація їх випуску Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Випуск акцій підприємств здійснюється на основі тимчасового положення

про порядок реєстрації випуску, затвердженого наказом Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку він 20 вересня І996 р №210 та відповідно до Закону України “Про цінні папери і фондову біржу”. Підприємство - емітент одержує право на випуск цінних паперів з моменту реєстрації випуску цінних паперів і присвоєння номера реєстрації у Державній комісії з цінних паперів та фондового ринку. В інформацію про випуск цінних паперів повинні бути включені такі відомості: характеристика емітента, а саме: фірмове найменування, місцезнаходження, дата заснування, предмет діяльності, баланс, звіт про фінансові результати та їх використання, довідку про фінансовий стан, підтверджені аудитором (аудиторською фірмою) за останній завершений фінансовий рік, баланс станом за останній квартал перед поданням інформації, звіт про статутний фонд (загальний обсяг, обсяг сплаченої частки), чисельність службовців, а також основні професійні дані про керівних працівників, перш за все — освіта, кваліфікація, виробничий стаж;

Для випуску цінних паперів у Державну комісію з цінних паперів та фондового ринку емітент подає такі документи: заяву про реєстрацію випуску цінних паперів; засвідчену копію протоколу рішення про випуск цінних паперів; нотаріально засвідчену копію статуту емітента або змін до нього, пов'язаних із збільшенням (зменшенням) статутного фонду; зразок бланку цінного паперу, сертифіката акції, якщо випуск здійснювався в паперовій формі; баланс; звіт про фінансові результати та їх використання та довідку про фінансовий стан, підтверджені аудитором (аудиторською фірмою), за останній завершений фінансовий рік; копію свідоцтва про державну реєстрацію товариства.

Реєстрація випуску цінних паперів повинна бути проведена не пізніше як за З0 днів з моменту подачі заяви з доданням необхідних документів. При реєстрації цінним паперам присвоюється реєстраційний номер. Після реєстрації випуску цінних паперів емітенту видається свідоцтво (додаток), яке є підставою для придбання бланків цінних паперів або їх друкування.

Акції допускаються: для розміщення серед працівників підприємства на пільгових умовах з моменту реєстрації випуску акцій; для відкритого (вільного) продажу не раніш як через З0 календарних днів після опублікування інформації про їх випуск.

Облігація - цінний папір, що засвідчує внесення її власником грошових коштів і підтверджує зобов'язання відшкодувати йому номінальну вартість цього цінного паперу в передбачений в ньому строк з виплатою фіксованого процента або виконати інші умови згідно проголошених при їх випуску.

Облігації підприємств можуть випускатися підприємствами усіх передбачених законом форм власності, об'єднаннями підприємств, акціонерними та іншими товариствами і не дають їх власникам права на участь в управлінні. Тому вони можуть застосовуватись значно ширшим колом підприємств різних галузей для залучення коштів на фінансування розвитку виробництва, особливо

перспективних технологічних ліній, освоєння новітніх технологій і т. ін., що дають відчутний економічний ефект від впровадження.

Облігації можуть випускатися іменними і на пред'явника, процентними і безпроцентними (цільовими), такими, що вільно обертаються, або з обмеженим колом обігу. Рішення про випуск облігацій підприємств приймається емітентом і оформляється протоколом, реєстрація випуску облігацій проводиться Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку на протязі 30 днів після подачі відповідного пакету документів.

Акціонерні товариства можуть випускати облігації на суму не більше чверті розміру статутного фонду, причому лише після повної оплати усіх випущених акцій. Випуск облігацій підприємств для формування і поповнення статутного фонду товариств, а також для покриття збитків, пов'язаних з їх господарською діяльністю, не дозволяється.

Облігації зовнішніх державних позик України - це цінні папери, які розміщуються на міжнародних та іноземних фондових ринках і підтверджують зобов'язання України відшкодувати пред'явникам цих облігацій їх номінальну вартість з виплатою доходу відповідно до умов випуску облігацій. Вони випускаються процентними, дисконтними та можуть бути іменними або на пред'явника, з вільним або обмеженим колом обігу. Емітентом таких облігацій може бути лише держава в особі Міністерства фінансів України, залучені грошові кошти спрямовуються виключно до Державного бюджету України.

Облігації внутрішніх і місцевих позик випускаються лише на пред'явника. Рішення про випуск облігацій внутрішніх позик приймається Кабінетом Міністрів України, облігацій місцевих позик - місцевими радами. Відповідно і кошти, що надходять від розміщення емісії таких облігацій, направляються до республіканського і місцевих бюджетів, до позабюджетних фондів місцевих рад.

Казначейські зобов'язання України — це вид цінних паперів на пред'явника, що розмішуються виключно на добровільних засадах серед населення, засвідчують внесення їх власниками грошових коштів до бюджету і дають право на одержання фінансового доходу. Рішення про випуск короткострокових казначейських зобов'язань (до одного року) приймається Міністерством фінансів України, середньо- (від 1 до 5 років) і довгострокових (від 5 до 10 років) - Кабінетом Міністрів України. Кошти від реалізації казначейських зобов'язань спрямовуються на потреби бюджету країни.

Ощадний сертифікат - це письмове свідоцтво банку про депонування грошових коштів; воно засвідчує право вкладника на одержання депозиту і процентів по ньому після закінчення встановленого строку. Розрізняють строкові або до запитання, іменні та на пред'явника ощадні сертифікати; строкові передбачають визначення певного строку та договірного відсотка. Іменні ощадні сертифікати не підлягають обігу, тому їх продаж іншим особам є недійсним.

Інвестиційний сертифікат - це цінний папір, який випускається виключно інвестиційним фондом або інвестиційною компанією і дає право його власникові на отримання доходу у вигляді дивідендів.

Серед усіх цінних паперів, що є в обігу на сучасному внутрішньому та міжнародних ринках, важливу роль та значення має вексель. На його долю припадає більше ніж 70% безготівкових розрахунків на внутрішніх ринках економічно розвинених країн.

Вексель - цінний папір, який засвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця сплатити після настання строку визначену суму грошей власнику векселя (векселедержателю). Вексель - це форма кредитних грошей для оплати товарів та послуг, надання короткострокових займів, гарантія міжбанківських кредитів, а головне - основна форма сучасних розрахунків.

З метою запровадження комерційного кредиту, поліпшення розрахункових відносин між суб'єктами господарської дільності Верховною Радою України 17 червня 1992 р. прийнято Постанову "Про застосування векселів в господарському обороті України", яким введено вексельний обіг з використанням простого і переказного векселів відповідно до Женевської конвенції 1930 р. Однією з особливостей вексельного обігу є те, що віносини при застосуванні векселів регулюються вексельним, а не громадянським правом.

В світі розрізняють три системи вексельного права:

• Женевську конвенцію, яка застосовується в країнах Европи. Латинської Америки та Японії;

• Англо-американську систему, яка застосовується в США, Великобританії та її колишніх колоніях;

• Вексельну систему країн, що не приєдналися до двох перших систем вексельного права.

Закон України "Про приєднання України до Женевської конвенції 1930 р., якою запроваджено Уніфікований закон про переказні векселі та прості векселі" прийнятий 6 липня 1999 р. № 826-ХГУ. Цим Україна засвідчила, що вона відноситься до Женевської системи вексельного права.

Основними нормативними документами, що регулюють вексельний обіг в Україні є:

• Уніфікований закон про переказні та прості векселі, встановлений Міжнародною Женевською конвенцією 07.06.30;

• Правила виготовлення і використання вексельних оланків. затвердив постановою Кабінету Міністрів України і Національного банку України від 10.09.92 №528;

• Положення про операції банків з векселями, затверджене постановою Правління Національного банку України від 28.05.99 № 258;

• Порядок застосування векселів Державного казначейства, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 27.06.96 № 689;

• Лист Міністерства фінансів України "Про бухгалтерський облік вексельного обігу" від 12.08.92 № 18-4116;

• Положення про операції банка з векселями, затверджене постановою Правління Національного банку України від 28 травня 1999 р. № 258.

Постановою Верховної Ради України від 17.06.92 № 2470-ХП "Про застосування векселів в господарському обороті України" на території України впроваджено в обіг простий та переказний вексель. У простому векселі фіксується безумовне зобов'язання векселедавця сплатити зазначену суму пред'явникові векселя або особі, зазначеній у векселі. Переказний вексель виписує кредитор, тобто постачальник. Він містить наказ векселедавця платникові сплатити певну суму пред'явникові векселя або особі, зазначеній у векселі, або тій, яку він зазначить після закінчення терміну векселя. Переказний вексель має бути акцептований платником і тільки в цьому випадку він набуває юридичної сили.

Переказний вексель відрізняється від простого наступним:

• Переказний вексель об'єднує хоча б трьох осіб: векселедавця (трассанта) - особу, що видала вексель: векселедержателя (ремитента) -особу, якій вексель виданий, та платника (трассата) - особу, якій векселедавець пропонує сплатити по векселю. В зв'язку з цим, переказний вексель можна визначити, як нічим не обумовлену пропозицію векселедавця сплатити у визначений строк векселедержателю або його наказу (тобто особі, вказаній векселедержателем) встановлену у векселі суму.

• Оскільки платник зразу не бере участі у складанні векселя, то виникає необхідність в одержанні його згоди на платіж (акцепт). Вона оформлюється відповідним написом на векселі. У разі відмови від акцепту взагалі або частково векселедержатель має право вимагати від векселедателя та індоссатів негайної оплати векселя.

• Якщо векселедавець та платник співпадають в одній особі, то ми маємо справу зі спрощеною формою переказного векселя - простим векселем, що представляє собою нічим не обумовлене зобов'язання векселедавця сплатити у певний строк векселетримачу або по його наказу встановлену у векселі суму.

Приватизаційні папери, згідно визначення Закону України «Про приватизаційні папери», - це особливий вид державних цінних паперів, яі.і засвідчують право власника на безоплатне одержання у процесі приватизації частки майна державних підприємств, державного житлового фонду та земельного фонду.

Сільськогосподарські підприємства мають змогу використовувати і специфічні інструменти галузі - такі як пайові та земельні сертифікати, випуск яких поки що не регламентовано чинним законодавством і може розглядатись як внутрішньогосподарська діяльність.

Пайовий сертифікат сільськогосподарського кооперативу є внутрішньогосподарським цінним папером, що видається на руки учаснику і засвідчує дольову участь (внесений пай) останнього у статутному - пайовому фонді підприємства, підтверджує членство в кооперативі та право участі в управлінні ним, дає право на одержання частини доходу (дивідендів), на

вилучення внесеного паю в грошовій чи натуральній формі, а також на участь у розподілі майна при ліквідації підприємства.

Не вважається цінним папером також сертифікат про право на земельну частку (пай). Разом з тим такий сертифікат за своїм специфічним змістом може розглядатися як цінний папір внутрішньогосподарського призначення в сільськогосподарських формуваннях з колективною формою власності (господарські товариства, кооперативи). Обіг сертифікатів на право на земельну частку (пай) регулюється внутрішнім положенням до Статуту, яке затверджується зборами сільськогосподарського формування.

2.6.4. Формування аграрного ринку цінних паперів

Аграрний ринок цінних паперів передбачає: визнання землі капіталом, а звідси взяття її на баланс не тільки як активу, але і як пасиву, що відображає вкладений в підприємство капітал; визнання цінними паперами пайових (майнових) сертифікатів сільськогосподарських підприємств та сертифікатів на земельну частку (пай); розробку державної системи реєстрації емісії вищевказаних цінних паперів та реєстрації їх власників; створення в аграрних районах інфраструктури фондового ринку.

Механізм запровадження в АПК ринку цінних паперів на першому етапі передбачає правове врегулювання вищевказаних змін та доповнень до Законів України "Про колективне сільськогосподарське підприємство'.

На другому етапі в аграрних регіонах створюється інфраструктура фондового ринку, що, в першу чергу, забезпечує: підконтрольне та прозоре ведення реєстрів утримувачів майнових і земельних сертифікатів та інших цінних паперів, випущених підприємствами АПК; оцінку цінних паперів на позабіржовому регіональному ринку та правове оформлення їх купівлі-продажу; систему обов'язкового аудиту, як засобу контролю ефективного використання капіталу.

У відповідності з положенням про ринок земельних і майнових паїв, їх власники мають право: внести середню земельну частку і майновий пай як установчий внесок в статутний капітал всякого виду товариств чи об'єднань; передати свою земельну частку і майновий пай спадкоємцям; подарувати земельну частку і майновий пай; продати земельну частку і майновий пай селянському господарству, іншим власникам замлі і майна та підприємствам, створених власниками земельних і майнових паїв, обмінювати майновий пай на землю і навпаки, одержати в рахунок паю в натурі при організації селянського господарства чи для індивідуального підприємництва.

Механізм функціонування ринку земельних часток в розрізі напрямів їх використання включає наступне:

Оренда земельної частки. Власник земельної частки має право здати її в короткострокову оренду для потреб сільськогосподарського виробництва іншим власникам земельної частки які одержали в натурі для утворення селянського

(фермерського) господарства, а також сільськогосподарським комерційним організаціям, що утворені цими власниками.

Орендар може використовувати земельну ділянку, яку орендує тільки для сільськогосподарського виробництва і не має права її продавати, закладати або віддавати будь-яким іншим способом, якщо інше не передбачено законом або договором оренди .

Купівля-продаж земельної частки. Кожен власник земельної частки може продати її у відповідності з законодавством України з метою виробництва сільськогосподарської продукції при цьому переважне право купівлі земельної частки мають учасники дольової власності.

При купівлі-продажі земельної частки укладають договір купівлі-продажі земельної частки, який може бути нотаріально завірений і зареєстрований у відповідності з діючим законодавством.

При здійсненні угод, пов'язаних з відчуженням земельних часток, потрібно виходити з того, що загальна площа рівним часткам земельних ділянок, що переходять у власність однієї фізичної або юридичної (в розрахунку на одного працівника) особи, не повинна перевищувати встановлених граничних розмірів земельних ділянок, які надаються для ведення селянського (фермерського) господарства.

Обмін земельною часткою на майновий пай. Власники земельних часток і власники майнових паїв можуть обмінятись ними.

Для оформлення угоди можуть застосовуватись правила договору купівлі-продажу земельної частки з застосуванням в якості засобу платежу грошового еквіваленту вартості майнових паїв.

Внесення замельної частки або права використання земельної частки в статутний капітал сільськогосподарської комерційної організації.

Вкладом в статутний капітал сільськогосподарських комерційних організацій може виступати земельна частка, а також право користування земельною часткою. Внесення земельної частки або права користування земельною часткою в статутний капітал вказаних організацій здійснюється на основі їх засновницьких договорів, якщо інше не передбачене законодавством України. У випадку внесення є статутний капітал права користування земельною часткою засновницький договір повинен передбачати умови здійснення цього права.

Право користування земельною часткою може бути внесено в статутний капітал організації на строк не більше 3-х років з можливістю внесення права користування земельною часткою в майбутньому.

Формування земельних масивів із земельних ділянок, що відповідають земельним часткам, які передані в статутний капітал сільськогосподарської комерційної організації, проводиться за згодою власників земельних часток із врахуванням потреб по раціональній організації території і компактного землекористування.

Механізм функціонування ринку майнових паїв включає наступні умови:

Внесення майновою паю в статутний капітал. Кожний власник майнового паю має право внести його в статутний капітал сільськогосподарської комерційної організації в обмін на частку участі в статутному капіталі цієї організації у відповідності з її засновницькими документами.

Власник частки участі в статутному капіталі комерційної організації втрачає право вимагати виділення в натурі майнового паю. Він може продати свою частку участі, вийти з вказаної організації з одержанням компенсації за свою частку участі в її статутному капіталі, а також користується іншими правами в порядку, встановленому законодавством України та засновницькими документами даної організації.

Купівля-продаж майнового паю. Власники майнового паю мають право продати його по договірній ціні іншим власникам земельних часток або майнових паїв даної сільськогосподарської комерційної організації (підприємства), а також організованим цими власниками організаціям і селянським (фермерським) господарствам у випадку і в порядку, передбачених законодавством України.

Дарування і спадщина майнового паю. Кожен власник майнового паю може передати його в дарунок або заповісти у відповідності із законодавством України.

Дарувальник і одержувач укладають договір дарування майнового паю, який підлягає нотаріальному засвідченню у випадках, передбачених законодавством України.

Виділення майна в рахунок майнових паїв. Виділення майна в реорганізованих господарствах здійснюється у відповідності із законодавством України, що регулює діяльність організації різних організаційно-правових форм.

Кожен власник або група власників майнових паїв, а також інші утримувачі майнових паїв мають право на одержання майна в рахунок паю на підставах, передбачених законодавством України.

2.6.5. Державне регулювання ринку цінних паперів

Державне регулювання ринку цінних паперів та державний контроль за випуском і обігом цінних, паперів та їх похідних в Україні здійснюється у відповідності із Законом України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» (введеного в дію Постановою Верховної Ради України № 75/96-ВР від 30.10.96р.).

Державне регулювання ринку цінних паперів здійснюється у таких формах: прийняття актів законодавства з питань діяльності учасників ринку цінних паперів; регулювання випуску та обігу цінних паперів, прав та обов'язків учасників ринку цінних паперів; видачі спеціальних дозволів (ліцензій) на здійснення професійної діяльності, на ринку цінних паперів та забезпечення контролю за такою діяльністю: заборони та зупинення на певний термін (до одного року) професійної діяльності на ринку цінних паперів у разі відсутності

спеціального дозволу (ліцензії, на цю діяльність та притягнення до відповідальності за здійснення такої діяльності згідно з чинним законодавством ; реєстрації випусків (емісій) цінних паперів та інформації про випуск (емісію) цінних паперів; контролю за дотриманням емітентами порядку реєстрації випуску цінних паперів та інформації про випуск цінних паперів, умов продажу (розміщення) цінних паперів, передбачених такою інформацією; створення системи захисту прав інвесторів і контролю за дотриманням прав емітентами цінних паперів та особами, які здійснюють професійну діяльність на ринку цінних паперів; контролю за достовірністю інформації, що подається емітентами та особами, які здійснюють професійну діяльність на ринку цінних паперів, контролюючим органом; встановлення правил та стандартів здійснення операцій на ринку цінних паперів та контролю за їх дотриманням; контролю за дотриманням антимонопольного законодавства на ринку цінних паперів; контролю за системами ціноутворення на ринку цінних паперів; контролю за діяльністю осіб, які обслуговують випуск та обіг цінних паперів; проведення інших заходів щодо державного регулювання і контролю за випуском та обігом цінних паперів.

3. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТВОРЕННЯ ВИРОБНИЧИХ І СЕРВІСНИХ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ РИНКОВИХ СТРУКТУР

3.1. Реструктуризація сільськогосподарських підприємств

Реструктуризація підприємства — багатопланове поняття, яке включає комплекс взаємопов'язаних перетворень (організаційно-економічних, правових, технічних), спрямованих на зміну структури підприємства, форм власності, організаційно-правових форм господарського механізму, здатних привести підприємство до фінансового оздоровлення, підвищення ефективності виробництва.

Основою реструктуризації підприємств є зміна форм власності на майно і землю та створення на їх основі нових підприємств, де б були розмежовані трудові і майнові відносини, тобто чітко розділені володіння, користування і розпорядження власністю від трудових відносин і членства.

Існують такі **форми реструктуризації** сільськогосподарських підприємств:

- ***трансформація*** - на базі КСП створюється новий суб'єкт господарювання (АТ, ТОВ);
- ***відокремлення*** - КСП залишається діючим підприємством, але формуються нові АТ, ТОВ чи селянські (фермерські) господарства;
- ***закриття*** - КСП ліквідовується і виникає багато нових форм підприємств;
- злиття (об'єднання) - зливаються два чи більше КСП, або об'єднуються малі сільськогосподарські підприємства з більшими;
- ***приєднання*** - КСП приєднується до промислового підприємства.

Суть реорганізації колективних сільськогосподарських підприємств полягає в перетворенні їх у виробничо-господарські формування ринково-підприємницького типу, які найбільшою мірою відповідали б вимогам сучасного розвитку сільського господарства.

Існують такі основні шляхи реформування організаційно-правових форм господарювання:

- реорганізація колгоспів і радгоспів у колективні сільськогосподарські підприємства з персоніфікацією власності на майно і землю;
- реорганізація колективних сільськогосподарських підприємств у господарські товариства (ВАТ, ЗСАТ, ТОВ та ін.);
- реорганізація колективного чи державного підприємства у виробничі кооперативи;
- формування селянського (фермерського) господарства шляхом виділення з КСП чи перетворення особистих підсобних господарств у фермерські;
- поділ колективних чи державних підприємств на інші вищенаведені формування;

-перетворення колективних підприємств у приватні через орендування цілісних майнових комплексів у формі паїв членів КСП.

Метою реорганізації є формування організаційно-правових структур здатних в поєднанні з вирішенням макроекономічних проблем забезпечити високий рівень розвитку, який відповідав би інтересам селян, сільськогосподарських підприємств та зростаючим потребам країни в продукції сільського господарства. Її основні вимоги полягають в:

• гарантуванні членам підприємства вільного вибору кожним з них найбільш прийнятної для нього форми господарювання;

• створенні передумов для розвитку сформованих у процесі реорганізації нових формувань, прийнятних для конкретних умов;

• утвердженні приватної власності членів підприємств на їх земельні і майнові паї та гарантуванні їм вільного розпорядження ними;

• створенні передумов для ефективного поєднання колективних та індивідуальних, а також великих, середніх і дрібних підприємств;

• сприянні становленню на селі різноукладності, підприємництва і конкуренції;

• створенні в результаті реорганізації вільних (у межах чинного законодавства) в своїх діях власників і господарів;

• формуванні на селі соціально-економічної і соціально-психологічної ситуації, яка б узгоджувалась з інтересами кожного селянина зокрема і сільськогосподарського підприємства в цілому.

Реорганізація грунтується на сукупності законодавчих і нормативно-правових актів та положень, що регулюють відносини власності і форми господарювання в сільському господарстві, а також організаційно-правові процедури та механізми реорганізації підприємств. Визначальною серед них є Конституція України, насамперед у частині гарантування права власності на землю і непорушності права приватної власності. Реорганізація здійснюється з дотриманням вимог Законів України: «Про власність», «Про форми власності на землю», «Про підприємства в Україні», «Про підприємництво», «Про господарські товариства», «Про колективне сільськогосподарське підприємство», «Про селянське (фермерське) господарство», постанов Верховної Ради України «Про земельну реформу», «Про оренду землі». Земельного та Цивільного кодексів України, «Про прискорення земельної реформи і приватизації землі». Указів Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи в сфері сільськогосподарського виробництва», «Про порядок паювання земель, передавання в колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організациям».

Реорганізація здійснюється на основі рішення загальних зборів членів підприємства. Рішення про реорганізацію набуває чинності за умови присутності на зборах не менше трьох четвертих членів КСП і якщо за нього проголосувало не менше трьох четвертих присутніх на зборах (якщо інше не передбачено в Статуті).

Реорганізація здійснюється з дотриманням таких найважливіших вимог,

зокрема: добровільність членів підприємства щодо прийняття рішення про реорганізацію, часу її проведення, вибору форми реорганізації і організаційно-правових форм нових формувань, організаційно-методичних засад реорганізації тощо, підпорядкованість інтересам більшості членів підприємства з одночасним забезпеченням інтересів тих, хто має щодо реорганізації окрему думку, яка не збігається з інтересами більшості; повне і об'єктивне роз'яснення членам підприємства необхідності, мети і завдань реорганізації, її підпорядкованості індивідуальним інтересам кожного члена підприємства та колективу в цілому; врахування пропозицій членів підприємства щодо організації проведення реформування, організаційно-методичних механізмів його здійснення, вільний доступ членів підприємства до всіх без винятку матеріалів, що опрацьовуються в підприємстві з питань його реорганізації, повне опрацювання внутрішньогосподарських нормативних документів для потреб реорганізації, недопущення подрібнення підприємства, вибір прийнятного варіанта поділу землі і майна підприємства при створенні двох і більше нових формувань. При цьому має бути забезпечене збереження по можливості цілісності майнових комплексів і сівозмін (або полів сівозмін). Перевага надається варіантам, за яких новоствореним підприємствам передаються повні або близькі до цього машинно-технологічні комплекси, а також інше споріднене майно; забезпечення комплексності реорганізації; підпорядкованість реорганізації інтересам післяреорганізаційного розвитку перетворених чи новостворених агроформувань; здійснення реорганізації на рівні, який виключав би будь-які соціально-психологічні ускладнення; своєчасне внесення змін і доповнень, зумовлених конкретними умовами; покладання проведення реорганізації на осіб, здатних здійснити її з дотриманням відповідних законодавчих та інших нормативно-правових актів і положень; узгодження роботи по реорганізації з місцевими органами влади.

3.2. Організаційно-правова основа створення господарських формувань

Особливості створення і функціонування господарських товариств в Україні регулюється Законом України "Про господарські товариства". Цим законом передбачено такі види господарських товариств: товариства з обмеженою відповідальністю; товариства з додатковою відповідальністю; товариства з повною відповідальністю; командитні товариства; повні товариства; закриті акціонерні товариства; відкриті акціонерні товариства.

Засновницькими документами товариств з обмеженою відповідальністю та акціонерного товариства є статут і засновницький договір, повного і командитного товариства - засновницький договір.

Учасники товариств мають право: а) брати участь в управлінні справами товариства в порядку, визначеному в установчих документах; б) брати участь в розподілі прибутку товариства та одержувати його частку (дивіденди); в) вийти в

установленому порядку з товариства; г) одержувати інформацію про діяльність товариства. На вимогу учасника товариство зобов'язане надавати йому для ознайомлення річні баланси, звіти товариства про його діяльність, протоколи зборів.

Товариство з обмеженою відповідальністю - це товариство, яке має статутний фонд, поділений на частини, розмір яких визначається засновницькими документами. Учасники несуть відповідальність за зобов'язаннями товариства лише в межах їхніх вкладів (часток). При заснуванні даного типу товариства створюється статутний фонд розміром не менше 625 мінімальних заробітних плат за рахунок вкладів його засновників. Останні на момент реєсрації товариства зобов'язані внести не менше 30% визначеного вкладу. Решту вони повинні внести не пізніше року після реєстрації товариства.

Товариство з додатковою відповідальністю, як і товариство з обмеженою відповідальністю, має поділений на частки статут. Проте його учасники відповідають за борги не лише своїми внесками до статутного фонду, а й додатково — належним їм майном в однаковому для всіх учасників кратному розмірі, до внеску кожного з них (за умови, коли самих внесків недостатньо для покриття боргів). При цьому установчі документи передбачають межу їхньої відповідальності. Інші регулюючі норми щодо діяльності товариства з додатковою відповідальністю ідентичні нормам, передбаченим для товариства з обмеженою відповідальністю.

Повним називають таке товариство, учасники якого займаються спільною підприємницькою діяльністю і несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства всім майном. Істотною особливістю цього виду товариства є те, що його справи ведуть або всі учасники, або один чи кілька з них. Останні виступають від імені товариства в межах повноважень, визначених дорученням, що підписане рештою учасників товариства. Таке доручення може бути скасовано за вимогою хоча б одного з учасників товариства.

Командитне товариство - це товариство, "яке включає, поряд з одним або більше учасниками, які несуть відповідальність за зобов'язаннями товариства всім своїм майном, також одною або більше учасників, відповідальність яких обмежується вкладом у майна товариства". Економічні і організаційні засади функціонування командитного товариства ідентичні з повним товариством. Але водночас йому притаманні певні особливості. Зокрема, сукупний внесок вкладників з частковою відповідальністю не повинен перевищувати 50% майна товариства зазначеного в установчому договорі. Вони можуть діяти від імені командитного товариства тільки в разі наявності окремого доручення, але мають право вимагати повної інформації про його фінансовий стан і першочергового повернення вкладів за умови ліквідації даного товариства.

Акціонерне товариство - це товариство, яка має статутний фонд, поділений на визначену кількість акцій однакової номінальної вартості і яке несе відповідальність за зобов'язаннями тільки майном товариства. Акціонери несуть

відповідальність за зобов'язаннями товариства в межах належних їм акцій.

Залежно від способу розповсюдження акцій розрізнають ***відкрите*** акціонерне товариство і ***закрите***. Акції відкритого акціонерного товариства поширюються за відкритою підпискою, акції закритого акціонерного товариства розподіляються серед засновників другого — розповсюджуються лише між засновниками товариства. В обох випадках номінальна вартість випущених акцій для формування статутного фонду акціонерного товариства за законами України не повинна бути меншою ніж 1250 мінімальних заробітних плат (з урахуванням індексації).

3.3. Державне регулювання форм ділового підприємництва

Для багатоукладної економіки характерним є існування різних форм власності і різноманітних організаційних форм господарювання. Відповідно до закону "Про підприємства в Україні" в нашій державі можуть діяти такі види підприємств:

Індивідуальне підприємство, яке грунтується на особистій власності фізичної особи і функціонує виключно за рахунок її власної праці.

Сімейне підприємство, що створюється і функціонує за рахунок власності сім'ї і праці її членів, які проживають спільно і є громадянами України.

Приватне підприємство, що як і індивідуальне підприємство, засновується на власності окремого громадянина України, але при цьому використовує право найму робочої сили.

Колективне підприємство, яке грунтується на власності трудового колективу підприємства, кооперативу, іншого статутного товариства, громадської та релігійної організації. Продукція на такому підприємстві виробляється його трудовим колективом. Водночас для забезпечення окремих ділянок роботи можливий найм робочої сили на контрактній або іншій основі.

Державне підприємство,яке засноване на державній власності, а тому члени трудового колективу такого підприємства не є власниками його майна і продукції, що виробляється. Розрізняють два типи державних підприємств:

а) державне комунальне підприємство, що грунтується на власності адміністративно-територіальних одиниць (муніципальне підприємство);

б) державне підприємство, що грунтується на загальнодержавній власності.

З подальшим розвитком ринкових відносин і приватизації власності відбувається глибоке структурне розмежування державного сектора на дві групи. До першої групи віднесені підприємства, яким надається статус ***казенних***, до другої — ***корпоратизовані*** державні підприємства, в яких не менше ніж 51 % акцій належить державі. Внаслідок цього впроваджується нове поняття — ***державне акціонерне товариство***. Виникають і такі групи корпоратизованих підприємств, в яких державна частка в статутному капіталі буде меншою за 50 %. Управління такими підприємствами відбуватиметься за участю представників державних органів у наглядових радах. Завдяки такій структурній перебудові

державного сектора буде розв'язано проблему розмежування бюджету держави і фінансів підприємств, досягатиметься більш швидке залучення останніх до ринку капіталів. Водночас важливо забезпечити їх інтеграцію в системі ринкових відносин, підвищити рівень управління ним.

Спільне підприємство створюється через об'єднання майна різних власників. Засновниками його можуть бути громадяни і юридичні особи України та інших держав. З огляду на сказане розрізняють спільні підприємств, засновники яких належать до різних країн, і спільні підприємства, засновники яких є юридичними і фізичними особами України, що об'єднують своє майно з різною формою власності для організації спільної діяльності.

У сільському господарстві України створені і діють підприємства, що мають бути віднесені майже до кожного з названих видів наприклад, ***фермерські господарства*** можуть бути заснованими і функціювати як індивідуальні або як сімейні підприємства. Більше того, їм надається право найму робочої сили в періоди найбільшої інтенсивності сільськогосподарських робіт.Слід зазначити, що більшість згаданих організаційних форм господарювання, що зараз набувають поширення в сільському господарстві України вже давно довели свою життєздатність і ефективність.

3.4. Державне регулювання створення приватних агроформувань

У відповідності до закону України "Про підприємства" та Указу Президента України від 3 грудня 1999 року "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрної економіки" приватне сільськогосподарське підприємство може створюватися його засновником такими способами:

• як окрема дія, не пов'язана з колективним та іншим недержавним сільськогосподарським підприємством (наприклад, на базі присадибного господарства, придбаних землі і майна, взятих в оренду, одержаних у спадок чи в порядку дарування). Для цього відпрацьовується окремий порядок (процедури, механізми);

• у процесі реорганізації будь-якого недержавного сільськогосподарського підприємства залежно від прийнятих в Україні її форм (злиття, приєднання, поділ, відокремлення, перетворення). Суть даного варіанта полягає в тому, що засновником такого агроформування стає окремий член реформовуваного підприємства, земельний і майновий паї якого становлять його засновницький капітал, що може доповнюватися іншими земельними ділянками, майном, грішми. Члени підприємства, які виявляють бажання співпрацювати з ним, за їх бажанням можуть вступати з ним в орендні відносини, за яких засновник підприємства стає орендарем, а решта - орендодавцями.

Можливі (доцільні) також варіанти, коли в процесі реструктуризації даного підприємства може бути створене два і більше приватних агроформувань.

Серед передумов створення приватного сільськогосподарського підприємства і забезпечення його ефективного виробничого функціонування

визначальними слід вважати: переконаність членів колективного чи іншого недержавного сільськогосподарського підприємства в тому, що приватник (власник нового агроформування, його господар) зможе забезпечити їм кращі соціально-економічні умови життя і роботи, ніж вони мають у даному підприємстві; наявність особи, здатної створити таке підприємство і забезпечити його ефективний розвиток; на початковому етапі створення підприємства його засновнику бажано мати морально-психологічну підтримку з боку місцевих органів державної влади.

Економічну відповідальність за розвиток підприємства несе виключно його засновник. Орендодавці ніякої відповідальності за результати роботи підприємства не несуть. Засновник підприємства у випадку економічної невдачі не має права висувати їм будь-які претензії або вдаватися до санкцій.

Орендодавці і працюючі за контрактом повинні усвідомлювати, що вони не матимуть права втручатися у виробничу діяльність підприємства, в розпорядження і рішення його власника щодо господарського використання майна.

До засновника приватного агроформування висуваються відповідні вимоги. По-перше, він повинен бути не просто керівник, а лідер - особистість, який володів би всіма необхідними для ефективного господарювання рисами підприємця і вмів діяти на найсучасніших організаційних, правових, управлінських, економічних, соціальних та інших засадах.

По-друге, для умілого створення приватного сільськогосподарського підприємства і забезпечення його ефективного розвитку засновник повинен відповідати щонайменше таким вимогам: бути власником землі і майна, - надбаних раніше або одержаних у своєму ж підприємстві земельних і майнових паїв, які є його засновницьким капіталом.

По-третє, засновник повинен володіти підприємницькими здібностями, вміти жити в злагоді із законом, бути здатним прийняти на себе статус правонаступника, бути високовідповідальною і авторитетною особою.

Однією з найістотніших особливостей приватного сільськогосподарського підприємства є схильність співпрацювати з ним комерційних банківських структур, вітчизняних і зарубіжних інвесторів, які надаватимуть йому кредити, вкладатимуть у нього власний капітал з більшою зацікавленістю, ніж це має місце щодо теперішніх колективних та інших недержавних сільськогосподарських підприємств. У цьому одна з переваг приватних агроформувань.

3.5. Державне регулювання розвитку фермерства

Законодавчою базою для розвитку фермерства стали закони України: «Про селянське (фермерське) господарство», «Про пріоритетність соціального розвитку села і агропромислового комплексу в народному господарстві України», «Про колективне сільськогосподарське підприємство», «Про підприємництво», «Про плату за землю», «Про сільськогосподарську кооперацію, «Про оренду землі»,

«Земельний кодекс», «Про внесення змін та доповнень до Закону «Про селянське (фермерське) господарство», «Про фіксований сільськогосподарський податок»; Укази Президента України: «Про невідкладні заходи по забезпеченню громадян земельними ділянками», «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва». «Про заходи щодо державної підтримки сільськогосподарського виробництва», декрет Кабінету Міністрів «Про приватизацію земельних ділянок», постанова Кабінету Міністрів України «Про додаткові заходи щодо підтримки розвитку особистих підсобних господарств громадян і селянських (фермерських) господарств», постанови Верховної Ради, рішення місцевих органів влади.

Право на створення селянського (фермерського) господарства має кожний дієздатний громадянин України, який досяг 18-річного віку і виявив до цього бажання. Першочерговим правом користуються громадяни, які проживають у сільській місцевості і мають необхідну кваліфікацію або досвід роботи в сільському господарстві. Відбір претендентів здійснюється на конкурсній основі.

Фермерське господарство є юридичною особою, має назву, печатку, штамп, рахунки в банках. Його організаційно-економічні й юридичні основи грунтуються на приватній власності на засоби виробництва, майно, продукцію. Селянське (фермерське) господарство в системі народногосподарського комплексу є рівноправною формою ведення господарства поряд з державними, кооперативними, господарськими товариствами, орендними та іншими підприємствами й організаціями.

Фермерство як вид підприємницької діяльності грунтується на таких принципах: добровільність створення господарств; самостійне формування програми діяльності, вільний вибір її видів, партнерів та форм взаємовідносин з ними; можливість селянину самостійно вирішити питання, який з видів землекористування він вибирає: приватна власність, постійне користування, оренда чи їх поєднання; право вільного найму працівників; забезпечення та надійний захист права власності фермера на землю, засоби виробництва, вироблену продукцію; повна економічна відповідальність за підсумки господарської діяльності; вільне розпорядження доходом після внесення платежів, передбачених законом; самостійне встановлення цін на вироблену продукцію, відповідно до законодавства; самостійне здійснення селянським (фермерським) господарством зовнішньоекономічної діяльності, використання на свій розсуд належної йому частки валютної виручки.

Фермерам надаються земельні ділянки на таких умовах: належну їм частку (пай) - у приватну власність, решту до 50 га сільськогосподарських угідь і 100 га усіх земель, а в трудонедостатніх районах, визначених Кабінетом Міністрів України, до 100 га ріллі - у довгострокове користування із земель запасу. Збільшити розміри землекористування до оптимальних (300-400 га) можна на основі кооперації й оренди землі, що передбачено законами України «Про оренду землі», «Про сільськогосподарську кооперацію» та Указом Президента України

від 3 грудня 1999р “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрної економіки”. Земельні ділянки повинні виділятися, як правило, єдиним масивом з розташованими на ньому водними джерелами і лісовими угіддями. Надання земельних ділянок провадиться тільки після їх вилучення у попередніх землевласників і землекористугачів.

Обов'язки фермерів щодо володіння і користування землею такі: - ефективно використовувати землю відповідно до цільового призначення та проекту внутрішньогосподарського землеустрою; застосовувати природоохоронні технології виробництва; не допускати погіршення екологічної обстановки на території в результаті своєї господарської діяльності.

Доходи селянського (фермерського) господарства формуються за рахунок виручки від реалізації виробленої продукції, робіт і послут та інших надходжень.

3.6. Сутність підприємств малого бізнесу

В світовій практиці, в тому числі і в нашій державі, існує таке поняття, як мале підприємство (малий бізнес). Це не якийсь окремий тип підприємства щодо власності, організаційної форми господарювання чи функцій. Критерієм віднесення підприємства до категорії малих (відповідно до закону "Про підприємства України”) є кількість працюючих. У промисловості та будівництві до малих відносять підприємства з кількістю працюючих до 200, в інших галузях виробничої сфери в тому числі і в сільському господарстві —до 50, в науці і науковому обслуговуванні; до 100, в різних галузях невиробничої сфери —до 25, в роздрібній торгівлі — до 15 осіб. Порівняно з іншими країнами в нас ці критерії дещо завищені. Наприклад, в Англії, США розрізняють дрібні підприємства з кількістю працюючих до10 і малі - від 11 до 100 осіб. В Японії взагалі використовують три критерії — кількість працюючих, обсяг продажу і величина доходу. Такий підхід дає можливість повніше оцінити роль малого бізнесу в економіці країни.

В світовій практиці існує три підходи до визначення малих та середніх підприємств: кількісний, якісний, комбінований. При кількісному підході до визначення малих та середніх підприємств використовують критерії: кількість зайнятих, обсяг продажу продукції (послуг), балансова вартість активів (табл.2.).

Таблиця 2. Визначення малих та середніх підприємств за методикою ЄС

Підприємства	Чисельність зайнятих чол.	Річний оборот,млн.екю	Баланс, млн. екю
Малі	Менше 50	Менше 4	Менше 2
Середні	50-250	Менше 16	Менше 8

Комісія ЄС виділяє також мікропідприємства з чисельність до 9 чол. У більшості випадків -–це індивідуальні підприємства, сімейні та фермерські господарства. Дрібні – це підприємства з чисельністю зайнятих від 10 до 90 чоловік.

3.7. Організаційні об’єднання підприємств

Законом України "Про підприємства в Україні” передбачена можливість створення різних форм ***об'єднань підприємств***. Підприємства можуть об’єднуватися в асоціації, корпорації, консорціуми, концерни тощо за галузевим і територіальним принципами, зберігаючи при цьому права юридичної особи.

Асоціації — це договірні об'єднання з найбільш м'якими внутрішніми зв’язками. Головною їх функцією є постійна координація господарської діяльності підприємств-учасників без втручання в їхню виробничу чи комерційну діяльність.

Корпорації також є договірними об'єднаннями. Порівняно з асоціаціями вони мають більш жорсткі внутрішні зв'язки. Підприємства-учасники, поєднуючи свої виробничі, комерційні, а за необхідності і наукові інтереси, делегують окремі повноваження об'єднанню, надаючи йому право централізованого регулювання їхньої діяльності у певних межах. Можуть централізуватися такі, наприклад, функції, як збут продукції, матеріально-технічне постачання, ціноутворення, виконання проектних робіт, певна частина маркетингової діяльності та ін.

Консорціуми - це тимчасові статутні об’єднання (які діють на основі установчого договору і статуту) промислового і банківського капіталу для досягнення жильної мети.

Концерни - це статутні об’єднання підприємств промисловості, наукових організацій, транспорту, банків, торгівлі на основі повної фінансової залежності від одного або групи підприємств.

Законодавством України передбачені такі форми інтеграції підприємств:

Холдинг - об'єднання, яке основане на залежності дочірної компанії від холдингової компанії. Холдингова компанія - це господарчий об'єкт, який володіє контрольними пакетами акцій інших господарських суб'єктів.

Промислово-фінансова група - це об'єднання підприємств, закладів і організацій всіх форм власності, які мають своєю метою одержання прибутку. ПФГ створюються за рішенням уряду України на визначений період і з метою реалізації державних програм. ПФГ не має прав юридичної особи. Всі дії від імені ПФГ здійснює його головне підприємство.

На асоціативних засадах працюють ***виробничі і науково-виробничі системи***. Головна їх функція — запровадження у виробництво передового досвіду і досягнень науки (на госпрозрахункових засадах), підприємства-учасники системи одержують кваліфіковану допомогу з організації високоефективного виробництва окремих видів продукції від головного підприємства цього об'єднання — передового господарства або наукової установи. За результатами діяльності підприємства-учасники переводять на рахунок головного підприємства частку вартості додатково одержаної продукції відповідно до прийнятого в системі нормативу.

В окремих адміністративних районах України функціонують ***агрокомбінати***. За своїми функціями вони займають проміжне становище між корпораціями і концернами. До їх складу входять з правами юридичної особії

сільськогосподарські підприємства і підприємства харчової та переробної промисловості, агросервісні і торговельні підприємства. Кожний агрокомбінат створює свій фінансово-розрахунковий центр, який здійснює взаєморозрахунки міг підприємствами, провадить ефективну кредитну політику. Агрокомбінату делеговані (в обумовлених договором межах) функції здійснення єдиної технічної політики, матеріально-технічного постачання, реалізації продукції і деякі інші. На базі агрокомбінату "Рось" Білоцерківського району в лютому 1996 р. створено концерн.

Наприкінці 80-х років в сільському господарстві Україні стала виникати така форма об'єднань, як ***агроконсорціуми***, засновниками яких стали сільськогосподарські підприємства, банки, а в ряді випадків — промислові підприємства різного профілю. Мета створення консорціуму — об'єднання фінансових, матеріальних, а часто і трудових ресурсів для розв'язання певних господарських завдань.

Аграрно-промислово-фінансові групи (АПФГ). Однією з перспективних ринкових інтегрованих структур в оздоровленні економіки підприємств є промислово-фінансові групи, які були започатковані в промисловості, та їх різновид - аграрно-промислово-фінансові групи (АПФГ) в агропромисловому виробництві.

АПФГ - це об'єднання, до складу якого можуть входити сільськогосподарські і промислові підприємства, банки, наукові, проектні та інші установи.

Методологічною основою побудови АПФГ є тісний зв'язок елементів фінансово-кредитного механізму з технологічним процесом виробництва та безпосередній вплив на кінцевий результат. Вона створюється як статутна або договірна організаційна структура шляхом об'єднання сільськогосподарськими, промисловими підприємствами, банками та іншими суб'єктами підприємницької діяльності повністю або частково належного їм майна, фінансових ресурсів, а також передавання права управління виробничою, науковою, фінансовою та комерційною діяльністю з метою управління складними спільними проектами, які потребують значних фінансових ресурсів, спільними фінансами, маркетинговою діяльністю, інформаційними потоками. Вимогам сьогодення найбільше відповідає організація АПФГ у формі акціонерного товариства відкритого типу.

Створення і функціонування в АПК інтегрованих об'єднань за участю фінансового, промислового капіталу та іноземних інвесторів - найкоротший шлях виведення сільського господарства України на рівень найбільш розвинутих в аграрному відношенні країн.

Головна мета створення сучасного інтегрованого об'єднання полягає не тільки у встановленні прямих зв'язків між учасниками, усунення посередницьких ланок, скорочення невиробничих витрат та збільшення прибутку, але й в забезпеченні фінансової сталості його учасників, визначення об'єктивного підходу

до розподілу прибутку шляхом конструктивної взаємодії банків з виробничою сферою, особливому режимі кредитування та оподаткування агровиробничої діяльності.

З метою концентрації зовнішніх і внутрішніх інвестицій на тих напрямах розвитку АПК, які б забезпечили найшвидшу віддачу інвестованих коштів та конкурентоспроможність вітчизняної продукції, доцільним є створення АПФГ в експортних підкомплексах АПК (зернопродуктовому, олієпродуктовому, цукробуряковому, плодоовочеконсервному, виноградо-виноробному та ін.) шляхом впровадження сучасних енерго- та ресурсозберігаючих технологій у виробництві, переробці, зберіганні, транспортуванні, упаковці, рекламі, що дозволило б наблизити витрати виробництва на одиницю продукції до підприємств світового рівня, досягти якості, цін та дизайну експортної продукції сільського господарства на рівні світових стандартів.

Прорив експортних галузей АПК України на зовнішні ринки через господарський механізм аграрно-промислово-фінансових груп дозволить підштовхнути розвиток й інших галузей АПК, які мають важливе значення для продовольчої безпеки країни і зменшення відпливу капіталу через імпорт продуктів харчування, збільшення надходжень до бюджету.

Створення АПФГ не може бути адміністративно нав'язано, а ініціатива засновників має грунтуватися на об'єктивних передумовах, які зумовлені потребою підприємств АПК в техніко-технологічному переоснащенні та організації конкурентоспроможного виробництва, пошуком нових ринків збуту, створенням загальної ринкової інфраструктури з обслуговування виробничого процесу, необхідністю суттєвого поліпшення фінансово-кредитного забезпечення сільськогосподарських підприємств, можливістю синтезувати аграрний, промисловий, фінансовий, торговельний капітали з їх відмінними циклами відтворення та з урахуванням цього перерозподілити кінцевий прибуток.

На сучасному етапі створюються і діють АПФГ, в тому числі і в сільському господарстві, відповідно до Закону України "Про промислово-фінансові групи в Україні" від 21 листопада 1997 р., Положення Кабінету Міністрів України "Про створення (реєстрацію, реорганізацію та ліквідацію) промислово-фінансових груп" від 20 липня 1997 р. № 781, Указу Президента України "Про окремі питання створення промислово-фінансових груп" від 8 липня 1998р. № 754/98 та Генеральної угоди про сумісну діяльність між підприємствами-учасниками і головним підприємством, яка затверджується Кабінет Міністрів України, а також ряду інших законів, постанов та наказів, які безпосередню, або опосередковано регламентують діяльність АПФГ.

Особливість АПФГ, полягає в тому, що вона не є юридичною особою, хоча об'єднує юридичних осіб. Головне підприємство створює координаційний центр, який являє собою одночасно представницький орган і виконує функції менеджменту, маркетингу, веде консолідований облік та звітність, є платником податків по спільній діяльності групи. Особливість взаємовідносин учасників

полягає в тому, що в межах групи вони виступають як внутрішні структурні підрозділи однієї юридичної особи.

У такій структурі суттєво змінюються функції банку і зростає привабливість співробітництва з агропромисловою сферою. Створюються реальні можливості для довгострокового кредитування аграрного сектора, яке включає весь комплекс робіт з обслуговування інвестиційної програми - від розробки проекту до його впровадження у виробництво, суттєвого розширення сфери застосування сучасних банківських послуг - клірингових, факторингових розрахунків, лізингових операцій.

Джерела фінансування АПФГ поділяються на внутрішні і зовнішні. До внутрішніх джерел відносяться: статутний фонд, амортизаційний фонд, прибуток. Зовнішні джерела включають: бюджетні асигнування, фінансові ресурси підприємства, фінансові ресурси населення, іноземні інвестиції, фінансові ресурси фінансово-кредитних установ.

Банк у складі АПФГ може виступати депозитарним, реєстраційним, розрахунково-кліринговим та консультаційним центром, трастовим інститутом. Банк отримує додаткову вигоду від управління капіталом підприємства. Це вигідно і для підприємства, яке передає банку право оперувати своїми активами. Між ним і банком встановлюються тісні економічні взаємозв'язки. Банк може надати виробництву висококваліфіковану допомогу з фінансового менеджменту, для зменшення фінансових ризиків.

Основні організаційні етапи, що передують створенню ПФГ включають:

- створення ініціативної групи засновників;
- підбір учасників групи, які виявили бажання об”єднатися за регіональним або технологічним принципом з урахованням господарських зв”язків, що склалися між суб”єктами підприємницької діяльності, їх виробничого та фінансового потенціалу, розробка стратегії та обгрунтування мети спільної діяльності на перспективу;
- оцінка фінансового стану учасників, конкурентоспроможності продукції, ринків збуту кожного з учасників, загальна фінансова оцінка та економічна доцільність створення;
- визначення інтегратора ПФГ – головного підприємства;
- розробка механізму координації спільної діяльності учасників шляхом впровадження відповідних управлінських структур;
- вибір організаційно-правової форми ПФГ;
- підготовка основної документації для прийняття КМУ рішення про створення ПФГ та її державна реєстрація.

Питання про створення ПФГ порушує перед Кабінетом Міністрів уповноважена особа (особи) ініціаторів створення ПФГ, яка подає на ім”я Прем”єр-міністра України такі документи:

- доручення ініціаторів створення ПФГ на право уповноваженої особи представляти в КМУ проект створення;

- Генеральну угоду про сумісну діяльність щодо виробництва кінцевої продукції ПФГ, підписану всіма засновниками;
- техніко-економічний проект обгрунтування створення ПФГ;
- висновки Міністерства аграрної політики України, Фонду державного майна України, Антимонопольного комітету України, Мінекономіки України щодо доцільності створення, стосовно ТЕО та Генеральної угоди;
- документ про перерахування до Держбюджету України Державного мита в розмірі тисячі установленого чинним законодавством неоподатковуваного мініму доходів на місяць.

У випадку прийняття Кабінетом Міністрів України позитивного рішення про створення, воно затверджується постановою КМУ про створення з одночасним затвердженням: Генеральної угоди про сумісну діяльність щодо виробництва кінцевої продукції; назви ПФГ; головного підприємства ПФГ; президента ПФГ; вичерпного переліку учасників ПФГ; вичерпного переліку найменувань кінцевої продукції ПФГ; інших умов відповідно до повноважень КМУ у межах чинного законодавства.

Об'єднання підприємств, зареєстровані згідно із законом "Про промислово-фінансові групи в Україні", наділяються такими пільгами: підприємства-учасники звільняються від сплати експортно-імпортного мита і митних зборів на проміжну продукцію, для банків-учасників знімаються обмеження щодо їх внесків до статутних фондів інших підприємств у частині інвестування коштів у розробку або розвиток і модернізацію виробництва проміжної та кінцевої продукції АПФГ; банкам-учасникам дозволяється проводити клірингові заліки заборгованості платежів за проміжну продукцію між головним підприємством та учасниками і між учасниками.

3.8. Регулювання розвитку особливих форм ділового підприємництва

Особливими формами ділового підприємства в Україні є: **банки**, які створюються на основі Закону України "Про господарські товариства" і Закону України "Про банки і банківську діяльність", ***інвестиційні фондові компанії, страхові компанії, довірчі товариства, біржі, торгові доми*** та інші посередницькі структури.

Одним з найважливіших елементів ринкової інфраструктури є ***комерційні банки***. Вони відіграють вирішальну роль в забезпеченні взаємозв'язку між виробниками продукції (продавцями) та її споживачами (покупцями), здійснюючи розрахунки між ними, залучають за плату тимчасово вільні кошти юридичних і фізичних осіб, надають кредиті ресурси, виконують багато інших операцій та послуг.

Комерційні банки - це кредипні установи, функціями яких є кредитування суб'єктів господарської діяльності та громадян за рахунок залучення коштів господарських організацій населення та інших кредитих ресурсів, касове та

розрахункове обслуговування народного господарства, виконання валютних та інших банківських операцій.

Комерційні банки класифікуються за рядом ознак.

В залежності від форми власності вони діляться на приватні та державні. Зараз в Україні державними комерційними є лише Ексімбанк (експортно-імпортний банк) та Ощадний банк.

За формою організації серед приватних банків переважають акціонерні у вигляді товариств відкритого або закритого типів. Акціонерними товариствами закритого типу, а також пайовими банками у вигляді товариств з обмеженою відповідальністю є переважно комерційні банки у перші роки їх існування. Акції банків у вигляді акціонерних товариств закритого типу викупляються, як правило, їх засновниками. Більш гнучкою структурою є банки у вигляді товариств з обмеженою відповідальністю. Кількість їх пайовиків може поповнюватись з відповідною реєстрацією в Національному банку України.

Комерційні банки в залежності від кола виконуваних операцій бувають універсальними і спеціальними. Зараз в Україні усі комерційні банки прагнуть бути універсальними, хоча далеко не всі вони виконують увесь спектр банківських операцій. Спеціалізованих банків поки не має. Але окремі банки вже почали створювати спеціалізовані філіали (інвестиційні, депозитні та інші).

У залежності від території діяльності комерційні банки поділяються на міжнародні, республіканські та регіональні. Міжнародні банки створюються з участю іноземного капіталу та можуть мати відділеня (філії) в інших країнах. В Україні вони тільки починають появлятися (Перший український міжнародний банк, Діамена-банк та інші), їх створення не підтримується Національним банком України, через те що захоплення ключових позицій, до яких перш за все відноситься банківська справа, уявляє з себе велику небезпеку для нашої економіки, яка перебуває у стані глибокої економічної кризи.

До республіканських комерційних банків відносяться банк "Україна", Промінвестбанк, Укрсоцбанк, Ексімбанк та Ощадний банк України, які мають мережу відділень та філіалів по всій території України. Вони тісно пов'язані з органами державної влади та керівництва банками. До статусу республіканських наближаються і деякі нові комерційні банки ("Відродження", Укрінбанк), які виникли разом з початком розвитку ринкової економіки у нашій країні.

Більшість комерційних банків є регіональними. Вони обслуговують, як правило, клієнтів певної області, міста, району або ж регіону (ряду областей, районів області).

В залежності від організаційної структури, разом з багатофіліальними банками, існують безфіліальні банки. Багато з них працюють успішно, хоча конкурувати їм з великими банками усе важче.

Сервісні форми підприємництва, які об’єднуються в ринкову інфраструктуру АПК можуть бути представлені підприємствами й організаціями, які виконують функції: оптової торгівлі; транспортування; зберігання;

комунікаційного зв'язку; стандартизації; сертифікації; цінового моніторингу; інформаційної служби. До ринкової інфраструктури збуту в АПК відносяться товарні біржі, брокерські контори; аукціони; агроторговельні доми; оптово-продовольчі ринки; ярмарки.

Товарна біржа - це установа, яка організовує процес укладання операцій купівлі-продажу стандартизованих товарів на принципі врівноваження попиту і пропозиції. Біржа - постійно діючий оптовий ринок. За своєю сутністю вона є безприбутковою організацією і товаром не володіє.

Спеціалізація біржі, як правило, пов'зується з товарною номенклатурою. Однак надто жорсткої спеціалізації товарних бірж на даному етапі в Україні не спостерігається.

На універсальних, агропромислових та аграрних біржах укладаються угоди лише по стандартизованій і сертифікованій продукції сільського господарства та продуктів її переробки. Продукція виставляється на біржах, як правило, у відповідності з обсягами встановлених лотів: зернові насипом -вагонна партія 60 т; насіння соняшнику насипом -35т; цукор-пісок у мішках по 50 кг - вагонною нормою 60-68 т; олія автомобільними цистернами по 8-12 т, залізничними - по 60 т; м'ясо в тушах - авторефрижераторами по 10-12 т, вагонними партіями - по 25 т.

Постійне брокерське місце на біржі для сільськогосподарського товаровиробника може коштувати на пільгових умовах в межах 100-200 грн на рік.

Брокерські контори - це посередницькі структури, які виконують доручення своїх клієнтів щодо купівлі-продажу сільськогосподарської продукції, продуктів їх переробки та матеріально-технічних ресурсів. Вони бувають самостійні або виступають у ролі колективних членів товарної біржі. Брокерська маржа, як правило, встановлюється залежно від розмірів партії товару (в межах 2-5 %). Угоди на біржах укладаються виключно брокерами.

Аукціон - публічний торг ексклюзивними чи невеликими партіями товару у відведеному обладнаному відповідним чином місці у визначений час. Такий торг приводиться на умовах "хто дає більшу ціну ?".

На аукціонах продаються невеликі партії марочних товарів, худоба, в тому числі племінна.

Агроторговельний дім (АТД) - підприємство оптової торгівлі, яке здійснює операції купівлі-продажу як від імені товаровиробників чи споживачів, так і за власний рахунок, може виконувати також консигнаторські угоди (реалізувати імпортну продукцію - матеріально-технічні ресурси та ін.).

На відміну від товарних бірж АТД укладає угоди з реальним товаром, з нестандартними (за розміром і якістю) партіями. Він скуповує невеликі партії сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки, доводить до кондицій, доукомплектовує її до стандартних лотів і продає на товарних біржах або в інший спосіб.

АТД може бути як місцем торгівлі, так і комерційним підприємством, яке заробляє прибутки.

Торговельний дім може функціонувати на кооперативних засадах товариства з обмеженою відповідальністю, акціонерного товариства відкритого чи закритого типів.

За своїми ознаками АТД кооперативного типу мало чим відрізнятиметься від підприємницького товариства. Це самоокупна організація, яка діятиме в інтересах відповідної групи на засадах господарського розрахунку.

Кооперативний ТД працюватиме на ринку, його фінансовий стан визначатиметься тим, як він спрацює в умовах конкуренції. Однак свій прибуток такий торговельний дім має розподіляти головним чином не на пайовий капітал (як в акціонерному товаристві), а між постачальниками сировини чи продукції переробки. Найкраща форма є, коли власники паїв АТД одночасно є і клієнтами при укладанні угод на реалізацію продукції, тоді їх інтереси максимально розширюються.

Функції АТД: торговельно-посередницька; організаційно-виробнича; інформаційно-координаційна; аналітично-консультаційна; інші напрями діяльності.

Оптово-продовольчий ринок (ОПР) - це підприємство, яке створює необхідні умови для укладання торговельних угод з продажу і купівлі наявних видів сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки.

ОПР створюються для прискорення і здешевлення просування товару від товаровиробника до кінцевого споживача з виключенням зайвих посередників у торговельному ланцюгу, забезпечення рівного доступу всіх товаровиробників і споживачів на немонополізований ринок, до кон'юнктурної інформації. Це новий тип підприємств оптової торгівлі, який лише формується в Україні і поширений в розвинутих країнах світу.

За асортиментом продукції, яка реалізуватиметься через ОПР, вони можуть бути універсальні і спеціалізовані. Насамперед, вони спеціалізуються на торгівлі плодоовочевою продукцією і картоплею. Отже, організаційно підприємства цього типу можуть організовуватися на основі продовольчих баз, холодильного господарства, заготівельних і переробних підприємств споживспілки та інших видів заготівельно-переробної інфраструктури.

3.9. Державне регулювання кооперативної діяльності

У відповідності із Законом України "Про сільськогосподарську кооперації" сільськогосподарський кооператив – це добровільне об’єднання фізичних і юридичних осіб у іншу юридичну особу на засадах членства, об'єднання пайових внесків, участі у спільній сільськогосподарській виробничій діяльності та обслуговуванні переважно членів кооперативу.

При обгрунтуванні розвитку кооперативної діяльності необхідно дати визначення окремим термінам.

Член кооперативу — це фізична або юридична особа, яка зробила вступний і пайовий внески в розмірах, визначених статутом кооперативу, визнає принципи і цілі кооперативу, дотримується вимог його статуту і користується правом ухвального голосу в кооперативі.

Асоційований член кооперативу —це фізична чи юридична особа, що зробила пайовий внесок і користується правом дорадчого голосу в кооперативі.

Вступний внесок — це внесок фізичної або юридичної особи в грошовій формі понад пай при вступі в кооператив для організаційного забезпечення його діяльності в розмірах, встановлених статутом. Вступний внесок зараховується в неподільний фонд і у разі виходу з кооперативу не повертається.

Пай — це майновий внесок члена кооперативу у створення та розвиток кооперативу, який здійснюється шляхом передачі кооперативу майна, в тому числі грошей майнових прав, а також земельної ділянки.

Додатковий пай — це внесок члена кооперативу понад обов'язковий пай, який передається ним за власним бажанням до пайового фонду.

Кооперативні виплати — це частина доходу кооперативу, який розподіляється між його членами пропорційно їх участі у накопиченні цього доходу.

Розрізняють виробничий і обслуговуючий сільськогосподарський кооператив.

Сільськогосподарський ***виробничий*** кооператив — це підприємство, створене для спільного виробництва продукції сільського господарства, з обов'язковою трудовою участю в його діяльності.

Сільськогосподарський ***обслуговуючий*** кооператив — це підприємство, створене для здійснення обслуговування переважно членів кооперативу на засадах взаємодопомоги та економічного співробітництва.

Сільськогосподарські кооперативи поділяються на: заготівельно-збутові, постачальницькі, сервісні і багатофункціональні.

Заготівельно-збутові кооперативи здійснюють заготівлю, зберігання, перепродаж обробку, продаж продукції, надають маркетингові послуги тощо.

Постачальницькі кооперативи створюються з метою закупівлі та постачання засобів виробництва, матеріально-технічних ресурсів, необхідних для виробництва сільськогосгодарської продукції та продуктів її переробки, виготовлення сировини, матеріалів та постачання їх сільськогосподарським товаровиробникам.

Сервісні кооперативи здійснюють технологічні, транспортні, меліоративні, ремонтні, будівельні, еколого-відновні роботи, здійснюють ветеринарне обслуговування тварин і племінну роботу, займаються телефонізацією, газифікацією, електрифікацією в сільській місцевості, надають медичні, побутові, санаторно-курортні, науково - консультаційні послуги, послуги з ведення бухгалтерського обліку, аудиту та інше.

У разі поєднання кількох видів діяльності утворюються

багатофункціональні кооперативи.

Кооперативи можуть на добровільних засадах утворювати об'єднання, які в свою чергу можуть утворювати об’єднання вищого рівня за галузевими чи територіальними ознаками.

Об'єднання (асоціація, спілка) ***сільськогосподарських кооперативів*** (далі – об’єднання) — це формування, засноване кооперативами на засадах членства і добровільності для спільного здійснення будь-якої не забороненої законодавством діяльності, пов'язаної із сільськогосподарським виробництвом і захистом економічних інтересів кооперативів, поданням їм інформаційної, консультативно-методичної та іншої допомоги.

Кооперативи та їх об’єднання мають право виступати засновниками різних видів підприємств, мати представництва в інших регіонах України та за її межами.

Виробничі кооперативи можуть створюватися на базі колективних господарств або їх структурних підрозділів. Свій статус підприємства особливого типу вони повинні закріпити актом державної реєстрації.

З економічної точки зору колективні господарства або їх виробничі підрозділи для отримання статусу кооперативу повинні мати такі риси:

1. Кожний член організації одночасно повинен бути її власником. Приватна власність, індивідуальна або корпоративна має розглядатися як базис первинної виробничої структури для того, щоб гарантувати свободу особистою економічного вибору.

2.Член організації повинен робити внесок у виробництво своєю працею, майном та інвестиціями, а також брати на себе відповідальність за збитки, мати право на отримання частини прибутку.

3.Члени первинних (виробничих) підприємств повинні обирати свою раду, (правління). Усі обрані члени правління повинні бути членами-власниками підприємства. Рада наймає за контрактом директора (управляючого), який не є членом-власником підприємства.

4.Виробниче підприємство повинно розраховуватися за ринковими цінами із своїми партнерами, включаючи виробничі і обслуговуючі підрозділи цього ж колективного господарства. Це надасть гарантії свободи вибору каналів реалізації постачальників і участі в різних економічних асоціаціях.

5.Виробниче підприємство повинно головним чином орієнтуватися на використання фінансових коштів своїх членів, власних або позичених, і стимулювати капіталовкладення.

Таким чином, колективне підприємство або його структурний підрозділ може перетворитися в асоціацію незалежних власників, що об’єднують свої зусилля для отримання взаємної вигоди на основі використання і контролю своєї організації. Саме такий тип економічної організації називається кооперативом.

Реструктуризація на виробничому рівні із створенням первинних кооперативів може забезпечити збереження переваг великомасштабного виробництва і дозволить використовувати стимули приватизованого сільського

господарства.

Наступний крок для поширення кооперативної ініціативи може відбуватися на рівні кооперативних товариств та асоціацій. Відмінність цих організацій буде полягати в тому, що вони не будуть брати безпосередньої участі у сільськогосподарському виробництві, а створюватимуться для здійснення вертикальних інтеграційних процесів.

Можливі два типи таких кооперативних організацій. Перший тип, ***кооперативні товариства*** (асоціації фермерського типу) — це абсолютно нові для нашої країни організації, схожі за своєю структурою, функціями і методами бізнесу до тих, що існують в країнах з ринковою економікою. Їх члени — приватні товаровиробники (фізичні або юридичні особи) Ці підприємства не мають організаційних зв'язків з колишньою організаційної структурою сільського господарства, але можуть обслуговувати усіх бажаючих, хто відповідає вимогам до їх членів.

Інший тип кооперативних товариств (асоціацій) може бути специфічним для України, оскільки він замінить існуючу систему колективних господарств, максимально зберігаючи переваги великомасштабного виробництва, виробничу і соціальну інфраструктури, кадри. Але колективні господарства повинні принципово змінити свою організаційну філософію, відносини власності систему управління фінансування і розподілу доходів.

Реорганізоване колективне господарство по суті справи вже не буде підприємством колективного господарювання, а перетвориться в ***кооперативну асоціацію*** своїх первинних підрозділів — юридичних осіб, функції якої будуть полягати в реалізації продукції, організації матеріально-технічного постачання, наданні інших послуг, в тому числі консалтингових. До цієї асоціації могли б приєднатися і фермерські селянські господарства для отримання зазначених послуг. Відкритість кооперативної асоціації як для юридичних, так і для фізичних осіб стане принциповою відмінністю нового типу підприємств.

4. МОДЕЛЬ ЕКОНОМІЧНОГО ОБОРОТУ КРАЇНИ В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ

4.1.Структурна характеристика системи національних рахунків

З метою поглиблення аналітичних і прогнозних можливостей, більш адекватного відображення процесів відтворення ринкової економіки, наближення макроекономічних показників до тих, які розробляються в міжнародній статистичній практиці, Мінстат України з 1993 р. розпочав щорічну розробку міжгалузевих балансів за системою національних рахунків (МГБ СНР) на основі існуючої статистичної звітності.

Система національних рахунків — це адекватний ринковій економіці національний облік, який створюється на основі європейських стандартів і адаптується до національних умов. Система національних рахунків завершується на макрорівні системою взаємопов'язаних статистичних показників. Вона побудована у вигляді певного набору рахунків та балансових таблиць, що характеризують результати економічної діяльності, структуру економіки та найважливіші взаємозв'язки в національному господарстві.

Національна економіка охоплює діяльність тільки резидентів, незалежно від місця їх знаходження на території даної держави чи за її межами. До резидентів належать домашні господарства, підприємства та організації, які беруть участь в економічній діяльності на території держави протягом року або більш тривалого періоду. Поняття резидента не збігаються з поняттям громадянства чи національності. Практично до резидентів даної держави належать особи, які проживають на її території, за винятком тих, які приїжджають на відносно короткий строк, тобто менше року (туристи, артисти, спортсмени, учені, сезонні робітники та ін.); виключаються також члени іноземних посольств, представництв та інших дипломатичних установ; склад військових підрозділів інших держав, які базуються на території даної держави. До категорії резидентів належать також громадяни держави, які наймані посольствами, консульствами інших країн, розташованих на території даної країни.

Основними секторами економіки по СНР є: нефінансові корпоративні та квазікорпоративні підприємства, зайняті виробництвом товарів та послуг, що реалізуються на ринку; фінансові підприємства (корпорації), які об'єднують юридичних осіб, зайнятих наданням фінансових послуг (банки, страхові організації тощо); сектор загального державного управління, який складається з державних установ, що фінансують з бюджету та надають суспільству колективні послуги в галузі управління, оборони, правопорядку, фундаментальної науки, а також індивідуальні безплатні послуги у сфері освіти та охорони здоров'я; приватні некомерційні організації, які обслуговують домашні господарства; домашні господарства (як споживачі, так і виробники); інші (з урахуванням зовнішньоекономічних зв'язків).

Система національних рахунків має чітку структуру показників, які

характеризують основні явища економічного життя: виробництво, доход, споживання, нагромадження. До балансуючих показників у СНР належать валова додана вартість, валовий прибуток (змішаний доход), валові первинні доходи (або національний доход), валовий наявний доход, валове заощадження, чисте кредитування або чисте позичання.

У СНР національна економіка на макрорівні відображається в таких рахунках: продуктів і послуг, виробництва, утворення, розподілу, перерозподілу та використання доходів, капітальних витрат, фінансовому рахунку й рахунках зовнішньоекономічної діяльності. СНР охоплює всі процеси й стадії економічного обігу: виробництво товарів і послуг, створення, розподіл і перерозподіл доходів, їх використання на споживчі витрати й нагромадження — та всіх наявних у країні юридичних і фізичних осіб, які беруть участь у цих процесах.

СНР базується на відповідних принципах. Перший принцип полягає в тому, що валовий продукт і національний доход країни відтворюються не тільки у сфері матеріального виробництва, але і у сфері послуг, до яких відносяться компанії та підприємства, приватні некорпоратизовані підприємств та підсобні господарства, які надають послуги, особи вільних професій (адвокати, артисти, журналісти та ін.), працівники сфери управління, фінансово-комерційних організацій, некомерційних організацій (клубів, товариств, асоціацій), армії, наймані прислуги, господарі житла, яке здається в оренду. Таким чином, практично не враховується лише нелегальна діяльність членів суспільства.

Другий принцип, який лежить в основі СНР, пов'язаний з визнанням того, що у створенні вартості товарів та послуг поряд з таким фактором виробництва, як праця, беруть участь земля, капітал та підприємницька діяльність. У зв'язку з цим отриманий прибуток розглядається як результат сукупного використання всіх факторів виробництва.

4.2. Міжгалузевий баланс виробництва і розподілу товарів та послуг

Схема міжгалузевого балансу характеризує обсяги виробництва, використання і вартість продукту, виробленого у галузях економіки. Вона відображає використання його на проміжне, кінцеве споживання, нагромадження та вивезення, а також відбиває структуру матеріальних витрат і витрат нематеріальних послуг, основні компоненти валового внутрішнього продукту по кожній галузі. Тому в міжгалузевому балансі поєднуються дві таблиці, перша з яких характеризує взаємозв'язки галузей у споживанні продукції та послуг - проміжне споживання (I квадрант), структуру кінцевого використання валового внутрішнього продукту (II квадрант), а друга таблиця містить вартісну структуру валового внутрішнього продукту та імпорту (III квадрант). IV квадрант у згаданій моделі не заповнюється тому, що між секторами кінцевого попиту і первинних витрат не існує простих виробничих зв'язків, як у проміжному споживанні.

Проміжне споживання за методологією СНР являє собою вартість усіх товарів (за винятком основних фондів) і ринкових послуг, які були спожиті в галузях матеріального виробництва і нематеріальних послуг. Воно охоплює поточні закупки продуктів, спожиті економічною одиницею, вартість товарів, які були вилучені із запасів і використані у виробничій діяльності, одержання послуг (без послуг по передачі права власності на землю, основні фонди і нематеріальні активи), продукти і послуги, вироблені економічними одиницями для власного споживання і включені до валового випуску; умовно нараховану оплату послуг фінансових посередників.

Кінцеві споживання інституціональних секторів домашніх господарств загального державного управління та некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства, визначає фактичні витрати цих секторів на придбання товарів та оплату послуг і деталізує рахунок використання наявного доходу по видах товарів та послуг. Фактичне споживання товарів і послуг домашніми господарствами складається з їх витрат на кінцеве споживання, витрат на кінцеве індивідуальне споживання загального державного управління та послуг, наданих некомерційними організаціями, що обслуговують домашні господарства.

Колонка МГБ СНР "Валове нагромадження основного капіталу" в розрізі галузей сфери матеріального виробництва відбиває придбання секторами економіки речових носіїв основного капіталу. При цьому валове нагромадження як збільшення коштів, що вкладаються в основні фонди, розраховується на валовій основі і включає зношення основних фондів.

Запаси матеріальних оборотних фондів охоплюють усі продукти, які знаходяться у господарських одиницях і не включені до складу основних фондів (запаси промислових продуктів, сільськогосподарської продукції, худобу на відгодівлі, неоплачене незавершене будівництво і капітальний ремонт, незавершене виробництво, запаси державних матеріальних ресурсів).

Колонка “Зміна запасів матеріальних оборотних фондів” наведена по сфері матеріального виробництва і показує обсяг зміни матеріальних оборотних фондів та державних резервів у розрізі галузей.

Колонка "Чисте придбання цінностей" відбиває придбання виробів з коштовних каменів, дорогоцінних металів, творів мистецтва, які протягом часу не зменшують свою вартість.

Експорт в МГБ СНР, як елемент кінцевого використання характеризує придбання товарів та послуг нерезидентами.

Підсумкова колонка I та II квадрантів "Всього ресурсів" відображає продаж товарів і послуг для використання галузями матеріальної і нематеріальної сфери в процесі виробництва (проміжне споживання) для споживання домашніми господарствами, загальним державним управлінням та некомерційними організаціями, що обслуговують домашні господарства (кінцеве споживання),

валове нагромадження основних фондів, зміну запасів оборотних фондів і чисте придбання цінностей (валове нагромадження капіталу) та експорт.

Для визначення обсягу випуску товарів та послуг з колонки “Всього ресурсів” знімається імпорт по видах товарів та послуг.

Вартісний склад валового внутрішнього продукту, який в МГБ СНР наведено у III квадранті, визначається таким чином: 1.Заробітна плата; 2.Фактичні відрахування; 3.Умовні відрахування на соціальні заходи; 4.Податки на виробництво; 5.Субсидії на виробнцтво; 6.Чистий прибуток; 7.Споживання основного капіталу; 8.Валова додана вартість (8=1+2+1+4+5+6+7); 9.Податки на продукти на імпорт; 10.Субсидії на продукти; 11.Валовий внутрішній продукт (11=8+9+10).

Заробітна плата включає всі види винагороди за працю в грошовій і натуральній формі, а також грошові виплати за невідпрацьований час відповідно до законодавства (щорічна відпустка, святкові дні).

Фактичні відрахування на соціальні заходи складаються з платежів які сплачує підприємство або наймач в органи соціального забезпечення і соціального страхування населення. Ці платежі є основою для виплати населенню пенсій, допомоги по непрацездатності, безробіттю тощо.

Умовні відрахування на соціальні заходи виплачуються безпосередньо роботодавцями своїм працівникам за рахунок власних коштів без залучення сторонніх органів.

Податки на виробництво інституціональні одиниці сплачують за використання окремих факторів виробництва і здійснення окремих видів діяльності. Вони включають податки на землю, будови і споруди, на використання інших основних фондів, підприємницькі ліцензії, податки на фінансові операції і операції з капіталом за використання природної сировини тощо.

Субсидії на виробництво інституціональні одиниці одержують в результаті участі у виробництві чи використання окремих факторів виробництва.

Споживання основного капіталу галузями економіки відображає зношення основних фондів та їх втрати у процесі виробництва. У національних рахунках показують фактичне зношення основних фондів, виходячи з цін, які діяли на момент проведення операцій.

Податки на продукти збираються пропорціонально обсягу товарів та послуг, які виробляє, продає та імпортує інституціональна одиниця. До них входять податок на додану вартість, акцизний збір та інші податки на конкретні види товарів і послуг.

4.3.Макроекономічні показники системи національних рахунків

Система національних рахунків у відповідності з міжнародним стандартом включає ряд взаємопов'язаних між собою макроекономічних показників. На макрорівні об'єднує найважливіші економічні показники, визначає найбільш суттєві зв'язки між ними, і на цій основі здійснюються аналітичні розрахунки, які забезпечують зміни макроекономічних пропорцій, враховують вплив різних факторів на соціально-економічні процеси та визначають можливості управління ними.

До макроекономічних показників відносяться: валовий сукупний продукт, національний доход, валовий національний продукт, валовий внутрішній продукт, чистий національний продукт, національний доход, особистий доход, використаний доход. До їх складових структуроутворюючих елементів (мал) входять:

1. Матеріальні затрати (проміжне споживання);
2. Амортизація;
3. Непрямі податки (ПДВ, акцизний збір і т.д.);
4. Нарахування на зарплату (соц. страх, Фонд Чорнобиля і т.д.);
5. Прямі податки (податок на прибуток) ;
6. Особисті податки громадян ;
7. Оплата праці ;
8. Рентні платежі ;
9. Прибуток ;
10. Трансфертні платежі і виплати населенню.

Макроекономічні показники не враховують позаринкову діяльність — працю домогосподарок та інші роботи в домашньому господарстві, які задовольняють власні потреби; товари та послуги тіньової економіки, яка в сучасних умовах виробляє до 65% обсягу ВНП.

Загальна структура валового сукупного продукту представлена схемою (мал.2)

де - С - спожиті матеріальні засоби,

V - необхідний продукт (фонд оплати праці),

M - додатковий продукт (прибуток).

C	V	M	-валовий сукупний продукт
	V	M	-національний доход
		M	-додатковий продукт (прибуток)

Мал 2. Структурна схема валового сукупного продукту

Розгорнута структура валового сукупного продукту, яка характеризує структуру всіх інших макроекономічних показників представлена схемою (мал 3.)

1	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*7*	*8*	*9*	*10*	***Показники***
										ВСП - Валовий сукупний продукт
										ВНП – Валовий національний продукт
										ВВП – Валовий внутрішній продукт
										ЧНП – Чистий національний продукт
										НД – Національний доход
										ОД – Особистий доход
										ВД – Використаний доход

Мал. 3 Структурна схема макроекономічних показників

Валовий внутрішній продукт (ВВП) включає продукцію та послуги, які вироблені резидентами країни протягом року. Розрахунок ВВП відповідно до міжнародних стандартів СНР в Україні ведеться починаючи з 1994 року.

Якщо до показника ВВП додати різницю між надходженням від факторів виробництва *(факторними доходами)* з-за кордону та факторними доходами, які отримали іноземні інвестори в країні, то одержимо показник ВНД (валового національного доходу).

Валовий *національний доход (ВНД)* обчислюється методом підрахунку ВНД за витратами на виготовлену в країні продукцію та методом розрахунку доходів, отриманих в результаті виробництва продукції.

Витрати на споживання включають витрати домашніх господарств на різні види товарів та послуг: предмети споживання тривалого використання, предмети поточного споживання, споживчі витрати на послуги.

Валові приватні інвестиції складаються з інвестицій на заміщення капіталу, який був зношений у процесі виробництва протягом року (амортизація), і чистих інвестицій (чистого приросту обсягів основного капіталу). За натуральною формою — це будівництво, машини й устаткування, зміни в запасах, житлове будівництво та ін.

Державні витрати в даному випадку об'єднують усі витрати держави, які йдуть безпосередньо на виробництво товарів та послуг. (Послуги державного сектора оцінюються не за їх ринковою вартістю, а за витратами).

Державні трансфертні платежі не включають у ВНД, тому що вони не відображають зростання поточного виробництва.

Урядові трансфертні платежі — це державні виплати індивідам, які не обумовлюються безпосередньо їхньою участю в суспільному виробництві. До них належать допомога по безробіттю, пенсії ветеранам, допомога людям похилого віку та хворим. Вони мають задовольняти певний вид потреб, оскільки трансферти не призначені для купівлі державою поточних товарів та послуг і не враховуються при розрахунку ВНД.

Чистий експорт — це різниця між обсягами експорту та імпорту. Він може бути від'ємною величиною.

Заробітна плата — це грошова винагорода за працю робітників і службовців, яка включає додаткові виплати на соціальне забезпечення, соціальне страхування та інші виплати.

Валовий прибуток — це прибуток, який отримують власники одноосібних господарств, товариств (некорпоративний прибуток) та корпорації (дивіденди + нерозподілений прибуток).

Амортизація — це еквівалент величини знецінення основного капіталу за рік.

Непрямі податки встановлюються в цінах товарів та послуг, їх розмір для окремого платника прямо не залежить від його доходів (універсальні акцизи, мито, податок на додану вартість).

Прямі податки встановлюються відповідно до рівня доходності (податок з прибутку).

Чистий національний продукт (ЧНП) — це ВНД, з якого відраховано вартість засобів виробництва, що спрацювались у процесі виготовлення продукції (амортизаційні відрахування):

Національний доход (НД) — це доход, який визначається шляхом відрахування з вартості ЧНП непрямих податків (Нц); - це найважливіший узагальнюючий економічний показник, що визначає такі фактори, як чисельність зайнятих, продуктивність праці, фондоозброєність, фондовіддача та структура участі галузей матеріального виробництва та сфери послуг у формуванні національного доходу.

Особистий доход (ОД) — це доход, отриманий приватними особами. Він розподіляється на споживання, заощадження та виплату податків:

Використаний доход — це частка особистого доходу, яка залишається після сплати індивідуальних податків. Він розподіляється на споживання та заощадження. До індивідуальних податків належать: 1) податки з особистого прибутку; 2) податки на особисте майно; 3) податки на спадщину.

Валовий національний розміщений доход являє собою валовий національний доход (ВНД), збільшений на сальдо поточних трансфертів, отриманих резидентами даної країни з-за кордону (С) за відрахуванням поточних трансфертів, переданих резидентами даної країни за кордон (О):

$$ВНДР = ВНД+(С-О)$$

Крім того, ВНРД можна отримати, якщо додати кінцеве споживання та національне збереження, яке дорівнює національному нагромадженню.

Чисте кредитування і чисте позичання являє собою різницю між джерелами фінансування інвестицій, валовим нагромадженням та придбанням невиробничих нематеріальних нефінансових активів.

Національне багатство — це сума всіх активів країни за відрахуваннями фінансових зобов'язань.

Використання СНР для макроекономічного аналізу та прогнозування дає можливість: вивчити темпи економічного зростання та коливання економічної кон'юнктури, а також галузеву структуру економіки та її зміни за той чи інший період; проаналізувати структуру використання ВВП на кінцеве споживання, валове нагромадження, чистий експорт.

4.4. Показники ефективності суспільного виробництва та методика їх визначення

Ефективність суспільного виробництва - це якісна характеристика, яка відображає рівень розвитку продуктивних сил і ступінь забезпечення потреб суспільства. Її визначають і оцінюють шляхом зіставлення результатів виробництва та витрат. Підвищення ефективності виробництва знаходить своє відображення в зростанні добробуту населення.

Під *економічним ефектом* розуміється результат людської праці, яка спрямована на виробництво матеріальних благ. У практиці економічних розрахунків розрізняють загальну (абсолютну) і порівняльну економічну ефективність.

Загальна (абсолютна) ефективність ресурсів може визначатися на всіх рівнях господарювання й характеризує загальну величину економічного ефекту в порівнянні з окремими видами витрат ресурсів. Визначення загальної ефективності виробництва базується на обчисленні показників, які характеризують рівень використання основних ресурсів. Ці показники можна об'єднати в шість основних груп: 1) узагальнюючі (сукупні), 2) праці, 3) основних фондів, оборотних коштів і капітальних вкладень, 4) матеріальних, в тому числі земельних ресурсів, 5) науково-технічного прогресу, 6) зовнішньоекономічної діяльності.

До узагальнюючих показників ефективності на рівні економіки та регіонів зокрема належать: зростання та обсяги виробництва національного доходу на душу населення; відносна економія основних виробничих фондів, матеріальних витрат (без амортизації), фонду оплати праці у сфері матеріального виробництва;

• співвідношення доданого продукту до фонду оплати праці в матеріальному виробництві; рівень рентабельності як співвідношення доданого продукту або прибутку до середньорічної вартості основних і оборотних виробничих фондів; зниження витрат виробництва та обігу на 1 грн. валового національного продукту.

Основними показниками соціальної направленості економічного зростання є: у сфері виробництва — динаміка частки зайнятих некваліфікованою фізичною працею; у сфері розподілу — динаміка реальних доходів населення; у сфері обміну — розвиток матеріальної бази торгівлі та громадського харчування; у сфері споживання — фонд споживання та фонд невиробничого накопичення. Ці показники разом з показниками матеріаломісткості, трудомісткості, фондовіддачі характеризують структуру продукції. На основі співвідношення прибутку й витрат можна визначити напрями раціонального використання матеріальних, фінансових та трудових ресурсів.

До системи узагальнюючих показників економічної ефективності традиційно відносять рентабельність продукції та виробничих фондів, виробництво продукції на 1 грн. затрат, відносну економію основних і оборотних фондів, а також матеріальних та трудових витрат і фонду оплати праці. Показниками загальної економічної ефективності використовуваних ресурсів є: показники використання трудових ресурсів (зростання продуктивності праці, частка приросту продукції за рахунок продуктивності праці, економія живої праці); показники використання основних фондів, обігових коштів і капітальних вкладень (фондовіддача, обертання обігових коштів, питомі капітальні вкладення); показники використання матеріальних ресурсів (матеріаломісткість, матеріаловіддача й питома матеріалоємність).

Призначення порівняльної економічної ефективності полягає у визначенні найбільш вигідного варіанта господарського рішення. Вона розраховується під час розробки та впровадження нової техніки, вирішення питань виробництва й застосування взаємозамінних матеріалів і продукції, під час проектування будівництва та реконструкції підприємств. Тут слід порівняти величину додаткових капітальних вкладень з економією поточних витрат завдяки більш низькій собівартості продукції. Таке зіставлення проводиться на основі визначення терміну окупності додаткових капітальних вкладень, який є відношенням величини капітальних вкладень і величини собівартості продукції. Термін окупності визначає час, протягом якого додаткові капітальні вкладення окупляться за рахунок економії від зниження собівартості продукції. Показник, обернений до терміну окупності, називається коефіцієнтом ефективності додаткових капітальних вкладень. При порівнянні варіантів рекомендується користуватися приведеними витратами, які є сумою капітальних вкладень і поточних витрат. Мінімальні приведені витрати визначать найбільш ефективний варіант.

Для аналізу та прогнозування показників ефективності національного виробництва використовують метод порівнянь.

Індекс виробленого національного доходу на душу населення характеризує темпи зростання ресурсів суспільства, які можуть бути використані для підвищення рівня життя народу та подальшого розвитку суспільного виробництва.

Його розраховують за даними обсягу створеного національного доходу або чистої продукції та середньорічної чисельності населення.

Показник виробництва національного доходу або чистої продукції на 1 грн. витрат відображає сукупну ефективність витрат ресурсів. Його визначають як відношення національного доходу (чистої продукції) до обсягів витрат у галузях матеріального виробництва.

Ефективність використання живої праці визначається за допомогою показників темпів зростання продуктивності праці як вирішальної умови подальшого розвитку виробництва та підвищення добробуту народу. Показником рівня продуктивності суспільної праці в цілому по країні є виробництво національного доходу на одного середньооблікового працівника сфери матеріального виробництва, а по галузях економіки — виробництво чистої, товарної (валової) продукції (робіт) на одного середньооблікового працівника. Для комплексної оцінки ефективності використання праці на макрорівні застосовують такі показники: темпи зростання продуктивності суспільної праці; частка приросту національного доходу за рахунок підвищення продуктивності суспільної праці; економія живої праці — відносне вивільнення середньорічної чисельності працівників виробничої сфери; співвідношення темпів приросту продуктивності суспільної праці та приросту середньої оплати праці одного працівника сфери матеріального виробництва. Для більш глибокого обгрунтування підвищення ефективності праці показники її продуктивності необхідно порівнювати із зростанням фондоозброєності та електроозброєності. При цьому мають передбачатися випереджаючі темпи підвищення продуктивності праці порівняно з темпами зростання фондо- та електроозброєності, і передусім за рахунок підвищення технічного рівня основних фондів і впровадження досконалішої нової техніки та сучасних технологій.

Узагальнюючим показником рівня використання основних виробничих фондів є фондовіддача. Її визначають як відношення обсягу виробленої (товарної, валової, чистої) продукції (або в натуральному виразі) чи створеного національного доходу за певний період (рік) до середньорічної балансової вартості основних виробничих фондів. *Ефективність використання оборотних фондів і нормованих обігових коштів* характеризується кількістю обертів у днях, їх витратами на 1 грн. валового національного продукту. *Ефективність використання капітальних вкладень* обчислюють як відношення приросту національного доходу при заданій його матеріальній структурі в порівнянних цінах до обсягу капітальних вкладень, що зумовили цей приріст. *Термін окупності капітальних вкладень* в економіці розраховують як відношення капітальних вкладень до обсягу приросту валового національного продукту. *Ефективність використання матеріальних ресурсів* на макрорівні характеризують такі показники: матеріальні витрати (без амортизації) на 1 грн. валового національного продукту; витрати найважливіших видів матеріальних ресурсів у натуральному виразі на 1 млн. грн. валового національного продукту та національного доходу;

відношення темпів приросту матеріальних витрат (без амортизації) до темпів приросту валового національного продукту та національного доходу.

Під час обгрунтування планів підвищення ефективності виробництва поряд з розглянутою системою взаємопов'язаних показників мають широко застосовуватися специфічні техніко-економічні показники, які відображають удосконалення технології виробництва, широкий розвиток комплексної механізації та автоматизації виробничих процесів, упровадження нового устаткування, заміну коштовної дефіцитної сировини й матеріалів.

Ефективність зовнішньоекономічних зв'язків визначає обсяг виробництва продукції на експорт та ефективність зовнішньої торгівлі.

4.5. Економічний оборот країни в системі національних рахунків

4.5.1. Сутність економічного обороту країни

Під економічним оборотом у макроекономіці розуміється потік товарів і полуг, який циркулює в економічній системі і врівноважується зворотним потоком грошових платежів.

Зв”язок країни з іншими державами викликає необхідність обчислення рахунків у СНР як на “національній”, так і на “внутрішній” основах. “Національні” показники завжди пов”язані з національною економікою країни, яка складається з інтитуціональних одиниць, що є резидентами економічної території країни, яка поширюєтьсяі за її межі. “Внутрішні” показники характеризують діяльність як резидентних, так і нерезидентних інституціональних одиниць на географічній території країни.

Вся економічна діяльність починається з виробництва, де створюється нова додана вартість, що, як відомо, являє собою вартісний еквівалент усіх тих товарів і послуг, що не були використані на поточні виробничі потреби, а виступали як кінцеві споживчі товари і послуги. Оскільки вироблено кінцевий продукт, то він обов”язково кимось купується. В результаті в економіці утворюється потік доходів і рівний йому потік витрат на кінцеве використання товарів і послуг. Разом з тим нерівновага даної системи у реальній дійсності призводить до того, що результатом усіх поточних операцій в економіці є або використання доходів на кінцеве споживання, або їх направлення у заощадження .

Нагромаджувальні операції відображають ту частину заощаджень, що утворилися в результаті поточно економічної діяльності і одержаних від інших країн капітальних трансфертів, яка трансформувалася в інвестиції (товари виробничого призначення тривалого і нетривалого користування), а також ту їх частину, яка може бути направлена іншим країнам у вигляді позичок або яку необхідно позичити в інших країн у вигляді чистих позик.

Оскільки всі грошові потоки і надходження всередині країни у кінцевому підсумку взаємокомпенсуються, то різниця між одержуваними і сплачуваними коштами являє собою той грошовий надлишок (чисті позички), який може бути

переданий іншим країнам, або ту нестачу коштів (чисті позички), яку слід позичити в інших країнах.

Зовнішнє фінансове становище країни дозволяє порівняти величину її зовнішніх вимог по відношенню до інших держав, а також величину їх вимої до неї. У разі, якщо величина зовнішніх вимог інших країн перевищує величину її зовнішніх вимог до них, то така країна вважається **країною-боржником**. Якщо ж спостерігається протилежна ситуація, то вона вважається **країною кредитором**.

Платіжний баланс відображає співвідношення між сумою платежів, одержаних з-за кордону по всіх видах операцій (торговельних, неторговельних, переказах капіталів), і сумою платежів, переданих за кордон у певний період часу.

4.5.2. Основні економічні категорії СНР

В зв’язку з переходом на загальноприйняту в міжнародній практиці систему обліку і статистику всього економічного обороту розроблено методологію складання системи національних рахунків (СНР).

У методологічному плані СНР, з одного боку дає ключ до розуміння взаємозв”язку мікроекономіки (діяльність малих економічних одиниць – таких, як сімейні господарства, ділові фірми і урядові установи) і макроекономіки (інфляція, зайнятість економічне зростання, яке включає створення національного і внутрішнього продукту), а з іншого створює міцну основу для оцінки управлінських рішень, що приймаються, окремих законодавчих актів з точки зору їх впливу на великомасштабні економічні явища в їх взаємозв”язку.

Перш ніж перейти до викладення взаємозв' язків окремих рахунків у СНР слід навести визначення тих основних економічних категорій, якими оперує система: інституціональні одиниці, економічні сектори, рахунки, балансуючі статті та ін.

Інституціональними (господарськими) одиницями є такі економічні одиниці або спільності, які можуть самостійно мати активи і відповідати за своїми зобов'язаннями. Інституціональні одиниці мають право від свого імені приймати рішення, що стосуються економічної діяльності та проведення операцій з іншими інституціональними одиницями. Економічні потоки, що відповідають діям інституціональних одиниць, є операціями.

У СНР виділяються три види інституціональних одиниць: домашні господарства; юридичні та соціальні спільності у вигляді корпорацій і неприбуткових установ; центральні, окружні та місцеві урядові установи, а також фонди соціального страхування.

Об'єднання інституціональних одиниць згідно з тим чи іншим типом економічної поведінки дає можливість поділити економіку на економічні сектори. Сектори економіки безпосередньо не відповідають названим трьом видам інституціональних одиниць. У переглядуваній СНР ООН пропонується виділяти чотири головних економічних сектори економіки:

сектор нефінансових корпорацій охоплює інституціональні одиниці, які зайняті виробництвом реалізованих на ринковій основі товарів і нефінансових послуг;

сектор фінансових корпорацій охоплює інституціональні одиниці, зайняті фінансовим посередництвом, а також допоміжною фінансовою діяльністю;

загальноурядовий сектор охоплює інституціональні одиниці, які є відповідальними за прийняття політичних рішень, економічне регулювання, а також надають неринкові послуги для особистого і колективного споживання та здійснюють перерозподіл національного доходу і багатства. До складу загальноурядового сектора включаються центральні, окружні та місцеві органи управління, фонди соціального страхування і неприбуткові установи, підконтрольні урядовим органам;

сектор домашніх господарств охоплює всіх фізичних осіб, які здійснюють в економіці функцію споживання, а також некорпоративні підприємства, що виробляють на ринковій основі товари, надають нефінансові послуги, а також перебувають у володінні членів домашніх господарств, яких неможливо відокремити від останніх ні з юридичної, ні з економічної точки зору.

4.5.3. Структура національних рахунків

Рахунки в СНР реєструють операції, пов'язані з деякими специфічними аспектами економічного життя. **Балансуючими статтями** у рахунках є найбільш значущі вимірники економічних явищ.

Усі балансуючі статті в переглядуваній СНР ООН визначаються як на "валовій", так і на "очищеній" основах. "Валовими" є показники, обчислювані з урахуванням величини споживання основного капіталу, а "очищеними" - показники, які не враховують величини споживання основного капіталу. "Очищені" балансуючі статті звичайно мають набагато більше, порівняно з "валовими", аналітичне значення. Проте "валові" балансуючі статті звичайно легше (мається на увазі статистика зарубіжних країн) піддаються обчисленню. Для того, щоб дістати компроміс між цими двома варіантами рішень у переглядуваній системі запропоновано використати подвійне подання балансуючих статей обчислюваній як на "валовій", так і на "очищеній" основах.

Основною і найбільш розвинутою формою подання економічних явищ у СНР є рахунки, що, як і система бухгалтерського обліку, будуються за принципом подвійного запису. У рахунках усі потоки реєструються двічі: перший раз - як надходження ресурсів або зміна пасивів, а другий - як використання наявних ресурсів або зміна активів. Саме цей принцип дозволяє здійснюваги перевірку правильності складання всіх рахунків СНР. При викладенні взаємозв'язку основних явищ економічного обороту в СНР використовується традиційний підхід - форма рахунків.

Рахунок виробництва. Будь-яка економічна діяльність починається з виробництва на базі використання всіх активів (ресурсів) на початок періоду. В

СНР це подано **рахунком виробництва**. Він призначений для виділення доданої вартості як однієї з головних балансую статей СНР.

Вихідними потоками рахунку виробництва є: проміжне споживання, яке подане вхідним потоком рахунків товарів і послуг, а також додана вартість, подана вхідним потоком рахунку утворення доходів. Додана вартість, що є балансуючою статтею рахунку, подана в ньому двояко: як валова додана вартість і як чиста додана вартість.

Рахунок виробництва по Україні в цілому (млрд. грн)

Показники	1995 – 1999 рр (середньорічне)
Ресурси	
Випуск (в основних цінах)	659,6
Податки (без субсидій на продукти)	-24,1
Всього	632,8
Використання	
Проміжне споживання	333,4
Валовий внутрішній продукт (у ринкових цінах)	299,4
Всього	632,8
Споживання основного капіталу	53,6
Чистий внутрішній продукт	245,8

Створений у результаті виробничої діяльності валовий внутрішній продукт (GДР), який дорівнює величині доданої вартості (VA), можна подати у такому вигляді :

$$GДР = VA = O - IC + TN$$

де, О - випуск товарів і послуг;

ІС- проміжне споживання товарів і послуг;

TN – податки на окремі товари, які не були враховані при оцінці випуску (за відрахуванням субсидій на ці товари).

Рахунок утворення доходів. Після завершення процесу виробництва починаються процеси первинного і вторинного розподілу доходу, а також його перерозподілу.

В результаті первинного розподілу доходу створюються первинні доходи в економіці. Спочатку додана вартість розподіляється між власниками робочої сили, які одержують компенсацію за трудову діяльність, а також підприємцями, які одержують доходи у вигляді перевищення від економічної діяльності, і урядом, який одержує податки на виробництво та імпорт, що стягуються, і виплачує субсидії на виробництво. Ці процеси відображаються в **рахунку утворення доходів.**

Рахунок утворення доходу (млн.грн.)

Показники	1996-1999 рр (середньорічне)
Ресурси	
Валовий внутрішній продукт (у ринкових цінах)	299,4
Всього	299,4
Використання	
Оплата праці найманих працівників	176,2
Податки на виробництво та імпорт	45,1
Субсидії	-55,3
Валовий прибуток, змішаний доход	133,4
Всього	299,4
Чистий прибуток, змішаний доход	79,8

Ресурсами цього рахунку є балансуюча стаття "Додана вартість" рахунку виробництва. Ресурси використовуються на: виплату компенсації за трудову діяльність, податків на виробництво та імпорт (за відрахуванням субсидій), а також утворення перевищення від економічної діяльності (змішаного доходу). Перевищення від економічної діяльності (змішаний доход) є балансуючою статтею рахунку утворення доходів і може обчислюватися як на “чистий", так і на "валовій" основах.

У формалізованому вигляді “розкладання" доданої вартості по складових можна подати у такий спосіб:

$$VA = CE + (TPN + TIN) + 0S (MI),$$

де CE - компенсація за трудову діяльність;
TPN - податки на виробництво (за відрахуванням субсидій);
TIN - податки на імпорт (за відрахуванням субсидій);
0S -перевищення від економічної діяльності;
MI - змішаний доход (визначається у випадку, коли компенсацію за трудову діяльність і перевищення від економічної діяльності неможливо відокремити одне від одного).

Вище наведена формула являє собою сукупність усіх факторних доходів в економіці. Під факторними доходами в СНР розуміються доходи, які заробляються факторами виробництва (підприємцями і власниками робочої сили) в обмін на їх участь у процесі виробництва. Вони являють собою тільки ті доходи, які створюються безпосередньо в процесі виробництва.

Первинний розподіл доходу завершується утворенням первинних доходів, що відображається в рахунку привласнення первинних доходів.

Усі вихідні потоки попереднього рахунку утворення доходів є ресурсами рахунку привласнення первинних доходів. Крім того, ресурсом рахунку привласнення первинних доходів є одержувані від інших економічних секторів

доходи від власності, які використовуються в рамках цього самого рахунку. Тому в лівій частині рахунку в напрямах використання відображаються доходи від власності (грошові платежі, сплачувані власниками активів за їх надання у розпорядження інших інституціональних одиниць) і балансуюча стаття рахунку - первинні доходи (валові та чисті).

Розрахунок розподілу первинного доходу (млн.грн.)

Показники	1996-1999 рр (середньорічне)
Ресурси	
Валовий прибуток, змішаний доход	133,4
Оплата праці найманих працівників	176,2
Податки на виробництво та імпорт	45,1
Податки на продукти	30,6
Інші податки, пов”язані з виробництвом	14,5
Субсидії:	-55,3
субсидії на продукти	-54,7
інші субсидії, пов”язані з виробництвом	-0,8
Доход від власності, одержаний від інших країн світу	6,3
Всього	305,7
Використання	
Доход від власності, сплачений іншим країнам світу	0,1
Валовий національний доход	305,6
Всього	305,7
Чистий національний доход	252,0

У формалізованому вигляді перехід від доданої вартості до первинних доходів (PI) може бути поданий у такий спосіб:

$$PI=VA+IPR-IPP=CE+(TPN+TIN)+OS+IPR-IPP$$

де, IPR, IPP - відповідно, одержані та сплачені доходи від власності.

Доходи від власності, на відміну від факторних доходів, не створюються в процесі виробництва, а являють собою доходи, що одержуються власниками різних видів активів за їх надання у розпорядження інших інституціональних одиниць.

Таким чином доходи від власності створюються тільки завдяки праву володіння активами за умови їх тимчасового передання іншим інституціональним одиницям. Сума усіх первинних доходів скоригована з урахуванням сальдо факторних доходів і доходів від власності, одержаних з-за кордону і переданих за кордон, дозволяє перейти до показника національного доходу (NI):

$$NI = PI + TPIN + CEN + IPN.$$

де, TPIN- сальдо податків на виробництво та імпорт, одержаних з за кордону і переданих за кордон;

CEN -сальдо компенсації за трудову діяльність, одержаної з за кордону і переданої за кордон;

IPN - сальдо доходів від власності, одержаних з-за кордону і переданих за кордон.

Після того, як утворилися первинні доходи, починається процес вторинного розподілу доходів, який відбивається у **рахунку вторинного розподілу доходів.**

Рахунок вторинного розподілу доходів охоплює перерозподіл доходів через поточні трансфертні операції (Поточними трансфертними операціями є такі однобічні перерозподільні потоки доходів, які не викликають потоків доходів у зворотньому напрямку (наприклад, сплата податків у бюджет і надходження субсидій з нього).

Рахунок вторинного розподілу доходу, млн.грн.

Показники	1996-1999 рр (середньорічне)
Ресурси	
Валовий національний дохід	305,6
Поточні трансферти, одержані від інших країн світу	21,8
Всього	327,4
Використання	
Внески на соціальне страхування, сплачені іншими країнами світу	-
Соціальні допомоги, крім допомог у натурі, сплачені іншим країнам світу	-
Поточні трансферти, сплачені іншим країнам світу	14,1
Валовий наявний доход	313,3
Всього	327,4
Чистий наявний доход	259,7

Під поточними трансфертами розуміють всі поточні операції по перерозподілу доходу, не пов"язані з утворенням первинних доходів (факторних доходів і доходів від власності). Для сторони, що одержує, поточні трансферти, на відміну від капітальних, не є джерелом інвестування. Сторона, що сплачує, виплачує поточні трансферти за рахунок своїх поточних надходжень. Важливою характеристикою трансфертів є їх однобічна спрямованість, яка означає, що трансферти сплачуються або надаються на безплатній основі. Наприклад, податки сплачуються, як правило, без надання зворотнього потоку коштів з боку уряду. Надання бюджетом субсидій або дотацій також, як правило, не означає необхідності їх повернення стороною, що одержує.

Результатом вторинного розподілу доходів за допомогою поточних трансфертних операцій у грошовому вираженні є наявний доход, який

безпосередньо може або використовуватися на споживання, або направлятися у заощадження.

Ресурсами рахунку вторинного розподілу доходів є балансуюча стаття “Первинні доходи" рахунку привласнення первинних доходів, а також усі види одержуваних трансфертів (податки на доход, багатство, внески і виплати допомог соціального характеру). У лівій частині розділу "Використання" цього самого рахунку відображаються ті самі види трансфертів (але сплачувані), а також виводиться балансуюча стаття рахунку "Наявний доход".

Вторинний розподіл доходів здійснюється при посередництві бюджетної системи, а також неприбуткових установ, які акумулюють податкові надходження, добровільні пожертвування, членські внески, надаючи різним економічним секторам субсидії та здійснюючи цільові передання. Перехід від первинних доходів до наявного (ДІ) у формалізованому вигляді можна подати в такий спосіб:

$$DI = PI + CTMR – CTMP,$$

де, CTMR, CTMP - відповідно, одержані та сплачені поточні трансферти (у грошовому вираженні).

Скоригувавши національний доход з урахуванням сальдо поточних переказів і передавань (трансфертів), які одержуються у грошовому вираженні з-за кордону і передаються за кордон, можна перейти до показника національного наявного доходу (NДІ):

$$NДІ = NI + CTMRN,$$

де, CTMRN - сальдо поточних трансфертів (у грошовому вираженні), що одержуються з-за кордону і передаються за кордон.

Рахунок використання наявного доходу, млн.грн.

Показники	1996-1999 рр (середньорічне)
Ресурси	
Валовий національний доход	313,3
Всього	313,3
Використання	
Кінцеві споживчі витрати	214,0
Індивідуальні споживчі витрати	187,7
Колективні споживчі витрати	26,3
Валове заощадження	99,3
Всього	313,0
Чисте заощадження	45,7

Ресурси **рахунку перерозподілу доходу в натурі**, крім наявного доходу, утворюють трансферти соціального характеру в натурі (допомоги, неринкові послуги – так, як освіта, охорона здоров'я), що одержують домашні господарства. У використанні цього рахунку відображаються ті самі трансферти, але такі, що

передаються урядовим і неприбутковим установам. Балансуюча стаття подана скоригованим наявним доходом (ДІА):

$$ДІА = ДІ (НДІ) + STKR_{HH} – (STKP_G + STKP_{NPI}),$$

де $STKR_{HH}$ – трансферти соціального характеру в натурі, що надходять домашнім господарствам; $STKP_G$; $STKP_{NPI}$ – трансферти соціального характеру в натурі, що передаються домашніми господарствами, відповідно, урядовим і неприбутковим установам, які обслуговують їх.

Наявний доход і скоригований наявний доход можуть використовуватися або на споживання, або на заощадження, що відображається в **рахунку використання наявного доходу і в рахунку використання скоригованого наявного доходу.** В результаті використання наявного доходу і скоригованого наявного доходу утворюються витрати, відповідно, або на кінцеве, або на фактичне (тобто з урахуванням натуральних надходжень у вигляді трансфертів) споживання і заощадження.

Балансуючою статтею обох рахунків є заощадження (S). Це означає, що обидва рахунки приводять до однакового підсумку:

$$S = ДІ(НДІ) –CF = ДІА – CA,$$

де, CF, CA – витрати, відповідно, на кінцеве і фактичне споживання формуються за рахунок коштів домашніх господарств, урядових установ, а також неприбуткових установ, що обслуговують домашні господарства.

Споживання і заощадження є вихідними потоками всієї групи поточних рахунків і являють собою головний підсумок усіх поточних операцій. Різниця між наявними доходами і витратами на кінцеве споживання являє собою ту частину доданої вартості, створеної в результаті поточної діяльності, яка не була спожита у поточному періоді, а була “відкладена” для майбутнього розширення виробничих можливостей або направлена на фінансування “решти світу”. Споживання як вихідний потік рахунку використання доходу надходить у рахунок товарів і послуг (у розділ “Використання”). Вхідним потоком рахунку товарів і послуг є також споживання основного капіталу, яке являє собою вихідний потік рахунку використання доходу .

Рахунок утворення доходів. Другою фазою економічного обороту є нагромаджувальні операції, які відображаються в блоці “Нагромаджувальні операції” і включають: рахунок капіталу, фінансовий рахунок, рахунок інших змін в обсягу активів. Метою складання нагромаджувальних рахунків є відображення зміни в активах, пасивах і чистій вартості (різниця між активами і пасивами) у розрізі кожного сектора і економіки в цілому. Тому форма побудови нагромаджувальних рахунків відрізняється від форми побудови поточних рахунків: у правій частині замість “Ресурсів” відображаються зміни пасивів і чистої вартості (перевищення активів над пасивами), а у лівій - замість “Використання” - зміни в активах. Оскільки заощадження є балансуючою статтею всіх поточних операцій, то саме вони тановлять вхідний потік нагромаджувальних

рахунків. Таким чином, заощадження є одним з факторів, який впливає на зміну чистої вартості, що і відображається в рахунку капіталу.

Крім зміни чистої вартості за рахунок заощаджень і чистих капітальних трансфертів, що відображається в правій частині блоку "Зміна пасивів і чистої вартості", рахунок капіталу дозволяє виявити чисті позички, або чисті позики, які відображаються в лівій частині даного блоку, що є результатом перевищення зміни у чистій вартості над підсумком зміни всіх активів.

Інакше кажучи, **чисті позички** дають уявлення про ту велину, яка залишилася після трансформації заощаджень в інвестиції (у вигляді основного капіталу, збільшення запасів, придбання нестворених активів) і, отже, може бути запропонована як джерело фінансування іншими країнами. У протилежність чистим позичкам величина **чистих позик** характеризує величину нестачі коштів у крїні, яке створилася в результаті того, що обсяг інвестицій перевищив внутрішні можливості країни за рахунок заощаджень і чистих капітальних трансфертів. Ця нестача може бути покрита тільки за рахунок інших країн. Стосовно до окремих економічних секторів величина чистих позичок (чистих позик) являє собою здатність того чи іншого сектора до фінансувння інших економічних секторів.

Рахунок операцій з капіталом (млн.грн.)

Показники	1996-1999 рр (середньорічне)
Зміни в зобов"язаннях і чистому багатстві	
Чисте заощадження	45,7
Капітальні трансферти, одержані від інших країн світу	1,7
Капітальні трансферти, сплачені іншим країнам світу	-
Всього (зміни чистого багатства за рахунок заощадження та капітальних трансфертів)	47,4
Зміни в активах	
Валове нагромадження основного капіталу	60,0
Споживання основного капіталу	-53,6
Зміна запасів матеріальних оборотних коштів	14,8
Придбання без вибуття цінностей	4,1
Чисте кредитування (+), чисте запозичення (-)	22,1
Всього	47,4

У формалізованому вигляді чисті позички (NL), або чисті позики (NB), можна визначити таким чином:

$NL(NB) = S + CTR – CTP – CIS – GFCF + CFC – PNPA = NW_S – CIS –GFCF + CFC – PNPA,$

де, CTR; CTP – відповідно, капітальні трансферти, які одержуються і передаються;

CIS – зміни у запасах;

GFCF – валове капіталоутворення основного капіталу;

CFC – споживання основного капіталу;

NPA – чисті купівлі землі та інших нестворених активів;

NW_S – зміни у чистій вартості за рахунок заощаджень і чистих капітальних трансфертів.

Трансферти, що одержуються і передаються складаються з трансфертів, які одержуються внутрішніми економічними секторами від внутрішніх економічних секторів (CTR) і передаються внутрішнім економічним секторам внутрішніми економічними секторами (CTP), а також з трансфертів, які одержуються внутрішніми економічними секторами від інших країн (CTR) і передаються ними іншим країнам (CTP_A):

$$CTR = CTR + CTR ; CTR = CTP + CTP.$$

Фінансовий рахунок відображає операції з фінансовими інструментами, в результаті чого відбувається з одного боку збільшення фінансових активів (що відображається у лівій частині рахунку), а з іншого - зміна фінансових зобов'язань (що відображається у правій частині рахунку). Балансуюча стаття фінансового рахунку "Чисті позички", або “Чисті позики", на відміну від рахунку капіталу з'являється у правій частині рахунку. Пов”язано це з тим, що в результаті руху всіх фінансових потоків (сплати грошей одними інституціональними одиницями та їх одержання іншими) відбувається взаємне погашення фінансових зобов"язань, після чого залишаються тільки ті фінансові засоби, які не були направлені ні на кінцеве споживання, ні в інвестиції. Цей залишок являє собою не що інше, як величину чистих позичок, або чистих позик (у разі, коли обсяг фінансових зобов'язань перевищує обсяг фінансових активів). Таким чином, чисті позички, або чисті позики, можна одержати також з фінансового рахунку.

Фінансовий рахунок

Зміни в активах	***Зміни в пасивах і чистій вартості***
Золото і спеціальні права запозичення (SДRS)	Золото і спеціальні права запозичення (SДRS)
Готівка та депозити	Готівка та депозити
Цінні папери, відмінні від акцій	Цінні папери, відмінні від акцій
Позики	Позики
Акції та інші види пайових внесків	Акції та інші види пайових внесків
Технічні страхові резерви	Технічні страхові резерви
Інші види одержуваних рахунків	Інші види сплачуваних рахунків
	Чисті позички (+), чисті позики (-)

У формалізованому вигляді чисті позички (чисті позики) подані як перевищення величини створених фінансових активів (AF) над усіма прийнятими фінансовими зобов"язаннями (LF):

$$\mathbf{NL\ (NB) = AF - LF}$$

Рахунок інших змін в обсягу активів

Зміни в активах	***Зміни в зобов"язаннях і чистій вартості***
Економічна поява нестворених активів Економічна зникнення нестворених активів (-) Руйнування активів під впливом незастрахованих факторів (-) Незакомпенсовані конфіскації (+/-) Коригування залишкової вартості активів (+/-) Зміни в класифікації та в структурі	Зміна чистої вартості в результаті інших змін в обсягу активів

Рахунок переоцінки (ревальвації)

Зміни в активах	***Зміни в зобов"язаннях і чистій вартості***
Номінальні придбання від володіння активами (+), (втрати (-) внаслідок зміни фактичних цін) Нефінансові активи: -створені -нестворен Фінансові активи	Номінальні придбання від володіння активами (+), (втрати (-) внаслідок зміни фактичних цін) Фінансові зобов"язання Зміни у чистій вартості в результаті зміни фактичних цін

Чисті позички (чисті позики), що є вихідним потоком нагромаджувальних рахунків, є також вхідними потоками для групи рахунків зовнішніх операції.

Зміна чистої вартості може відбуватися не тільки під впливом заощаджень або чистих капітальних трансфертів, а й в результаті таких факторів, як відкриття або виснаження корисних копалин, руйнування активів внаслідок війн і землетрусів, їх некомпенсовані конфіскації (незаконне привласнення), переоцінка (або ревальвація) активів, пов'язана із зміною цін. Вплив усіх цих факторів на зміну чистої вартості відображається у **рахунках інших змін активів**. Ця група рахунків включає рахунок інших змін в обсягу активів і рахунок переоцінки (ревальвації).

Рахунок інших змін в обсягу активів відображає вплив тих факторів, які приводять до зміни фізичного обсягу активів і пасивів, але не їх вартості. Цей рахунок також враховує вплив деяких коригуючих факторів (зміна в класифікації та структурі активів, які також можуть справляти вплив на величину чистої вартості).

Рахунок переоцінки (ревальвації) відображає наявні придбання або втрати від володіння активами під впливом змін цін.

Рахунок ревальвації підрозділяється на два субрахунки: субрахунок нейтральної ревальвації і субрахунок дійсних придбань (втрат) від володіння.

Нейтральна переоцінка (ревальвація)

Зміни в активах	***Зміни у зобов"язаннях і чистій вартості***
Нейтральна переоцінка (ревальвація) (по відношенню до змін загального рівня цін) Нефінансові активи: -створені -нестворені Фінансові активи	Нейтральна переоцінка (ревальвація) (по відношенню до змін загального рівня цін) Фінансові зобов"язання Зміни у чистій вартості в результаті нейтральної переоцінки (ревальвації)

Субрахунок нейтральної переоцінки (ревальвації) відображає переоцінку активів і пасивів у тій пропорції, яка відповідає зміні загального рівня цін за минулий період. Субрахунок дійсних придбань (втрат) від володіння відображає зміну відносних цін, яку викликано більшою або меншою зміною цін окремих видів активів порівняно із змінами загального рівня цін.

Дійсні придбання (втрати) від володіння

Зміни в активах	***Зміни у зобов"язаннях і чистій вартості***
Дійсні придбання (+), втрати (-) від володіння (в результаті змін у відносних цінах) Нефінансові активи: -створені -нестворені Фінансові активи	Дійсні придбання (+), втрати (-) від володіння (в результаті змін у відносних цінах) Фінансові зобов"язання Зміни у реальній чистій вартості в результаті змін у відносних цінах

Зміни активів (нефінансових і фінансових), пасивів (фінансових зобов"язань та їх переоцінки), а також зміни чистої вартості є результатом нагромаджувальних операцій і складають вихідні потоки групи нагромаджувальних рахунків, які, в свою чергу, є вхідними потоками групи балансових рахунків.

Балансові рахунки у СНР відображають наявність у країні або в певному секторі активів, пасивів, а також чистої вартості в момент складання балансу. В лівій частині балансових рахунків показуються активи, а у правій - пасиви і чиста вартість. Усі балансові рахунки складаються з трьох самостійних балансів: баланс, що відкривається; зміни у балансі; баланс, що закривається.

Баланси, що відкриваються, являють собою сукупність усіх активів, пасивів і чистої вартості кожного сектора, а також усієї країни на початок обчислюваного періоду .

Рахунок "Зміни у балансі" підбиває підсумок усім змінам в активах, пасивах і чистій вартості, які сталися за обчислюваний період по кожному сектору окремо і по країні в цілому.

Він відображає зміну усіх нефінансових і фінансових активів (A) за рахунок заощаджень і чистих капітальних трансфертів (A_S), а також у результаті інших змін в обсягу активів (A_{oc}), нейтральної ревальвації (A_{NR}), змін у відносних цінах (A_{RP}) і придбання фінансових активів (A_{AF}):

$$\mathbf{A = A_S + A_{oc} + A_{NR} + A_{RP} + A_{AF}}$$

$$\mathbf{NW = NW_S + NW_{oc} + NW_{NR} + NW_{RP}}$$

У рахунку "Зміни у балансі" відображається також зміна пасивів (L) у результаті прийняття нових фінансових зобов"язань, нейтральної ревальвації (L_{NR}) змін у відносних цінах (L_{RP}).

$$\mathbf{L = LF + L_{NR} + L_{RP}}$$

Загальну зміну у чистій вартості можна подати як результат перевищення зміни активів над зміною пасивів: $NW = A - L$

Баланс, що відкривається

Активи	Пасиви
Нефінансові активи: -створені -нестворені Фінансові активи	Пасиви Чиста вартість

Зміни у балансі

Активи	Пасиви
Загальні зміни в активах У нефінансових активах: -створених -нестворених У фінансових активах	Загальні зміни у пасивах Зміни у чистій вартості (всього): -заощадження і чисті капітальні трансферти -інші зміни в обсягу активів -зміни у фактичних цінах: -нейтральна переоцінка (ревальвація) -дійсні придбання (втрати) від володіння

Баланс, що закривається

Активи	Пасиви
Нефінансові активи: -створені -нестворені Фінансові активи	Пасиви Чиста вартість

Баланси, що закриваються, являють собою сукупність усіх активів, пасивів і чистої вартості кожного сектора окремо і по країні в цілому на кінець

обчислюваного періоду. Активи, пасиви і чиста вартість на кінець обчислюваного періоду визначаються доданням до величини активів, пасивів і чистої вартості на початок обчислюваного періоду усіх змін в активах, пасивах і чистій вартості, які сталися за минулий період.

Таким чином, можна дійти висновку про те, що в результаті всіх поточних і нагромаджувальних операцій відбуваються створення, передання і погашення економічних вимог, підсумком чого є нагромадження в економіці певної кількості активів пасивів і чистої вартості.

Числі позички (чисті позики) країни поряд з переоцінкою зовнішніх фінансових активів і зобов'язань, є одним з факторів, які впливають на зміну чистого зовнішнього фінансовою становища країни (EFP):

$$EFP = NL(NB) + R_{AFE} - R_{LFE}$$

де R_{AFE} - переоцінка (ревальвація) зовнішніх фінансових активів; R_{LFE-} _ переоцінка (ревальвація) зовнішніх фінансових зобов”язань.

Знаючи чисте зовнішнє фінансове становище країни на початок періоду (OEFP) та його зміну за минулий період можна визначити ***чисте зовнішнє фінансове становище країни*** на кінець періоду (CEFP):

$$CEFP = OEFP + EFP$$

У свою чергу чисте зовнішнє фінансове становище країни на початок і кінець періоду визначається як різниця між зовнішніми фінансовими активами і зобов'язаннями, відповідно, на початок і на кінець періоду:

$$OEFP = OFEA - OFEL,$$
$$CEFP = CFEA - CFEL,$$

де, OFEA, CFEA - зовнішні фінансові активи країни, відповідно, на початок і кінець обчислюваного періоду;

OFEL, CFEL - зовнішні фінансові зобов"язання країни, відповідно, на початок і кінець обчислюваного періоду.

Таким чином, СНР являє собою логічно побудовану і внутрішньо взаємозв'язану систему відображення економічних явищ, які охоплюють реальні та грошові потоки в економіці, що може розглядатися як модель економічного обороту країни.

5. ПРОГНОЗУВАННЯ ТА ІНДИКАТИВНЕ ПЛАНУВАННЯ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА

5.1 Теоретичні основи сутності прогнозування і планування

Сутність поняття "прогноз". Під прогнозом розуміють науково обгрунтоване судження про можливий стан об'єкта у майбутньому. Прогноз — це пошук реалістичного й економічно виправданого рішення, це зусилля, які докладаються з метою розрахувати майбутнє. Виходячи з того, що, прогнозування поєднує в собі два елементи — передбачення і пропонування, виділяють пошуковий і нормативний прогнози.

Пошуковий прогноз носить здебільшого теоретико пізнавальний (науково-дослідний) характер, не враховує цілеспрямованих дій з боку суб'єктів управління. Його завдання—з'ясувати, як буде розвиватися досліджуваний об'єкт при збереженні існуючих тенденцій.

Нормативний прогноз носить управлінський характер, пов'язаний з можливістю прийняття на основі отриманих знань управлінського рішення. Він розробляється на основі наперед визначених цілей (нормативів).

За об'єктами прогнозування у системі прогнозів вирізняють такі три основні групи прогнозів:

-прогнози ресурсів (прогнози природних ресурсів, запасів природної сировини і стану природного середовища, демографічні, науково-технічного прогресу);

-прогнози розвитку економіки (прогнози розвитку галузей економіки або народногосподарських комплексів, динаміки, темпів і факторів економічного зростання, міжгалузевих структурних зрушень, розміщення продуктивних сил);

-прогнози суспільних потреб (виробничих, особистих, загальнодержавних, підвищення життєвого рівня населення, процесів соціального розвитку, зовнішньо-політичні і військово-стратегічні).

За часовим горизонтом економічні прогнози класифікують на оперативні, короткострокові, середньострокові і довгострокові. У соціально-економічних прогнозах встановлений такий часовий масштаб: оперативні прогнози — до одного місяця, короткострокові — до одного року, середньострокові — на кілька років і довгострокові — на період понад п'яти і приблизно до 15—20 років.

Прогнози економічного та соціального розвитку України розробляються на далекострокову, довгострокову, середньострокову й короткострокову перспективи. Вони здійснюються, виходячи з аналізу демографічної ситуації, науково-технічного потенціалу, нагромадженого національного багатства, зовнішньоекономічного становища України, наявності природних ресурсів, соціальної структури суспільства, а також прийнятої стратегії економічного розвитку. Прогнози розробляються в кількох варіантах з урахуванням можливого впливу внутрішніх і зовнішніх політичних, економічних та інших факторів.

В цілому по Україні прогнози розробляються з виділенням народногосподарських комплексів, галузей і регіонів, а також за окремими

суспільне значущими сферами економіки та кон'юнктури ринку. Прогноз може бути макроекономічного рівня, тобто передбачати сукупність явищ, що стосуються в даний проміжок часу всіх суб'єктів господарювання, або мікроекономічного рівня, тобто відображати процеси на рівні підприємства,.

Результати прогнозів економічного й соціального розвитку України та прогнози кон'юнктури ринку використовуються під час прийняття органами законодавчої й виконавчої влади конкретних рішень у галузі економічної політики та під час розробки індикативних планів і державних програм.

Сутність прогнозування. Прогнозування — це отримання інформації про майбутнє; це передбачення, яке базується на спеціальному науковому дослідженні;.це передбачення, яке поділяється на наукове і ненаукове (інтуїтивне, повсякденне та релігійне — псевдопередбачення).

Наукове передбачення базується на знаннях закономірностей розвитку природи, суспільства та мислення; інтуїтивне — на передчуттях людини; повсякденне — на так званому життєвому досвіді, пов'язаному з аналогіями, прикметами тощо; релігійне передбачення ще називають пророцтвом, тобто вірою в надприродні сили, забобони та інше.

Прогнозування — це наукове, обгрунтоване системою встановлених причинно-наслідкових зв'язків і закономірностей виявлення стану та вірогідних шляхів розвитку явищ і процесів. Прогнозування передбачає оцінку показників, які характеризують ці явища в майбутньому.

Економічне прогнозування - це процес розробки економічних прогнозів. Він грунтується на вивченні закономірностей розвитку різних економічних явищ і процесів, виявляє найбільш ймовірні та альтернативні шляхи їх розвитку і дає базу для вибору та обгрунтування економічної політики на перспективу.

Об'єктом прогнозування є економічні, соціальні, науково-технічні та інші явища й процеси в економіці країни, її галузях і комплексах. Предметом економічного прогнозування є якісні та кількісні зміни, які відбуваються в економіці під впливом сукупних або окремих факторів у межах періоду, що прогнозується.

Об'єктом економічного і соціального прогнозування виступає економічний і соціальний потенціал України, який включає: сукупність розвіданих, нерозвіданих і використовуваних природних ресурсів, джерел енергії, науково-технічний потенціал, що охоплює сукупність трудових, матеріальних, фінансових ресурсів, сфери науки і наукового обслуговування, нагромаджених знань у галузі суспільних, природничих, технічних наук, а також передового досвіду, яким володіє і може використати держава, промислово-виробничий потенціал, що охоплює сукупність галузей промислового виробництва, будівельної індустрії, транспорту і зв'язку, їх виробничих потужностей, основних фондів і трудових ресурсів; сільськогосподарський потенціал — сукупність трудових ресурсів, зайнятих в сільськогосподарському виробництві, технічних засобів оснащення, ресурсів рослинництва, а також лісових і водних ресурсів; потенціал соціального

розвитку, який охоплює такі галузі, як охорона здоров'я, культура і мистецтво, спорт, туризм, різні види громадської діяльності, приміщення і споруди, які забезпечують життєдіяльність населення.

Суб'єктом прогнозування виступає держава в особі державних органів управління певного ієрархічного рівня, економічні служби органів місцевого самоврядування, а також економічні служби підприємств та організацій різних форм власності.

Основними функціями прогнозування є науковий аналіз розвитку економіки та науково-технічного прогресу в певних умовах і відповідному ретроспективному періоді, оцінка об'єктів прогнозування, виявлення альтернативних шляхів економічного й соціального розвитку, нагромадження наукового матеріалу й обґрунтування вибору певних рішень.

Прогнозування поширюється на такі процеси управління, які в момент розробки прогнозу або можливі в досить малому діапазоні, або зовсім неможливі, або можливі, але вимагають урахування дій таких факторів, вплив яких не може бути повністю або однозначно визначено. Прогнози економічних явищ і процесів розробляють у вигляді якісних характеристик розвитку (загальної характеристики тенденцій і очікуваного характеру змін, а в найпростішому випадку — твердження про можливість або неможливість настання яких-небудь подій) і кількісних оцінок прогнозованих показників, а також їх величин. Правильність вихідних теоретичних передумов і методологічних основ прогнозу вирішальним чином впливає на його результати та можливість його практичного використання.

Державне прогнозування економічного соціального розвитку України **та** її регіонів являє собою наукове передбачення ситуації, яка може скластися в перспективі залежно від використання тієї чи іншої стратегії розвитку.

Сутність поняття "план". План як пропозиція дії виник разом з організованою працею, її поділом і кооперацією. Він служить програмою конкретної роботи в певний часовий період.

З народногосподарської точки зору план має відображати всі стадії процесу розширеного відтворення: виробництво суспільного продукту, його розподіл, оборот і кінцеве споживання. План повинен охоплювати як матеріальне виробництво, так і всю невиробничу сферу, соціально-культурне та побутове обслуговування — житлове господарство, охорону здоров'я, народну освіту, науку, культуру та ін.

У системі державного регулювання виділяють перспективні та поточні плани розвитку економіки країни в цілому, окремих економічних регіонів, галузей виробництва та підприємств. Правильне їх поєднання забезпечує безперервність і координацію планових завдань у часі. Перспективні плани, розраховані на тривалий період і на серйозний успіх. Без тривалих планів неможливо визначити головні напрями розвитку економіки, здійснити структурні зміни, забезпечити вирішення найважливіших соціальних проблем.

На перехідному етапі від планової (адміністративно-командної) економіки

до ринку виділяють директивний, індирективний, регулятивний та індикативний плани. Останній вид плану відповідає етапу регульованої ринкової економіки.

Індикативний народногосподарський план — це організаційно-економічний інструмент втілення економічної політики держави у практичні дії суб'єктів господарювання, який базується на системі економічних, науково-технічних і соціальних прогнозів, має орієнтуючий, рекомендаційний характер і служить основою для вироблення регуляторів ринку. Індикативний план як рекомендаційна система планових завдань, націлений на здійснення економічної політики держави, та заходів щодо їх реалізації шляхом створення державою таких умов для функціонування суб'єктів економіки, які б спонукали їх до виконання поставлених завдань.

Показники, які є в індикативному плані, виражають основні напрями економічного і соціального розвитку, не є адресними і виступають орієнтирами, досягнення яких повинні добиватися державні органи шляхом застосування різних стимулюючих заходів і економічних важелів.

Певна частина плану повинна бути директивною. Це стосується заходів, що фінансуються з бюджету. Тобто, індикативне планування включає в себе і бюджетне планування.

Державний індикативний економічний план формується урядом з метою реалізації економічної політики держави. Його завдання в умовах ринкової економіки зводиться до наступного: аналізу проблем економіки та формування стратегії їх розв'язання; формування основних напрямів економічної політики уряду на майбутній період; формування економічних орієнтирів для приватного та державного секторів економіки, координації інтересів різних соціальних груп і територій.

В умовах ринкової економіки важливу роль відіграє стратегічний план. Він відображає перспективу розвитку та господарювання підприємства, виходячи з очікуваної кон'юнктури ринку, наявних потужностей, технологій і науково-технічних знань та можливостей їх розширення, удосконалення або реконструкції чи перепрофілювання з метою досягнення найбільш ефективних результатів.

Стратегічний план підприємства базується на:

• визначенні попиту на продукцію, що виробляється або може бути вироблена, прогнозуванні її збуту та можливостей збільшення експорту й зменшення імпорту, збільшення на цій основі обсягів виробництва та реалізації продукції;

• перевірці збалансованості прийнятих обсягів з наявними потужностями й технологічним забезпеченням, а також розробці заходів, спрямованих на реконструкцію й технічне переоснащення виробничих потужностей з урахуванням екологічних вимог і конкретних пропозицій щодо поставок устаткування та матеріальних ресурсів на такі цілі;

• вивченні можливостей забезпечення виробництва матеріально-технічними ресурсами;

• визначенні перспектив соціального стану трудового колективу: кількості робочих місць (у тому числі тих, що вивільнятимуться у сфері матеріального виробництва), оплати праці, витрат прибутку на соціальні цілі;

• вивченні можливостей фінансування заходів плану за рахунок власного прибутку, державних асигнувань, кредитів, іноземних інвестицій тощо;

• визначенні кінцевих результатів роботи підприємства за даним планом і обсягів виробництва та реалізації продукції, собівартості та ціни, чистого прибутку, ефективності, ступеню ризику.

Сутність і види планування. Планування — це цілеспрямована діяльність із забезпечення пропорційного й динамічного розвитку суспільства, визначення основних параметрів економіки в майбутньому періоді та досягнення їх з найменшими витратами суспільної праці; це проектування бажаного майбутнього та розробка ефективних шляхів його досягнення з урахуванням сьогоденних умов і можливостей. Його можна визначити як процес послідовного погодження інтересів і визначення завдань як для органів управління народним господарством різного рівня, так і для господарських одиниць.

Планування — це наукове передбачення майбутнього розвитку суспільства, його перебігу та результатів; розробка планів економічного й соціального розвитку країни, галузей, регіонів (економічних районів, областей, районів) і підприємницьких структур; взаємопов'язана система заходів, які забезпечують досягнення передбачуваних темпів і пропорцій за умови найбільш раціонального використання ресурсів. Як наука й важлива сфера практичної діяльності планування грунтується на пізнанні та використанні об'єктивних економічних законів і є важливим засобом реалізації економічної політики, яка відображає інтереси народу й ураховує внутрішні та зовнішні умови розвитку країни.

Планування передбачає розробку й обгрунтування планових показників, що характеризують розвиток економіки в майбутньому періоді; економічних нормативів, які визначають взаємовідносини з державою, бюджетно-фінансовою системою; лімітів, що відображають об'єктивно існуючу обмеженість ресурсів, на які може розраховувати суспільство в планованому періоді. На основі планомірної організації суспільного виробництва забезпечується гармонійно збалансований розвиток економіки, раціональне розміщення продуктивних сил, стійкі темпи зростання виробництва та народного добробуту.

Виділяють такі *типи макроекономічного планування:* за економічними системами - директивне (адміністративно-командне), недирективне (індирективне, регулятивне), індикативне; за строками планування – стратегічне і тактичне, довгострокове і середньострокове; за напрямами планування - структурне, програмне, рамкове, соціальне.

Директивне (адміністративно-командне) планування з більшою чи меншою деталізацією розбивки плану по господарських одиницях, як правило, діяло в більшості країн з централізованою плановою економікою. Централізовано

розроблені планові показники (обсягу та складу продукції, матеріальних витрат і трудових ресурсів, капітальних вкладень і т. д.) розбиваються вищою за рівнем ланкою системи управління народним господарством і доводяться нею нижчій за рівнем для виконання в обов'язковому порядку. Виробничі показники задаються в переважній більшості випадків також у натуральному вираженні, а їх виконання забезпечується виділенням відповідних фондів через систему матеріального постачання на основі планових балансів. В умовах централізованої планової економіки виконання виробничих планів стимулювалося також преміями та іншими видами доходів працівників.

При директивному плануванні можна виділити такі *стадії:* розробка вищим плановим органом на основі директив уряду проекту плану; визначення планових завдань; обговорення зустрічних планів, які пропонувалися господарськими одиницями; координація пропозицій і їх узагальнення центром; складання народногосподарського плану. Після цього переходять до виконання плану, аналіз результатів якого є одним з важливих вихідних пунктів складання проекту плану на новий період.

Недирективне планування — це система планового господарства, яка виникла в ході господарських реформ у деяких країнах централізованопланованої економіки, тобто використовується в перехідному періоді від директивної до ринкової економіки. При такому плануванні народногосподарський план є орієнтиром для окремих господарських одиниць, діяльність яких регулюється з центру за допомогою побічних економічних методів, наприклад заходів фінансової та кредитно-грошової політики. Таким чином, спланові в центрі показники в натуральному вимірі не розбиваються, як правило, на окремі господарські одиниці, а розроблювані матеріальні баланси є просто частиною засобів прогнозування, які застосовують для складання внутрішньо погодженого плану.

Для досягнення запланованих завдань вирішальне значення має *система економічних регуляторів:,* ціни, процентна ставка, податки, кредити, валютні курси, державні завдання (замовлення та контракти), а також можуть застосовуватись інші адміністративні методи впливу на господарську діяльність підприємств, які не є вирішальними при плануванні народного господарства.

Недирективне планування характеризується значно більшою, порівняно з директивним плануванням, самостійністю господарських одиниць як у формуванні взаємних зв'язків, так і у відносинах з органами державного управління народним господарством.

В умовах регульованих ринкових відносин планування має індикативний (рекомендаційний) характер. Його найважливіші завдання — формування уявлення про майбутню економічну структуру та провідні напрями розвитку шляхом організації приватного та державного секторів економіки, визначення сфер появи гострих проблем, які потребують активного державного втручання, та їх масштабів.

Загальна схема індикативного планування та його практичної реалізації має такий вигляд: органи державної влади управління всіх рівнів, виходячи з науково обгрунтованих цілей та пріоритетів розвитку, пропорцій та структури економіки в ринкових умовах, виробляють методи досягнення поставленої мети, в яких головну роль відведено економічним, правовим та адміністративним важелям. Складовою частиною індикативного планування є бюджетне планування як потужний економічний регулятор; у ньому відображаються найважливіші економічні регулятори — податок, кредити, фонди та резерви для фінансування програм

Індикативне планування характерне для змішаної економіки, де переважає приватна власність на засоби виробництва. Це елементи економічної політики держави, мета якої — здійснити вплив на діяльність господарських структур. Виконання індикативних планів для підприємств приватного сектора необов'язкове, а для підприємств, що знаходяться в державній власності, план може ставити певні обмеження.

Процес планування найчастіше починається з розробки прогнозу економічного розвитку на плановий період і базується або на припущенні постійного здійснення заходів економічної політики, або на врахуванні ефекту заходів, які уряд вирішив здійснити для досягнення поставлених цілей.

Головним завданням індикативних планів є координація використання державних ресурсів без втручання в оперативну діяльність підприємств. Макроекономічні показники розраховуються для того, щоб вони орієнтували приватний сектор на досягнення можливих обсягів виробництва з урахуванням рівня цін на продукцію та попиту на неї.

В індикативній системі державний сектор планується централізовано, а приватний — індивідуально. Державний сектор впливає на приватний і направляє його розвиток за допомогою податкової та кредитної систем. Приватний сектор сприяє державному у виконанні планових показників. Взаємодія між державним і приватним секторами може здійснюватись як на основі обов'язкового застосування важелів економічного механізму, так і на договірних принципах.

Стратегічне і тактичне планування. Стратегічне планування — поняття, яке використовується в ряді країн ринкової економіки й означає оцінку існуючих і очікуваних у майбутньому умов діяльності з урахуванням внутрішніх та зовнішніх факторів. На базі такого аналізу розробляється стратегія розвитку.

Стратегічне планування може бути розділене на загальне укрупнене (рамкове) і програмне. Завдання першого — визначення цілей: планування росту на довгострокову перспективу, пристосування до структурних зрушень, отримання необхідного прибутку. Завдання другого — визначення конкретної структури виробництва, вибір ринків збуту тощо.

Стратегічне планування обов'язкове тільки для великих підприємств. Його часові горизонти співпадають з періодами народногосподарського

довгострокового планування. Стратегічне планування широко використовується при обґрунтуванні інвестиційної політики.

Тактика є частиною стратегії, що підпорядкована їй і обслуговує її. Вона характеризує засоби та прийоми, способи досягнення поставленої мети, лінія поведінки кого-небудь. Іншими словами, тактика — це лінія поведінки, розрахована на порівняно короткий період, визначені завдання і конкретні форми досягнення поставлених економічних цілей.

Різниця між тактичним і стратегічним плануванням полягає в наступному.

1. Як правило, стратегічне планування пов'язане з довгостроковими періодами, а тактичне — з короткими. В господарській діяльності використовуються обидва методи планування. Вони доповнюють один одного.

2. Стратегічне планування характеризується широтою розмаху, а тактичне — певною вузькістю. Стратегічний план підрозділу може бути тактичним для підприємства.

3. Тактичне планування займається вибором засобів для виконання намічених цілей, які задаються на вищому рівні управління. Визначенням цілей і вибором засобів для їх реалізації займається стратегічне планування. Для досягнення найбільшого успіху необхідне як тактичне, так і стратегічне планування.

Економічна стратегія — це генеральна лінія, яка націлена на вирішення головних завдань певного періоду, на досягнення фундаментальних довгострокових цілей; вона включає в себе визначення головного напрямку засобів і шляхів виконання поставлених економічних завдань.

Стратегічне планування базується на принципах селективності, альтернативності, комплексності. Принцип селективності орієнтує на глобальні цілі в системі світового господарства й міжнародного розподілу праці незалежно від національних, державних, регіональних та інших кордонів. Принцип багатоваріантності визначає велику кількість шляхів досягнення мети.

Принцип комплексності передбачає аналіз усіх без винятку питань фінансового, ресурсного й організаційного забезпечення кожного альтернативного варіанту стратегічного плану.

Всі вщезгадані принципи створюють основу специфічної для стратегічного планування системи "портфельного планування", яка використовується практично, коли з великої кількості альтернативних стратегій вибрана базова, а решта залишається в портфелі.

Поряд з розробкою загальнодержавних стратегічних планів у розвинутих країнах здійснюється галузеве планування у формі розробки та виконання програм стратегічного розвитку базових галузей виробництва. Ця форма управління на практиці отримала назву *промислової політики.*

Відмінності та взаємозв"язок між прогнозуванням і плануванням. Суттєва різниця між планом і прогнозом полягає в тому, що в плані відображається та втілюється уже прийняте господарське рішення, а прогноз характеризує перспективні його контури.

Прогнозування та планування відрізняються тим, що характеризують різні ступені розвитку економіки Прогнозування відрізняється від планування функціональним призначенням. Планування спрямоване на прийняття та практичне здійснення управлінських рішень; мета прогнозування — створити наукові передумови для їх прийняття, які включають науковий аналіз тенденцій та варіантне передбачення майбутнього розвитку суспільного виробництва з урахуванням оцінки можливих наслідків прийнятих рішень; обгрунтування напрямів соціально-економічного та науково-технічного розвитку.

Завдання економічного прогнозування, з одного боку, — з'ясувати перспективи близького та майбутнього розвитку економіки, керуючись процесами, що склалися в реальній дійсності; з іншого боку — сприяти розробці оптимальних поточних і перспективних планів, спираючись на розроблений прогноз і оцінку прийнятого рішення з урахуванням його наслідків у прогнозованому періоді. Планування розвитку спрямоване на досягнення й підтримку високих темпів економічного розвитку в результаті поетапного реформування організаційно-правових структур з метою забезпечення більш високого рівня життя населення шляхом кількісних та якісних змін у виробництві.

Система прогнозування, планування й розробки програм економічного й соціального розвитку України та її регіонів є важливою складовою загальної системи державного регулювання економічного й соціального розвитку та дієвим інструментом реалізації економічної політики держави. Вона грунтується на взаємоузгодженні матеріальних, фінансових і трудових ресурсів у економічному обороті держави з метою досягти найбільшої ефективності в умовах їх обмеженості. Система складається з прогнозів, індикативних планів і програм та охоплює всі рівні виконавчої влади.

Цілеспрямоване функціонування економіки забезпечується державним впливом на діяльність її суб'єктів шляхом застосування як економічних, так і директивних методів регулювання розвитку економіки. До директивних методів належить застосування загальнодержавних норм і нормативів, державний контракт та державні інвестиції, регульовані ціни на окремі види продукції та ін.

Складовою частиною системи прогнозування й планування є національні, галузеві та регіональні програми. Це основний засіб реалізації державної політики, пріоритетних напрямів економічного, соціального, екологічного, науково-технічного та культурного розвитку України, концентрації фінансових, матеріально-технічних, трудових та інших ресурсів і координації діяльності підприємств, установ, організацій і громадян з метою розв'язати найважливіші загальнодержавні проблеми.

Показники системи прогнозування, планування та розробки програм на

більш далеку перспективу коригуються в міру виконання планів чи програм на близьку перспективу.

5. 2. Методологія прогнозування та макроекономічного планування

Сутність методології. Для проведення прогнозування та планування має забезпечуватись єдина методологія.

Методологія в загальному — це сукупність методів та прийомів дослідження, які застосовуються в будь-якій науці з урахуванням специфіки об'єкта її пізнання. Вона є органічною частиною економічної науки управління суспільним виробництвом.

Методологія прогнозування та планування — це сукупність методів, прийомів і принципів, які дають можливість сформувати шляхи й методи забезпечення пропорційного збалансованого розвитку народного господарства на основі пізнання об'єктивних економічних законів, закономірностей розвитку суспільного виробництва, тенденцій і перспектив технічного прогресу, а також розкриває та характеризує логіку соціально-економічного планування, виходячи з настанов соціаль-но-економічної політики на даному етапі розвитку.

З допомогою методології вивчаються процеси, які відбуваються в народному господарстві та суспільному житті, проводиться відображення цих процесів у відповідних показниках, виявляються недоліки та резерви в певних ланках економіки, прогресивні явища в розвитку суспільства.

Використання економічних законів. Процес прогнозування та макроекономічного планування базується на використанні економічних законів, оскільки в найзагальнішому вигляді економічний закон — це відбиття зв'язків між економічними процесами та явищами. До економічних законів, які використовуються в прогнозуванні та плануванні, слід віднести закон планомірної організації та розвитку суспільного виробництва, закон пропорційного розвитку економіки, закон вартості, закон попиту, закон пропозиції, закон неухильного зростання продуктивності суспільної праці, закон економії часу, закон грошового обігу, закон нагромадження, закон співвідношення індивідуальної та суспільної вартості, закон зростання потреб та ін., урахування яких сприяє досягненню економічної та соціальної ефективності.

Закон планомірної організації та розвитку суспільного виробництва визначає в прогнозах і планах напрями соціально орієнтованої економіки та повноцінного задоволення потреб суспільства і його членів.

Закон пропорційного розвитку виробництва передбачає в народногосподарському плані виявлення й дотримання необхідних пропорцій (кількісних співвідношень) у процесі виробництва, розподілу, обміну, споживання матеріальних благ, темпах розвитку різних галузей і регіонів.

Закон пропорційного розвитку економіки вимагає дотримання основних

вимог — погодженого розподілу суспільної праці по галузях і сферах виробництва, дотримання стійкої відповідності структури виробництва структурі попиту.

Планомірність та пропорційність — це оптимальні співвідношення між структурними частинами економіки. Планомірна пропорційність необхідна не тільки в економіці, а й у соціальній сфері (між національним доходом і суспільними фондами споживання населення, трудовими ресурсами та кількістю робочих місць, кількістю населення та наявністю житлового фонду). Таким чином, закон пропорційного розвитку економіки вимагає встановлення й дотримання оптимальних пропорцій для ефективного функціонування макроекономіки.

Закон вартості й пов'язані з ним грошові відносини використовуються при організації господарського розрахунку, встановленні цін і тарифів, плануванні фінансів, кредитів, грошового обігу, внутрішньої та зовнішньої торгівлі, заробітної плати, фондів стимулювання. Суть цього закону полягає в тому, що обмін товарів здійснюється на основі їх суспільної вартості, тобто відповідно до суспільно необхідних витрат праці на їх виробництво. Він виступає як регулятор товарного виробництва (розширення або скорочення), розподільник засобів виробництва та робочої сили, регулятор виробничих відносин і розвитку продуктивних сил, фактор розшарування товаровиробників, стимулятор росту продуктивності праці. Таким чином, закон вартості економічними методами анулює неефективні господарства.

Закон попиту і пропозиції виражає нерозривний зв'язок між попитом, пропозицією та ціною. Попит — це грошовий вияв потреби. Пропозиція — це результат виробництва, яке приймає форму товару та його поставки на ринок. Іншими словами, пропозиція — це сума ринкових цін товарів. Закон попиту фіксує залежність попиту від ціни. Чим вища ціна — тим менша купівельна спроможність. Пропозиція залежить від зміни ціни. Чим вища ціна — тим вигідніше виробляти товар, тим більше товарів буде поступати на ринок. Ціна, при якій попит і пропозиція збігаються, називається ціною рівноваги (кількість товарів, що поступає на ринок, дорівнює кількості куплених товарів). При більш високій ціні виникає надлишок пропозиції над попитом, посилюється конкуренція продавців, у результаті чого ціна знижується. В умовах, коли ціна нижча від ціни рівноваги й попит перевищує пропозицію, виникає конкуренція покупців, яка викликає підвищення цін. У результаті вільної конкуренції ринок і ціни прагнуть до рівноваги. Для прогнозування попиту та пропозиції необхідно враховувати об'єктивні та суб'єктивні фактори: рівень доходів населення, місткість ринку, наявність споріднених товарів і ціни на них, смаки, переваги, традиції та культуру народу даної країни, природно-кліматичні умови.

Закон неухильного зростання продуктивності суспільної праці виражає залежність між витратами праці в суспільному виробництві й ефективністю цих витрат; у результаті економічного розвитку витрати суспільної праці постійно збільшують корисний ефект, створюють дедалі більшу кількість матеріальних

благ за одиницю робочого часу. Цей закон реалізується в плануванні продуктивності праці, в установленні пропорцій, розподілі та використанні трудових ресурсів. Для підвищення продуктивності праці необхідно постійно вдосконалювати виробництво, тобто запроваджувати нові технології та устаткування, поліпшувати умови праці, підвищувати кваліфікацію працівників.

Закон нагромадження використовується в плануванні розподілу національного доходу на доходи споживання та нагромадження.

Закон зростання потреб передбачає задоволення не тільки виявлених потреб, а й тих, які можуть виникнути в планованому або прогнозованому періоді. У міру суспільного прогресу розширюється коло потреб, змінюється їх структура. У складі матеріальних потреб змінюється співвідношення між потребами в продовольчих і непродовольчих товарах, зокрема товарах довгострокового користування.

Важливо зауважити, що визнання об'єктивних економічних законів не заперечує свободи у виборі планових рішень.

Принципи прогнозування і планування.Прогноз та план як економічні дослідження повинні базуватися на певних методологічних принципах. Виділяють такі основні принципи розробки планів: науковість, тобто обгрунтування прогнозів і планів з урахуванням об'єктивних закономірностей соціально-економічного життя держави; принцип директивності; принцип оцінки сучасного стану розвитку економіки держави; орієнтування планів на більш повне задоволення потреб суспільства; принцип збалансованості; реальність, визначення пріоритетів у планах розвитку економіки; системний комплексний підхід у прогнозуванні та макроекономічному плануванні; принцип альтернативності можливих шляхів розвитку економіки; поєднання поточних і перспективних планів; поєднання галузевого, територіального та програмно-цільового планування; єдність відтворення, раціонального використання всіх видів природних ресурсів; погодженість суспільних, колективних і особистих інтересів; постійний аналіз і контроль їх виконання та інше.

Принцип науковості має забезпечити дотримання вимог економічних законів розвитку виробництва.

Принцип директивності передбачає обов'язковість виконання державного замовлення.

Принцип оцінки сучасного рівня розвитку економіки держави передбачає комплексне і глибоке вивчення розвитку економіки до початку планового періоду, рівному або більшому від перспективного.

Принцип орієнтації планів на більш повне задоволення потреб суспільства, виходячи з економічного закону підвищення потреб суспільства, узгодженого з ресурсами та потребами у засобах виробництва, необхідних для поточного виробничого процесу, його розширення, створення матеріальних резервів і страхових фондів.

Принцип збалансованості планів полягає в погодженості показників обсягів виробництва із суспільною потребою в продукції; грошових доходів населення, підприємств, організацій, відомств із їх витратами; наявності ресурсів із суспільною потребою в них та інших показників, які забезпечують пропорційність економіки.

Принцип реальності передбачає забезпечення плану матеріальними, трудовими, фінансовими й природними ресурсами та найефективніше їх використання, поєднання поточних і перспективних планів розвитку та постійне дотримання їх взаємозв'язку.

Принцип поєднання перспективного та поточного планування передбачає провідну роль перспективних планів, які являють собою програмні документи, що виражають генеральні напрями соціального, економічного та науково-технічного розвитку суспільства.

Принцип правильного визначення пріоритетів у планах розвитку народного господарства, галузі та регіонів, який забезпечує зростання виробництва за рахунок структурних змін у економіці, прискореного розвитку галузей, які забезпечують технічне переоснащення народного господарства, створення прогресивних видів продукції тощо.

Принцип єдності відтворення, раціонального використання й охорони всіх видів природних ресурсів, основою якого є сукупна еколого-економічна оцінка природних ресурсів з урахуванням їх якості, аналіз стану й прогноз відтворення, раціонального використання та їх охорони, можливість заміни первинної природної сировини вторинною в умовах економії ресурсів і впровадженні науково-технічного прогресу.

Принцип погодженості суспільних, колективних і особистих інтересів, в основі якого поєднання загальнодержавних інтересів з інтересами трудового колективу й окремого працівника щодо кінцевих результатів праці, що є рушійною силою розвитку виробничих відносин, впровадження нової техніки, підвищення якості продукції та кваліфікації працівників, зростання економіки, підвищення її ефективності.

Принцип постійного аналізу та контролю виконання планів полягає у своєчасному усуненні недоліків у господарській діяльності підприємств і здійсненні необхідних заходів для досягнення планових показників. Постійний контроль дає можливість вчасно виявити відхилення, упущення, диспропорції та оперативно використовувати резерви для прискорення темпів зростання виробництва у відстаючих галузях або підрозділах.

Сукупність цих принципів використовується для уточнення прогнозів і планів, економічної та демографічної ситуації в країні. Жоден з цих принципів окремо не може характеризувати методологію прогнозування та макроекономічного планування, але кожний з них відображає ту чи іншу суттєву його сторону.

Концепція економічного прогнозування та планування. Одним з основних методологічних завдань є необхідність розробки концепції економічного прогнозування та планування. Визначення поняття "концепція" означає "сприйняття". Це основна ідея будь-якої теорії, система поглядів на певне явище, а також спосіб їх розуміння, тлумачення та сприйняття. Концепція має бути розроблена для виконання двох важливих завдань: по-перше, формування цілісної системи економічного прогнозування та планування в Україні, по-друге — соціально-економічного розвитку на довго-, середньо- та короткостроковий період, що формується перед початком роботи над планом або прогнозом.

Концепція соціально-економічного розвитку включає загальне уявлення про стратегічні цілі та пріоритети, про економічну політику держави та її найважливіші напрями, про засоби реалізації визначених цілей. Концепція розглядається та затверджується Кабінетом Міністрів України. У ній дається визначення політики держави щодо найважливіших економічних процесів, які, імовірно, відбудуться в країні в майбутньому, і формується ставлення до них держави в особі законодавчої та виконавчої влади. Крім макроекономічних визначень, економічна політика включає також загальні напрями розвитку грошово-кредитної, бюджетної, податкової, цінової, зовнішньоекономічної, структурної, митної та антимонопольної політики.

Складовою частиною методології є методики, які являють собою сукупність конкретних методів і прийомів економічних, техніко-економічних, економіко-математичних розрахунків, необхідних для розробки окремих розділів і показників планів, їх координації та узгодження з ринком, аналізу виконання тощо.

5.3. Методи прогнозування макроекономічних процесів

Сутність методів прогнозування. Методи економічного прогнозування — це сукупність способів і прийомів розробки прогнозів, які дозволяють на основі аналізу даних ретроспективного періоду, зовнішніх і внутрішніх факторів впливу, а також їх кількісних змін здійснити переконливі передбачення стосовно майбутнього розвитку економіки чи суспільства в цілому. Для прогнозування використовується статистична інформація, яка описує процеси за минулі роки, та проводиться експертна оцінка тенденцій змін макроекономічних показників. Об'єктами прогнозування є економіка, її галузі, регіони, форми власності тощо. Для вибору методу прогнозування слід визначити мету й завдання прогнозу та період, на який він формується, врахувати специфіку об'єкта прогнозування, види, повноту та вірогідність вхідної інформації, а також ряд інших факторів.

Методи прогнозування мають відповідати таким вимогам: поєднання суб'єктивної цінності й об'єктивної значущості оцінок; чітке застосування оцінок, яке не допускає різних тлумачень щодо вибору методів; створення можливості нагромадження статистичної інформації та її використання для прогнозування. За ступенем формалізації методи економічного прогнозування можна розділити на

інтуїтивні (експертні) та формалізовані.

Інтуїтивні (експертні) методи. Інтуїтивні методи прогнозування використовуються в тих випадках, коли неможливо врахувати вплив багатьох факторів через значну складність об'єкта прогнозування.

Серед інтуїтивних методів важливе місце відводиться методу експертних оцінок, в основі якого лежить використання оцінок певної групи людей — висококваліфікованих спеціалістів (експертів). Для отримання таких оцінок можуть використовуватись анкети, опитування, таблиці та інші документи, за допомогою яких здійснюється збирання необхідної інформації. Існують очні, заочні, відкриті та закриті види опитувань. При цьому розрізняють індивідуальні та колективні експертні оцінки.

До складу індивідуальних експертних оцінок входять: метод "інтерв'ю", при якому здійснюється безпосередній контакт експерта зі спеціалістом за схемою "запитання—відповідь"; аналітичний метод при якому створюється певна прогнозована ситуація, складаються аналітичні доповідні записки; метод написання сценарію, який базується на визначенні логіки процесу чи явища в часі за різних умов.

Колективні експертні оцінки включають у себе такі методи: комісій, колективної генерації ідей ("мозкової атаки"), "Дельфі", матричний. Ця група методів базується на тому, що, по-перше, при колективному мисленні вища точність результату та, по-друге, при обробці індивідуальних незалежних оцінок, які дають експерти, можуть виникнути раціональні ідеї.

Суть методу колективної експертної оцінки для розробки прогнозів полягає у визначенні погодженості думок експертів з перспективних напрямів розвитку об'єкта прогнозування, які сформульовані раніше окремими спеціалістами, а також в оцінці розвитку об'єкта, яка не може бути визначена іншими методами (наприклад, аналітичним розрахунком, експериментом та ін.).

Метод колективної генерації ідей ("мозкова атака") дає змогу отримати продуктивні результати за короткий період часу й залучити всіх експертів до активного творчого процесу.

Оскільки експертні оцінки є інтегральною сумою прогнозів незалежних експертів, вони незалежні від обрання конкретних моделей чи математичних методів. Розробка досконалих технологій експертних оцінок та методик об'єктивізації їх результатів, по-перше дали змогу об'єктивно підвищити рівень надійності експертиз, а по-друге, поліпшити їх сумісність із формалізованими.

Формалізовані методи прогнозування. Формалізовані методи прогнозування базуються на аналітичних сітках, що містять рівняння, які репрезентують і сукупний попит, і сукупну пропозицію. До групи формалізованих методів входять методи екстраполяції та моделювання.

Метод екстраполяції — один з основних у прогнозуванні економіки. Він передбачає, що на основі статистичних даних досліджуються закономірності й тенденції економічних явищ. Цей метод ґрунтується на припущенні, що незмінні

фактори при розвитку даного явища в минулому будуть діяти й у майбутньому. При формуванні прогнозу з допомогою екстраполяції виходять з тенденцій зміни тих чи інших кількісних характеристик об'єкта. Екстраполюються оціночні, функціональні, системні та структурні характеристики. Екстраполяційні методи є найбільш поширеними й розробленими.

Один зі способів прогнозування базується на застосуванні індексу випереджаючих показників, у який включається певна кількість рядів статистичних даних, у тому числі такі як: курс акцій, кількість виданих ліцензій на будівництво, вартість обсягів замовлень підприємствам на устаткування, пропозиції грошей та ін. Як правило, зміни величин цих показників передують змінам в економіці: зменшення їх значень є попередженням про те, що наближається спад.

Важливою особливістю річних прогнозів на макроекономічному рівні, що розробляються в Україні, є їх побудова на основі монетарних змінних — таких, як індекси цін, швидкість обороту грошей, процентні ставки, дефіцит бюджету, випуск облігацій, обмінний курс зовнішні прямі інвестиції. Усі ці змінні сфокусовані на одному показнику, навколо якого й будується річний макроекономічний прогноз щодо рівня інфляції. Даний узагальнюючий показник хапактеризує один бік основного закону ринкової економіки — попит

Метод нормативного прогнозування. Під нормативним (цільовим) прогнозуванням розуміють пошук оптимального шляху досягнення певної кінцевої мети, передбаченої завданням у майбутньому. Цей метод застосовується тоді, коли мета прогнозування економіки визначена і для певного відрізку часу в перспективі встановлюється фіксоване значення прогнозованого показника — норматив.

Поширеним методом прогнозування є моделювання. Цей метод вважається достатньо ефективним засобом прогнозування можливого явища, нових або майбутніх економічних і технічних засобів і рішень. Термін "модель" означає певний умовний образ об'єкта дослідження, а в прогнозуванні — економічні чи соціальні процеси. Зміст методу моделювання полягає в конструюванні моделі на основі попереднього вивчення об'єкта й визначення його суттєвих характеристик, в експериментальному і теоретичному аналізі моделей, в співставленні результатів з даними об'єкта та коригуванні моделі.

Засобом вивчення закономірностей розвитку економіки та соціальних процесів є економіко-математична модель. Вона являє собою систему формалізованих співвідношень, які описують осювні взаємозв'язки елементів, що створюють економічну систему. Моделі економічного та соціального прогнозування можуть класифікуватися залежно від критерію оптимізації - найкращого очікуваного результату. Розрізняють економічні моделі, в яких мінімізуються витрати, та моделі, в яких максимізуються обсяги продукції або прибутку. З урахуванням фактору часу моделі можуть бути статичними (коли обмеження в моделі встановлюються для одного визначеного відрізку часу або

динамічними (коли обмеження встановлюються для кількох відрізків часу).

Прийнято розрізняти такі економетричні моделі:

• моделі вартості та моделі розширеного відтворення. Вивчення економічних явищ з допомогою цих моделей дозволяє вирішувати такі питання, як вибір політики ціноутворення, перспектив розвитку економіки та ін.;

• одно- та двогалузеві моделі (моделі міжгалузевих балансів) дають змогу зробити висновки про можливі темпи розвитку, перспективи використання науково-технічного прогресу; з їх допомогою розробляється міжгалузевий баланс, плани розвитку окремих галузей економіки та промисловості;

• моделі, які придатні для аналізу та оцінки функціонування окремих галузей чи регіонів або спеціальних економічних завдань. Залежно від рівня агрегування показників розвитку розрізняють макроекономічні, міжгалузеві, галузеві, міжрегіональні, регіональні моделі.

У системі макроекономічних моделей економічне прогнозування пов'язане з дослідженням факторного, лагового та структурного аспектів збалансованості національної економіки та їх синтезу на основі принципу оптимальності.

Факторний аспект збалансованості національної економіки ґрунтується на взаємозв'язку між обсягом випуску продукції та витратами на виробництво. Він зводиться до визначення такої пропорції між факторами виробництва, яка дозволяє забезпечити заданий обсяг випуску продукції. Кількісні пропорції між обсягами виробництва та факторами його росту можуть визначатися на основі показників витрат живої й уречевленої праці.

Лаговий аспект збалансованості ґрунтується на розподілі часу витрат виробництва та досягнутого при їх взаємодії ефекту. В економічних моделях урахуванню підлягають лаги, наприклад, між капітальними витратами та введенням об'єкта в дію, між науковим відкриттям і його впровадженням та ін.
Головні лагові характеристики пов'язані з відтворенням основних фондів. Метод досягнення лагової збалансованості ґрунтується на рівняннях із зосередженням запізнень між витратами та викликаним ними ефектом.

Структурний аспект збалансованості національної економіки ґрунтується як на пропорціях між 1 і II підрозділами суспільного виробництва, так і на взаємозв'язках міжгалузевих потоків продукції. Структурні міжгалузеві моделі широко використовуються для складання прогнозу галузевої структури виробництва, основних виробничих фондів, капітальних вкладень і трудових ресурсів.

5.4. Методи макроекономічного планування

Методи планування — це система засобів розробки, обґрунтування, взаємоузгодження й оптимізації планових завдань і показників. До методів макроекономічного планування належать: аналітичний, балансовий, нормативний, метод оптимізації рішення, програмно-цільовий та програмно-ресурсний. Всі методи планування взаємопов'язані.

Аналітичний метод планування. Аналітичний метод використовується для вивчення економічної кон'юнктури в минулому та сучасному періодах, а також досягнутого рівня як вихідної бази для макроекономічного планування.

Балансовий метод планування. Балансовий метод планування базується на розробці й застосуванні системи взаємопов'язаних матеріальних, трудових і вартісних балансів, що передбачають пропорційність розвитку економіки застосовується. Він використовується для забезпечення погодження потреб і ресурсів, визначення пропорцій розвитку економіки відповідно до вимог об'єктивних економічних законів. У практиці планування використовуються матеріальні, трудові, міжгалузевий, сукупний фінансовий, зовнішньоторговельний, платіжний та інші баланси

Матеріальний баланс — це документ, який містить показники забезпечення оптимального співвідношення наявних засобів виробництва та потреб народного господарства в них, яке б гарантувало ефективний розвиток окремих галузей промисловості та народного господарства, капітального будівництва, а також виконання окремих програм і т. д. Розрізняють такі матеріальні баланси: за поділом суспільного продукту — баланси засобів виробництва та предметів споживання; за періодом виконання або дії — довгострокові та короткострокові; за одиницями виміру — натуральні, вартісні, натурально-вартісні; за базовою моделлю — однопродуктові, багатопродуктові, міжгалузевий; за розрізом планування — галузеві й територіальні.

Трудові баланси — це зведений баланс трудових ресурсів, баланс робочої сили за окремими галузями, баланси кваліфікованих кадрів, спеціалістів та ін. Баланси трудових ресурсів розробляються для країни, області, економічних і адміністративних районів.

Міжгалузевий баланс — це розгорнута схема балансів суспільного продукту. У ньому детально розшифровуються основні народногосподарські пропорції розвитку окремих галузей.

В економічній практиці для планування широко використовується система балансу народного господарства (БНГ). *Баланс народного господарства* — це система найбільш загальних економічних показників, об'єднаних у балансові таблиці, що характеризують матеріальні умови та наслідки розширеного відтворення в усіх галузях і секторах, а також обсяги, темпи й основні пропорції розвитку економіки. БНГ дає змогу визначити основні макроекономічні показники й складні народногосподарські пропорції: співвідношення між виробництвом, споживанням і нагромадженням суспільного продукту; між виробництвом, основними фондами й трудовими ресурсами, між двома підрозділами суспільного виробництва; соціальними секторами й групами населення в процесі відтворення доходів.

Нормативний метод планування. Нормативний метод планування — це один із методів розробки та обгрунтування планів, а також регулювання діяльності виробничих і невиробничих ланок економіки за допомогою норм і

нормативів. Він використовується на всіх стадіях планової роботи: у ході економічного аналізу результатів господарської діяльності, у процесі визначення потреби в різних видах ресурсів. В його основу покладено економічні норми та нормативи — науково обґрунтовані величини що характеризують кількісну та якісну міру витрат робочого часу, матеріалів і грошей. На основі норм і нормативів визначаються потреби економіки в засобах і предметах праці, а населення — у продовольчих і промислових товарах, усіх видах послуг. З використанням норм витрат ресурсів формуються планові міжгалузеві баланси виробництва та розподілу продукції, за допомогою яких визначаються найважливіші пропорції суспільного виробництва. Норми є основою для розробки планових матеріальних балансів.

Система норм і нормативів включає в себе десять основних груп: 1) ефективності суспільного виробництва; 2) витрат і запасів сировини, матеріалів, палива та енергії; 3) витрат трудових ресурсів і заробітної плати; 4) використання виробничих потужностей і тривалості їх освоєння; 5) капіталовкладень і капітального будівництва; 6) потреби, показників використання, а також запасів обладнання; 7) фінансів; 8) витрат на виробництво; 9) соціально-економічних; 10) охорони навколишнього середовища.

Усі нормативи можна поділити на два типи, що відрізняються за своїм економічним змістом і сферою впливу на господарську діяльність.

Економічні нормативи першого типу характеризують вимоги, що пред'являються суспільством до ефективності використання ресурсів. До них належать норматив ефективності капіталовкладень, ціни й тарифи, процент за кредит, нормативи виплат у бюджет за використання природних ресурсів (рента), валютні курси та ін. Специфічність цих нормативів полягає в тому, що вони фіксують мінімально припустиму величину економічної ефективності використання різних ресурсів, тобто суспільне виправданий розмір їх витрат для досягнення найбільшого економічного ефекту.

Економічні норми другого типу регламентують взаємовідносини між державою та підприємствами, а також між учасниками виробничого процесу з питань розподілу отриманих результатів між виробничими одиницями, трудовими колективами, окремими працівниками. До цього виду належать нормативи розподілу валового прибутку, у т. ч. податки на прибутки, штрафи та неустойки, нормативи оплати праці та утворення фондів економічного стимулювання. Ці нормативи мають забезпечувати узгодження інтересів держави та окремих трудових колективів і, відповідно, створювати зацікавленість підприємницьких структур у максимальному використанні
виробничих можливостей.

Економічні нормативи мають бути стабільними в часі, тобто вони повинні залишатися незмінними під час виконання плану, що забезпечує впевненість у досягненні наміченої мети економічного та соціального розвитку.

Економічними нормативами в практиці господарської діяльності є: плата за

природні ресурси; відрахування від прибутку (або доходу) у державний (у тому числі й місцевий) бюджет; відрахування у фонди розвитку виробництва, науки, техніки, соціального розвитку, фонд заохочування, резервного, у державні й недержавні фонди (Чорнобиля, пенсійний, інноваційний, охорони праці) та ін.

Таким чином, за допомогою нормативного методу вирішуються важливі завдання планування.

Програмно-цільовий метод. Програмно-цільовий метод є основою розробки цільових комплексних програм (ЦКП). Цільова комплексна програма— це комплекс узгоджених за ресурсами, виконавцями й термінами завдань та заходів, спрямованих на вирішення найбільш ефективними шляхами важливої економічної проблеми за участю ряду галузей, міністерств, підприємств і місцевих органів управління.

За змістом вирішуваних завдань ЦКП поділяються на соціально-економічні, науково-технічні, виробничо-технологічні, організаційно-господарські й екологічні; за періодами реалізації — на довгострокові, середньострокові й короткострокові. ЦКП передбають, як правило, вирішення складних проблем, що базуються на взаємодії багатьох організаційно розрізнених виконавців. В одних випадках програми служать основою розробки планів економічного й соціального розвитку країни, в інших — засобами реалізації завдань, передбачених планами. При цьому програма є завжди невід'ємною частиною планів.

Цільові комплексні науково-технічні програми (ЦКНТП) розробляють для масштабної реалізації значних науково-технічних досягнень: створення нових видів конкурентоспроможної техніки принципово нових технологічних процесів і нововведень та доведення їх до практичної реалізації, а також розвитку наукових досліджень і технічних розробок за найбільш перспективними напрямками науки й техніки. Реалізація науково-технічних програм характеризується обсягом і термінами їх виконання в цілому та виконання окремих їх етапів (завдань); вартістю виконаних робіт; очікуваним економічним ефектом від завершення робіт і фактичним ефектом від упроваджених результатів.

5.5. Розробка програм економічного і соціального розвитку України.

За рівнем значущості програми поділяють на національні, державні (міждержавні), галузеві (міжгалузеві), регіональні та цільові комплексні, а також надзвичайні.

Національна програма, розробляється на основі довгострокових економічних прогнозів, охоплює найважливіші макроекономічні пропорції. Вона має інформаційно-орієнтований характер, даючи змогу підприємствам нормально функціонувати в системі народногосподарських пріоритетів у виробництві продукції, технічному розвитку, структурній перебудові господарства.

Програма економічного й соціального розвитку України — це комплексна система цільових завдань і планованих державою ефективних шляхів і засобів

досягнення поставлених цілей, термінів виконання цих завдань, їх виконавців і джерел фінансування; це адресний документ, у якому передбачається комплекс взаємопов'язаних з ресурсами, виконавцями й термінами здійснення заходів, які належать до різних сфер діяльності (наукової, проектно-конструкторської, будівельної, виробничої та ін.).

Державна програма економічного і соціального розвитку України на довгострокову перспективу розробляється на період, який дорівнює 10—15 рокам, з коригуванням, а також продовженням її горизонту кожні п'ять років; на середньострокову перспективу розробляється на період від 3 до 5 років і щороку коригується. Вона містить визначення й обгрунтування стратегічних цілей і пріоритетів соціально-економічної політики держави, напрями їх реалізації, найважливіші завдання, які мають бути вирішені на державному рівні.

У програмі економічного й соціального розвитку України на середньострокову перспективу відображаються: оцінка економічного й соціального розвитку України за попередній період та економічна кон'юнктура, що очікується на початок періоду, на який розробляється програма; концепція економічного й соціального розвитку України на середньострокову перспективу; макроекономічна та соціальна політика; інституційні перетворення; інвестиційна, інноваційна, структурна, науково-технічна та аграрна політика; зовнішньоекономічна політика; регіональна економічна та екологічна політика;

Надзвичайні програми розробляються в критичних ситуаціях — наприклад, під час стихійного лиха, в умовах кризи, масового безробіття, загрозливої інфляції. Вони, як правило, короткострокові. При їх здійсненні вагоме місце займають засоби адміністративного регулювання.

У Державній програмі відображаються: аналіз сучасного стану; цілі та завдання розвитку; макроекономічні показники та пропорції, яких бажано досягти; заходи, пов'язані з удосконаленням фінансово-грошової системи, банківської діяльності; основні напрями розвитку галузей економіки та й структурної перебудови; науково-технічна діяльність, соціальний розвиток, доходи населення та рівень життя, який має встановитися в результаті виконання наміченої програми; загальні риси кон'юнктури внутрішнього та зовнішнього ринків; заходи щодо поліпшення зовнішньоекономічної діяльності, реформування відносин власності відповідно до Конституції України; заходи щодо охорони навколишнього середовища; основні напрями розвитку регіонів; форми й засоби державного регулювання економіки.

Проект Державної програми уряд України подає на розгляд Верховній Раді. Одночасно представляються наступні матеріали: підсумки економічного й соціального розвитку України за період з початку поточного року; прогноз економічного й соціального розвитку на наступний рік; проект Державного бюджету України. У разі потреби уряд України представляє проекти законів, які передбачають заходи щодо реалізації завдань економічного й соціального розвитку України в наступному році.

5.6. Структура і функції планових органів України.

В Україні центром і виконавчим органом з питань розробки та здійснення економічної політики є Міністерство економіки. Основні його функції — методологічне й організаційне забезпечення економічної політики держави, викладеної в законах України, а також в інших нормативних актах законодавчих і виконавчих органів влади. Планові органи у вузькому розумінні цього слова відповідають по суті за розробку плану й частково або повністю — також за розробку прогнозів. Вони функціонують тільки як центральні установи без підвідомчого апарату й не мають статусу виконавчої влади. Під час розробки прогнозів і планів ці органи співпрацюють з науково-дослідними інститутами та консультативними радами (комісіями).

Поряд з плановими органами економічну політику та стратегію в державі визначають, розробляють і здійснюють такі інститути : Верховна Рада України (законодавча влада). Кабінет Міністрів України й підпорядковані йому органи управління (виконавча влада), Національний банк України (центральний емісійний банк), органи судочинства, самокеровані економічні організації (Торгово-промислова палата України, Українська спілка промисловців та підприємців, сільськогосподарські палати, ремісничі гільдії), організації, що діють на ринку робочої сили (професійні та роботодавчі спілки. Крім того, на процеси прийняття рішень з економічної політики впливають партії, асоціації, організації й державні установи, які виконують функції інформації та експертизи за дорученням держави, — інститути економічних досліджень: Інститут економіки (ІЕ) НАН України, Рада по вивченню продуктивних сил України (РВПС) НАН України, Науково-дослідний економічний інститут (НДЕІ) Міністерства економіки України, Науково-дослідний інститут фінансів (НДІФ) Міністерства фінансів України та багато інших, ради експертів, комісії з нагляду над монополістичною практикою (Антимонопольний комітет України).

Міністерство економіки України разом з іншими міністерствами й відомствами, науково-дослідними організаціями у концентрованому вигляді формують відповідні розділи економічної політики, в тому числі з : Міністерством фінансів України — з бюджетно-фінансового та податкового регулювання; Національним банком України — з грошово-кредитного регулювання; Антимонопольним комітетом України — з регулювання діяльності підприємств-монополістів; Міністерством зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі України — з питань застосування квот, ліцензій та ін.; Державним митним комітетом України—з питань митного регулювання; Міністерством праці та соціальної політики України — з питань регулювання доходів та зайнятості населення, поліпшення функціонування ринку праці та ін. Питання цінового й тарифного регулювання та контрактів — прерогатива Міністерства економіки України.

Сформована таким чином і викладена в державному бюджеті, основних напрямах розвитку економіки, національних програмах, планах соціального й економічного розвитку економічна політика розглядається на засіданнях Кабінету

Міністрів України та Комітетів Верховної Ради України з питань економічної політики, затверджується Верховною Радою України й стає базою цілеспрямованих дій міністерств, відомств, суб'єктів господарювання всіх форм власності в руслі ринкової економіки.

5.7. Формування прогнозів та планів.

Порядок формування прогнозів та планів регулюється Кабінетом Міністрів України. Загальна схема організації розробки прогнозів і планів у країні має бути такою:

• на плановий період формуються економічна політика, її цілі та пріоритети на рівні держави, визначаються економічні та правові підойми, потреби сектора загальнодержавного управління в товарах і послугах, після чого ця інформація через міністерства й територіальні органи управління доводиться до підприємств;

• інституціональними (господарськими) одиницями всіх форм власності з урахуванням централізованих замовлень і потреб ринку розробляються та направляються відповідним галузевим міністерствам і територіальним органам бізнес-плани, що є основою для діяльності цих одиниць у плановому періоді;

• територіальними органами з урахуванням планів галузевих міністерств розробляються та направляються уряду країни проекти комплексних планів на відповідній території;

• за дорученням уряду Міністерством економіки (спільно з Міністерством фінансів. Міністерством праці. Національним банком, Антимонопольним комітетом, Міністерством зовнішньоекономічної діяльності та торгівлі) розробляється та вноситься на розгляд уряду проект економічного плану на наступний рік;

• одночасно з проектом економічного плану розробляється проект державного бюджету, який ураховує також проекти регіональних бюджетів (на основі рівня розвитку відповідних регіонів і нормативів розподілу державних і територіальних фінансових ресурсів).

Прогноз соціально-економічного розвитку економіки включає такі розділи:

1. Економічна кон'юнктура та політика: динаміка національної економіки за рестроспективний (минулий) період, економічна політика на перспективу (довгостроковий період), тенденції розвитку та структура національної економіки, міжнародна економічна кон'юнктура та шляхи державного регулювання економіки.

2. Структура економіки: потреби на перспективу в продовольчих товарах, одязі та взутті, будівництві та транспорті, товарах тривалого користування, тарі й пакувальних матеріалах, паперовій продукції, енергоносіях, рекреаційних послугах (пов'язаних з відпочинком і оздоровленням) тощо.

3. Попит на основні матеріали, сільськогосподарську продукцію, лісоматеріали та целюлозу, воду, паливо, метали, хімічну продукцію тощо.

4. Ресурсна база: трудові та паливно-енергетичні ресурси, земельні, водні та інші види ресурсів.

План соціально-економічного розвитку економіки в умовах ринку надає громадськості інформацію про проблеми, що стоять перед економікою країни й на подолання яких спрямовуються зусилля уряду та суспільства. У ньому визначаються основні напрями економічної політики уряду на плановий період. Він включає : внутрішню та зовнішню кон'юнктуру, яка склалася на початок планового періоду (динаміка доданої вартості, рівень безробіття, стан інфляційних процесів); основні напрями, тенденції та прогноз розвитку економіки (цілі та пріоритети матеріального виробництва, макроекономічні показники, соціальний розвиток, інвестиції та зовнішньоекономічна діяльність, особливо експорт та імпорт, тощо); механізм державного регулювання економіки.

Плани на рівні держави, регіонів, міст і районів включають найважливіші баланси: зведений фінансових ресурсів, грошових доходів і витрат населення, ринку праці, торговельний, попиту на основні види матеріальних ресурсів та їх пропозицій.

Розробка економічних прогнозів і планів здійснюється на базі ретроспективного аналізу економічної кон'юнктури, науково-технічного потенціалу, обсягів нагромадженого національного багатства соціального стану народу та демографічної ситуації в країні, забезпечення природними ресурсами, становища зовнішньоекономічної діяльності.

Прогнози та плани соціально-економічного розвитку держави базуються на системі соціальних, демографічних, економічних, науково-технічних, зовнішньоекономічних, галузевих і регіональних прогнозів і планів, а також на намірах інституціональних одиниць з урахуванням укладених державних контрактів.

Економічні прогнози та плани, як правило, розглядаються урядом України разом з бюджетом і схвалюються ним. Одночасно підсумовуються результати розвитку економіки за минулий період, подається зведений баланс фінансових ресурсів, перелік найважливіших проблем і національних та державних програм, реалізація яких передбачається за рахунок бюджету, а також дані про розвиток державного сектора економіки. Схвалені урядом план, програма чи бюджет подаються до Верховної Ради України на затвердження.

Економічні прогнози й плани стають основною базою для формування державного бюджету, здійснення грошово-кредитної політики та інших економічних дій на основі єдиної методології та організації роботи всіх рівнів управління.

Контроль за виконанням прогнозів і планів здійснює Міністерство економіки України спільно з Державним комітетом статистики, Міністерством фінансів і Національним банком України.

6. ФІНАНСОВО-БЮДЖЕТНЕ І КРЕДИТНЕ РЕГУЛЮВАННЯ

6.1 Державний бюджет - основний регламентуючий закон діяльності країни

Сутність державної фінансової системи. Основною ланкою фінансової системи і найважливішим комплексом засобів державного регулювання економіки є державні фінанси. Через державні фінанси перерозподіляється значна частка ВВП: в Японії та Росії — близько 1/3, у Франції та Нідерландах — приблизно 1/2, у Швеції — понад 2/3. В Україні через державний бюджет перерозподіляється близько 30% ВВП.

В Україні фінансову систему утворюють: державний і місцеві бюджети, або так званий консолідований бюджет; фінанси підприємств усіх форм власності; централізовані державні та інші фонди; фондовий ринок.

Правовою основою бюджетного регулювання в Україні є Конституція України, закон «Про бюджетну систему України» та інші нормативно-правові акти.

Інформаційною базою для прийняття управлінських рішень з питань ефективного використання фінансових ресурсів є *зведений баланс фінансових ресурсів держави.*

Метою розробки балансу є визначення обсягів фінансових ресурсів держави на прогнозний період, можливостей 'їх використання для фінансування економічних і соціальних програм розвитку, а також встановлення оптимальних напрямів їх розподілу та використання. Зведений баланс фінансових ресурсів України складається щорічно.

У зведеному балансі фінансових ресурсів доходи та видатки бюджетів (перша стаття ресурсної та видаткової частин балансу) включають сумарні показники доходів і видатків державного та місцевих бюджетів. Ресурси підприємств і організацій складаються з прибутку (після сплати податку), амортизаційних та інших відрахувань (наприклад на шляхові роботи) державних підприємств установ та організацій. Доходи та витрати державних позабюджетних фондів включають сумарні показники доходів та витрат Фонду приватизації, Пенсійного фонду та Фонду соціального страхування.

Сутність бюджетної системи.Основна частка державних доходів і витрат здійснюється через бюджетну систему. В Україні *бюджетна система* складається з Державного бюджету України, бюджету АР Крим та місцевих бюджетів.

Бюджет — це річний план державних витрат і джерел їхнього фінансового покриття. Державний бюджет - це план утворення і використання фінансових ресурсів для забезпечення функцій, які здійснюються органами державної влади України, органами влади Автономної Республіки Крим та місцевими радами

народних депутатів. Взаємозв'язки бюджету з іншими ланками фінансової системи регулюються чинним законодавством.

Бюджетна система складається з Державного бюджету України, республіканського бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів. До місцевих бюджетів належать обласні, міські, районні, районні в містах, селищні і сільські бюджети. Сукупність всіх бюджетів, що входять до складу бюджетної системи України, є зведеним бюджетом України. Зведений бюджет України використовується для аналізу і визначення засад державного регулювання економічного і соціального ровитку України.

Бюджетний устрій - це організація і принципи побудови бюджетної системи, її структури, взаємозв'язок між окремими ланками бюджетної системи. Бюджетний устрій України визначається з урахуванням державного устрою і адміністративно-територіального поділу України.

Бюджетний устрій грунтується на принципах єдності, повноти достовірності, гласності, наочності і самостійності усіх бюджетів, що входять до бюджетної системи України.

Принцип єдності бюджету означає існування єдиного рахунку доходів і видатків кожної ланки бюджетної системи. Єдність бюджетної системи забезпечується єдиною правовою базою, єдиною бюджетною класифікацією, єдністю форм бюджетної документації, погодженими принципами бюджетного процесу, єдиною грошовою системою, єдиною соціально-економічною політикою, наданням необхідної статистичної та бюджетної інформації з одного рівня бюджету іншому.

Принцип повноти полягає у відображенні у бюджеті всіх доходів і видатків.

Принцип достовірності - це формування бюджету на основі реальних показників, науково обгрунтованих нормативів та відображення у звіті про виконання бюджету тільки тих доходів і видатків, які є результатом кінцевих касових операцій банків.

Принцип гласності забезпечує висвітлення в засобах масової інформації показників бюджетів і звітів про їх виконання.

Принцип наочності - це відображення показників бюджетів у взаємозв'язку з загальноекономічними показниками України та за її межами шляхом використання засобів максимальної інформативності результатів порівняльного аналізу, визначення темпів і пропорцій економічного розвитку.

Доходи бюджетів. *Державні доходи* — це, *по-перше,* грошові відносини з приводу розподілу ВВП, *по-друге,* частка ВВП, що використовується державою для здійснення своїх функцій.

Доходи Державного бюджету України формуються за рахунок: податкових надходжень (частини податку на додану вартість, частини акцизного збору, податку на прибуток підприємств і організацій усіх форм власності (крім

комунальної) та підпорядкування, податку на майно підприємств і організацій усіх форм власності та підпорядкування, плати за землю, надходжень від зовнішньоекономічної діяльності); неподаткових надходжень і доходів від операцій з капіталом, що перебуває в загальнодержавній власності (частини доходів від приватизації та реалізації державного майна; орендної плати за оренду майна цілісних майнових комплексів; надходжень від внутрішніх позик; перевищення доходів над витратами Національного банку України; повернених державі позик, процентів за наданими державою позиками та кредитами; дивідендів, одержаних на акції та інші цінні папери, що належать державі в акціонерних господарських товариствах, створених за участю підприємств загальнодержавної власності); доходів державних цільових фондів (Пенсійного фонду України, Фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення, Державного фонду сприяння зайнятості населення та ін.); інших доходів, установлених законодавством України і віднесених до доходів Державного бюджету.

Доходи бюджетів України поділяються на доходи Державного та місцевих бюджетів. Розмежування загальнодержавних податків між рівнями бюджетної системи здійснюється відповідно до існуючого законодавства.

З Державного бюджету України до бюджету АР Крим, бюджетів областей, міст Києва і Севастополя передається частина доходів у вигляді процентних відрахувань від загальнодержавних податків, зборів і обов'язкових платежів, які справляються на даній території. Розмір цих відрахувань затверджується Верховною Радою в Законі про Державний бюджет України на відповідний рік за поданням Президента з урахуванням економічного, соціального, природного і екологічного стану відповідних територій.

До проекту закону про Державний бюджет України Кабінетом Міністрів України додається техніко-економічне обгрунтування відрахувань, дотацій і субвенцій бюджетам областей, яке повинно містити: статистичні дані про економічний, соціальний, природний та екологічний стан зазначених адміністративно-територіальних одиниць; розрахунки необхідних витрат для вирівнювання економічного, соціального екологічного стану та ефективного використання природних умов адміністративно-територіальних одиниць;інформацію про урядові та регіональні програми подолання різниці між адміністративно-тЕриторіальними одиницями; виконані в попередні роки, та досягнуті результати;діючі програми та такі, що розробляються, з прогнозом наслідків виконання.

Процентні відрахування від окремих видів доходів в межах, визначених законами України, затверджуються: до бюджетів районів і міст республіканського та обласного підпорядкування - обласними радами народних депутатів; до бюджетів міст, селищних і сільських бюджетів - районними та міськими (міст обласного підпорядкування) радами народних депутатів; до районних у містах

бюджетів, до бюджетних міст, що знаходяться в адміністративному підпорядкуванні іншого міста, - міськими радами народних депутатів.

Видатки бюджетів. Планування державних видатків є складовою частиною бюджетного регулювання. *Державні видатки,* включаючи чисте кредитування, — це витрати, пов'язані з виконанням державою своїх функцій.

Видатки всіх бюджетів поділяються на поточні видатки і видатки розвитку.Поточні видатки - це витрати бюджетів на фінансування мережі підприємств, установ, організацій і органів, яка діє на початок бюджетного року, а також на фінансування заходів щодо соціального захисту населення та інших заходів, що не належать до видатків розвитку. В складі поточних видатків окремо виділяються видатки бюджету, зумовлені зростанням мережі перелічених вище об'єктів з зазначенням всіх факторів, які вплинули на обсяг видатків.

Видатки розвитку - це витрати бюджетів на фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності, зокрема: фінансування капітальних вкладень виробничого і невиробничого призначення фінансування структурної перебудови народного господарства субвенції та інші видатки, пов”язані з розширеним відтворенням.

Державні видатки здійснюються за статтями на підставі бюджетної класифікації. За функціональним призначенням їх можна об'єднати в п'ять груп.

1. *Фінансування державних послуг загального призначення* (витрати на державне управління; утримання законодавчих, виконавчих і судових органів; міжнародну діяльність, національну оборону, забезпечення громадського порядку і безпеки і т. д.).

2. *Фінансування виробництва суспільних товарів* (витрати на науку, освіту, культуру і мистецтво, охорону здоров'я, фізичну культуру і спорт, соціальний захист і соціальне забезпечення, житлово-комунальне господарство, засоби масової інформації і т. д.).

3. Фінансування державних послуг, пов 'язаних з економічною діяльністю (витрати на розвиток галузей матеріального виробництва: промисловості, сільського та лісового господарств, капітального будівництва, транспорту, зв'язку і т. п.; на забезпечення більш високої ефективності господарської діяльності, здійснення структурних перетворень в економіці, створення умов для економічного зростання, на реалізацію цільових комплексних програм і т. д.).

4. Видатки державних цільових фондів.

5. Інші видатки (виплати процентів і витрати, пов'язані з обслуговуванням державного боргу, створення резервних фондів, трансферти загального характеру і т. д.).

Кошти Державного бюджету України витрачаються лише на цілі і в межах, затверджених Законом про Державний бюджет України. Кошти місцевих бюджетів витрачаються лише на цілі і в межах, затверджених відповідно місцевими радами народних депутатів. До Державного бюджету України не включаються видатки, які не передбачені законами України.

Забороняється використання бюджетних коштів для фінансування позабюджетних фондів. Позабюджетні фонди можуть бути утворені за рахунок надходжень від необов"язкових платежів, добровільних внесків фізичних і юридичних осіб, інших небюджетних джерел.

У Державному бюджеті України передбачається резервний фонд Кабінету Міністрів України у розмірі до двох відсотків від обсягу видатків Державного бюджету України для фінансування невідкладних витрат у народному господарстві, соціально-культурних та інших заходів, що не могли бути передбачені під час затвердження Державного бюджету України.

У Державному бюджеті України понад передбачені видатки утворюється оборотна касова готівка в розмірі до двох відсотків загального обсягу видатків бюджету. Оборотна касова готівка може бути використана протягом року на покриття тимчасових касових розривів і повинна бути відновлена у тому ж році до розмірів, установлених під час затвердження Державного бюджету України.

Крім прямого фінансування та прямих державних інвестицій, витрати Державного бюджету здійснюються у таких формах, як дотації, субсидії, субвенції. *Дотації* — це особливий вид асигнувань з Державного бюджету, який використовується для збалансування доходів і видатків місцевих бюджетів та покриття касових збитків окремих державних підприємств. *Субсидії* — це допомоги, які виплачуються з державного бюджету з метою підтримки населення, а також певних видів підприємницької діяльності, сфер і галузей народного господарства, розвиток яких має велике значення для економіки. *Субвенції* — один з видів державної фінансової допомоги центральним або місцевим органам виконавчої влади, що надається на конкретні цілі. Субвенції використовуються також для санації підприємств, яким загрожує банкрутство.

Збалансованість бюджетів, які входять до складу бюджетної системи України, є необхідною умовою фінансово-бюджетної політики.

Перевищення доходів над видатками становить надлишок бюджету. Перевищення видатків над доходами становить дефіцит бюджету. При визначенні розміру дефіциту бюджету кредити та позики в джерело доходів не враховуються. Граничний розмір дефіциту та джерела його покриття визначаються відповідно Верховною Радою України, радами народних депутатів під час затвердження відповідних бюджетів. Покриття дефіциту бюджету здійснюється за рахунок внутрішніх державних позик, позик іноземних держав та інших фінансових інститутів. Рішення про залучення позик до Державного бюджету України в кожному конкретному випадку приймає Верховна Рада України.

Кабінет Міністрів України доводить до місцевих рад народних депутатів та їх виконавчих органів інструктивні листи про особливості складання розрахунків до проектів бюджетів на наступний бюджетний рік.

Органи виконавчої влади областей у встановлений їх радами строк, виходячи з необхідності затвердження бюджетів до початку нового бюджетного

року, доводять до місцевих рад народних депутатів та їх виконавчих органів нижчого рівня відповідні вказівки щодо розробки проектів бюджетів.

У разі незбалансованості доходів і мінімально необхідних видатків бюджетів селищних сільських рад народних депутатів бюджетів районів та міст виконавчі органи місцевих рад народних депутатів подають до виконавчих органів місцевих рад народних депутатів вищого рівня, а в разі незбалансованості доходів і мінімально необхідних видатків бюджетів областей - Кабінету Міністрів України необхідні розрахунки для обгрунтування нормативів від регулюючих доходів, розмірів дотацій, дані про зміни складу об'єктів, що підлягають бюджетному фінансуванню.

Мінімально необхідні видатки обчислюються за єдиними або груповими мінімальними соціальними і фінансовими нормами та нормативами, встанавленими вищими органами виконавчої влади на основі діючих законодавчих актів з урахуванням індексу інфляції в межах фінансових можливостей держави та відповідних адміністративно-територіальних одиниць.

Для повного врахування всіх фінансових ресурсів, а також визначення середньої фінансової забезпеченості адміністративно-територіальних одиниць відповідний виконавчий орган влади складає територіальний зведений баланс фінансових ресурсів, дані якого можуть бути враховані при визначенні розмірів субвенцій.

Збалансування бюджету. Існують три принципи збалансування бюджету. Перший з них базується на щорічній основі балансування. Критично оцінюючи його сутність слід підкреслити, що щорічно збалансований бюджет вступає в суперечнісгь з антициклічною стабілізуючою спрямованістю фіскальної політики. Більш того, намагання щорічно балансувати бюджет може ще більше поглибити економічні коливання. Так, припустимо, що економіка перебуває у фазі зниження виробництва, відповідного скорочення доходів і податкових надходжень до бюджету. Це автоматично викликає бюджетний дефіцит. Якщо за цих умов намагатися збалансувати бюджет фіскальними заходами, то потрібно підвищити податки або скоротити державні витрати. Звичайно, ці заходи зможуть збалансувати річний бюджет, але за характером свого впливу на економіку вони є стримуючими, тобто викличуть ще більше падіння виробництва, тоді як його потрібно розширювати.

Можна проаналізувати також протилежну ситуацію. Припустимо, що економіка вступила у фазу інфляційного зростання, доходи та податкові надходження збільшуються і породжують бюджет з надлишком. За цих умов, щоб попередити виникнення надлишкового бюджету потрібно зменшити податки або збільшити державні витрати. Такі фіскальні заходи держави, звичайно, зможуть збалансувати річний бюджет але одночасно вони ще більше посилять інфляційний тиск в економіці.

Таким чином, щорічна збалансованість бюджету вступає у суперечність з

фіскальною політикою, головним завданням якої є стабілізація економіки. У зв”язку з цим у сучасній світовій практиці щорічний принцип збалансування державного бюджету, як правило, не застосовується.

Другим принципом збалансування бюджету є його вирівнювання на циклічній основі. Відповідно до цього принципу бюджет має балансуватися не щорічно, а в межах економічного циклу. Це означає, що під час спаду виробництва держава повинна зменшувати бюджетний дефіцит. Під час наступного інфляційного зростання, навпаки, вона мусить піднімати рівень податків та скорочувати свої витрати. Позитивне сальдо бюджету, яке виникає при цьому, може бути використане на покриття тієї заборгованості, яка виникла під час спаду. В результаті від”ємне та позитивне сальдо бюджету взаємно гасяться, але не на щорічній основі, а за певну кількість років у межах економічного циклує.

Звичайно, застосування цього принципу не гарантує арифметичної гармонії між видатками та доходами державного бюджету. Адже зростання та спади в економічному циклі, як правило, відрізняються між собою за глибиною й тривалістю. Тому суперечність між фіскальною політикою та необхідністю збалансування бюджету за циклічного підходу теж повністю не усувається.

Сучасна світова практика фіскальної політики надає перевагу третьому принципу - принципу функціональних фінансів. Вона визначає використання незбалансованих бюджетів з метою стабілізації економіки. Згідно з принципом функціональних фінансів головним для фіскальної політики є не збалансування бюджету, а стабілізуючий вплив на економіку, здатність державних заходів своєчасно запобігати виникненню негативних явищ, пов”язаних з циклічними коливаннями. Що стосується збалансування бюджету, то ця проблема розглядається як другорядна підпорядкована головній меті фіскальної політики.Це не означає, що фіскальна діяльність держави ігнорує бюджетний дефіцит. Їх неможливо ігнорувати об”єктивно: дефіцит фінансових ресурсів завжди обмежуватиме рівень виробництва, а отже, й споживання. Тому проблема має зміщуватися в іншу площину мінімізації негативного впливу бюджетного дефіциту на економіку. Світовий досвід показує, що ця проблема має вирішуватися з урахуванням державного боргу, величина якого визначається як сума бюджетних дефіцитів за мінусом суми бюджетних надлишків за певний період часу.

Якщо державний борг досягає великих розмірів, це породжує два негативні ефекти. По-перше, перетворює витрати, пов”язані з обслуговуванням державного боргу, тобто з оплатою процентів по заборгованості, в одну із головних статей витратної частини бюджету. По-друге, виникає недовіра до платоспроможних можливостей держави з боку як вітчизняних, так і зарубіжних кредиторів, що породжує труднощі з одержанням фінансової допомоги у майбутньому.

У кінцевому підсумку державна заборгованість може бути ліквідована тільки за рахунок трьох джерел:

1) **нової емісії державних облігацій**. Коли настає термін оплати минулої заборгованості уряд не гасить, а рефінансує її за рахунок виручки, одержаної від продажу нових облігацій, тобто перекладає заборгованість на майбутнє;

2) **оподаткування.** Уряд, використовуючи право на законодавчу ініціативу, виходить на парламент з пропозицією про збільшення податків. Завдяки цьому він одержує додаткові кошти, необхідні для погашення відповідної частини заборгованості;

3) **емісії грошей**. У цьому випадку уряд гасить державну заборгованість за рахунок створення надмірних грошей, що, звичайно, породжує інфляцію.

Загальні принципи складання і розгляду проектів бюджетів та їх затвердження. Кабінет Міністрів України організовує доведення до виконавчих органів влади областей таких показників: проектних нормативів (відсотків) відрахувань від регулюючих доходів та сум контингентів цих доходів; розмірів дотацій і субвенцій, які передбачається надати з Державного бюджету України, та їх цільового призначення; переліку видатків, які передбачається передати з Державного бюджету України на фінансування з бюджетів областей.

Аналогічні показники доводять виконавчі органи влади вищого рівня безпосередньо радам народних депутатів та їх виконавчим органам влади нижчого рівня у строки, які б забезпечували затвердження бюджетів до початку бюджетного року.

Складанню проектів бюджетів передує розробка Основних прогнозних макропоказників економічного і соціального розвитку України на плановий рік з виділенням показників обсягу валового внутрішнього продукту, національного доходу, зведеного балансу фінансових ресурсів, балансу доходів і витрат населення платіжного балансу, валютного плану. Зазначені показники розробляються до 1червня року, що передує плановому, Міністерствам економіки України за участю Міністерства фінансів України, Національного банку України, інших міністерств і відомств.

На підставі Основних прогнозних макропоказників економічного і соціальною розвитку України на плановий рік виконавчі комітети обласних рад народних депутатів розробляють прогнозні показники економічного та соціального розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць, які є основою для складання проектів їх бюджетів.

Державний бюджет України забезпечує необхідними коштами фінансування заходів економічного і соціального розвитку, що мають загальнодержавне значення, а також міждержавних відносин. Через державний бюджет здійснюється перерозподіл частини фінансових ресурсів між адміністративно-територіальними одиницями України з урахуванням їх економічного, соціального, екологічного, природного стану, при цьому враховується необхідність вирівнювання їх фінансового забезпечення. Верховна Рада України не пізніше 15 червня поточного року розробляє і надсилає

Президенту України спеціальну постанову (бюджетну резолюцію) про основні напрями бюджетної політики на наступний бюджетний рік.

Правила оформлення проекту Закону про Державний бюджет України затверджуються Верховною Радою України, видатки державного бюджету розписуються в проекті закону по міністерствах, відомостях та інших органах державної виконавчої влади. Якщо видатки на статтю (частину, пункт, підпункт) перевищують 0.1 відсотка суми всіх видатків Державного бюджету України, ці видатки в законі підлягають подальшій деталізації.

Кабінет Міністрів України організує складання проекту Державного бюджету України відповідно до засад державного регулювання економічного і соціального розвитку України, міждержавних відносин, визначених Верховною Радою України у бюджетній резолюції. Відхилення від вимог бюджетної резолюції повинні бути вмотивовані і зазначені окремо.

Міністерство фінансів України на підставі Основних прогнозних макропоказників економічного і соціального розвитку України на плановий рік та фінансових можливостей держави складає попередній проект зведеного бюджету України і доводить відповідні прогнозні показники до міністерств, відомств, інших органів державної виконавчої влади.

Міністерства, відомства, інші органи державної виконавчої влади у двотижневий термін розглядають доведені до них показники щодо проекту зведеного бюджету та подають Міністерству фінансів України свої пропозиції з відповідними розрахунками та обгрунтуваннями.

Міністерство фінансів України розглядає зазначені пропозиції за участю представників відповідних міністерств і відомств, інших органів державної виконавчої влади, готує проекти зведеного та Державного бюджету України і до 15 серпня подає їх на розгляд Кабінету Міністрів України, а з питань, не узгоджених з міністерствами, відомствами та іншими органами державної виконавчої влади, доповідає Кабінету Міністрів України.

Кабінет Міністрів України на своєму засіданні розглядає проект Закону про Державний бюджет України, приймає остаточне рішення щодо проекту Закону і подає його Президенту України. Президент України розглядає проект закону про Державний бюджет України і в разі згоди з ним вносить його Верховній Раді України до 15 вересня.

До проекту Закону додаються Основні, прогнозні макропоказники економічного і соціального розвитку України на плановий рік, зведений баланс фінансових ресурсів України, основні напрями бюджетної і податкової політики, пропозиції щодо взаємовідносин Державного бюджету України з бюджетами областей, обсяги централізованих державних капітальних вкладень з розрахунками і обгрунтуваннями по окремих позиціях і загальні показники зведеного бюджету України.

До всіх показників доходів і видатків державного бюджету, зазначених у проекті Закону про Державний бюджет України окремо додаються розрахунки і

обгрунтування. Персональну відповідальність за дотримання цього правила несе міністр фінансів України.

До проекту Закону про Державний бюджет України також додаються інформаційні матеріали, а саме:

прогноз доходів і видатків Державного бюджету України на три наступні роки, розроблений, виходячи з Основних прогнозних макропоказників економічного і соціального розвитку України на цей період, складених в порядку, визначеному у частині восьмій статті 25 цього Закону;

перелік законів, окремих статей та інших нормативних актів, яким суперечить проект Закону про Державний бюджет України, з зазначенням причини розбіжностей. Якщо причиною є недостатність коштів, вказується обсяг фінансування в процентному відношенні до визначеного актом законодавства;

перелік податків, зборів, інших обов"язкових платежів з зазначенням ставок і пільг;

перелік загальнодержавних, міжгалузевих та інших програм, що фінансуються з бюджету, в разі, якщо розпорядниками коштів є два і більше суб'єкти. Подаються дані щодо фінансових повноважень кожного суб'єкта і загальні витрати на програму.

Проект Закону про Державний бюджет України представляє на засіданні Верховної Ради України Президент України. З докладною доповіддю про проект Закону виступає міністр фінансів України або особа, що виконує його обов"язки.

Верховна Рада України затверджує: граничний розмір дефіциту Державного бюджету України та джерела його покриття; суми доходів Державного бюджету України відповідно до бюджетної класифікації; суми видатків Державного бюджету України щодо кожного розпорядника коштів відповідно до бюджетної класифікації; суми дотацій, субвенцій та розміри відрахувань від регулюючих доходів до бюджетів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя; розмір оборотної касової готівки Державного бюджету України.

Доходи і видатки цільових загальнодержавних фондів, включених до складу Державного бюджету України, затверджуються щодо кожного фонду окремо. Поточні видатки цільових загальнодержавних фондів затверджуються Верховною Радою України в межах доходів цих фондів. Видатки розвитку цільових загальнодержавних фондів можуть бути скорочені Верховною Радою України із спрямуванням вилучених коштів на фінансування інших статей видатків Державного бюджету України. Забороняється витрачати кошти Пенсійного фонду України на інші цілі, крім передбачених Положенням про цей фонд. Закон про Державний бюджет України не може встановлювати нові, змінювати чи скасовувати існуючі податки, збори, інші обов"язкові платежі, вносити зміни до чинного законодавства. У разі необхідності зміни чи доповнення вносяться спочатку до відповідних законів.

Виконання бюджетів. Кабінет Міністрів України організовує виконання

Державного бюджету України через Міністерство фінансів України, міністерства, відомства, інші органи державної виконавчої влади, виконавчі органи місцевих рад народних депутатів.

Державний бюджет України виконується за розписом доходів і видатків з поквартальним розподілом, що складається Міністерством фінансів України відповідно до показників цього бюджету, затвердженою Верховною Радою України.

Фінансування видатків з резервного фонду Кабінету Міністрів України здійснюється за постановою Кабінету Міністрів України відповідно до письмового обгрунтованого подання міністерств і відомств України.

Касове виконання бюджетів здійснюється установами Державного бюджетного банку України.

Державний бюджетний банк України виконує доручення розпорядника коштів на перерахування бюджетних коштів лише за наявності підпису уповноваженого контролера Міністерства фінансів України, повноваження якого визначаються положенням, що затверджується Кабінетом Міністрів України.

У разі, коли в ході виконання бюджету рівень дефіциту бюджету перевищує встановлений або виникає значне зниження надходжень від доходних джерел, Верховна Рада України, місцеві ради народних депутатів за пропозицією Кабінету Міністрів України, виконавчих органів відповідних рад приймають рішення про запровадження пропорційного скорочення затверджених бюджетних видатків щомісячно по всіх статтях бюджету (крім захищених статей, перелік яких визначається відповідною радою) до кінця бюджетного року.

Пропорційне скорочення може бути запроваджено також, якщо в ході виконання бюджету його дефіцит не зменшується, внаслідок чого виникає неспроможність фінансування передбачених бюджетом заходів.

У разі тимчасових касових розривів в процесі виконання обласних бюджетів Міністерство фінансів України може надавати виконавчим органам обласних рад народних депутатів за їх клопотанням з Державного бюджету України позички, які повинні бути обов"язково погашені у встановлені строки в межах поточного бюджетного року.

У разі тимчасових касових розривів в процесі виконання районних, міських, селищних і сільських бюджетів за клопотанням виконавчих органів районних, міських селищних і сільських рад народних депутатів з відповідного бюджету вищого рівня на підставі рішень керівників місцевих фінансових органів вищого рівня можуть бути надані позички, які невинні бути погашені у встановлені строки в межах бюджетного року.

Органи державної виконавчої влади та виконавчі органи місцевих рад народних депутатів разом з органами Міністерства фінансів України здійснюють контоль за станом надходження доходів відповідного бюджету, коштів позабюджетних фондів та правильністю використання підприємствами, установами і організаціями виділених їм з відповідного бюджету асигнувань,

коштів позабюджетних фондів.

Міністерство фінансів України розподіляє кошти між розпорядниками, через уповноважених контролерів санкціонує використання бюджетних коштів розпорядниками, здійснює загальний нагляд за виконанням бюджету, подає звіти Президенту України і Верховній Раді України про порушення Закону про Державний бюджет України, проводить перевірку випадків порушення його і вживає необхідних санкцій до порушників або подає відповідні проекти рішень Президенту України чи Верховній Раді України.

Міністр фінансів України несе персональну відповідальність перед Верховною Радою України за дотримання Закону про Державний бюджет України. Міністр фінансів України зобов"язаний негайно інформувати Верховну Раду України про всі випадки порушення органами державної виконавчої влади і посадовими особами виключного права Верховної Ради України встановлювати податки збори, інші обов"язкові платежі і визначати законність використання бюджетних коштів.

Порушенням законодавства про бюджетну систему України є: використання коштів державного бюджету на цілі, не передбачені Законом про Державний бюджет України, або в обсягах, що перевищують межу видатків, затверджену зазначеним Законом;

використання коштів республіканського бюджету Автономної Республіки Крим, місцевих бюджетів на цілі, не передбачені рішеннями про затвердження республіканського бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів або в обсягах, що перевищують межі видатків, затверджених зазначеними нормативними актами;

невиконання умов пропорційного скорочення видатків щодо незахищених статей бюджету, як це передбачено частиною першою статті 33 цього Закону, якщо Верховна Рада України прийняла рішення про пропорційне скорочення;

невиконання умов пропорційного фінансування видатків бюджетів всіх рівнів;

видання органами державної виконавчої влади і посадовими особами нормативних та розпорядчих актів, які змінюють доходи і видатки бюджету всупереч виключній компетенції Верховної Ради України щодо встановлення обов"язкових платежів та видатків Державного бюджету України;

недотримання термінів щодо бюджетного процесу;

порушення інших правил і процедур, встановланих законодавством України щодо порядку витрачання коштів бюджетів, які призводять до незаконних видатків;

невжиття заходів до підпорядкованих органів і підлеглих осіб, що вчинили порушення.

За допущені порушення посадові особи органів державної виконавчої влади несуть дисциплінарну, адміністративну та кримінальну відповідальність згідно з чинним законодавством.

Звіт про виконання Державного бюджету України представляє на засіданні Верховної Ради України Президент України. З доповіддю про виконання Державного бюджету України виступає міністр фінансів України або особа, що виконує його обов'язки.

6.2. Формування регульованої системи кредитування товаровиробників

6.2.1. Сутність кредитного забезпечення

Кредит - різновид економічних відносин, суб'єктами яких є кредитор та позичальник. Характерна риса цих відносин полягає в передачі у тимчасове користування вартості, незалежно від форми її носія, на певних умовах, при збереженні права володіння нею за кредитором. Основні умови одержання кредиту визначені положенням про кредитування, затвердженого правлінням Національного банку України. Ним передбачено, що кредит повинен бути забезпеченим, мати чітко визначений термін користування та цільовий характер, має платний характер та повинен бути обов'язково повернутий і не видаватись для відшкодування збитків, одержаних від господарської діяльності, формування та збільшення статутного фонду, а також придбання цінних паперів. Решта умов, у тому числі плата за кредит та форми його повернення, визначаються за угодою між кредитором та позичальником.

При визначенні сутності кредитування використовуються відповідні терміни.

Система кредитування – це сукупність кредитних відносин та інфраструктурних ланок, в яких здійснюються ці відносини.

Кредитування сільськогосподарських товаровиробників - це форма економічних відносин між суб'єктами кредитної угоди з приводу передачі в тимчасове користування вартості та повернення її.

Суб'єкти кредитної угоди: кредитор та позичальник.

Кредитором є суб'єкт підприємницької діяльності, який передає іншому учаснику підприємницької діяльності в тимчасове користування, залишаючи за собою право володіння переданою вартістю.

Позичальником є суб'єкт підприємницької діяльності, який одержує від кредитора право тимчасового користування та розпорядження одержаним обсягом вартості, незалежно від форм носіїв цієї вартості.

Форми взаємовідносини між кредитором та позичальником є кредитні позички та позички некредитного характеру.

Кредитні позички передбачають надання кредитором позичальнику певної форми вартості на умовах строковості, платності, цільового характеру використання, забезпечення та повернення;

Позички некредитного характеру передбачають як обов'язкову умову тільки повернення одержаної в тимчасове користування вартості.

Форми кредитної позички розрізняються за предметом угоди на фінансову та

товарну. Використання форм кредитної позички визначається чинним законодавством та нормативними актами Національного банку України.

Фінансова кредитна позичка характеризується тим, що носієм вартості є національна або іноземна валюта.

Товарна кредитна позичка характеризується тим, що носієм вартості є товар. Різновидністю товарної кредитної позички є компенсаційна кредитна позичка, яка передбачає повернення позиченої вартості через товарну форму, незалежно від форми видачі.

Форми кредитних позичок поділяються:

за суб'єктами кредитних відносин - на банківський, державний, комерційний та іноземний;

в залежності від мети - задоволення потреб виробництва поточного або інвестиційного характеру;

за терміном - короткострокові, терміном до 1,5 року та довгострокові, терміном 1,5 року і більше;

за предметом кредитної угоди - фінансовий або грошовий, товарний та компенсаційний.

Фінансовий кредит надається позичальнику будь-яким банком, резидентом або нерезидентом, у будь-якій валюті, згідно чинного законодавства та нормативних актів Національний банк України.

Товарний кредит надається будь-яким кредитором у вигляді товарів, відповідно до укладеного кредитного договору.

Компенсаційний кредит надається в будь-якій формі, яка відповідає чинному законодавству, а повертається в товарній формі на умовах, визначених кредитною угодою.

За формою надання - водночас, спеціальний кредит, по кредитній лінії, офердрафтний, вексельний кредит банку, іпотечний, бюджетний, цільовий кредит Національного банку України, змішані форми кредиту;

водночас - надається кредитором позичальнику з передачею всього обсягу кредиту;

спеціальний кредит - надається банком позичальнику на придбання матеріально-технічних засобів, матеріалів і сировини, із зарахуванням виділених коштів на спеціальний кредитний рахунок. Банк оплачує за витрати позичальника за поданням останнім банку крім розрахункових документів також комерційних, які підтверджують цільове використання кредитів;

кредитна лінія - кредит надається позичальнику у вигляді певних частин, кожна з яких має свої особливі умови використання. Послідуюча частина. Якщо позичальник не виконує умови використання останньої виданої частини кредиту, то кредитор не надає слідуючу, або може припинити виконання договору і зажадати від позичальника повернення виданої частини;

офердрафтний кредит - надається позичальнику частинами, які покривають тимчасову нестачу коштів на поточному рахунку позичальника, в

кредиту надається при виконанні умов, передбачених для попередньої частини межах обумовленого кредитною угодою обсягу;

вексельний кредит банку - надається банком, шляхом продажі покупцю сільськогосподарської продукції переказного векселя, з можливістю послідуючого використання для закупівлі сировини і матеріалів товаровиробниками АПК. При настанні терміну сплати банк кредитор викуповує виданий вексель у останнього власника;

іпотечний кредит - здійснюється відповідно до чинного законодавства із заставою нерухомого майна як гарантії повернення кредитів. В частині застави землі та права Ті оренди, кредитори і позичальники керуються вимогами законів України "Про заставу земельних ділянок" та "Про заставу права оренди земельних ділянок", після їх прийняття;

бюджетний кредит - надається комерційним банкам з Державного чи місцевих бюджетів, під державні або регіональні цільові програми розвитку сільськогосподарського виробництва, затверджені Кабінетом Міністрів України або відповідними органами регіонального управління. Посередниками в розподілі виділених кредитних ресурсів виступають комерційні банки, які видають відповідні кошти позичальникам, виконавцям програм, через спеціальні кредитні рахунки;

цільовий кредит Національного банку України надається Національним банком України комерційним банкам під державні цільові програми розвитку сільськогосподарського виробництва, які затверджені Верховною Радою України. Посередниками в розподілі виділених кредитних ресурсів виступають комерційні банки, які видають їх позичальникам, виконавцям програми через спеціальний кредитний рахунок.

Змішані форми кредиту - лізинг та факторинг: лізинг, як поєднання оренди з кредитом факторинг, як поєднання кредитування з комісійними операціями.

Комерційний кредит - це форма кредитування, яка виступає як продаж товарів з відстрочкою платежу. Розрізняється різновиди за формою кредитної угоди. У випадку, коли така угода оформляється договором, то комерційний кредит виступає в договірній формі, а якщо за допомогою векселя, то це вексельний комерційний кредит.

Вексельний комерційний кредит оформляється простим або переказним векселем. Простий вексель є формою боргового зобов'язання, яке підлягає безумовному виконанню згідно чинного законодавства. Переказний вексель, згідно чинного законодавства, може бути використаний як платіжний документ. Відповідає за організацію вексельного обігу Національний банк України.

Іноземні кредити надаються товаровиробникам АПК іноземними юридичними або фізичними особами під гарантії Уряду, під банківську гарантію та відповідно до зовнішньоекономічних договорів;

іноземні кредити під гарантії Уряду видаються відповідно до умов, визначених Урядом;

іноземні кредити під гарантії банків видаються відповідно до умов, визначених відповідним банком;
іноземні кредити відповідно до зовнішньоекономічних договорів видаються за умовами, визначеними Міністерством зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі України та Міністерство агропромислового комплексу України.

Позички некредитного характеру є формою відносин з купівлі-продажу боргових зобов'язань або товарів, яке здійснюється у формі безпроцентної позички вартості, в обмін на обіцянку повернути відповідний еквівалент позички у вигляді грошей або товару.

Продаж боргових зобов'язань виступає у формі акцій, облігацій або корпоративних прав на участь в діяльності господарських товариств. Здійснюються такі операції на основі чинного законодавства.

Продаж товарів на основі позик некредитного характеру здійснюється у формі авансування.

Виходячи з особливостей кредитних відносин в системі відтворення кредит може мати декілька визначень. З точки зору позичальника, кредит є формою опосередкованого використання майбутніх доходів для здійснення теперішнього виробничого процесу, з чого випливає, що кредит може використовуватись тільки для вкладень, які дають змогу одержати додаткові кошти, а не для покриття боргів.

З точки ж зору кредитора, кредит можна визначити як форму економічних відносин, пов'язану з тимчасовою передачею в користуванням чужої власності на умовах забезпеченості, повернення, строковості, платності та як засіб товарно-грошового обігу. Тобто в другому випадку кредит виступає як специфічний вид підприємницької діяльності щодо використання вільних коштів (вартості), створеної та тимчасово не використаної економічною системою. Ця особливість кредиту визначає особливості механізму здійснення кредитних операцій.

Що ж стосується формування самого кредитного ресурсу, то, з точки зору підприємств, які віддають тимчасово вільні кошти в позичку кредитним установам, ці відносини також можна розглядати як інвестиції в підприємницьку діяльність фінансових структур, а з точки зору кредитних установ - як підприємницьке використання тимчасово вільної вартості суспільства. Адже кредитні установи, одержуючи вкладення під нижчий відсоток, видають його боржникам під вищий, маючи на цьому відповідний прибуток.

В процесі відтворення кредит виконує ряд специфічних економічних функцій:
- контрольну, як з боку суспільства та кредитора через встановлені відповідні правила;
- перерозлодільчу, яка означає, що з допомогою кредиту здійснюється міжгалузевий та міжрегіональний розподіл вартості;
- заміщення готівки кредитними операціями;

- грошово-емісійну, функція якої полягає в тому, що термін дії відповідної форми грошей обмежений терміном дії відповідного боргового зобов'язання і по закінченню дії останнього кількість платіжних засобів в обігу відповідно зменшується. Така емісія діє в авторегулюючому режимі, збільшуючи тимчасово в обігу кількість платіжних засобів при нестачі грошей і зменшуючи їх при закінченні кредитних операцій;
- централізації капіталу, сприяючи перетворенню приватного капіталу в акціонерний шляхом запровадження акціонерних відносин та концентруючи капітали на окремих напрямках, включаючи видачу консорціумних кредитів;
- інвестиційну, коли через ринкові механізми кредит сприяє економічному розвитку всіх підприємницьких структур, в тому числі окремих галузей та форм господарювання.

Кредит як форма економічних відносин, що пов'язана з позичкою ресурсів для одержання майбутніх прибутків, може функціонувати тільки в таких випадках, якщо: в результаті підприємницької діяльності є прибуток; прибуток залишається після виконання необхідних платежів до бюджетної системи; є зовнішня підтримка як мінімум для покриття збитків та створення мінімальних прибутків, які забезпечують не тільки повернення одержаних кредитів, але й сплату вартості його обслуговування.

6.2.2. Банківське кредитування

Залежно від виду кредитора можна виділити такі форми кредиту : державний, банківський, комерційний, іноземний. Найбільш поширеним на практиці є банківський кредит.

За строками користування банківські кредити бувають: короткострокові — до 1 року; середньострокові - до 3 років; довгострокові — понад 3 роки.

Порівняно із країнами з розвинутою економікою, строки кредитування в Україні значно звужені. Коротко - та середньострокові кредити, як правило, можуть отримуватися для покриття поточних витрат виробництва та обігу, не забезпечених надходженнями коштів у відповідному періоді, а середньо - та довгострокові - для покриття витрат інвестиційного характеру.

За забезпеченням кредити є: а) забезпечені заставою - майном, майновими правами, цінними паперами тощо; б) гарантовані (банками, фінансами чи майном третьої особи). Для більшої надійності забезпечення кредиту може укладатися тристороння угода: банк — гарант (поручитель, страхова організація) — позичальник; в) з іншим забезпеченням (поручительство, свідоцтво страхової організації); г) незабезпечені матеріально, або бланкові. Забезпечуються іміджем позичальника.

За ступенем ризику виділяються стандартні кредити, та кредити з підвищеним ризиком.

За методами надання виділяються такі різновиди кредитів: видача у разовому порядку; відповідно до відкритої кредитної лінії; гарантійні (із заздалегідь обумовленою датою надання, за потребою, із стягненням комісії за зобов'язання); за видом кредитного рахунку.

Банківське кредитування здійснюється із застосуванням таких позичкових рахунків: простого кредитного, спеціального кредитного та контокорентного.

1. Простий позичковий рахунок є найпоширенішою формою банківського строкового кредитування. Кожна видача і погашення кредиту оформляється відповідними документами клієнта або банку (платіжне доручення, розпорядження кредитного відділу банку операційному відділу тощо). На ньому може бути тільки активне (дебетове) сальдо.

2. Спеціальний позичковий рахунок застосовується банком в окремих випадках, наприклад при кредитуванні позичальника під заставу цінних паперів. Він є формою обліку позичок до запитання.

3. Контокорентний рахунок (поточний рахунок з овердрафтом) - це активно-пасивний рахунок, на якому обліковуються всі операції банку з клієнтом. На ньому щоденно відбиваються всі платежі клієнта і надходження на його адресу коштів.Він використовується тільки для фінансування поточного виробництва й обігу і не спрямовується на фінансування інвестицій.

Погашення кредитів може відбуватись різними способами: водночас; з відстрочкою платежу; достроково (за вимогою кредитора або заявою позичальника); з регресією платежів; після закінчення обумовленого періоду (місяця, кварталу).

Розрізняється кредит і за метою надання**.** За цією ознакою виділяють кредит для задоволення виробничих потреб, та споживчий, який допомагає задоволенню потреб в особистому споживанні.

Кредит для задоволення потреб виробничого характеру надається юридичним особам для здійснення процесу виробництва. Він може мати й ряд інших особливостей, пов'язаних з терміном та методами надання і повернення тощо. Зокрема можна виділити такі різновиди кредитів виробничого характеру як інвестиційний і поточний. Останній видається для покриття тимчасової нестачі грошових засобів для здійснення розрахунків або придбання матеріально-технічних засобів.

Споживчий кредит відображає відносини між кредиторами і позичальниками з приводу кредитування кінцевого споживання. Це засіб забезпечення споживчого попиту населення з метою прискорення одержання матеріальних благ без нагромадження коштів. З іншого боку - це засіб підвищення поточного платоспроможного попиту, життєвого рівня населення і прискорення реалізації товарних запасів. Споживчий кредит регулюється з боку держави більш ретельно порівняно з іншими формами кредиту. Регулювання охоплює процентні ставки, термін, доступність кредиту. Між банком і фізичною особою може бути

посередник - підприємство, в тому числі торгове. Але суть відносин від цього не змінюється.

За предметом кредитної угоди виділяється грошовий, або фінансовий, товарний та змішані види кредитів. Банківський кредит носить, як правило, грошовий характер. Різновидом його є вексельний або фінансовий, який оформляється за допомогою векселів.

Товарний характер носить така форма як комерційний або державний кредит. При цій формі вартість товару і сам товар можуть передаватися як в тимчасове користування, так і у повне розпорядження позичальника. Повернення ж залежить від узгоджених умов між кредитором і позичальником.

Серед змішаних виділяють лізинговий кредит, пов'язаний з орендою засобів виробництва, факторинговий - як переуступка кредитуючому банку контрактів, платіжних документів та векселів з метою дострокового одержання грошових коштів, та компенсаційний кредит. В останньому випадку кредит видається в грошовій формі, а повертається у товарній за узгодженою наперед ціною.

Такий же змішаний характер носять іноземні кредити. Вони видаються у валюті країни реєстрації банку з використанням в цій же країні для закупівлі товарів, але повертаються, як правило, у формі відповідної валюти, або на компенсаційній основі.

Консорціумний кредит може надаватися позичальнику банківським консорціумом такими способами: акумулюванням кредитних ресурсів у визначеному банку з подальшим наданням кредитів суб'єктам господарської діяльності; гарантуванням загальної суми кредиту провідним банком або групою банків. Кредитування здійснюється залежно від потреби в кредиті; зміною гарантованих банками-учасниками квот кредитних ресурсів за рахунок залучення інших банків для участі в консорціумній операції.

Банківські кредити надаються суб'єктам господарської діяльності у безготівковій формі шляхом сплати платіжних документів з відповідного кредитного рахунку як у національній, так і в іноземній валюті, або шляхом перерахування на розрахунковий рахунок позичальника, а також у готівковій формі для розрахунків із здавачами сільськогосподарської продукції.

Розмір відсоткових ставок та порядок їх сплати встановлюються банком і визначаються в кредитному договорі залежно від кредитного ризику. наданого забезпечення, попиту і пропозицій, які склалися на кредитному ринку, строку користування кредитом, облікової ставки та інших факторів. У разі зміни облікової ставки умови договору можуть переглядатися і змінюватися тільки на підставі взаємної згоди кредитора та позичальника.

Існують загальні правила визначення вартості кредиту. Вони зводяться до того, що основним видом плати за користування банківським кредитом є процентна ставка. Рівень її залежить від таких факторів: ціни сформованих ресурсів, яка визначає величину базової ставки; рівня інфляції; терміну кредиту;

облікової ставки НБУ; рівня ризику неповернення кредитів; розміру позички; попиту на банківські позички; якості застави; змісту заходів, що кредитуються; витрат на оформлення кредиту та контроль за його цільовим використанням; ставки банку-конкурента; характеру відносин між банком і клієнтом; норми прибутку від інших активних операцій та середньої норми прибутку.

Базовою процентною ставкою за кредитами комерційних банків є вартість кредитних ресурсів, що залучаються комерційним банком або облікова ставка центрального банку, за якою останній здійснює рефінансування банків. Базова процентна ставка може бути або вищою, або нижчою облікової ставки. Якщо комерційний банк має дешеві ресурси (порівняно з обліковою ставкою), він має право встановлювати проценти за своїми позичками, що нижчі від облікової ставки.

Поряд з процентом банки можуть встановлювати комісійні ставки, що застосовуються як додатковий елемент ціни банківського кредитування. Комісія встановлюється, як правило, у тих випадках, коли в процесі кредитування банк виконує додаткову роботу, пов'язану з оформленням позички і контролем або наглядом за здійсненням проекту, що кредитується. Комісія може сплачуватися окремо, або додаватися до процента.

Кредитний договір - це угода, що укладається між кредитором і позичальником та регламентує взаємовідносини сторін. Він укладається тільки в письмовій формі за встановленим зразком. Він визначає умови та форму надання кредиту (грошова, товарна), форму повернення, умови повернення, розмір процентної ставки, графік сплати та ін.

Для укладення кредитного договору необхідно подати до банку такі документи: заяву на видачу позики; баланс підприємства на перший день останнього місяця та останню квартальну дату; декларацію про доходи та видатки; графік надходжень грошей та здійснення платежів; ТЕО, бізнес-план, чи копії договорів (контрактів) на підтвердження кредитної угоди; інформацію про кредити, одержані в інших банках; копії установчих документів та картка із зразками підписів для не-обслуговуючих банків; документи по забезпеченню позики; графік погашення боргу.

6.2.3. Особливості кредитування сільськогосподарських товаровиробників

На відміну від інших галузей народного господарства, аграрний сектор як основа агропромислового комплексу, має ряд специфічних особливостей, основними з яких є:

1. Природно-кліматичні фактори, які визначають:

* неможливість (за окремими винятками) організації поточного виробництва, що потребує значних обсягів кредитів, з різними термінами погашення;

* наявність сезонного розриву між вкладенням коштів та їх надходженням від реалізації виробленої продукції, з терміном погашення до півтора року;
* безперервність процесів відтворення в агропромисловому виробництві, які не можуть бути зупинені і тому потребують постійного та своєчасного вкладення коштів та своєчасного надання кредитів;
* необхідність тримати в обороті значний запас сировини та матеріалів, що уповільнює швидкість обігу коштів і потребує відповідних форм кредитного забезпечення необхідного обсягу оборотних засобів;
* використання значної частки продукції як сировини для продовження процесу виробництва, що потребує специфічного кредитного забезпечення як за формою, так і за терміном;
* потребу в швидкій переробці або реалізації виробленої продукції, яка не може довгий час зберігатись, що потребує гарантованих видів оплати.
2. Соціально-економічні та політичні фактори обумовили:
* значне відставання агропромислового виробництва від інших галузей народного господарства у рівні фондоозброєності праці, що потребує значного обсягу інвестиційного забезпечення галузі, в тому числі кредитного характеру;
* надмірний моральний і фізичний знос засобів виробництва, що викликає потребу у значних довгострокових вкладеннях;
* недостатній рівень забезпечення аграрного сектору авансовими платежами, що збільшує потребу в кредитному забезпеченні галузі;
* випередження темпів росту витрат виробництва над темпами зростання реалізаційних цін на вироблену продукцію, в результаті чого виник диспаритет цін, ліквідація якого потребує значної фінансової підтримки галузі з боку держави;
* вилучення значної частини доходів сільського господарства платежами в бюджет і особливо в позабюджетні фонди;
* зростання заборгованості за реалізовану сільськогосподарську продукцію, що потребує вдосконалення системи розрахунків та збільшує потребу в додатковому фінансовому забезпеченні галузі;
* відмову переробників сільськогосподарської продукції, брати участь у формуванні фінансових ресурсів підприємств аграрного сектору економіки, що викликає додаткову потребу в фінансовій підтримці товаровиробників аграрного сектору, в тому числі кредитного та безоплатного характеру;
* висока ризиковість;
* специфічність застави та її зміни ціни, зокрема землі та майна спеціалізованих виробництв;
* невідповідність ступеня ризику та прибутковості. В порівнянні з іншими галузями економіки аграрний сектор є дуже високоризиковою галуззю, з відносно низьким рівнем прибутковості, і

Таким чином, кредитування сільськогосподарських товаровиробників має свої особливості, які визначаються особливостями відтворювального процесу в галузі і полягають в тісному зв'язку процесу відтворення в сільському

господарстві з природними умовами, який визначає: по-перше, чітку періодизацію процесу виробництва та унеможливлює перерви в ньому, що викликає потребу в забезпеченні надання кредитів для товаровиробників галузі у чітко визначений час і в повному обсязі; по-друге, уповільнений оборот капіталу потребує збільшення термінів залучення кредитних ресурсів та зниження плати за кредит; по-третє, нееквівалентність обміну та понижений рівень прибутковості сільськогосподарського виробництва потребує зниження плати за кредит; по-четверте, низький рівень технічної озброєності виробництва, при високому рівні зносу техніки та використанні застарілої технології, потребує значного обсягу кредитного забезпечення інвестиційного характеру; по-п”яте, підвищений рівень ризиковості галузі потребує застосування адекватного рівня страхового захисту.

Кредитне обслуговування сільськогосподарських товаровиробників здійснюється державними та комерційними банками, які діють на основі закону України «Про банки та банківську діяльність» а також спеціалізованим «Державним акціонерним аграрним банком», як складовою частиною банківської системи України.

“Державний акціонерний аграрний банк» засновується Кабінетом Міністрів України, на акціонерних засадах. Розмір його статутного фонду забезпечується джерелами кредитування в обсягах, необхідних для здійснення кредитного обслуговування товаровиробників АПК.

Метою діяльності Аграрного банку є: кредитне обслуговування товаровиробників АПК, у тому числі кредитування під заставу земельних ділянок (сертифікатів) і майна, та майнових прав на користування; зміцнення та стабілізація фінансового стану і стимулювання економічного розвитку галузі АПК; максимальне використання ресурсного потенціалу села; запобігання спекуляції землею; здійснення інших банківських операцій відповідно до чинного законодавства.

До останніх відноситься: забезпечення централізованого цільового використання бюджетних коштів, призначених для фінансування товаровиробників АПК; здійснення фінансово-кредитних операцій із земельними відносинами відповідно до чинного законодавства; довірче управління майном і землею та коштами неплатоспроможних сільськогосподарських підприємства; надання консалтингових послуг сільськогосподарським підприємствам; складання бізнес-планів та бізнес-проектів; проведення маркетингових досліджень; налагодження обліку та фінансового аналізу; здійснення лізингових та факторингових операцій для сільськогосподарських товаровиробників; страхування майна, життя та фінансових ризиків у сільській місцевості та здійснення комісійних операцій з товарами, майном та землею; обслуговування зовнішньо-економічних операцій сільськогосподарських товаровиробників як спеціалізованого виду фінансових послуг для сільськогосподарських товаровиробників; організаційно-методичне забезпечення створення кооперативних форм фінансово-кредитних закладів як засобу подальшого

розвитку системи кредитного обслуговування товаровиробників АПК.

Засади діяльності Аграрного банку. Аграрний банк, як спеціалізований по кредитному обслуговуванню товаровиробників АПК, формує свої ресурси за рахунок: власних коштів банку; фондів кредитної підтримки підприємств АПК, підтримки малого бізнесу та фермерських господарств, підтримки цін і доходів; цільових кредитів НБУ; емісії цінних паперів; додаткового залучення клієнтів по обслуговуванню їх коштів; коштів іноземних кредитів, кредитних ліній та фондів допомоги підприємствам АПК; державних та місцевих бюджетів;
інших фондів та коштів.

Для здійснення кредитного обслуговування сільськогосподарських товаровиробників аграрний банк має виключне право обслуговування "Фонду кредитної підтримки товаровиробників АПК". Усі форми інвестування та державної підтримки аграрного сектору здійснюються через банк.

Аграрний банк забезпечує збереження залучених коштів від інфляції, шляхом встановлення відповідних відсотків по поточних внесках та підвищення цих ставок по депозитах до рівня пільгових ставок плати за кредит, з врахуванням коефіцієнта повернення кредитів.

Активні операції банку, або розміщення коштів, які знаходяться в його розпорядженні, направляються в першу чергу на обслуговування аграрного сектору економіки на пільгових засадах.

Розмір плати за користування кредитними позичками визначається вартістю кредитних ресурсів, вартістю кредитного обслуговування та маржею, розмір якої не перевищує 3-5 % від затрат банку на кредитне обслуговування.

Державна кредитна підтримка товаровиробників АПК здійснюється шляхом надання державних кредитів та формуванням і щорічним поповненням Фонду кредитної підтримки сільськогосподарських товаровиробників(далі -Фонд). Основні напрямки фінансово-кредитного забезпечення сільськогосподарського виробництва

Для акумуляції коштів які направлятимуться на фінансово-кредитне забезпечення сільськогосподарського виробництва створюється Фонд цільового кредитування АПК при Міністерстві агропромислового комплексу України.

Джерелами формування фонду є: - цільова грошова емісія для потреб сільськогосподарського виробництва; -кошти, одержані від однопроцентних відрахувань від реалізації продукції робіт та послуг всіх господарюючих суб"єктів України; - обсяги поверненої заборгованості по раніше отриманих позичках з державного бюджету; надходження коштів отриманих від імпорту сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів; - надходження від грошової приватизації державних об"єктів агропромислового комплексу; - надходження від повернення наданих кредитів за рахунок фонду та плати по процентах за ці кредити; - міжнародні кредити; - кошти, одержані в порядку різноманітної допомоги; - інші джерела. Напрямки використання коштів фонду визначаються Кабінетом Міністрів України виключно для фінансування

приорітетних програм (забезпечення сільгосптоваровиробників паливно-мастильними матеріалами, мінеральними добривами, засобами захисту рослин, сільськогосподарською технікою, насінням та запасними частинами). Фонд обслуговують уповноважені банки визначені на конкурсній основі.

Для забезпечення ефективного і цільового використання коштів фонду в уповноважених банках для позичальників цих кредитних ресурсів відкриваються окремі рахунки, які використовують як для надання так і погашення кредитів. В обслуговуючих банках для прозорості і контролю за рухом коштів фонду відкриваються субкореспондентські рахунки. За рахунок коштів фонду кредити надаються позичальникам терміном до 18 місяців. Позичкові ставки за користування кредитними ресурсами визначаються рівнем інфляції та витратами по обслуговуванню фонду. З цією метою використовується така формула визначення позичкової ставки:

$$Сп = (Сд + ММ + Пр) : К пов,$$

де, Сп – позичкова ставка, %;

Сд – депозитна ставка, %;

ММ – мінімальна маржа, % від обсягу кредиту;

Пр – прибуток банку, % від обсягу кредиту;

Кпов – коефіцієнт повернення кредиту.

Наприклад, розрахункова позичкова ставка становитиме:

- виходячи з облікової ставки НБУ Сп = (30 + 1 + 1) : 0,7 = 45,71;
- з врахуванням прогнозного рівня інфляції Сп = (10 + 1 + 1) : 0,7 = 17,14;
- з врахуванням облікової ставки Федерального резервного банку США

$$Сп = (6,75 + 1 + 1) : 0,7 = 12,50;$$

Позичальниками фонду є крім підприємств АПК також трейдери по поставках матеріально-технічних ресурсів в рамках приорітетних програм визначених на конкурсних засадах міжвідомчою радою фонду. Кредити надаються із врахуванням кредитоспроможності позичальників.

Кредитні ресурси надаються тільки під ліквідну заставу, страхування або поруку третіх осіб. З метою забезпечення гарантій повернення кредитів міжвідомчою Радою фонду визначаються уповноважені юридичні особи, які здійснюють відчуження застави в разі неповернення боргу. Кошти фонду не підлягають оподаткуванню, резервуванню, а також не враховуються при визначенні показників ліквідності банку.

Для організації виконання приорітетних цільових програм (забезпечення сільгосптоваровиробників пально-мастильними матеріалами, мінеральними добривами, засобами захисту рослин, насінням, сільськогосподарською технікою та запасними частинами) створюються тимчасові координуючі структури (асоціації, консорціуми) за участю обслуговуючих банків, товаровиробників заводів-виготовлювачів, трейдерів, заготівельних та переробних підприємств, які виконуватимуть функції узгодження обсягів і напрямків товарних і грошових потоків, ціноутворення та інших організаційних питань.

6.2.4. Використання іпотеки земельних ділянок при кредитуванні сільського господарства

Важливу роль в пожвавленні кредитування сільського господарства має відіграти введення Закону України “Про іпотеку (заставу) земельних ділянок”. Цей Закон визначає особливості правового регулювання відносин, пов'язаних з заставою земельних ділянок. В ньому вживаються відповідні терміни у такому значенні:

іпотека земельних ділянок - застава при якій об"єкт, що становить предмет застави, є земля;

заставодавець - особа, яка згідно договору іпотеки земельних ділянок передала в заставу належну їй земельну ділянку;

заставоутримувач - особа, яка згідно договору іпотеки земельних ділянок отримала в заставу земельну ділянку;

майновий поручник(заставодавець) - особа, яка згідно договору іпотеки земельних ділянок, зобов'язується перед кредитором іншої особи (боржником) відповідати за виконання нею свого зобов'язання в повному обсязі або в частині за рахунок належної йому (майновому поручнику) земельної ділянки;

зобов'язання - обов'язок який бере на себе боржник або третя особа (майновий поручник) виконати вимоги кредитора заставоутримувача згідно договору;

закладна - цінний папір, який є об"єктом цивільного обороту і посвідчує передачу в іпотеку земельної ділянки. Закладна надає право її власнику отримати виконання по зобов'язанню, що забезпечено іпотекою земельної ділянки, яка вказана у закладній, а при наявності підстав - право вимагати звернення стягнення на предмет іпотеки.

Згідно договору про іпотеку земельних ділянок кредитор (заставоутримувач) за забезпеченою іпотекою зобов'язанням має право у разі невиконання боржником цього зобов'язання одержати задоволення за рахунок заставленої земельної ділянки переважно перед іншими кредиторами особи(заставодавець), якій ця земельна ділянка належить, за винятками встановленими цим та іншими законами.

Земельна ділянка, яка є предметом іпотеки, залишається у володінні і користуванні заставодавця або третьої особи.

Сторонами договору іпотеки земельних ділянок є:

- ***заставодавцем*** – громадяни України і юридичні особи-резиденти України, територіальні громади та їх органи;

- ***заставоутримувачем*** - Державний земельний іпотечний банк, якому надається виключне право на іпотеку земельних ділянок до 2010 року.

Заставодавцем може бути, як сам боржник-власник земельної ділянки по зобов'язанню, що забезпечується іпотекою, так і особа, якій власник у встановленому порядку передав земельну ділянку у користування, а також третя особа(майновий поручник).

Іпотека може бути установлена у забезпечення зобов'язання в повному обсязі вимог заставоутримувача за рахунок закладеної земельної ділянки, які визначені до моменту фактичного задоволення, включаючи проценти, відшкодування збитків, завданих простроченням виконання (а у випадках, передбачених договором, - неустойку), необхідні витрати щодо здійснення вимоги, що забезпечена заставою земельної ділянки.

Методика визначення можливої суми кредиту і площі землі під заставу передбачає наступне :

1). розрахунок ціни землі за формулою:

Цз = Рч : Ск / 100,

де, Цз – ціна землі, грн/га;

Рч – чиста рента (за вирахуванням земельного податку) грн/га;

Ск – ставка капіталізації, %;

2). Визначення суми кредиту з процентами за формулою:

Кп = К (1 + Сп/100) Рк,

де, Кп – сума кредиту з процентами, грн;

К - сума кредиту, грн;

Сп – річна позичкова ставка, %;

Рк - термін кредиту, роки;

3). Визначення площі землі під заставу за формулою:

Пзаст. = Кп : Цз,

де, Пзаст. – площа землі під заставу, га;

Цз - ціна 1 га землі, грн.

Приклад : Обчислення площі землі під заставу

Сума кредиту **К** = 100000 грн ; Позичкова ставка **Сп** = 17% річних; Термін кредиту **Рк** = 3 роки; Ціна землі **Цз** = 8000 грн/га

1).Розраховуємо суму кредиту з процентами

Кп = 100000 х $1{,}17^3$ = 160161 грн.30 коп.

2). Визначаємо площу землі під заставу

Пзаст. = 160161 : 8000 = 20 га.

Зобов'язання, що забезпечені іпотекою, підлягають бухгалтерському обліку кредитором і боржником, якщо вони є юридичними особами, в порядку, встановленому законодавством України.

Іпотека забезпечує виплату заставоутримувачу основної суми по кредитному договору або іншому зобов'язанню, що забезпечується іпотекою повністю або в частині, що передбачена договором про іпотеку. Іпотека, що встановлена в забезпечення виконання кредитного договору з умовою виплати процентів забезпечує також виплату кредитору належних йому процентів за користування кредитом.

6.2.5. *Державна підтримка і регулювання розвитку сільського господарства*

Зарубіжний досвід. В економічно розвинутих країнах з ринковою економікою складний регулюючий механізм розвитку охоплює процеси «вільного ціноутворення» під дією співвідношень попиту і пропозиції, а також активне використання системи державного законодавства, особливо щодо здійснення грошово-фінансової та банківсько-кредитної, емісійної та курсової, а там, де це необхідно, і цінової політики.

Зарубіжний досвід доводить, що держава за допомогою цінового регулювання і квотування обсягів товаровиробництва безпосередньо підтримує рівень доходності фермерських господарств, обмежує рівні ринкових цін монополістів введенням жорсткого антимонопольного законодавства тощо. Інакше кажучи, ні в США, ні в країнах ЄС, ні в Японії ринкової анархії в цьому відношенні не допускається: тут функціонує чіткий економічний механізм, який оптимізує дію ринкових і державних регуляторів.

Прибуток і рентний доход фермерів та кооперативів формується від продажу продукції та надання послуг за ринковими цінами. Але якщо вони не забезпечують відтворювального рівня доходності, а попит є, то держава гарантує фермерові мінімальний рівень ціни: середня собівартість (S) + мінімальний прибуток (Р). Розрахунки ж за кінцевими результатами господарювання ведуться за паритетними цінами, або цінами відтворення. Вони включають повну собівартість (S) + середню норму прибутку (Р), віднесену на середньорічну вартість авансованого капіталу (АК) в основних і оборотних (включаючи оплату праці) виробничих фондах + вартість землі. При цьому враховується коефіцієнт оборотності *(к)* виробничих засобів. Уся сукупність структурних елементів, визначена відносно одиниці продукції, і є ціною відтворення (Цв), яка охоплює всі вартісні складові відтворювального процесу.

Якщо ринкові ціни виявляються нижчими від рівня цієї ціни, то різниця доплачується фермерам з державних коштів — з тим, щоб вони мали фінансову можливість здійснювати нормальне відтворення, з темпами оновлення й розвитку, не нижчими від прогнозних. Коли ж ринкові ціни дорівнюють цінам відтворення або вищі від їх рівня, тоді цінові доплати відсутні. У країнах ЄС рівень фермерських цін встановлюється один раз на рік за згодою сторін, отже, поточна кон'юнктура цін на них безпосередньо не впливає. Використовуються й інші форми регулювання фермерських доходів як з бюджету ЄС, так і з власних бюджетів країн. Це і є системою активного державного регулювання.

Введення у товарооборот додаткових природних або інших ресурсів, які раніше входили у господарський обіг безкоштовно, наприклад земельного ресурсу, також змінюють обсяги і структуру собівартості та цін, прибутку і ренти, впливають безпосередньо на рівень рентабельності виробництва і торгового обороту.

Вітчизняна практика державної підтримки сільського господарства. Виходячи з умов розвитку агропромислового виробництва країни, вітчизняні економісти-дослідники пропонують у політиці ціноутворення в АПК посилити регулюючу дію антимонопольного законодавства, переглянути його і зробити більш жорстким щодо визначення цінових рівнів. За рахунок цього можна обмежити або зовсім зупинити зростання цін на матеріально-технічні ресурси - засоби виробництва, що поставляються вітчизняною промисловістю селу. Це дасть можливість позитивно вплинути на формування рівня і структури собівартості сільськогосподарських продуктів, а також зробити конкурентоздатнішою саму промисловість.

Пропонується також здійснювати в країні активний вплив на формування цін і доходів сільськогосподарських товаровиробників, щоб вони могли здійснювати нормальний відтворювальний процес випуску продукції за структурою і якістю, що відповідає попиту споживачів. Для цього, за прикладом економічно розвинутих країн ЄС і США, слід ввести певні обмеження рівнів цін на основні сільськогосподарські продукти. Законодавчо треба передбачити, що будь-який оптовий покупець, незалежно від характеру його діяльності, форм власності і посередницької діяльності, не має права оплачувати куплену продукцію за ціною нижче ціни підтримки, яка дорівнює нормативу собівартості і мінімального прибутку, тобто:

$$Z_n = S_n + P_{\min},$$

Z_n - ціна підтримки,

S_n - середній норматив собівартості

P_{min} - мінімальний прибуток. Це і є нижньою ціновою межею, від якої починаються ринкові торги.

Якщо ринкові ціни не забезпечують рівня відтворювальної (еквівалентної) ціни, то різниця доплачується товаровиробнику з бюджету, в якому має бути створений відповідний фонд підтримки і стабілізації доходів сільськогосподарських товаровиробників, незалежно від форм їх власності та господарювання. Саме такий механізм цінового регулювання властивий багатьом економічно розвинутим країнам, що дає їм можливість стабільно розвивати аграрне виробництво, повністю забезпечуючи внутрішній продовольчий ринок і експортні потреби.

В умовах інфляції підтримування цінового паритету вимагає відповідної індексації цін у часі. Кабінет Міністрів України має щорічно визначати види продукції, на які розповсюджується зазначений принцип, порядок доплат і їх розміри, термін дії цін підтримки і еквівалентних цін.

Важкий фінансовий стан України не дає змоги на даному етапі подібно до розвинутих зарубіжних країн, здійснювати прямі дотації сільському господарству. Тому застосовуються окремі економічні важелі державного регулювання розвитку сільського господарства.

Одним із необхідних економічних заходів фінансової підтримки збиткових галузей тваринництва стало нарахування та виплата дотацій сільськогосподарським товаровиробникам за продані ними переробним підприємствам молоко та м’ясо у живій вазі. Порядок розрахунків, розроблений відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 15 липня 1998 р. № 1096, передбачає нарахування та виплат дотацій сільськогосподарським товаровиробникам усіх форм власності і господарювання за продані ними переробним підприємствам молоко і м'ясо у живій вазі.

Відповідно до розробленого механізму сільськогосподарські товаровиробники всіх форм власності і господарювання реалізують переробним підприємствам молоко і м'ясо у живій вазі відповідно до укладених договорів, нараховуючи податок на додану вартість за нульовою ставкою.

Для визначення сум дотації сільськогосподарським товаровиробникам за молоко і м'ясо у живій вазі, проданих ними, переробні підприємства щомісячно складають попередній розрахунок надходження і використання податку на додану вартість, нарахованого на обсяги реалізації молока та молочної продукції, м'яса та м'ясопродуктів за відповідною формою. Згідно з цим розрахунком кожне переробне підприємство визначає суму податку на додану вартість, яка надійде на підприємство під час здійснення реалізації молока, молочної продукції, м'яса та м'ясопродуктів, а також суму податку на додану вартість, що нараховується (перерахована) постачальникам товарів (робіт, послуг), вартість яких відноситься до складу валових витрат виробництва зазначеної продукції, та розмір дотацій товаровиробникам за продане молоко і м'ясо у живій вазі у розрахунку на гривню вартості цієї продукції.

Дотації виплачуються переробними підприємствами сільськогосподарським товаровиробникам одночасно з оплатою вартості молока та м'яса у живій вазі за цінами відповідно до укладених договорів.

Таким чином, вищевикладена схема нарахування і виплати дотацій є відповідним економічним важелем державної підтримки розвитку основних галузей тваринництва.

Для створення нормальних умов входження сільськогосподарських підприємств у ринкові відносини прийнято ряд нормативних документів, зокрема Указ Президента України від 23 березня 1998 р. №215 “Про заходи щодо державної підтримки сільськогосподарського виробництва” та Постанова Кабінету Міністрів України “Про особливості проведення санації підприємств агропромислового комплексу”, згідно з якими держава реструктуризувала і списала податкову заборгованість сільськогосподарських підприємств, а окремим підприємствам АПК при проведенні їх санації надано державну фінансову підтримку.

Важливим кроком державної підтримки сільськогосподарських підприємств є запровадження загальнодержавного фіксованого сільськогосподарського податку замість податків і зборів (обов'язкових платежів)

до бюджетів та державних цільових фондів, який дає можливість аграрним формуванням розширювати види діяльності, стимулює розвиток на території села різних сфер підприємницької діяльності. Це служить основою соціально-економічного розвитку сільських населених пунктів.

6.2.6. Поєднання ринкового і державного регулювання ціноутворення в АПК

У ринковій економіці кожний товаровиробник, власник товару сам визначає рівень ціни під впливом дії вищезазначених чинників. Причому, жорстка конкуренція змушує їх постійно вишукувати резерви зниження витрат, а одержаний прибуток співвідносити передусім з авансованим капіталом. Визначена таким чином норма прибутку знижується до середньої по всіх галузях народногосподарського комплексу, а ціна формується за формулою:

$$Ц = С + Ф \times Н_п,$$

де, Ц — ціна,
С — собівартість;
Ф — авансований капітал;
$Н_п$ — середня норма прибутку.

Віднесений до всього авансованого капіталу прибуток виступає регулятором суспільного виробництва. Наведена формула є загальною для всіх сфер матеріального виробництва.

Розроблена науковцями Інституту аграрної економіки УААН система ціноутворення в аграрній сфері економіки будується на іншій методичній основі. Вона обгрунтовується тим, що по-перше, державна політика цін у продовольчому комплексі, повинна спиратись на такі принципи:

1. Ціни, за якими сільськогосподарські товаровиробники продають свою продукцію фізичним особам чи юридичним особам недержавної форми власності, формуються за згодою сторін. Такі ціни держава не регулює;

2. Коли сільськогосподарські виробники продають свою продукцію підприємствам з державною або переважно державною формою власності, держава виступає як монополіст, і в цьому випадку регулювання цін не порушує, а захищає принципи їх вільного вибору;

3. При наявності інфляційних процесів держава здійснює антиінфляційний захист закупівельних цін з метою збереження цінового паритету, застосовуючи для цього індексацію цін, встановлення цін з упередженням інфляційних очікувань, авансування тощо;

4. Якщо держава вважає доцільним підтримувати сільське господарство за допомогою цінових важелів, ціна включає бюджетні доплати.

По-друге, при створенні економічних умов для АПК, зокрема цінового механізму, майже ніколи в практиці не враховувалась така особливість аграрного виробництва, як низька оборотність обігових коштів. У рослинництві продукцію

одержують раз на рік, а витрати здійснюються протягом року. У промисловості оборотність оборотного капіталу дуже висока і при ціноутворенні тут враховується весь капітал, що дозволяє повністю визначати витрати і, виходячи з цього, формувати норму прибутку.

Враховуючи, що ціни повинні забезпечувати однакові умови відтворення капіталу для всіх галузей, при розрахунках необхідно брати до уваги термін обороту основних і оборотних засобів, щоб забезпечувати відшкодування нормативних витрат, а також однакові прибутки на одиницю ресурсів. У зв'язку з цим формула визначення ціни матиме такий вигляд:

$$Ц = С_п + В_{овф} \times К_{нп} + С_{па} \times К_{нп} \div 12 \times Т_о,$$

Ц - ціна продукції;

$С_п$ - собівартість продукції;

$В_{овф}$ - вартість основних виробничих фондів;

$К_{нп}$ - коефіцієнт норми прибутку;

$С_{па}$ -собівартість продукції без суми амортизаційних відрахувань;

12 - кількість місяців у році;

$Т_о$ - термін виробничого циклу - обороту витрат (крім амортизації) у процесі виробництва і реалізації продукції.

На внутрішньогалузевому рівні, незалежно від форм інтеграції, економічні відносини повинні будуватись на цьому ж принципі - рівної віддачі вкладеного капіталу.

На міжгалузевому рівні необхідно забезпечити підприємствам однакові економічні умови господарювання. Насамперед йдеться про встановлення паритетних цін обміну товарами між промисловістю і сільським господарством.

Дослідженнями виявлено, що основними причинами порушення еквівалентного обміну між промисловістю і сільським господарством є:

1. недосконалість методології формування цін на промислову і сільськогосподарську продукцію (закупівельні ціни встановлюються за відношенням чистого доходу до середньогалузевої собівартості продукції, а в оптовій ціні виробів промисловості галузеві нормативи рентабельності визначаються за відношенням до виробничих фондів). Тому і в сільському господарстві необхідно ввести показник норми прибутку, визначати її як відношення прибутку до загальної суми виробничих фондів, включаючи вартість землі;
2. значна частина чистого доходу, що утворюється у сільському господарстві, перерозподіляється за межами галузі і у вигляді ПДВ (акцизних зборів) враховується у цінах промислової продукції, тоді як певна частина його повинна надходити у сільське господарство;
3. випереджаюче зростання цін на продукцію промислових галузей. Спостерігається також тенденція росту розцінок за послуги, які випереджають зростання закупівельних цін. Через це інтереси обслуговуючих галузей не узгоджуються з інтересами сільських товаровиробників.

Все це пов’язано з наявністю різних методичних підходів до формування цін у сільському господарстві та промисловості. У сільському господарстві в основу орієнтовних цін покладено середню в Україні собівартість, скориговану на індекс зростання витрат. Тобто у сільськогосподарському виробництві орієнтовні ціни разом з дотаціями і компенсаціями виконують функцію (на момент їх розрахунку) міри суспільно необхідних витрат. Але внаслідок зростання цін на засоби виробництва, що надходять з промисловості, а також систематичного підвищення роздрібних цін на товари, які споживаються працівниками сільського господарства, орієнтовні ціни швидко втрачають еквівалентність.

На іншій методологічній базі формуються ціни у промисловості та в галузях, що надають послуги сільському господарству. Тут при розрахунках оптово-відпускних цін беруть за основу не середні галузеві витрати, а індивідуальну повну собівартість продукції конкретного підприємства та вільний рівень рентабельності. Це суперечить економічній суті формування ціни не лише в ринковій економіці. До проведення демонополізації економіки у широких масштабах слід встановлювати обмежувальні оптово-відпускні та роздрібні ціни на продукцію промислових підприємств, розраховані на єдиній методологічній основі з урахуванням не індивідуальних, а середньогалузевих витрат.

Особливу актуальність набуває проблема, пов’язана з удосконаленням ціноутворення в агропромисловому комплексі, підтримкою цінової збалансованості його галузей, що передбачає в свою чергу дотримання пропорційності, а також принципу еквівалентності обміну. Еквівалентність можна розглядати як проблему збалансованого міжгалузевого цінового обміну, як цінову рівновагу між промисловістю і сільським господарством. Порушення цього принципу завжди спричинятиме дотування та інші види бюджетної допомоги сільському господарству.

Аграрні формування, незалежно від форм власності, організаційно-економічно пов’язані з переробними підприємствами (інтегрованими і неінтегрованими). Вони постачають функціонуючим монопольно державним підприємствам переробної промисловості сировину, дотримуючись певних договірних умов щодо її продажу-купівлі. Але кожна з названих сфер самостійно формує результативні показники. Вони вищі у тих галузях, які виробляють кінцевий продукт. Незважаючи на те, що вартість продуктів переробки в основному створюється саме при виробництві сировини, сільськогосподарські підприємства не є суб’єктами, що претендують на частину прибутку від реалізації готової (кінцевої) продукції. Внаслідок цього сільське господарство є найбільш економічно вразливою ланкою.

Еквівалентність обміну реалізується через вартість продукції і ціни на неї. Еквівалентним вважається такий обмін, коли при однаковій вартості обмінюваних товарів і послуг забезпечується задоволення потреб всіх його учасників. Це означає досягнення не тільки цінових паритетів обмінюваних товарів, й відповідності їх якісних параметрів.

За пропозиціями вчених Інституту аграрної економіки для реального вирішення проблеми паритетності цін і об'єктивних розподільних відносин в АПК необхідно включати як складову капіталу сільського господарства вартість земельних угідь.

Земля, як головний фактор виробництва, взагалі не має ціни, але на підтримання природної і посилення економічної родючості її господарства постійно здійснюють матеріально-фінансові витрати, які ціноутворенням майже не враховуються. Норма прибутку (10-13%), що існує протягом тривалого часу, є заниженою і не дозволяє за рахунок власних фінансів вести розширене відтворення у галузі. Таким чином, в умовах введення вартості землі у структуру аграрного капіталу та орендної плати у витрати виробництва вартість валової продукції (Ц) визначається за розгорнутою формулою:

$$Ц = С + П_о + (Ф_{сг} + В_з) \times \frac{П}{Ф_{нг}},$$

$П_о$ — орендна плата за землю (за світовими даними вона становить близько 15% її вартості);

$Ф_{сг}$ — основні виробничі фонди у сільському господарстві;

$В_з$ — грошова оцінка сільськогосподарських угідь;

П — обсяг прибутку, отриманий усіма сферами матеріального виробництва без сільського господарства;

$Ф_{нг}$ - основні виробничі фонди усіх сфер матеріального виробництва без сільського господарства.

У виробничій практиці широко вживається показник рентабельності, що характеризує відношення прибутку до повної собівартості реалізованої продукції. В ринкових умовах цей показник не може бути регулятором виробництва, тому що враховує лише ефективність поточних виробничих витрат, а не всю вартість функціонуючих у процесі виробництва фондів (капіталу). Нормативні показники рівня рентабельності до витрат ставлять у сприятливіші умови галузі з високою обіговістю коштів та у гірші - галузі, в яких з технологічних причин обіговість низька. До останніх належить сільське господарство. Тому в нормативних документах необхідно передбачати насамперед показник норми прибутку, тобто відношення прибутку до середньорічної вартості основних фондів і матеріальних оборотних коштів. На основі цього показника можна розрахувати оптимальну для галузі масу прибутку.

Ціна за цією концепцією, виходячи з можливостей визначення розміру авансованого капіталу у сільському господарстві, має такий вигляд:

$$Ц = С_п + (Н_с \times \frac{О_{вф} + О_{зас} \times К}{100})$$

Ц - ціна 1 т продукції;

$С_п$ - повна собівартість 1т продукції;

$Н_с$ - середня норма прибутку, %;

$О_{вф}$ - середньорічна вартість авансованого капіталу в основних виробничих

фондах сільськогосподарського призначення, на 1 т продукції;
$О_{зас}$ - оборотні засоби (собівартість 1 т продукції за мінусом амортизації);
К - період авансованих у поточні затрати оборотних коштів, років.

При цьому в міру входження землі у ринкові відносини необхідно враховувати її вартість в авансованому капіталі.

Норма прибутку використовується як інструмент для забезпечення еквівалентності обміну. Тут можливі два варіанти. Перший – це коли норма прибутку встановлюється в 1,5-кратному розмірі до процентів банку за депозитами. Цей варіант найбільш теоретично обгрунтований, але в умовах інфляції його важко дотримуватись – відсоткові ставки банку дуже коливаються. Другий (вимушений), коли норма прибутку встановлюється такою, як у промисловості, що обслуговує сільське господарство. Такі еквівалентні ціни, розраховані на основі оперативного визначення витрат виробництва та формування цін на продукцію сільського господарства і переробної промисловості в умовах інфляції, забезпечують необхідний рівень стабільної доходності сільськогосподарським товаровиробникам.

Для об’єктивної оцінки вкладу кожного учасника у кінцевий результат агропромислового виробництва у сфері виробництва і переробки сільськогосподарської продукції економічно не виправдано визначати рентабельність виробництва переробних підприємств з урахуванням вартості сировини. Цей показник треба обчислювати як відношення прибутку до власних витрат переробного підприємства (куди слід включати плату за користування кредитом на закупівлю сировини). Крім того, необхідно відмовитись від обмежувального рівня рентабельності для переробних підприємств, тому що це ідеальний варіант формування цін за витратним методом.

Найголовнішими економічними підоймами, які діють на ринку і регулюють його функціонування як системи та впливають на процес формування цін і обсягів виробництва, є попит та пропозиція. Ринок - це механізм, що зводить разом покупців (представників попиту) і продавців (представників пропозиції, постачальників) з метою реалізації їх цілей. Тому реформувати треба не ціни, а механізм їх утворення. Отже, найбільш логічним порядком формування ціноутворення, на нашу думку, є такий:

1) оптові ціни на основні сільськогосподарські продукти, напівфабрикати, сировину, товари широкого вжитку повинні визначатись за принципом аукціону на оптових ринках;

2) роздрібні ціни на продовольство на ринках формуються під впливом попиту і пропозицій.

Таким чином, основними напрямами удосконалення цінового механізму в АПК є: комплексний підхід до формування цін на всіх стадіях відтворювального циклу із застосуванням єдиної у народному господарстві методологічної бази; поступовий перехід від регульованих до вільних цін за активної ролі держави в забезпеченні еквівалентного обміну та платоспроможного попиту населення на

продукцію АПК; обмеження цін на продукцію монополій; поступове наближення внутрішніх цін до цін світового ринку.

На продукти, випуск яких передбачено державними програмами, необхідно встановлювати нижню цінову межу - ціну підтримки. Це гарантована мінімальна ціна, нижче якої не має права оплачуватися продукція. Ціни підтримки визначають на основі середніх по країні нормативних витрат виробництва по кожному конкретному продукту.

У разі реалізації продукції, передбаченої державними програмами, за ціною, нижчою, ніж еквівалентна, товаровиробнику відшкодовується різниця між еквівалентною і середньою ринковою ціною. Таким чином може бути досягнуте поєднання системи вільного ринкового ціноутворення та елементів державного регулювання.

7. ПОДАТКОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

7.1. Податкова система в регульованій ринковій економіці

Податки є одним із найважливіших видів державних доходів, що їх одержує держава на підставі своїх владних повноважень. *Податок* — це обов'язковий платіж, який стягується до бюджету з юридичних осіб і громадян.

Основними функціями податків є три: фіскальна, соціальна та регулююча. Сутність *фіскальної функції податків* полягає в тому, що вони забезпечують фінансування державних витрат. Сутність *соціальної функції податків* — у підтримуванні соціальної рівноваги через зменшення надто великої розбіжності реальних доходів окремих соціальних груп населення. Сутність *регулюючої функції податків — у* тому. що за їх допомогою здійснюється регулювання економічної кон'юнктури, секторної, галузевої та регіональної структури економіки, інвестиційної активності, зовнішньоекономічних зв'язків, науково-дослідних робіт, охорони навколишнього природного середовища та інших об'єктів.

Принципи побудови податкової системи. Сукупність податків, зборів, інших обов'язкових платежів до бюджетів і внесків до державних цільових фондів, а також сукупність державних податкових органів та їх компетенція — становлять *податкову систему.* Відтак податкова система складається з системи оподаткування та системи податкових органів.

Податкова система має грунтуватися на таких засадних принципах:

1. Принцип обов'язковості сплати податків передбачає встановлення відповідальності платників податків за порушення податкового законодавства.

2. *Принцип рівності суб'єктів оподаткування та недопущення будь-яких виявів податкової дискримінації* забезпечується однаковим підходом до суб'єктів господарювання щодо визначення зобов'язань зі сплати податків.

3. Принцип соціальної справедливості означає організацію соціальної підтримки малозабезпечених верств населення запровадженням економічно обгрунтованого оподаткування, тобто встановленням неоподатковуваного мінімуму та диференційованого й прогресивного оподаткування доходів громадян.

4. Принцип стабільності означає незмінність податків та їх ставок, а також податкових пільг протягом бюджетного року.

5. Принцип наукової обгрунтованості передбачає встановлення податків на підставі реальних показників стану та фінансових можливостей національної економіки. При цьому враховується необхідність досягнення збалансованості видатків бюджету з його доходами.

6. Принцип рівномірності сплати податків забезпечується встановленням строків сплати, виходячи з необхідності забезпечення своєчасного надходження коштів до бюджету для фінансування видатків.

7. *Принцип компетенції* означає встановлення і скасування загальнодержавних податків, а також пільг щодо оподаткування тільки Верховною Радою України.

8. Принцип єдиного підходу передбачає забезпечення однакового підходу до розробки законів про оподаткування з обов'язковим визначенням платника податку, об'єкта оподаткування, податкової бази, строків і порядку сплати податку та підстав для надання податкових пільг.
9. Принцип доступності забезпечує відкритість норм податкового законодавства для платників податків.

Система оподаткування. Система оподаткування — це нормативне визначені органами законодавчої влади платники податків, їхні права та обов'язки, об'єкти оподаткування, види податків, зборів та інших обов'язкових платежів до бюджетів, внесків до державних цільових фондів, а також порядок стягнення встановлених податкових платежів, зборів і внесків.

Податкові платежі здійснюються лише на підставі податкового закону: мають бути законодавче визначені платник податку, об'єкт оподаткування, податкова база, розмір ставки, податковий період та строк сплати податку.

Платник податку — це юридична або фізична особа, на яку, згідно з чинним законодавством, покладається зобов'язання сплачувати податки.

Об'єкт оподаткування — це кількісно виміряний економічний феномен, що підлягає оподаткуванню (прибуток, додана вартість, майно, доход тощо).

Податкова база — це частка об'єкта оподаткування, на яку нараховується податок (податкова база, як правило, менша за об'єкт оподаткування, оскільки законодавством може бути встановлений розмір неоподатковуваного доходу, надані різні пільги і т. п.).

Ставка податку (норма оподаткування) — це частка податкової бази, що вилучається у вигляді податків і вимірюється у процентах.

Сплата податку є одним з основних обов'язків юридичних і фізичних осіб. Реалізація цього обов'язку залежить як від наявності певних заохочувальних стимулів і їхнього правового регулювання, так і від чіткого розподілу прав і обов'язків суб'єктів податкових правовідносин. Згідно із Законом України «Про систему оподаткування» платники податків і зборів зобов'язані:
1) вести бухгалтерський облік, складати звітність про фінансово-господарську діяльність;
2) подавати до державних податкових та інших органів відповідні декларації, бухгалтерську звітність та інші документи й відомості, пов'язані з обчисленням і сплатою податків;
3) сплачувати належні суми податків у встановлені законами терміни;
4) допускати посадових осіб державних податкових органів до обстеження приміщень, що використовуються для одержання доходів чи пов'язані з утриманням об'єктів оподаткування, а також для перевірок з питань обчислення і сплати податків.

Відповідальність платника податків, що визначається законодавчо, у загальному вигляді включає: стягнення податку з прихованого або заниженого

доходу; штрафи в розмірі, визначеному законодавством, які накладаються за певні види порушень; стягнення пені в разі затримки сплати податку. Пеня нараховується незалежно від причин затримки податкового платежу і не звільняє платника від інших видів відповідальності.

Система податкових органів. Система податкових органів складається із законодавчо визначених органів державної податкової служби, до якої входять Головна державна податкова адміністрація України, державні податкові адміністрації в АР Крим, областях, містах Києві та Севастополі, державні податкові інспекції в районах, у містах (крім Києва та Севастополя), міжрайонні державні податкові інспекції, а також податкова міліція України.

Головним завданням *Державної податкової адміністрації (ДПА) України* є: здійснення контролю за дотриманням податкового законодавства, правильністю обчислення, повнотою та своєчасністю сплати до бюджетів і державних цільових фондів податків, зборів та інших обов'язкових платежів; забезпечення застосування фінансових санкцій та адміністративних штрафів до порушників податкового законодавства; захист інтересів держави в судових органах у справах, що стосуються сплати податків; робота з платниками податків щодо роз'яснення податкової політики держави та чинного законодавства; ведення Державного реєстру фізичних осіб і загальнодержавної бази даних осіб — платників податків.

Голова Державної податкової адміністрації призначається на посаду та звільняється з посади Президентом України. Адміністрація є самостійним органом виконавчої влади.

Податкова міліція України є правоохоронним органом, який захищає конституційні права громадян та інтереси держави у сфері оподаткування. Головне Управління податкової міліції України є структурним підрозділом ДПА України.

За невиконання або неналежне виконання службовими особами державних податкових адміністрацій і податкової міліції своїх обов'язків вони притягаються до дисциплінарної та інших видів відповідальності згідно з чинним законодавством. Службові особи зобов'язані дотримуватись комерційної та службової таємниці. Збитки, завдані неправомірними діями службових осіб ДПА, підлягають відшкодуванню за рахунок коштів Державного бюджету.

Форми оподаткування. У практиці регулювання застосовуються різні форми оподаткування - пропорційне, прогресивне, змішане, регресивне оподаткування. Прикладами пропорційного оподаткування є податок на прибуток, податок на додану вартість та інші. Сутність регресивного оподаткування полягає в зменшенні податкової ставки в міру збільшення доходу суб'єкта оподаткування. За змішаною (прогресивно-пропорційною) шкалою здійснюється оподаткування доходів громадян.

Класифікація податків. Класифікація податків здійснюється за кількома ознаками:

- за рівнем бюджетної системи - загальнодержавні (прибутковий податок з громадян, податок на прибуток підприємств, податок на додану вартість, акцизний збір, плата за землю та інші) та місцеві (комунальний збір, готельний збір, курортний збір, податок з реклами, збір за паркування автотранспорту, ринковий збір, збір за право проведення кіно- і телезйомок та інші;
- за суб'єктом оподаткування – юридичні особи (податок на прибуток підприємств, податок на додану вартість, акцизний збір, плата за землю та інші) та фізичні особи (прибутковий податок з громадян, податок на промисел, збір із власників собак та інші);
- за формою оподаткування - пропорційне (усі види податків, крім прибуткового податку з громадян), прогресивне (не використовується), змішане або пропорційно-прогресивне (прибутковий податок з громадян), регресивне (не використовується);
- за способом стягнення - прямі та непрямі;
- за економічним змістом об'єкта оподаткування - на доходи (прибутковий податок з громадян, податок на прибуток підприємств та інші), на споживання (акцизний збір), на майно (плата за землю, плата за користування надрами. податок із власників транспортних засобів та інші);
- за системою ціноутворення податки, які відносять на собівартість (збори в цільові державні фонди, місцеві податки та збори, державне мито) та податки, які сплачують з прибутку (податок на прибуток підприємств, плата за землю, та інші).

Загальнодержавні податки і збори. До загальнодержавних податків і зборів належать: прибутковий податок з громадян, податок на прибуток підприємств, податок на додану вартість, акцизний збір, плата за землю, плата за використання лісових ресурсів, плата за спеціальне користування водними ресурсами, плата за користування надрами, збір за забруднення навколишнього природного середовища, гербовий збір та інші. Податкові надходження забезпечують приблизно 70% доходів Державного бюджету України. Основними джерелами доходів бюджету є прибутковий податок з громадян, податок на прибуток підприємств, податок на додану вартість та акцизний збір.

Прибутковий податок з громадян забезпечує близько 5% доходів бюджету. Цей податок громадяни України та особи без громадянства, які проживають на території України і мають самостійні джерела доходів, сплачують, як правило, за місцем джерела доходу або за місцем проживання.

Об'єктом оподаткування у громадян, які мають постійне місце проживання в Україні, є сукупний оподатковуваний дохід за календарний рік (що складається з місячних сукупних оподатковуваних доходів), одержаний ними з різних джерел як в Україні, так і за її межами. Громадяни, які не проживають в Україні, але мають

тут джерела доходів, сплачують податок із них джерел доходів за ставкою 20% без виключення неоподатковуваного мінімуму і надання пільг.

Податок на прибуток підприємств забезпечує близько 5,5% доходів бюджету. Платниками податку на прибуток визнаються: суб'єкти підприємницької діяльності, бюджетні організації в частині здійснення госпрозрахункової діяльності, комерційні банки, міжнародні організації, що провадять підприємницьку діяльність на території України; філії, відділення та інші відокремлені підрозділи платників податку, які мають самостійний розрахунковий рахунок; нерезиденти, що здійснюють підприємницьку діяльність через постійні представництва в межах України.

Об'єктом оподаткування є прибуток, який визначається шляхом зменшення суми скоригованого валового доходу звітного періоду на суму валових витрат платника податку та на суму амортизаційних відрахувань. Ставка податку на прибуток становить 30%, але ця базова ставка може коригуватися залежно від виду діяльності платника податку. Наприклад, прибуток від посередницьких операцій, аукціонних торгів і т. ін. оподатковується за збільшеною, а прибуток підприємств АПК — за зменшеною ставкою.

Податок на додану вартість (ПДВ) забезпечує близько 35% доходів бюджету. ПДВ — це непрямий податок, включений в ціну товару, що являє собою частину приросту вартості, яка створюється на всіх стадіях виробництва і надання послуг або після митного оформлення. Платниками податку на додану вартість є підприємства, міжнародні організації, які розташовані на території України, громадяни України, а також іноземні громадяни, які займаються підприємницькою діяльністю. Об'єктом оподаткування є обороти: з реалізації товарів (робіт, послуг) як власного виробництва, так і підданих обробці, перероблених чи придбаних. Податок на додану вартість включається в ціни товарів за ставкою у встановленому розмірі до оподатковуваного обороту, який не включає ПДВ.

Акцизний збір (АЗ) — це непрямий податок на високорентабельні й монопольні товари (продукцію), що включається в ціну цих товарів (послуг), забезпечує близько 9% доходів бюджету. Перелік підакцизних товарів і розміри ставок акцизного збору затверджуються Кабінетом Міністрів. До підакцизних товарів належать: ювелірні вироби, алкогольні напої, тютюнові вироби, оргтехніка, автомобілі, бензин тощо. Платниками акцизного збору є суб'єкти або замовники підакцизних товарів, а також ті, хто імпортує підакцизні товари громадянам, які займаються підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи; громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства, які ввозять або пересилають товари на митну територію України.

Податкові пільги. Податкові пільги — це інструменти податкового регулювання, що закріплені в нормативних актах як винятки із загальної схеми обчислення конкретного виду податку, і стосуються об'єкта, ставки або інших

складових оподаткування. Найчастіше — це повне або часткове звільнення від податку.

Податкові пільги є альтернативою субсидій, дотацій та інших окремих інструментів пільгового кредитування. Тому для впровадження податкових пільг слід додержуватися системного підходу, який має забезпечувати зв'язок усіх цих інструментів у єдиний комплекс.

Основними видами податкових пільг є: звільнення, вилучення, знижки і податковий кредит. *Звільнення від податку* це законодавче визначення конкретних фізичних і юридичних осіб звільнених від сплати певних видів податків. *Вилучення - це* виключення з оподатковуваного доходу, тобто ситуація, коли окремі види доходів не враховуються для визначення об'єкта оподаткування. *Знижки* — це форма податкових пільг, пов'язаних з витратами платника. *Податковий кредит* — це вид пільги, обєктом якої є обчислена сума податку, а не доходи або витрати платника. Цей вид пільг використовується у формах: зменшення податкового окладу, зменшення ставки податку, відстрочки платежу, зменшення податкової ставки для частини доходів.

7.2. Фіксований сільськогосподарський податок

З метою державної підтримки аграрного сектора економіки вводиться фіксований сільськогосподарський податок, який належить до загальнодержавних податків і справляється з одиниці земельної площі та сплачується сільськогосподарськими товаровиробниками у грошовій формі та/або у вигляді поставок сільськогосподарської продукції. У відповідності із Законом України від 17грудня 1998р. № 320 "Про фіксований сільськогосподарський податок" ця форма оподаткування діятиме до 1 січня 2004 р.

Запровадження фіксованого сільськогосподарського податку передбачає суттєве спрощення механізму нарахування та сплати податків, адже фіксований сільськогосподарський податок сплачується в рахунок 12 податків і зборів (обов'язкових платежів). Серед них: податок на прибуток підприємств; плата (податок) на землю; податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів; комунальний податок; збір за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету; збір до Фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення; збір на обов'язкове соціальне страхування; збір на будівництво, реконструкцію, ремонт і утримання автомобільних доріг загального користування; збір на обов'язкове державне пенсійне страхування; збір до Державного інноваційного фонду; плата за придбання торговельного патенту на здійснення торговельної діяльності; збір за спеціальне використання природних ресурсів (щодо користування водою для потреб сільського господарства).

За своєю економічною сутністю фіксований сільськогосподарський податок є різновидом земельного податку. Він не залежить від фінансового стану підприємства, а тому повинен сплачуватись навіть при отриманні збитків від господарської діяльності. Разом з тим його розмір чітко визначений протягом зазначеного законом терміну, що дозволяє власникам сільськогосподарських підприємств та потенційним інвесторам спланувати грошові потоки від вкладення коштів у сільське господарство.

Платниками фіксованого податку можуть бути: сільськогосподарські підприємства різних організаційно-правових форм; селянські та інші господарства, які займаються виробництвом, переробкою та збутом сільськогосподарської продукції; власники земельних ділянок та землекористувачі, в тому числі орендарі, які виробляють товарну сільськогосподарську продукцію.

Для того, щоб стати платником фіксованого сільськогосподарського податку, необхідне виконання 2 умов. Перша - платниками податку можуть бути сільськогосподарські товаровиробники, в яких виручка від реалізації сільськогосподарської продукції власного виробництва та продукції її переробки за попередній звітний рік перевищує 50% від загальної суми валового доходу суб'єкта господарювання. Друга умова - наявність у потенційного платника податку сільськогосподарських угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ та багаторічних насаджень). При цьому сільськогосподарські угіддя повинні перебувати або у власності потенційного платника, або взяті в оренду у не платника фіксованого сільськогосподарського податку.

Водночас платниками фіксованого сільськогосподарського податку не є власники та землекористувачі земельних ділянок, які передано для ведення особистого підсобного господарства, будівництва та обслуговування житлового будинку, господарських будівель (присадибні ділянки), садівництва, дачного будівництва, а також наданих для городництва, сінокосіння та випасання худоби.

Таким чином, платником фіксованого сільськогосподарського податку може стати сільськогосподарське підприємство будь-якої організаційно-правової форми за умови: наявності сільськогосподарських угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ, багаторічних насаджень); що таке підприємство займається виробництвом (вирощуванням), переробкою та збутом сільськогосподарської продукції; що сума, одержана від реалізації сільськогосподарської продукції власного виробництва та продуктів її переробки за попередній звітний (податковий) рік, перевищує 50 відсотків загальної суми валового доходу такого підприємства. :

У валовий доход від реалізації сільськогосподарської продукції власного виробництва включаються: вартість реалізованої продукції рослинництва і тваринництва власного виробництва; вартість реалізованої сільськогосподарської продукції, виробленої із сільськогосподарської сировини власного виробництва на власних переробних підприємствах; вартість реалізованої продукції, виробленої з

власної сировини на давальницьких умовах, незалежно від територіального розміщення переробного підприємства; вартість наданих послуг (послуги машинно-тракторного парку, будівельних і ремонтних бригад, інші послуги), пов'язаних із сільськогосподарським виробництвом.

Об'єктом оподаткування фіксованим податком виступає площа сільськогосподарських угідь. При цьому ставки фіксованого сільськогосподарського податку встановлюються з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь у відсотках від їх грошової оцінки, проведеної станом на 1 липня 1995 р., у таких розмірах: для ріллі, сіножатей та пасовищ - 0,5%; для багаторічних насаджень - 0,3%.

Для платників податку, які займаються виробництвом сільськогосподарської продукції у гірських зонах та на поліських територіях, встановлені інші (нижчі) ставки фіксованого податку з 1 га сільськогосподарських угідь у грошовій оцінці, а саме: для ріллі, сіножатей та пасовищ - 0,3%; для багаторічних насаджень - 0,1%.

Важлива особливість фіксованого сільськогосподарського податку полягає в тому, що його платники мають право на вибір форми сплати податку в грошовій формі або у вигляді поставки сільськогосподарської продукції. При цьому кількість сільськогосподарської продукції з 1 га, яка може поставлятися в рахунок податку, встановлюється на початок року і не підлягає коригуванню залежно від зміни ціни на сільськогосподарську продукцію протягом року.

Визначення кількості сільськогосподарської продукції з 1 га сільськогосподарських угідь, що має поставлятися в рахунок фіксованого податку, здійснюється виходячи з еквівалента - 1т пшениці м'якої третього класу за цінами, які щорічно визначаються Кабінетом Міністрів України.

Кількість сільськогосподарської продукції з 1 га сільськогосподарських угідь, яка має поставлятися в рахунок фіксованого податку, визначається як співвідношення вартості 1 т пшениці третього класу до вартості 1т відповідної продукції. Таке співвідношення встановлюється щорічно Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласними. Київською та Севастопольською міськими радами до затвердження відповідного бюджету, але не пізніше 1 січня. Зміна встановленого порядку сплати податку протягом року не допускається.

Сплата податку проводиться щомісячно до 20 числа наступного місяця у розмірі третини суми податку, визначеного на кожний квартал від річної суми податку, у таких розмірах: у I кварталі -10 %; II кварталі -10 %; у III кварталі - 50 %; IV кварталі - 30 %. Отже, щодо строків сплати податків максимальною мірою врахована специфіка сільськогосподарського виробництв - 80% податкових платежів здійснюватимуться у другій половині року.

Якщо у сільськогосподарських товаровиробників сума нарахованих податків і зборів, які ввійшли до складу фіксованого податку, виявиться більшою, ніж фіксований податок у 3 і більше разів, то при затвердженні фіксованого

податку застосовуються наступні підвищуючи коефіцієнти: у разі перевищення у 3-4 рази - 1,5; у разі перевищення більш як у 4 рази - 2.

Плата за землю запроваджується з метою формування джерела коштів для фінансування заходів щодо раціонального використання та охорони земель, підвищення родючості грунтів, відшкодування витрат власників землі і землекористувачів, пов'язаних з господарюванням на землях гіршої якості, ведення земельного кадастру, здійснення землеустрою та моніторингу земель, проведення земельної реформи та розвитку інфраструктури населених пунктів.

Кошти від плати за землю, що надходять на спеціальні бюджетні рахунки місцевих бюджетів, використовуються виключно для:

• фінансування заходів з раціонального використання та охорони земель, підвищення родючості грунтів;

• ведення державного земельного кадастру, землеустрою, моніторингу земель;

• створення земельного інноваційного фонду; відшкодування витрат власників землі і землекористувачів, пов'язаних з господарюванням на землях гіршої якості;

• економічного стимулювання власників землі і землекористувачів за поліпшення якості земель, підвищення родючості грунтів і продуктивності земель лісового фонду;

• надання пільгових кредитів, часткового погашення позичок та компенсації втрат доходів власників землі та землекористувачів внаслідок тимчасової консервації земель, порушених не з їх вини;

• проведення земельної реформи, а також для земельно-господарського устрою, розробки містобудівної документації і розвитку інфраструктури населених пунктів.

За нецільове використання коштів, що надходять від земельного податку у відповідний бюджет, фінансовими органами нараховується штраф у розмірі 100% використаних сум.

7.3. Ресурсні платежі

7.3.1. Плата за землю

Земельний податок за сільськогосподарські угіддя. Згідно із Законом "Про плату за землю" ставки земельного податку за сільськогосподарські угіддя, що надані у встановленому порядку та використовуються за цільовим призначенням, незалежно від того, до якої категорії земель вони віднесені, встановлені у відсотках від їх грошової оцінки у таких розмірах: для ріллі, сіножатей та пасовищ -0,1; для багаторічних насаджень-0,03. Таким чином, для визначення розміру земельного податку необхідно знати площу сільськогосподарських угідь, їх грошову оцінку та ставку податку.

Грошова оцінка земель сільськогосподарського призначення проводиться відповідно до Методики грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів, затвердженої постановою КМУ від 23 березня

1995 р. №213. Відповідно до зазначеної методики розроблено Порядок грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів, Затверджений наказом Держкомзему, Мінсільгосппроду, Держкоммістобудування, Українською академією аграрних наук від 27.11.95 № 76/230/325/150.

Інформаційною базою для грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення є матеріали державного земельного кадастру (кількісна і якісна характеристика земель, бонітування грунтів, економічна оцінка земель), матеріали внутрігосподарського землевпорядкування, а земель населених пунктів - їх генеральні плани та проекти планування і забудови населених пунктів, матеріали економічної оцінки території.

Грошова оцінка земель сільськогосподарського призначення, на які відсутні матеріали економічної оцінки, визначається за аналогічними агро-виробничими групами грунтів, які до них прилягають.

В основу визначення грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення кладеться рентний доход, який створюється при виробництві зернових культур і визначається за даними економічної оцінки земель, проведеної в 1988 р. Підставою для розрахунків за економічною оцінкою земель по виробництву зернових культур є те, що вони вирощуються практично на всіх грунтах. На гірших землях, на яких не створюється диференціальний рентний доход (з нульовим або від'ємним показником оцінки), грошова оцінка земель визначається величиною абсолютного рентного доходу - 1,6 ц зерна з гектара.

В умовах інфляції рентний доход обчислюється у натуральних одиницях (у центнерах зерна), який при визначенні грошової оцінки переводиться у вартісний вираз за поточними або світовими реалізаційними цінами.

Величина грошової оцінки є добутком річного рентного доходу і терміну його капіталізації. Термін капіталізації встановлюється в 33 роки.

Грошова оцінка здійснюється окремо по орних землях, землях під багаторічними насадженнями, природними сіножатями і пасовищами послідовно по: Україні, Автономній Республіці Крим і областях, адміністративних районах, сільськогосподарських підприємствах, окремих земельних ділянках.

Грошова оцінка земельних ділянок під виробничими будівлями і спорудами сільськогосподарських підприємств, що розташовані за межами населених пунктів, визначається за аналогічними агровиробничими групами грунтів, які до них прилягають.

Згідно із Законом України "Про плату за землю" грошова оцінка земельної ділянки щороку станом на 1 січня уточнюється на коефіцієнт індексації, порядок проведення якої затверджується Кабінетом Міністрів України. Станом на 1 січня 1999 р. встановлені такі коефіцієнти індексації грошової оцінки земель: до грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення - 2,07; до грошової оцінки земель населених пунктів - 1,8.

Оподаткування земельних ділянок у межах населених пунктів.Ставки земельного податку на земельні ділянки, грошову оцінку яких визначено, встановлюються у розмірі одного відсотка від їх грошової оцінки, за винятком земельних ділянок, зайнятих житловим фондом, кооперативними автостоянками для зберігання особистих транспортних засобів громадян, гаражно-будівельними, дачно-будівельними кооперативами, індивідуальними гаражами і дачами громадян, а також земельних ділянок, наданих для потреб сільськогосподарського виробництва, водного та лісового господарства, які зайняті виробничими, культурно-побутовими та господарськими будівлями і спорудами, податок за які справляється у розмірі трьох відсотків зазначеної суми земельного податку.

У населених пунктах, віднесених Кабінетом Міністрів України до курортних, до встановлених ставок земельного податку, застосовуються підвищуючі коефіцієнти.

Податок за частину площ земельних ділянок, наданих підприємствам, установам і організаціям (за винятком сільськогосподарських угідь), що перевищують норми відведення, справляється у п'ятикратному розмірі.

Якщо грошову оцінку земельних ділянок не встановлено, середні ставки земельного податку встановлюються у розмірах, наведених у табл. 3.

Таблиця 3.

Ставки земельного податку за земельні ділянки,
грошова оцінка яких не встановлена в межах населених пунктів

Групи населених пунктів з чисельністю населення (тис. чол.)	Середня ставка податку (коп. іа 1 кв. метр)	Коефіцієнт, що застосовується у містах обласного підпорядкування
до 0,2	1,5	
від 0,2 до 1	2,1	
від 1 до 3	2,7	
від 3 до 10	3,0	
від 10 до 20	4,8	
від 20 до 50	7,5	1,2
від 50 до 100	9,0	1,4
від 100 до 250	10,5	1,6
від 250 до 500	12,0	2,0
від 500 до 1000	15,0	2,5
від 1000 і більше	21,0	3,0

Сільські, селищні та міські ради можуть затверджувати диференційовані ставки земельного податку на земельні ділянки (за винятком сільськогосподарських угідь) в залежності від їх функціонального використання та місцезнаходження, виходячи із середніх ставок податку, але не вище ніж у два рази від середніх ставок податку з урахуванням підвищуючих коефіцієнтів.

Плата за землю за межами населених пунктів. Податок за земельні ділянки, надані для підприємств промисловості, транспорту, зв'язку та іншого призначення, справляється з розрахунку 5 відсотків від грошової оцінки одиниці площі ріллі по області.

Грошова оцінка земель несільськогосподарського призначення здійснюється за їх функціональним використанням незалежно від того, до якої категорії земель вони віднесені. В її основу покладається капіталізований рентний доход або нормативний середньорічний економічний ефект, що створюється внаслідок використання відповідних земельних ділянок. Інформаційною базою для грошової оцінки є відомості державних кадастрів (земельного, лісового, водного); землевпорядної, лісовпорядної, містобудівної та проектно-технічної документації, інвентаризації земель, дані державної статистичної звітності. Результати грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель населених пунктів) затверджуються місцевими державними адміністраціями.

Одним із різновидів грошової оцінки земель є її експертна грошова оцінка, яка застосовується на основі наказу Державного комітету України по земельних ресурсах від 12.11.98 р. № 118 "Про затвердження Методичних рекомендацій з експертної грошової оцінки земельних ділянок" і використовується при встановленні вірогідної ціни купівлі (продажу) окремих земельних ділянок незалежно від типу їх використання та категорії грунтів. При проведенні експертної грошової оцінки можуть використовуватися наступні методичні підходи: зіставлення цін продажу (оренди) аналогічних об'єктів; капіталізації чистого доходу; врахування витрат на зведення будівель та споруд на земельній ділянці. Вибір методичних підходів, які застосовуються при проведенні оцінки, зумовлюється завданням оцінювання, наявністю та якістю вихідних даних, що є в розпорядженні для аналізу.

Податок за земельні ділянки, надані в тимчасове користування на землях природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення, за винятком земельних ділянок, наданих для ведення сільськогосподарського виробництва, що використовуються за призначенням, справляється у розмірі 50 відсотків від грошової оцінки одиниці площі ріллі по області.

Податок за земельні ділянки, що входять до складу земель лісового фонду і зайняті виробничими, культурно-побутовими, жилими будинками та

господарськими будівлями і спорудами, справляється у розмірі 0,3 відсотка від грошової оцінки одиниці площі ріллі по області.

Податок за земельні ділянки, надані на землях водного фонду, за винятком земельних ділянок, наданих для ведення сільськогосподарського виробництва, що використовуються за призначенням, справляється у розмірі 0,3 відсотка від грошової оцінки одиниці площі ріллі по області.

Податок за земельні ділянки, надані для потреб лісового господарства і зайняті виробничими, культурно-побутовими будинками, господарствами будівлями і спорудами, сплачується у розмірі 3% від суми земельного податку, обчисленого за відповідною ставкою населеного пункту.

Податок за земельні ділянки, надані на землях лісового фонду, на яких проводяться рубки головного користування і рубки, пов'язані з веденням лісового господарства, справляється як складова плати за використання лісових ресурсів, що визначається лісовим законодавством. Податок за земельні ділянки, що входять до складу лісового фонду і зайняті виробничими, культурно-побутовими, жилими будинками та господарськими будівлями і спорудами, справляється у розмірі 0,3% від грошової оцінки одиниці площі ріллі по області.

Земельні ділянки, надані на землях лісового фонду для потреб сільського господарства або призначені для цих цілей, оподатковуються як землі сільськогосподарського призначення.

Пільги по платі за землю. Від земельного податку звільняються:

• заповідники, в тому числі історико-культурні, національні природні парки, заказники (крім мисливських), регіональні ландшафтні парки, ботанічні сади, дендрологічні і зоологічні парки, пам'ятки природи; заповідні урочища та парки - пам'ятки садово-паркового мистецтва;

• вітчизняні дослідні господарства науково-дослідних установ і навчальних закладів сільськогосподарського профілю та професійно-технічних училищ; органи державної влади та органи місцевого самоврядування, органи прокуратури, заклади, установи та організації, які повністю утримуються за рахунок бюджету (за винятком Збройних Сил України та інших військових формувань, створених відповідно до законодавства України), спеціалізовані санаторії України для реабілітації хворих згідно зі списком, затвердженим Міністерством охорони здоров'я, дитячі санаторно-курортні та оздоровчі заклади України, підприємства, об'єднання та організації товариств сліпих і глухих України, громадські організації інвалідів України та їх об'єднання;

• вітчизняні заклади культури, науки, освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, фізичної культури та спорту, спортивні споруди, що використовуються ними за цільовим призначенням;

• зареєстровані релігійні та благодійні організації, що не займаються підприємницькою діяльністю.

Не справляється плата:

• за сільськогосподарські угіддя зон радіоактивне забруднених територій, визначених ст, 2 Закону України "Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи" (зон відчуження, безумовного відселення, гарантованого добровільного відселення і посиленого радіоекологічного контролю),
в за хімічно забруднені сільськогосподарські угіддя, на які запроваджено обмеження щодо ведення сільського господарства;
• за землі, що перебувають у тимчасовій консервації або у стадії сільськогосподарського освоєння;
• за землі державних сортовипробувальних станцій і сортодільниць, які використовуються для випробування сортів сільськогосподарських культур;
• за землі дорожнього господарства автомобільних доріг загального користування;
• за земельні ділянки державних, колективних і фермерських господарств, які зайняті молодими садами, ягідниками та виноградниками до вступу їх у період плодоношення, а також гібридними насадженнями, генофондовими колекціями та розсадниками багаторічних плодових насаджень;
• за землі кладовищ.

Пільги при сплаті земельного податку мають певні категорії громадян: інваліди першої і другої групи, громадяни, які виховують трьох і більше дітей, та громадяни, члени сімей яких проходять строкову військову службу, пенсіонери, а також інші особи, які користуються пільгами відповідно до Закону України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту", громадяни, яким у встановленому порядку видано посвідчення про те, що вони постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи. Ці пільги надаються на земельні ділянки в межах граничних норм, встановлених Земельним кодексом України.

7.3.2. Плата за користування надрами для видобування корисних копалин

Користування надрами є платним. Плата справляється за користування надрами в межах території України, її континентального шельфу і морської економічної зони у вигляді: платежів за користування надрами; відрахувань за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету; збору за видачу спеціальних дозволів (ліцензій); акцизного збору.

Платниками платежів є всі суб'єкти підприємницької діяльності незалежно від форм власності, які здійснюють видобування корисних копалин.
Від плати за користування надрами для видобування корисних копалин звільняються землевласники і землекористувачі, які здійснюють у встановленому порядку видобування корисних копалин місцевого значення для власних потреб (тобто без реалізації видобутої мінеральної сировини чи продукції її первинної переробки) або користування надрами для господарських і побутових потреб на наданих їм у власність чи користування земельних ділянках.

Об'єктом справляння плати за користування надрами для видобування корисних копалин є обсяг фактично погашених у надрах балансових та позабалансових запасів (обсяг видобутих) корисних копалин:

• при видобутку вугілля кам'яного, вугілля бурого, металевих корисних копалин, сировини нерудної для металургії, гірничо-хімічної, гірничорудної та будівельної сировини - обсяг фактично погашених у надрах балансових та позабалансових запасів корисних копалин;

• при видобутку нафти, конденсату, газу природного, підземних вод (мінеральних, термальних, промислових), мінеральних грязей та мулу -обсяг фактично видобутих з надр корисних копалин;

• при видобутку урану, сировини ювелірної (дорогоцінне каміння), ювелірно-виробної (напівдорогоцінне каміння), виробної (виробне каміння) та для облицювальних матеріалів - вартість мінеральної сировини чи продукції її первинної переробки, віднесена до обсягу видобутку чи обсягу погашених в надрах запасів корисних копалин.

Нормативи плати за користування надрами встановлюються для кожного виду корисних копалин, залежно від геологічних особливостей та умов експлуатації родовищ. Якщо користувачі надр видобувають позабалансові обсяги запасів корисних копалин, плата за відповідні обсяги запасів визначається як за балансові обсяги запасів і справляється з коефіцієнтом 0,5. За понаднормативні втрати корисних копалин під час їх видобування понад установлені ліміти плата справляється у подвійному розмірі.

7.3.3. Збір за спеціальне використання лісових ресурсів

З метою раціонального використання, належного збереження і необхідного відтворення лісових ресурсів справляється збір за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду, який є складовою частиною збору за спеціальне використання природних ресурсів, встановленого Законом України "Про систему оподаткування".

Згідно лісового кодексу України від 21.01.94 № 3852-ХИ спеціальне використання лісових ресурсів, користування земельними ділянками лісового фонду для потреб мисливського господарства, культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей та проведення науково-дослідних робіт є платним. Плата справляється за встановленими таксами або у вигляді орендної плати чи доходу, одержаного від реалізації лісових ресурсів на конкурсних умовах.

Розмір плати за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду встановлюється виходячи з лімітів їх використання і такс на лісову продукцію та послуги з урахуванням якості та доступності. Такси і порядок справляння таких платежів встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Збір за спеціальне використання лісових ресурсів справляється за ресурси державного та місцевого значення. До лісових ресурсів державного значення належать деревина від рубок головного користування і живиця. До лісових ресурсів місцевого значення належать: пні, луб, кора, деревна зелень тощо - другорядні лісові матеріали; лісові дикорослі плоди, горіхи, гриби, ягоди, лікарські рослини і технічна сировина, деревні соки, сіно, лісова підстилка та очерет, інші продукти лісу, які використовуються при здійсненні побічних лісових користувань у тому числі при випасанні худоби та розміщенні пасік.

За користування земельними ділянками лісового фонду для культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей, для потреб мисливського господарства та проведення науково-дослідних робіт нарахована сума збору вноситься до місцевих бюджетів.

Платниками збору за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду є юридичні і фізичні особи, яким надані в постійне або тимчасове користування земельні ділянки лісового фонду (лісокористувачі).

У постійне користування земельні ділянки лісового фонду надаються спеціалізованим лісогосподарським підприємствам, іншим підприємствам, установам, організаціям, у яких створено спеціалізовані підрозділи для ведення лісового господарства для спеціального використання лісових ресурсів, для потреб мисливського господарства, для культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей та для проведення науково-дослідних робіт. До них належать: державні органи лісового господарства, лісогосподарські підприємства, військові лісові господарства, сільськогосподарські підприємства та інші. Постійними лісокористувачами можуть бути громадяни (фермери) із спеціальною підготовкою, яким надано в постійне користування земельну ділянку лісового фонду (постійні лісокористувачі).

Тимчасовими користувачами земельних ділянок лісового фонду є підприємства, установи, організації, об'єднання громадян, релігійні організації, іноземні юридичні особи та громадяни, яким за погодженням з постійними лісокористувачами надані земельні ділянки лісового фонду для спеціального використання лісових ресурсів, потреб мисливського господарства, культурно-оздоровчих і туристичних цілей та проведення науково-дослідних робіт у порядку, визначеному лісовим законодавством, без їх вилучення у постійних лісокористувачів. Тимчасове користування лісовими ресурсами може здійснюватися на умовах оренди.

Об'єктом обчислення збору за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду є деревина, що відпускається на пні, живиця, другорядні лісові матеріали, продукти побічного користування та окремі земельні ділянки лісового фонду. Такси на деревину лісових порід, що відпускається на пні застосовуються з урахуванням розподілу лісів за лісотаксовими поясами і розрядами.

Спеціальне використання лісових ресурсів провадиться за умови наявності спеціального дозволу — лісорубного квитка (ордері) або лісового квитка. Державні органи лісового господарства та лісогосподарські підприємства, які видають спеціальні дозволи, проставляють у них суму збору, що підлягає сплаті лісокористувачем.

Збори за спеціальне використання лісових ресурсів державного значення перераховуються платниками в розмірі 80% до державного бюджету і 20% - до бюджетів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя за місцем адміністративного розташування ділянок лісового .фонду.

Збори за спеціальне використання лісових ресурсів місцевого значення та користування земельними ділянками лісового фонду для потреб мисливського господарства, культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей та проведення науково-дослідних робіт перераховуються платниками в розмірі 100% до бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів за місцем адміністративного розташування ділянок лісового фонду.

7.3.4.Плата за спеціальне використання водних ресурсів

В Україні спеціальне використання водних ресурсів є платним. Збір за спеціальне використання водних ресурсів — один із складу загальнодержавних податків і зборів, який введено для забезпечення раціонального використання водних ресурсів.

Усі води на території України становлять її водний фонд, до якого належать: поверхневі води (озера, річки, струмки, водосховища, ставки і канали та інші води); підземні води та джерела; внутрішні морські води та територіальне море. Збір за спеціальне використання водних ресурсів справляється за водні ресурси загальнодержавного і місцевого значення.

До водних об'єктів загальнодержавного значення належать: внутрішні морські води та територіальні моря; підземні води, які є джерелом централізованого водопостачання; поверхневі води (озера, водосховища, річки, канали), що знаходяться і використовуються на території більш як однієї області, а також притоки всіх порядків; водні об'єкти в межах територій природно-заповідного фонду загальнодержавного значення, а також віднесені до лікувальних територій.

До водних об'єктів місцевого значення належать: поверхневі води, які знаходяться і використовуються в межах однієї області та невіднесені до водних об'єктів загальнодержавного значення; підземні води, які не можуть бути джерелом централізованого водопостачання.

Водним кодексом України визначено, що водокористувачами є підприємства, установи, організації та громадяни України, а також іноземні юридичні та фізичні особи без громадянства, які здійснюють забір води з водних об'єктів, скидають у них зворотні води або користуються водними об'єктами.

Загальне водокористування здійснюється громадянами для задоволення їх потреб безкоштовно без закріплення водних об'єктів за окремими особами та без надання відповідних дозволів.

До спеціального використання водних ресурсів належить використання водних ресурсів для задоволення водою виробничих і сільськогосподарських потреб за допомогою спеціальних пристроїв і установок або використання води без їх застосування, що може істотно вплинути на якісні та кількісні показники стану водних ресурсів, а також користування водними об'єктами для потреб гідроенергетики і водного транспорту.

Платниками збору за спеціальне використання водних ресурсів є всі суб'єкти підприємницької діяльності та їх підрозділи крім тих, що використовують воду виключно для задоволення власних питних і санітарно-гігієнічних потреб; підприємства гідроенергетики та підприємства водного транспорту, які експлуатують річкові водні шляхи.

Об'єктом обчислення є фактичний обсяг води, який витрачають водокористувачі з кожного виду джерела (поверхневого, підземного) з урахуванням обсягу втрат води в системах водопостачання.

Дозвіл на спеціальне використання водних ресурсів видають органи Мінекобезпеки України. Для його отримання необхідно подати заяву з обгрунтуванням потреби у водних ресурсах, яка має бути узгоджена відповідною радою, з власником або постійним користувачем водних ресурсів.

Нормативи збору за спеціальне використання поверхневих водних обєктів і підземних вод встановлюються у копійках за куб. м.. Суми збору за водні ресурси загальнодержавного значення та їх понадлімітне використання перераховуються (сплачуються) платниками у розмірі 80% до державного бюджету України за місцем знаходження і 20% - до бюджетів територіальних громад. За водні ресурси місцевого значення, та їх понадлімітне використання суми збору в розмірі 100% зараховуються до місцевих бюджетів.

Платники збору за спеціальне використання водних ресурсів самостійно обчислюють його суму виходячи з фактичного обсягу використаної води з урахуванням обсягу втрат води в їх системах водопостачання, встановленого ліміту, нормативів збору та відповідних коефіцієнтів щоквартально наростаючим підсумком з початку року.

Підприємства гідроенергетики збір за користування водами для власних потреб обчислюють виходячи з обсягів води, пропущеної через турбіни гідроелектростанцій, нормативів збору та коефіцієнтів; підприємства водного транспорту збір за користування водами для власних потреб обчислюють виходячи з фактичних даних обліку тоннаж-доби або місць-доби експлуатації вантажних самохідних і несамохідних та пасажирських суден та нормативи збору.

Для рибогосподарських підприємств з вирощуванням товарної риби у ставках та озерах обчислення збору здійснюються із застосуванням коефіцієнта 0,1. Якщо рибогосподарське підприємство протягом звітного року при

вирощуванні риби не спускає воду зі ставка, то збір обчислюється за повний фактичний об'єм ставка і справляється рівними частинами щокварталу. Якщо ж підприємство при вилові риби здійснює часткове або повне спускання води зі ставка з подальшим його поповненням, то при обчисленні суми збору враховується й обсяг води, використаний на заповнення чи поповнення ставка, збір справляється у кварталі, коли здійснювалося заповнення чи поповнення ставка.

У разі перевищення водокористувачами, встановленого ліміту використання водних ресурсів збір за спеціальне використання водних ресурсів обчислюється і сплачується у п'ятикратному розмірі, виходячи з обсягів використаної води понад ліміт, нормативи збору та коефіцієнтів.

8. ДЕРЖАВНЕ ЗАМОВЛЕННЯ І КОНТРАКТ НА ПРОДУКЦІЮ

8.1. Сутність державного замовлення і контракту на продукцію

Державне замовлення і контракт регулюються Законом України "Про поставки продукції для державних потреб", прийнятим Верховною Радою України 22 грудня 1995 року і введеним в дію постановою ВРУ № 494/95. Даний Закон встановлює загальні правові та економічні засади формування, розміщення і виконання на договірній (контрактній) основі замовлень держави на поставку (закупівлю) товарів, виконання робіт, надання послуг для задоволення державних потреб у суб'єктів господарської діяльності України всіх форм власності.

Державними потребами вважаються потреби України в продукції, необхідній для розв"язання соціально-економічних проблем, підтримання обороноздатності країни та її безпеки, створення і підтримання на належному рівні державних матеріальних резервів, реалізації державних і міждержавних цільових програм, забезпечення функціонування органів державної влади, що утримуються за рахунок Державного бюджету України.

Державне замовлення - це засіб державного регулювання економіки шляхом формування на контрактній (договірній) основі складу та обсягів продукції, необхідної для державних потреб, розміщення державних контрактів на її поставку (закупівлю) серед підприємств, організацій та інших суб"єктів господарської діяльності України всіх форм власності .

Державні замовники - це міністерства, інші центральні органи державної виконавчої влади України, державні адміністрації, державні організації та установи, уповноважені Кабінетом Міністрів України укладати державні контракти з виконавцями державного замовлення.

Виконавці державного замовлення - це суб"єкти господарської діяльності України всіх форм власності, які виготовляють і поставляють продукцію для державних потреб відповідно до умов укладеного державного контракту.

Державний контракт - це договір, укладений державним замовником від імені держави з виконавцем державного замовлення, в якому визначаються економічні і правові зобов"язання сторін і регулюються взаємовідносини замовника і виконавця.

Поставки продукції для державних потреб забезпечуються за рахунок коштів Державного бюджету України та інших джерел фінансування, що залучаються до цього.

Гарантом за зобов'язаннями державних замовників виступає Кабінет Міністрів України.

Обсяги коштів для закупівлі зазначеної продукції передбачаються в Законі про Державний бюджет України на поточний рік та визначаються Кабінетом Міністрів України відповідними рішеннями про використання позабюджетних джерел фінансування.

Потреба в продукції, необхідній для забезпечення виконання регіональних цільових програм (поставки продукції для регіональних потреб), визначається державними адміністраціями.

Поставки продукції для виконання регіональних програм забезпечуються за рахунок коштів республіканського бюджету, місцевих бюджетів, а також позабюджетних джерел, що залучаються для цієї мети.

З метою організації робіт, пов”язаних з формуванням державного замовлення, розміщенням поставок продукції для державних потреб і контролем за їх виконанням Кабінет Міністрів України визначає і затверджує: державних замовників; міністерства, відомства, інші центральні органи державної виконавчої влади, які координують роботу державних замовників щодо розміщення поставок продукції для державних потреб, формують державне замовлення і доводять до державних замовників збалансовані з фінансовими ресурсами обсяги поставок продукції для укладення державних контрактів з виконавцями державного замовлення .

Аналогічну функцію виконують уряд Автономної Республіки Крим, обласні, Київська і Севастопольська міські державні адміністрації щодо поставок продукції для забезпечення виконання регіональних програм.

Державні замовники: здійснюють, виходячи із інтересів держави, вибір виконавців державного замовлення для укладання з ними державних контрактів шляхом проведення конкурсного відбору; укладають з виконавцями державного замовлення державні контракти; гарантують виконавцям державного замовлення від імені держави оплату продукції, яка поставляється для державних потреб за умовами, що визначаються державним контрактом.

Державні замовники мають право на договірній основі делегувати частину своїх функцій відповідним підприємствам, установам та організаціям на умовах, що визначаються Кабінетом Міністрів України.

Державні замовники забезпечуються Кабінетом Міністрів України фінансовими ресурсами в обсягах, необхідних для повної оплати державного замовлення, є відповідальними за задоволення державних потреб у відповідній продукції.

Контроль за виконанням поставок продукції для державних потреб здійснюють державні замовники та центральні органи державної виконавчої влади.

Порядок формування державних замовлень, розміщення поставок продукції для державних і регіональних потреб, контролю за їх виконанням встановлюється відповідно Кабінетом Міністрів України та регіональними державними адміністраціями.

За рішенням Кабінетом Міністрів України державний замовник може вносити необхідні зміни до державного конракту або припиняти його дію згідно з чинним законодавством України.

Для виконавців державного замовлення, заснованих повністю або частково на державній власності (державних підприємств, установ та організацій, акціонерних товариств, у статутному фонді яких контрольний пакет акцій належить державі, орендних підприємств, заснованих на державній власності), а також для суб'єктів господарської діяльності України всіх форм власності - монополістів на відповідному ринку продукції, державні замовлення на поставку продукції є обов'язковими, якщо виконання державного замовлення не спричиняє збитків зазначеним виканавцям державного замовлення.

З метою економічного стимулювання виконання державних замовлень виконавцям можуть надаватися пільги щодо податку на прибуток, цільові дотації і субсидії, кредити на пільгових умовах, валютні кошти митні та інші пільги. Для підприємств, організацій - постачальників найважливіших видів матеріально-технічних ресурсів у разі необхідності можуть встановлюватися спеціальні квоти (державне бронювання) на обов"язковий продаж цих ресурсів виконавцям державних замовлень, що мають стратегічне значення, пов"язані з підтриманням необхідного рівня обороноздатності країни та її безпеки.

У разі невиконання або неналежного виконання державного контракту на поставку продукції для державних потреб з винної сторони стягується передбачена контрактом неустойка (штраф пеня), а також відшкодовуються завдані збитки.

У разі необгрунтованої відмови виконавця державного замовлення від укладення державного контракту на поставку продукції для державних потреб та при наявності технічних можливостей його виконання, виконавець сплачує державному замовнику штраф у розмірі вартості державного контракту.

При невиконанні зобов'язань за державним контрактом виконавець, крім сплати неустойки, відшкодовує збитки в повному обсязі, які було завдано неналежним виконанням зобов'язань.

Сплата неустойки (штрафу, пені), а також відшкодування збитків у разі неналежного виконання зобов'язань за державним контрактом не звільняють від виконання державного контракту в натурі.

Державний замовник має право відмовитися повністю або частково від оплати продукції, якщо вона не відповідає вимогам щодо якості продукції, встановленим чинним законодавством України та державним контрактом.

При невиконанні державним замовником зобов'язань за державним контрактом, державний замовник відшкодовує виконавцю державного замовлення завдані йому збитки, включаючи очікуваний і неодержаний прибуток.

У випадках відмови державного замовника від закупівлі продукції, що виготовлена за державним контрактом, виконавець державного замовлення реалізує її на свій розсуд, при цьому замовник відшкодовує виконавцю додаткові витрати пов’язані з реалізацією, а у разі неможливості реалізації продукції - завдані йому збитки, включаючи очікуваний і неодержаний прибуток.

8.2. Концепція державної системи замовлення

Найважливіші положення концепції державної системи замовлення такі:

По-перше, державне замовлення - це органічний структурний елемент цілісної системи замовлень як форма відображення інтересів суспільства, кожного споживача (замовника) і виробника продукції при складанні планів виробництва, розподілу і споживання продукції, матеріальних та інших ресурсів;

По-друге, цілісна система замовлень функціонує на основі прямих, безпосередніх звязків і контактів підприємств та організацій як рівноправних партнерів в організації виробництва і споживання продукції (матеріальних ресурсів, напівфабрикатів, послуг), які є суб'єктами господарювання, планування і договірних відносин. Вона - основна форма планування виробництва і поставок продукції знизу, організації їх виконання в інтересах кожного споживача і суспільства в цілому - охоплює весь обсяг виробництва, розподілу і споживання продукції в асортименті. При цьому пріоритети визначаються державними програмами і реальними потребами.

По-третє, цілісна система замовлень є постійно діючим інструментом досягнення реальної планової і практичної збалансованості виробництва і його матеріальних ресурсів у динаміці. Збалансованість будується з урахуванням платоспроможності попиту.

По-четверте, перехід на систему замовлень означає, що в основу централізованого планування ставиться планове управління формуванням виробничого потенціалу, його технічного рівня, прогресивної структури виробництва в інтересах суспільства, його прискореного соціально-економічного розвитку.

По-п'яте, структура замовлень повинна забезпечуватися матеріальними ресурсами із застосуванням різних форм і методів матеріально-технічного постачання, зручних для суб'єктів господарювання (централізований розподіл, прямі зв'язки, оптова торгівля і т.д).

Державне замовлення укладається на виробництво та поставку для державних потреб промислової продукції, сільськогосподарської сировини та продовольства, виконання робіт, надання послуг, створення виробничих потужностей, проведення фундаментальних та найважливіших прикладних наукових досліджень, освоєння нових технологій, підготовку спеціалістів, розв'язання соціальних проблем. В цьому зв"язку воно направлено на: забезпечення першочергових державних та спеціальних потреб у найважливіших видах продукції (робіт, послуг); формування нових пропорцій соціально-економічного розвитку, сприяння прогресивним зрушенням у виробництві та соціальній сфері; забезпечення функціонування систем, що гарантують підтримання життєвого рівня народу та його екологічну безпеку; формування державних резервів і запасів; забезпечення стабільної роботи паливно-енергетичного комплексу України, виконання міжнародних угод з питань економічного та науково-технічного співробітництва; задоволення потреб оборони

та інших споживачів, забезпечення реалізації державних науково-технічних програм.

8.3. Формування і розміщення державних замовлень

Формування і розміщення державних замовлень здійснюється у певній послідовності. Так, міністерства і відомства-замовники, виходячи з аналізу балансів виробництва і споживання визначають види і обсяги продукції. Вироблені пропозиції надсилаються замовниками до Міністерства економіки, яке узагальнює ці пропозиції, погоджує з Міністерством фінансів визначену суму коштів з урахуванням можливостей державного бюджету і подає їх Кабінету Міністрів України. Затверджені види і обсяги продукції доводяться замовникам, а також підприємцям-виконавцям через галузеві міністерства, відомства.

Основні показники державного замовлення на сільськогосподарську продукцію в динаміці постійно скорочувалися в зв'язку з фінансовими труднощами країни. Починаючи з 1996 року перелік замовницької продукції скоротився до зерна, племінних тварин і елітного насіння. При цьому обсяги замовлення продовольчого зерна знизилися до рівня загальнодержавних потреб країни в зерні на виробництво хліба, хлібобулочних, круп'яних та макаронних виробів.

Враховуючи важливу необхідність тісного поєднання інтересів держави і виробника необхідно подбати про те, щоб держзамовлення не перетворилося в завуальовану форму натискних методів заготівель. Це повинна бути дисципліна взаємних договірних зобов'язань при неодмінній економічній відповідальності і виробника і заготівельника. При цьому зважаючи на важливість вирішення загальнодержавних потреб святим обов’язком виробника має бути безумовне виконання державного замовлення. Після повних розрахунків з державою за контрактом частину продукці, що лишилася, виробник реалізує за своїм вибором тим же заготівельним чи торговельним організаціям, на біржі, переробним підприємствам, споживкооперації. на колгоспному ринку, у громадському харчуванні.

В перспективі, в умовах досягнутої економічної стабілізації, одержання і виконання державного замовлення стане престижем для виробника. Розміщення, своєчасне і якісне виконання державних замовлень на поставку продукції буде забезпечуватися системою заходів по економічній заінтересованості, взаємною відповідальністю сторін і правовими гарантіями.

З створенням економічних і організаційних умов здійснюватиметься конкурс на розміщення державного замовлення. Орієнтуючись на пропозицію підприємств, вищестоящий орган доводитиме держзамовлення на поставку продукції до переможця конкурсу, чий варіант за обсягом виробництва, якістю продукції, пропонованою ціною та іншими параметрами буде визнаний оптимальним.

На даному етапі, в умовах економічної кризи, держзамовлення на сільськогосподарську продукцію виступає у формі обгрунтованої необхідності. В цьому зв'язку важливу роль відіграє обгрунтування рівнонапруженого розподілу обсягу держзамовлення серед виробників продукції на основі врахування їх потенціальних виробничих можливостей.

Методика розрахунку контрольних цифр держзамовлення сільськогосподарської продукції базується на вартісній сукупній оцінці виробничих ресурсів - земельних, трудових та основних виробничих засобів. Питання оцінки одиниці трудових ресурсів і земельних угідь з урахуванням якості полягає в знаходженні величини їх фондової заміни, тобто у визначенні суми виробничих засобів, яка необхідна для вивільнення 1 га земельних угідь, 1 працюючого.

Сукупний ресурсний потенціал господарства (району, області) як сумарна вартість земельних, трудових ресурсів і основних виробничих фондів, характеризує собою рівень виробничих можливостей. Його використовують для рівнонапруженого розподілу обсягів держзамовлення в області серед районів, у районі - серед господарств.

Процес встановлення обсягів держзамовлення не вимагає великих розрахунків. Послідовність його така: на першому етапі визначають середньообласний норматив продукції на одиницю ресурсного потенціалу, потім, помноживши його на суму ресурсного потенціалу конкретного району (господарства) розраховують нормативний обсяг держзамовлення. При визначенні обсягу закупівель зерна використовують принцип хлібофуражного балансу. Спочатку нормативний обсяг виробництва зерна розподіляють за каналами використання, потім, виходячи з даних продуктового балансу, визначають питому вагу реалізації продукції.

9. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

9.1.Значення земельних ресурсів

Земельні ресурси є основою матеріального і духовного виробництва. Від характеру і рівня ефективності використання землі залежить розвиток продуктивних сил, масштаби виробництва і матеріальний добробут народу. Земельні ресурси необхідні всім галузям народного господарства, однак їхня роль у різних сферах суспільного виробництва не однакова. Якщо в промисловості, крім добувної земля є лише просторовим базисом, то в сільському господарстві вона є ***головним засобом виробництва***.

Роль землі в сільськогосподарському виробництві визначається тим, шо їй притаманна специфічна унікальна властивість – ***родючість***. Завдяки цій властивості земля активно впливає на процес сільськогосподарського виробництва. Розрізняють такі види родючості землі:

а) ***природна*** — характеризується здатністю грунту забезпечувати рослини необхідними поживними речовинами за рахунок запасу, створеного внаслідок грунтоутворюючих процесів, а також визначається кліматичними умовами;

б) ***штучна*** — створюється в процесі виробництва матеріальних благ, коли людина, не задовольняючись потенційними можливостями землі, сформованими під впливом природних факторів, своєю діяльністю намагається поліпшити фізико-хімічні і біологічні властивості грунту;

в) ***економічна*** (ефективна) — наслідок органічної єдності природної і штучної родючості;

У процесі виробництва земля, за правильного її використання, підвищує свою родючість, а тому є вічним засобом виробництва. Однак вона обмежена в просторі і штучно не відновлюється.

9.2. Структура землекористування в Україні

Загальна земельна територія України становить 60,36 млн.га. Серед усіх земельних угідь найбільшу господарську цінність мають сільськогосподарські угіддя, площа яких становить понад 69,4 % усієї території країни. Сюди включено ріллю, багаторічні насадження, залежі і перелоги, сінокоси і пасовища. Частка ріллі і багаторічних насаджень у структурі сільськогосподарських угідь становить 82,1 %. Це занадто високий показник, що в багатьох випадках перевищує оптимальний рівень.

Важливим народногосподарським показником є ***землезабезпечення***. Його визначають як відношення площі відповідних угідь до наявного населення країни (області, району, підприємства). Цей показник становить по Україні 81 га сільськогосподарських угідь і 64,0га ріллі на 100 жителів. Це досить високий рівень землезабезпечення порівняно з іншими країнами світу.За кількістю ріллі на 100 жителів попереду України лише Австралія (153га), Канада (167,5га), США (67 га), тоді як у Данії цей показник становить 50, Угорщині 49,5, Фінляндії 50, Іспанії

39,1, Франції 31,4, Англії 11, Японії — 3 га.

Зі зростанням населення показник землезабезпечення знижується, тому необхідно постійно поліпшувати земельні ресурси, бережливо використовувати їх, не допускаючи невиправданого вилучення сільськогосподарських угідь для потреб інших галузей народного господарства.

Крім землезабезпечення, не менш важливим народногосподарським показником є якість земельних угідь. Сільськогосподарські угіддя України представлені різноманітними грунтами, але більшість з них мають високу родючість. Так, в структурі генетичних типів грунтів України, що зайняті під орними землями, чорноземи і лучно-чорноземні грунти, як найбільш родючі, займають близько 73 %, сірі опідзолені грунти та чорноземи опідзолені —понад 12 %, каштанові — близько 4 %.

Основним документом земельного законодавства нашої держави, яким регулюються земельні відносини, з метою створення необхідних умов для раціонального використання й охорони земель, рівноправного розвитку усіх форм власності на землю і форм господарювання є Земельний кодекс України.

У відповідності із Земельним кодексом всі землі України розподіляються на відповідні групи.

1.Землі сільськогосподарського призначення — землі, що надані для потреб сільськогосподарського виробництва або призначені для таких цілей.

2.Землі населених пунктів —землі в межах міст, селищ міського типу, сільських населених пунктів, а також земельні ділянки для індивідуального житлового, гаражного і дачного будівництва, житлових, житлово-будівельних і дачно-будівельних кооперативів.

3.Землі промисловості, транспорту, зв'язку, оборони та іншого призначення.

4.Землі природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення.

5.Землі лісового фонду — землі, що вкриті лісом, а також не вкриті лісом, але надані для потреб лісового господарства.

6.Землі водного фонду. Представлені землями, що зайняті річками, озерами, водоймами, болотами, гідротехнічними та іншими водогосподарськими спорудами, а також землі по берегах водоймищ у межах захисних смуг.

7.Землі запасу - усі ті землі, що не передані у власність або не надані в постійне користування. Вони перебувають у віданні Рад народних депутатів і призначаються для передачі у власність або в користування, включаючи оренду, переважно для сільськогосподарських потреб.

9.3. Правові основи земельних відносин

Земельні відносини - це суспільні відносини з приводу володіння, користування, розпорядження і управління землею на державному, господарському і внутрішньогосподарському рівнях як об'єктом господарювання

так і засобом виробництва у сільському господарстві. Поняття земельних відносин охоплює широке коло питань економічного (виробничого) і правового характеру. В основі земельних відносин лежить категорія власності на землю. Тому зміну і розвиток земельних відносин пов'язують зі зміною форм власності.

Відповідно до чинного законодавства України, зокрема законів України "Про власність", "Про форми власності на землю", Земельного кодексу України, у нашій державі запроваджено державну, колективну і приватну форми власності на землю. Конституцією України колективна власність на землю не передбачена. Крім державної і приватної, нею запроваджено комунальну форму власності.

У державній власності перебувають всі землі України, за винятком земель, переданих у колективну та приватну власність. Держава може передавати землі у колективну або приватну власність і надавати їх у постійне або тимчасове користування, у тому числі в оренду. Водночас Земельним кодексом передбачені категорії земель, які не передаються ні в колективну, ні в приватну власність. До них належать землі загального користування населених пунктів; землі гірничодобувної промисловості, транспорту, зв'язку та оборони; землі природоохоронного, оздоровчого, рекреакційного та історико-культурного призначення; землі лісового фонду понад 5га і водного - понад 3 га, землі сільськогосподарських науково-дослідних установ і навчальних закладів та їх дослідних господарств, учбових господарств навчальних закладів; землі господарств з вирощування хмелю, ефіроолійних, лікарських рослин, плодів і винограду.

У колективну власність можуть бути передані землі колективних сільськогосподарських підприємств, сільськогосподарських кооперативів. сільськогосподарських акціонерних товариств, у тому числі створених на базі радгоспів та інших державних сільськогосподарських підприємств. Площа земель, шо передається у колективну власність, становить різницю між загальною площею земель, які знаходяться у віданні відповідної ради, площею земель, що залишаються у державній власності (землі запасу, лісовий, водний та резервний фонди) і у власності громадян.

У приватну власність земельні ділянки передаються громадянам України місцевими радами відповідно до їх компетенції для ведення селянського (фермерського) господарства, особистого підсобного господарства, будівництва та обслуговування жилого будинку і господарських будівель (присадибна ділянка), садівництва, дачного і гаражного будівництва. Право приватної власності на земельну ділянку громадяни набувають також у разі одержання їх у спадщину, одержання частки землі у спільному майні подружжя, купівлі-продажу, дарування, обміну, одержання земельної частки (паю) у натурі (на місцевості) при виході з колективного та іншого недержавного сільськогосподарського підприємства.

Земельні ділянки у приватну власність для вищенаведених цілей передаються безплатно. Виняток становить передавання земель для ведення селянського (фермерського) господарства. У даному разі безплатно передається

середня земельна частка або земельна частка (пай), при виході громадянина з колективного сільськогосподарського підприємства. Решта земель, тобто площа, яка перевищує середню земельну частку або земельний пай, передається за плату.

Суб'єктами права державної власності на землю виступають:

• Верховна Рада України - на землі загальнодержавної власності України;

• Верховна Рада Автономної Республіки Крим - на землі в межах території Республіки, за винятком земель загальнодержавної власності;

- обласні, районні, міські, селищні, сільські ради народних депутатів на землі в межах їх територій, за винятком земель, що перебувають у загальнодержавній власності.

Суб'єктами права колективної власності на землю є колективні сільськогосподарські підприємства, сільськогосподарські кооперативи, садівницькі товариства, у тому числі створені на базі радгоспів та інших державних сільськогосподарських підприємств.

Суб'єктом права приватної власності на землю є громадяни України. Іноземні громадяни та особи без громадянства не можуть бути суб'єктами права приватної власності на землю.

Земельні відносини як складова виробничих відносин, можуть бути як стимулюючим, так і стримуючим фактором розвитку продуктивних сил.

Земельні відносини регулюються спеціальним земельним законодавством, яким встановлюються правовідносини щодо землі як об'єкта земельних відносин, що виникають у процесі сільськогосподарського виробництва між суб'єктами земельних відносин.

Об'єктами земельних відносин у сфері сільськогосподарського виробництва є землі сільськогосподарського призначення (рілля, землі під багаторічними насадженнями, сіножатями і пасовищами) всіх форм власності і господарювання.

Суб'єктами земельних відносин є окремі громадяни (фізичні особи) та юридичні особи та їх об'єднання (сільськогосподарські підприємства різних організаційно-правових форм, установи й організації, органи виконавчої влади). Суб'єкти правовідносин щодо землі діють у межах чинного законодавства.

9.4. Реформування земельних відносин

Земельна реформа - це комплекс правових, економічних, технічних і організаційних заходів, здійснення яких забезпечує удосконалення земельних відносин, перехід до нового земельного ладу, що відповідає характеру регульованої, соціально орієнтованої ринкової економіки країни. Вона є складовою частиною економічної реформи.

Обєктом земельної реформи оголошено всі землі України. Її завдання полягає в перерозподілі земель з одночасним передаванням їх у приватну та колективну власність, а також у користування підприємствам, установам й організаціям з метою створення умов для рівноправного розвитку різних форм

господарювання на землі, формування багатоукладної економіки, раціонального використання та охорони земель.

Організація робіт із земельної реформи здійснюється Державним комітетом України із земельних ресурсів, республіканським комітетом Автономної Республіки Крим із земельних ресурсів і єдиного кадастру, обласними, Київським та Севастопольським міським управліннями, районними відділами земельних ресурсів.

Для проведення земельної реформи створена відповідна *правова база*. Етапами розвитку земельної реформи стали положення Указів Президента України від 10листопада 1994р "Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва", від 8серпня 1995р "Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям", від 3грудня 1999р "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрної економіки", а також Закону України від 6жовтня 1998р «Про оренду земель», якими визначено механізм здійснення земельної реформи.

Земельним Кодексом України та іншими законодавчими актами передбачено: роздержавлення земель з визначенням категорій земель, що залишаються у державній власності; безплатне передавання земель у колективну та приватну власність для виробництва сільськогосподарської продукції на добровільних засадах.

Право приватної власності громадян на землю посвідчується Державним актом на право приватної власності на землю, який видається і реєструється сільською, селищною, міською, районною радою.

Відповідно до земельного законодавства України громадяни України мають право на одержання у власність земельних ділянок для: ведення селянського (фермерського) господарства, особистого підсобного господарства; будівництва та обслуговування жилого будинку і господарських будівель (присадибна ділянка); садівництва; дачного і гаражного будівництва. Право власності на землю громадяни набувають у разі: одержання їх у спадщину; одержання частки землі у спільному майні подружжя; купівлі- продажу, дарування та обміну; одержання своєї частки землі у натурі (на місцевості) при виході з колективного сільськогосподарського підприємства, сільськогосподарського кооперативу, сільськогосподарського акціонерного товариства. Колишнім власникам землі (їх спадкоємцям) земельні ділянки не повертаються. Іноземним громадянам та особам без громадянства земельні ділянки у власність не передаються.

Постійним визнається землекористування без заздалегідь установленого строку. Право постійного користування землею посвідчується Державним актом на право постійного користування землею, який видається і реєструється сільською, селищною, міською, районною радою.

У постійне користування земля надається відповідними радами із земель,

що перебувають у державній власності: громадянам України для ведення селянського (фермерського) господарства, особистого підсобного господарства; сільськогосподарським підприємствам і організаціям; громадським об'єднанням, релігійним організаціям; житловим, житлово-будівельним, гаражно-будівельним і дачно-будівельним кооперативам, спільним підприємствам, міжнародним об'єднанням і організаціям з участю українських та іноземних юридичних та фізичних осіб, підприємствам, що повністю належать іноземним інвесторам.

Паювання сільськогосподарських угідь - це визначення розміру земельної частки (паю) у колективній власності на землю кожного члена колективного сільськогосподарського підприємства, сільськогосподарського кооперативу, сільськогосподарського акціонерного товариства, іншого недержавного сільськогосподарського підприємства без виділення земельних ділянок у натурі (на місцевості). Воно здійснюється відповідно до Указів Президента України "Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва" від 10листопада 1994р. та "Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям" від 8серпня 1995р. за рішенням трудових колективів на добровільних засадах.

Паювання земель радгоспів та інших державних сільськогосподарських підприємств проводять після перетворення їх у колективні сільськогосподарські підприємства. Воно здійснюється за методикою, розробленою Інститутом аграрної економіки за участю спеціалістів Держкомзему України.

Земельна частка (пай) – це частка, визначена у результаті поділу земель, переданих у колективну власність.

Вартість земельної частки (паю) для кожного підприємства, кооперативу, товариства визначається, виходячи з грошової оцінки переданих у колективну власність сільськогосподарських угідь, що обчислюється за методикою грошової оцінки земель, затвердженою Кабінетом Міністрів України, та кількості осіб, які мають право на земельну частку (пай).

Розміри земельної частки (паю) в умовних кадастрових гектарах визначаються виходячи з вартості земельної частки (паю) та середньої грошової оцінки одного гектара сільськогосподарських угідь для даного підприємства, кооперативу, товариства. Вартість і розміри в умовних кадастрових гектарах земельних часток (паїв) для всіх членів підприємства, кооперативу, товариства є рівними.

Кожному члену підприємства, кооперативу, товариства видається сертифікат на право на земельну частку (пай) єдиного в Україні зразка, який реєструється відповідною районною державною адміністрацією.

Сертифікат на право на земельну частку (пай) - це документ, що посвідчує право громадянина України на земельну частку (пай) у колективній власності на землю. Форма сертифіката на право на земельну частку (пай)

затверджена Кабінетом Міністрів України згідно з Указами Президента України "Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва" від 10листопада 1994р. № 666 та "Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям" від 8серпня 1995р № 720.

У разі виходу власника земельної частки (паю) з колективного сільськогосподарського підприємства, сільськогосподарського кооперативу, сільськогосподарського акціонерного товариства за його заявою здійснюється відведення земельної ділянки в натурі (на місцевості) в установленому порядку і видається Державний акт на право приватної власності на цю земельну ділянку.

Після видачі громадянинові Державного акта на право приватної власності на земельну ділянку сертифікат на право на земельну частку (пай) повертається до районної державної адміністрації.

Власники земельних ділянок можуть добровільно створювати на базі належних їм земельних ділянок спільні сільськогосподарські підприємства, асоціації, спілки, акціонерні товариства, інші кооперативні підприємства й організації, передавати ці ділянки у спадщину, дарувати, обмінювати, здавати під заставу, надавати в оренду і продавати громадянам України без зміни цільового призначення земельних ділянок.

Згідно із Законом України від 6 жовтня 1998р. "Про оренду землі" громадяни, які мають право на земельну частку (пай) у недержавному сільськогосподарському підприємстві, можуть передати в оренду відповідну земельну ділянку лише для сільськогосподарського використання в порядку, визначеному Земельним кодексом України та законами України.

Згідно з Указом Президента України від 15грудня 1998р. №1353 «Про гарантування захисту економічних інтересів та поліпшення соціального забезпечення селян-пенсіонерів, які мають право на земельну частку (пай)», починаючи з 1січня 1999р. колективні сільськогосподарські підприємства, сільськогосподарські кооперативи, сільськогосподарські акціонерні товариства селянські (фермерські) господарства, інші підприємства, установи й організації, які використовують землю для сільськогосподарського виробництва, за бажанням селян-пенсіонерів, які мають право на земельну частку (пай), укладають з ними договори оренди цих часток (паїв).

9.5. Грошова оцінка сільськогосподарських земель

Згідно з прийнятою в нашій державі офіційною методикою (1995р.) ***грошова оцінка землі*** здійснюється за одержуваним сукупним рентним доходом, що є сумою диференціального і абсолютного рентного доходу, які розраховані та вихідними даними 1986-1990рр. Вона являє собою капіталізований рентний доход, який одержують при вирощуванні сільськогосподарських культур на земельній ділянці. Вона визначається розміром щорічно одержуваного рентного доходу з

урахуванням строку його капіталізації. Останній залежить від розміру процентної ставки за користування кредитом. У діючій методиці грошової оцінки земель прийнято строк капіталізації 33роки. що відповідає 3%-ній платі за користування кредитом.

Диференціальний рентний дохід визначається за формулою:

$$Др.д. = (У \times Ц - В) - (ВКр)$$

де, У — урожайність зернових з 1га;

Ц — ціна реалізації 1ц зерна, грн.;

В — виробничі затрати на 1га, грн ;

Кр — коефіцієнт рентабельності, що береться на рівні 0,35.

Діленням одержаного за даною формулою результату на ціну 1ц зерна визначаюь цей вид рентного доходу в натуральному виразі (таблиця 4).

Вихідною базою для визначення диференціального рентного доходу є шкала економічної оцінки агрогруп грунтів за ефективністю виробництва зернових культур по землеоціночних районах України, складена за критерієм рентного доходу 1988р. Абсолютний рентний дохід формується в умовах використання в сільськогосподарському виробництві гірших земель і становить згідно з офіційною методикою 1,6 ц/га зерна.

Таблиця 4.

Грошова оцінка земельних угідь по Україні

Показники	Орні землі	Багаторічні насадження	Природні сіножаті	Природні пасовища
1. Загальний рентний доход, ц зерна з 1га	9,0	34,79	4,5	2,78
2. Термін капіталізації рентного доходу, років	33	33	33	33
3. Капіталізований рентний доход, ц зерна з 1га (ряд 1 х ряд 2)	297	1148	148,5	91,7
4. Ціна 1ц зерна, грн.	60	60	20	20
5. Грошова оцінка 1га, грн. (ряд 3 х ряд 4)	17820	68880	8910	5502

Грошова оцінка 1га землі розраховується за формулою:

$$Цз = (Др.д + Ар.д)ТкЦ$$

де, Ар.д – абсолютний рентний дохід (постійна величина 1,6 ц/га);

Тк — строк капіталізації рентного доходу, який дорівнює 33 рокам;

Ц — поточна ціна 1ц зерна, грн., або доларів США.

Диференціальний рентний дохід на орних землях України становить 7,4 ц/га. Якщо взяти, що ціна 1ц зерна становить за світовою ціною 12 доларів США,

то грошова оцінка 1га ріллі становитиме (7,4 ц +1,6 ц)х 12 х 33 = 3564 доларів США.

Для грошової оцінки окремих агрогруп грунтів по них визначається рентний дохід в натурі з наступним переведенням його в грошовий вираз.

Грошова оцінка земель здійснюється землеупорядною службою Держкомзему України із залученням науково-дослідних установ і організацій, які займаються дослідженнями питань оцінки та використання земельних ресурсів, за методикою, розробленою Інститутом аграрної економіки за участю спеціалістів Держкомзему України та науковців науково-дослідних установ і організацій Української академії аграрних наук і затвердженою Постановою Кабінету Міністрів України від 23березня 1995р. № 213, та відповідно до Порядку грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів, затвердженого спільним наказом Держкомзему України, Мінсільгосппродом країни, Держкоммістобудування України та Української академії аграрних наук від 27листопада 1995р.

Інформаційною базою визначення грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення є матеріали державного земельного кадастру (кількісна і якісна характеристика та економічна оцінка земель, бонітування грунтів).

Грошова оцінка необхідна для регулювання земельних відносин при передаванні земель у власність, спадщину, під заставу з метою одержання банківського кредиту, при даруванні, оренді, визначенні ставок фіксованого сільськогосподарського податку, ціноутворенні, обліку сукупної вартості основних засобів виробництва, визначенні розміру внеску при створенні спільних сільськогосподарських підприємств, організації нових господарських формувань ринкового типу, отриманні дивідендів тощо.

9.6. Організація і регулювання земельного ринку

Земельний ринок - сфера товарного обміну, в якій земля виступає товаром. Він є регулятором перерозподілу земель і переходу прав власності від одного землевласника до іншого. Всі фактори виробництва, включаючи землю, мають функціонувати в єдиному ринковому середовищі.

Відповідно до чинного земельного законодавства земельний ринок поширюється на земельні ділянки громадян, які одержали їх у приватну власність для ведення особистого підсобного господарства, присадибні ділянки, для ведення садівництва, дачного і гаражного будівництва (Декрет Кабінету Міністрів України від 26грудня 1992р "Про приватизацію земельних ділянок"), на земельні ділянки, що знаходяться під об'єктами незавершеного будівництва, які приватизуються (Указ Президента України від 14жовтня 1993р "Про приватизацію об'єктів незавершеного будівництва"), на земельні ділянки під автозаправними станціями, які приватизуються (Указ Президента України від 26грудня 1993р "Про приватизацію автозаправних станцій, що реалізують паливно-мастильні матеріали

виключно населенню"), на земельні ділянки несільськогосподарського призначення для здійснення підприємницької діяльності (Указ Президента України від 12липня 1995р "Про приватизацію та оренду земельних ділянок несільськогосподарського призначення для здійснення підприємницької діяльності"), на земельні ділянки, на яких знаходяться об'єкти незавершеного будівництва та законсервовані об'єкти, що приватизовані (відчужені) відповідно до законодавства України (Указ Президента України від 19січня 1999р «Про продаж земельних ділянок несільськогосподарського призначення»).

Виходячи з конкретних економічних умов країни, чинного земельного законодавства, особливостей формування свідомості суспільства, під земельним ринком насамперед слід розуміти визначення вартості землі і визнання її капіталом нарівні з іншими засобами виробництва та фінансовим капіталом. На перших етапах розвитку земельного ринку цілком виправданим є запровадження внутрішньогосподарського обороту земельних часток (паїв) – шляхом передачі їх в оренду будь-якому члену колективуабо самому підприємству для створення нових господарських формувань на базі приватної власності на земельні і майнові паї, передачі у спадщину, нарешті, відчуження права на земельну частку (пай) члену підприємства або підприємству, без права зміни їх цільового використання, при умові вибору постійного місця проживання на цих землях тощо.

Щодо земельного ринку сільськогосподарських підприємств, які займаються виробництвом товарної сільськогосподарської продукції, запроваджено шестирічний мораторій від часу набуття права власності на землю У перспективі земельний ринок набуватиме розвитку у міру удосконалення земельного законодавства.

Земельний податок - обов'язковий платіж, що справляється з власників землі та землекористувачів, крім орендарів, за використання земельних ділянок Відповідно до Закону України "Про плату за землю". Земельний податок встановлюється окремо за землі сільськогосподарського призначення і несільськогосподарського призначення. Ставки земельного податку встановлюються Верховною Радою України. Його розмір не залежить від результатів господарської діяльності власників землі, землекористувачів і встановлюється у вигляді платежів за одиницю земельної площі з розрахунку на рік. Підставою для нарахування земельного податку є дані державного земельного кадастру.

Власники землі та землекористувачі сплачують земельний податок з дня виникнення прав власності або користування земельною ділянкою. У разі припинення цих прав земельний податок сплачується за фактичний період перебування землі у власності або користуванні у поточному році. На окремі земельні ділянки, визначені цим Законом, встановлюються пільги щодо розмірів і звільнення від земельного податку.

Відповідно до Закону України «Про фіксований сільськогосподарський податок» з 1січня 1999р. у системі оподаткування сільськогосподарських

товаровиробників земельний податок є складовою частиною фіксованого сільськогосподарського податку, який встановлюється у відсотках від грошової оцінки земельної ділянки, проведеної станом на 1липня 1995р. за методикою, затвердженою Кабінетом Міністрів України, у таких розмірах: для ріллі, сіножатей та пасовищ - 0,5; для багаторічних наса джень - 0,3.

Для платників податку, які здійснюють діяльність у гірських зонах та на поліських територіях, ставка фіксованого сільськогосподарського податку з 1га сільськогосподарських угідь встановлена у розмірах: для ріллі, сіножатей та пасовищ - 0,3, для багаторічних насаджень - 0,1% грошової оцінки земельної ділянки.

Для стабілізації сільськогосподарського виробництва з 1січня 1999р. до 1січня 2001р. звільняються від сплати фіксованого сільськогосподарського податку сільськогосподарські товаровиробники, які відповідно до норм наведеного Закону є платниками даного податку. При цьому платники фіксованого сільськогосподарського податку не звільняються від сплати коштів на обов'язкове державне пенсійне страхування та на обов'язкове соціальне страхування.

Платники фіксованого сільськогосподарського податку мають право на вибір форми сплати фіксованого сільськогосподарського податку в грошовій формі або у вигляді поставок сільськогосподарської продукції.

Єдина державна землевпорядна служба здійснює контроль за дотриманням земельного законодавства під час проведення земельної реформи та забезпечує її моніторинг. Для підвищення відповідальності власників земельних ділянок і землекористувачів, а також використання й охорони земель запроваджується реєстраційна система права юридичних та фізичних осіб на земельні ділянки і земельні частки (паї) та їх руху.

Важливим завданням земельної реформи є удосконалення системи відтворення природно-ресурсного потенціалу на основі запровадження економічних важелів стимулювання землеохоронної діяльності власників і користувачів земельних ділянок та переходу до некапіталомістких способів захисту земель, зокрема шляхом вилучення з обробітку малопродуктивних і еродованих земель, залуження та заліснення земель, що не використовуються в сільськогосподарському виробництві.

10. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

10.1. Сутність і структура інноваційної діяльності

Інноваційна діяльність підприємства являє собою комплексний процес створення, використання і розповсюдження нововведень з метою отримання конкурентних переваг та збільшення прибутковості свого виробництва. В ринковій економіці інноваційна діяльність підприємств - один із найсуттєвіших вагомих чинників, які дозволяють підприємству посідати стійкі ринкові позиції і отримувати перевагу над конкурентами в тій галузі, яка є сферою комерційних інтересів даного підприємства.

За своїм характером і функціональним призначенням виділяють такі новинки і нововведення: технічні — нові продукти, технології, конструкційні і допоміжні матеріали, устаткування; організаційні — нові методи і форми організації всіх видів діяльності підприємств та їхніх інституціонально-добровільних об'єднань; економічні — методи господарського управління наукою, виробництвом та іншими сферами діяльності через реалізацію функцій прогнозування і планування, фінансування, ціноутворення, мотивації та оплати праці, оцінки результатів діяльності; соціальні — різні форми активізації людського чинника, включаючи нові форми професійної підготовки персоналу, стимулювання його творчої діяльності, створення комфортних умов життя та праці; юридичні — нові та трансформовані закони й різноманітні нормативно-правові документи (акти), що визначають і регулюють усі види діяльності підприємств і організацій, певних груп чи окремих фізичних осіб.

Сутність інноваційної стратегії підприємства полягає в тому, що ефективний розвиток підприємства пов'язаний з отриманням переваги над конкурентами і збільшенням прибутку не стільки за рахунок маніпуляції цінами, скільки шляхом постійного оновлення номенклатури виробів та розширення напрямів діяльності підприємства.

В ринковій економіці перевагу отримують ті підприємства, які швидко й активно освоюють нововведення. Це дозволяє їм розширити ринки збуту своєї продукції, завоювати нові сегменти ринку, а в разі освоєння принципово нових нововведень - тимчасово зайняти домінуюче положення на ринку нової продукцію, що безпосередньо пов'язано з можливістю отримання підприємством значно більших прибутків, ніж інші підприємства.

Інноваційна підприємницька діяльність - це особливий процес організації господарювання, який оснований на постійному пошуку нових можливостей покращання техніко-технологічних факторів виробництва. Вона пов'язана з готовністю підприємницької структури (фізичної або юридичної особи) брати на себе весь ризик по здійсненню нового проекта або покращанню існуючого, а також виникаючу при цьому фінансову, моральну і соціальну відповідальність.

У загальному вигляді інноваційну підприємницьку діяльність можна визначити як суспільний технічний економічний процес, що приводить до

створення кращих за своїми властивостями товарів (продукції, послуг) і технологій шляхом практичного використання нововведень.

Необхідність організації інноваційної підприємницької діяльності обумовлена: потребами підвищення техніко-технологічного рівня виробництва; збільшенням затрат і погіршенням економічних показників підприємств; швидким моральним старінням техніки і технології; визначаючою роллю науки і підвищення ефективності розробки і впровадження нової техніки; важливістю і економічною доцільністю посилення інтенсивних факторів розвитку виробництва, на основі використання досягнень науково-технічного прогресу у всіх сферах економічної діяльності; потребами істотного скорочення строків створення і освоєння нової техніки; важливістю розвитку масової творчості винахідників і раціоналізаторів та використання їх пропозицій.

На практиці виділяють три основних види інноваційної підприємницької діяльності; інноваційна діяльність в сфері техніко-технологічного забезпечення виробництва; інноваційна діяльність в сфері збільшення виробництва, підвищення якості і здешевлення продукції; інноваційна діяльність в сфері соціальної політики.

Перший вид інноваційної підприємницької діяльності пов'язаний з процесом кількісного і якісного оновлення виробничого потенціалу, який направлений на підвищення продуктивності праці, економію енергоресурсів, сировини і матеріалів та відповідно на збільшення прибутків.

Другий вид інноваційної підприємницької діяльності представляє собою процес якісного удосконалення продукції, її здешевлення, розширення асортименту, який направлено на повніше задоволення потреб населення.

Третій вид інноваційної підприємницької діяльності, пов'язаний з розширенням і покращанням сфери послуг для населення, який направлений на створення нормативних умов для праці та відпочинку і відповідно на підвищення продуктивності праці.

Можна виділити три способи організації інноваційної діяльності:

1) інноваційна діяльність на основі внутрішньої організації, коли інновація створюється і (або) освоюється всередині фірми її спеціалізованими підрозділами на базі планування і моніторингу їх взаємодії по інноваційному проекту;

2) інноваційна діяльність на основі зовнішньої організації при допомозі контрактів, коли замовлення на створення і (або) освоєння інновації розміщується між сторонніми організаціями;

3) інноваційна діяльність на основі зовнішньої організації за допомогою венчурів, коли фірма для реалізації інноваційного проекту засновує дочірні венчурні фірми, які залучають додаткові сторонні засоби (кошти).

Найчастіше використовується другий спосіб організації інноваційної діяльності - фірма розміщує замовлення на розробку новизни, а освоює їх власними силами. Відносна рідкість використання першого способу пояснюється недостатнім потенціалом фірмової науки.

В основі всіх видів інноваційної діяльності лежить створення і освоєння нових видів продукції (послуг), виготовлення, створення цінностей, благ та інших товарів.

В інноваційній діяльності важливо враховувати життєвий цикл нововведень - проміжок часу, коли нововведення проходить шлях від виникнення ідеї до його комерційного використання, коли спостерігається активний попит населення на дане нововведення, після чого відбувається перехід нововведення до розряду рядових виробів, процесів, продуктів. У цьому випадку організація, якщо вона і надалі хоче мати конкурентні переваги, обов'язково повинна своєчасно згорнути вже не ефективне нововведення (тобто, коли воно не має активного попиту споживачів) і розпочати впровадження нового нововведення. З впровадженням нового нововведення закінчується життєвий цикл попереднього.

10.2. Фази життєвого циклу інноваційного підприємництва

Кожне мале інноваційне підприємство в своєму житті проходить різні стадії розвитку господарської та інноваційної діяльності. Період часу між граничними точками виникнення і припинення діяльності МІП прийнято називати його життєвим циклом. Незважаючи на велику різновидність форм і видів МІП, визначені фази в їх життєвому циклі є досить загальними і включають фази: виникнення, розвитку, росту, зрілості і затухання.

Для кожної фази господарського життя МІП характерні певні організаційно-економічні умови. Тому для сприяння успішної діяльності МІП важливо визначити основні заходи по створенню нормальних умов для його функціонування на різних фазах життєвого циклу (табл.5).

Перша фаза виникнення представляє собою концептуальну стадію розвитку МІП, на якій визначаються можливі масштаби діяльності у відповідності з можливостями і очікуваним попитом. Вона повинна переконливо доказати життєздатність інноваційної ідеї і визначити фактори її комерційного успіху.

Фаза розвитку характеризує початок інноваційної діяльності, пов’язаний з розробкою технічної і технологічної документації, організаційною проробкою інноваційного проекту, закупкою, монтажем і наладкою виробничого обладнання, початком виробничої діяльності. Це найбільш капіталоємна фаза, яка вимагає сторонніх інвестицій. Реальними джерелами інвестицій на цій стадії поряд з власними коштами засновників виступають кредити банків і венчурний капітал.

Фаза росту пов’язана з розширенням масштабів інноваційної діяльності, нарощуванням виробництва і обсягу продаж інноваційного продукту, пошуком і освоєнням нових ринків, пошуком нових організаційних рішень і удосконаленням менеджменту. В цей час МІП набуває позитивного іміджу і авторитету у фінансових колах, джерелами фінансування стають стабільні кредити банків.

Фази зрілості МІП досягає в умовах, коли його основні ринки втрачають перспективу дальшого розширення. Головним завданням на цій фазі є пошук

нових інноваційних ідей, модернізація інноваційного продукту, його модифікація для специфічних умов або вимог нових ринків.

Таблиця 5

Основні заходи успішної діяльності малого інноваційного підприємства на різних фазах його життєвого циклу

Фази життєвого циклу	Основні заходи успішної діяльності
1.Виникнення	Формування інноваційної ідеї. Патентна літературна оцінка ідеї. Оцінка інвестиційних потреб і фінансових можливостей. Маркетингові дослідження і підготовка до заснування МІП. Формальне заснування МІП. Визначення мети діяльності і розробка підприємницької концепції.
2.Розвиток	Проведення наукових досліджень і розробок. Патентування нововведення і захист авторами прав. Маркетингові дослідження і підготовка ринків. Технологічна підготовка виробництва продукту. Організаційно-правова підготовка виробництва. Започаткування виробництва інноваційного продукту.
3.Зростання	Нарощування виробничої потужності. Збільшення обсягу продаж. Освоєння нових ринків. Формування стійкої сітки постачальників. Удосконалення технології, організації виробництва і менеджменту. Збільшення чисельності працюючих і підвищення рівня спеціалізації робочих місць.
4.Зрілість	Стабілізація постачальників. Модернізація та індивідуалізація інноваційного продукту. Пошук нових ринків. Проведення досліджень і розробок. Пошук нових сфер прикладення інноваційної ідеї. Модернізація підприємницької концепції.
5.Затухання- - реформування	Модернізація виробничої бази. Скорочення виробничої інфраструктури. Скорочення чисельності працюючих. Ліквідація запасів. Продажа власних ноу-хау, ліцензії, патента. Придбання чужих виробництв, ліцензій, патентів.

Головним симптомом затухання МІП є зниження його платіжоздатності і обмежені можливості реалізації інноваційного продукту. Кардинальним способом виходу з кризової ситуації є реформування підприємств на основі планомірно здійснюваної санації його діяльності.

10.3. Організаційні основи розвитку інноваційного підприємництва

Активним фактором економічного розвитку країни в нових умовах господарювання стає інноваційне підприємництво. Останнє характеризує собою особливий вид комерційної діяльності, метою якого є отримання прибутку шляхом створення і активного поширення інновацій в агропромислове виробництво. На відміну від класичного, репродуктивного підприємництва інноваційне основується на пошуку нових шляхів розвитку діючого підприємства (нової продукції, технології, ринків, матеріалів, форм управління) або на створенні нового, інноваційно-орієнтованого підприємства.

Інноваційне підприємництво здійснюється в двох принципово різних організаційних формах: в формі індивідуального підприємництва (ІДП), без створення підприємства як самостійної юридичної особи; шляхом створення самостійного підприємства як окремої юридичної особи з правом здійснення всієї господарської діяльності від його імені. В першому випадку підприємець, будучи основою інноваційної діяльності як фізична особа, несе повну персональну майнову відповідальність за результати здійснюваного бізнесу. В другому випадку майнова відповідальність за ведення інноваційної підприємницької діяльності переноситься на створювану нову юридичну особу. Учасники МІП солідарно несуть відповідальність за результати діяльності в залежності від його організаційно-правової форми і міри своєї особистої участі.

До суб'єктів інноваційної підприємницької діяльності незалежно від форм власності відносяться науково-дослідні і проектно-конструкторські організації, підприємства та організації різних галузей економіки, вищі учбові заклади.

Важлива роль в здійсненні наукоємних і складних інноваційних ідей належить об'єднанням підприємницьких організацій: консорціумам, концернам, холдинг-компаніям, фінансово-промисловим групам та іншим об'єднанням юридичних осіб.

Певне місце серед таких об'єднань займають консорціуми, найважливішим завданням яких є пошук і реалізація крупних інноваційних проектів, як правило, пов'язаних з розвитком техніки і впровадженням нових технологій. Консорціум в інноваційній сфері можна визначити як тимчасова угода між банками, підприємствами, компаніями, фірмами, науковими центрами для здійснення наукоємних і капіталоємних проектів. Специфіка консорціуму полягає в тому, що партнери, які входять в нього, зберігають свою економічну і юридичну самостійність, за винятком тієї частини діяльності, яка стосується мети консорціуму.

Однією з найбільш складних форм інноваційних підприємницьких структур, які об'єднують підприємства промисловості, транспорту, торгівлі і банківської сфери є концерн. Учасниками концерну можуть бути окремі підприємства, компанії, фірми, які об'єднують свої зусилля для вирішення

конкретних загальних цілей, в тому числі для здійснення наукоємних інноваційних проектів.

Серед організаційних структур інноваційного менеджменту особлива роль відводиться малим фірмам, мобільний персонал яких може швидко сприймати і генерувати нові ідеї. Так, у США в сфері науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт (НДДКР) приблизно 90% усіх компаній - малі фірми. У розрахунку на 1 дол. США вкладених засобів такі фірми створюють у 24 рази більше нововведень, ніж гігантські концерни. Витрати на одного вченого й інженера в малих фірмах у 2 рази менші, ніж у великих. Крім гнучкості і мобільності цих фірм економісти відзначають відсутність бюрократизму в управлінні в умовах високого позичкового відсотка.

Великі компанії, як правило, орієнтовані на створення удосконалюючих інновацій. Керівникам таких компаній логічним уявляється удосконалювання в тому напрямку, де компанія домоглася помітних успіхів в освоєнні певного сімейства продукції. Така психологія була характерна для соціалістичних країн, де була відсутня конкуренція на внутрішньому ринку.

Перехід до радикально нової техніки і технології для великих фірм небажаний, оскільки при цьому знецінюється нагромаджений виробничий потенціал. У той же час з економічної точки зору нововведення більш вигідні, ніж ризик радикалізму. Більшість компаній керуються принципом "витрати - результати" і вкладають кошти тільки в такі НДДКР, що гарантують прибуток.

У малих фірм немає шансів витримати конкуренцію на ринку. Саме життя штовхає їх на ризикований шлях радикальних інновацій, оскільки найчастіше останні мало пов'язані з витратами. Не випадково у швидко прогресуючих новітніх галузях електроніки, біоінженерії і біотехнології, у виробництві споживчих товарів діє багато дрібних фірм.

Малі фірми часто створюються під одну ідею, хоча успіх радикальних інновацій ніколи заздалегідь не гарантований. У випадку невдачі проекту мала фірма розоряється, великі ж завжди працюють "із страховкою", тому що вони розробляють, як правило, паралельно декілька проектів, що дає можливість компенсувати втрати. Проте, ризик привабливий. Наприклад, у 1975 р. у США два техніки фірми ігрових автоматів купили на 2,5 тис. дол. електронних деталей і вперше сконструювали перший мікропроцесор і персональний комп'ютер. Через 10 років фірма перетворилася в компанію "Microsoft", що успішно конкурує з "IBM".

Порівняно з малими і середніми підприємствами крупні в освоєнні інновацій мають деякі переваги. В першу чергу – це концентрація великих фінансових коштів, що потрібні для освоєння успішних інновацій. Наступною особливістю і перевагою наукових досліджень в крупних об’єднаннях є здійснення багатоцільових досліджень, які об’єднують вчених і дослідників багатьох галузей, що підвищує єффективність і багатогранність нововведень.

Однак за відношенням кількості нововведень до затрат на наукові

дослідження і розробки в малих і середніх фірмах в 3-4 рази вище , ніж в крупних.

Як показує практика, інноваційна діяльність крупних і малих підприємств взаємопов'язана. Крупні інноваційні підприємства створюють передумови для розвитку малих. Дуже часто нововведення , які використовують крупні підприємства, є результатом інноваційної діяльності малих, але наступне впровадження здійснюється підприємствами, які мають для цього кращі фінансові і матеріальні ресурси, розвинуту матеріально-технічну базу і відповідні кадри.

10.4. Організаційно-економічні особливості розвитку малого інноваційного бізнесу

Найбільш поширеною, ефективною і особливою формою організації інноваційної діяльності є малі інноваційні підприємства (МІП). З народногосподарської точки зору МІП є ефективним інструментом постійного оновлення всіх елементів виробничих процесів, забезпечення високої конкурентноздатності продукції, робіт і послуг. Вони здатні дуже динамічно і гнучко реагувати як на зміни споживчого попиту, так і на нові пропозиції і перспективи, які відкриваються на базі результатів науково-дослідних і конструкторських робіт. При інноваційній діяльності вони, як правило, не вимагають значних інвестицій і залучення істотних матеріальних, трудових та енергетичних ресурсів.

Малі інноваційні підприємства можуть мати різні організаційно-правові форми, вибір яких залежить від характеру масштабів, науково-технічних напрямів та інших особливостей здійснюваної інноваційної діяльності. Незалежно від вибраної організаційно-правової форми підприємство може мати статус малого та інноваційного при наявності визначених характеристичних ознак. Належність підприємства до категорії інноваційних організацій необхідно пов'язувати з характером здійснюваних робіт і послуг, складом реалізованої продукції, а також характером використовуваних матеріальних і трудових ресурсів.

Основними ознаками науково-виробничої діяльності МІП є: розробка і просування на ринки нових продуктів і передових технологій; висока частка науково-дослідних і конструкторських робіт для створення нових конкурентноздатних продуктів і послуг; масштабний вплив інновацій, нових виробів і передових технологій на прибуток МІП; висока частка інвестицій в науково-дослідний сектор і пов'язане з ним обновлення виробництва; значна частка наукових та інженерно-технічних робітників в загальній чисельності персоналу МІП; значна частка наукового, лабораторного і випробувального обладнання в основних фондах МІП; високий рівень ризику, пов'язаного із здійсненням інноваційних проектів.

Принципове значення для діяльності МІП має належність його до категорії малих для отримання певних податкових та інших пільг у відповідності з прийнятими нормативними і законодавчими актами.

В залежності від характеру поєднання науки і виробництва можна виділити МІП наукового (розробка нових виробів і технологій), виробничого (освоєння нових виробів і технологій) і змішаного (науково-виробничого) профілю.

З метою забезпечення ефективного розвитку малих інноваційних підприємств важливо виділити і охарактеризувати його слабкі і сильні сторони. З народногосподарської точки зору найбільш повно вони проявляються при їх порівнянні з можливою альтернативною формою інноваційної діяльності великих інноваційних підприємств.

До сильних сторін МІП відносяться: коротка тривалість інноваційного циклу; прямі і персональні контакти з партнерами; швидке прийняття управлінських рішень; висока мотивація праці; низький рівень непрямих витрат; гнучка реакція на науково-технічні досягнення; динамічна орієнтація на попит споживача; відсутність бюрократичних структур в організації; мінімальна ієрархія в менеджменті.

Слабкі сторони МІП характеризують: низький професійний рівень менеджмента; незначні можливості зовнішнього фінансування, в тому числі кредитування; обмежені можливості диверсифікаційного профілю МІП; високий рівеь ризику в підприємницькій діяльності; незначний рівень поділу праці і спеціалізації робочих місць; обмежені можливості задоволення масштабного попиту; персоніфікована відповідальність за фінансові результати діяльності.

Малі інноваційні підприємства мають в порівнянні з великими інноваційними підприємствами досить високі шанси на підприємницький успіх при виконанні таких умов: виконання стратегії, орієнтованої на малі ніші ринків; відсутність жорстокої конкуренції і складних бар'єрів на ринку; невисока капіталоємність виробництва і просування на ринок; можливості прямих контактів із споживачами; входження в бізнес на ранніх фазах життєвого циклу інновації; можливості багатоваріантного використання результатів виконаних розробок; відносна стабільність економічних умов діяльності і стабільність цін на сировину, матеріали, енергетичні та інші ресурси.

Серед малих організаційних форм, які направлені на інтенсифікацію інноваційного процесу, важливе значення належить венчурним, інжиніринговим і впроваджувальним фірмам.

Венчурні фірми, тобто "ризикові" фірми, представляють собою невеликі, але дуже гнучкі і ефективні підприємства, які створюються з метою апробації, доопрацювання і доведення до промислової реалізації "ризикових" інновацій. В деяких випадках венчурні фірми є тимчасовими організаційними структурами, які створюються під вирішення конкретної проблеми. Дані підприємства характеризуються високою активністю, яка пояснюється прямою особистою зацікавленістю працівників фірми і партнерів по венчурному бізнесу в успішній комерційній реалізації розробленої ідеї, технологій, винаходів. Найбільше поширення венчури одержали в наукоємних галузях економіки, де вони спеціалізуються на проведенні наукових досліджень та на інженерних розробках.

Створюються венчурні фірми на договірній основі на кошти, які одержані шляхом об'єднання, як правило декількох юридичних чи фізичних осіб, або на кредити чи вкладення крупних компаній та банків. Для створення венчурної фірми необхідна наявність декількох умов: ідеї нововведення (нового виробництва, технології, послуг); суспільної потреби в реалізації даної ідеї; підприємця, здатного на основі такої ідеї організувати нову фірму; ризикового капіталу для фінансування цієї фірми.

На відміну від інших форм інвестування, інвестування у венчурний бізнес характеризується рядом відмінних особливостей:

фінансові кошти вкладаються у венчурний бізнес без матеріального забезпечення і без гарантій, тобто інвестори йдуть на великий ризик. У випадку невдачі вони можуть втратити значні грошові кошти. Таке "ризикове" вкладання коштів підприємцями пояснюється їх вірою в успіх венчурного бізнесу;

обов'язкова дольова участь інвестора в статутному капіталі фірми в прямій або непрямій формі (як правило частка не перевищує 50%), тобто ризиковий капітал розміщується не як кредит, а у вигляді пайового внеску в статутний капітал фірми в залежності від частки участі, яка обумовлюється при наданні фінансових коштів. Інвестори мають право на відповідне одержання прибутку фінансованої фірми;

кошти надаються на тривалий період і на безповоротній основі, тому в деяких випадках інвесторам доводиться чекати в середньому 3-5 років, щоб переконатися в перспективності вкладень;

активна участь інвестора в управлінні, консультуванні і наданні ділових послуг фінансованій ним фірмі, так як він особисто зацікавлений в успіху венчурного підприємства. Однак при цьому інвестор не вмішується в оперативне управління фірмою.

Венчурні фірми створюються в двох організаційних формах: самостійні венчурні фірми і фірми, які знаходяться всередині крупних підприємств. Рішення про створення внутрішнього венчура приймається керівництвом підприємства і його діяльність контролює безпосередньо один з керівників. При відборі ідей, на базі яких може бути створений "ризиковий" наукоємний проект, обов'язково враховуються два моменти: по-перше, завдання цього проекту не повинні співпадати з традиційною сферою інтересів материнської компанії, тобто метою внутрішнього венчура є пошук нових інновацій. По-друге, при відборі ідей, які будуть реалізуватися в рамках внутрішніх венчурів, експерти повинні переконатися, що комерційний потенціал нововведень, витрати на створення, виробництво і збут можуть бути передбачені з точністю від 50 до 75%.

Внутрішнім венчурам, як правило, надається юридична і бюджетна самостійність а також право формувати персонал підприємства. Для більшої самостійності вони переважно розміщуються в окремому будинку, однак материнська компанія забезпечує їх науково-дослідним, обчислювальним та іншим обладнанням, надає необхідні послуги в сфері управління. Переважно при

успішній діяльності внутрішній венчур перетворюється в одне з виробничих підрозділів материнської компанії, а його продукція реалізується по сформованих в компанії каналах збуту.

Інжинірингові фірми – це сполучна ланка між науковими дослідженнями і розробками, з однієї сторони, і між нововведеннями та виробництвом – з іншої. Інжинірингова діяльність пов'язана з створенням об'єктів промислової промисловості, діяльністю по проектуванню, виробництву і експлуатації машин, обладнання,, організації виробничих процесів з врахуванням їх функціонального призначення, безпеки і економічності.

Інжинірингові фірми здійснюють: технічне прогнозування інноваційної ідеї, нової технології, корисної моделі, винаходу; виконують доробку і доводять нововведення до промислової реалізації; надають послуги і консультації в процесі впровадження об'єкта розробки; проводять пусконалагоджувальні, випробувальні роботи за дорученням промислових підприємств.

Впроваджувальні фірми також сприяють розвитку інноваційного процесу і, як правило, спеціалізуються на впровадженні невикористаних патентовласниками технологій, на просування на ринок ліцензій перспективних винаходів, які розроблені окремими винахідниками, на доводці винаходів до промислової стадії на виробництві невеликих дослідних партій об'єктів промислової власності з наступною продажею ліцензії.

У США, Японії, країнах Західної Європи в малому інноваційному бізнесі використовуються такі організації, як венчурні - фірми "ризикованого" капіталу і спін-офф – дочірні фірми, різноманітні інвестиційні фонди. Спочатку діяльність таких фірм нерідко фінансується великими компаніями, що не бажають ризикувати, але контролюють цей ризик. У випадку успіху велика компанія одержує готове нововведення (це може відбуватися шляхом поглинання венчурної фірми). Помноживши інновацію на потужність свого виробничого і комерційного потенціалу, компанія забезпечує собі великі прибутки.

Фірми спін-офф організовуються при вузах, спеціальних лабораторіях і державних дослідницьких центрах із метою комерційного впровадження науково-технічних досягнень, одержаних у ході виконання великих нецивільних проектів: військових розробок, космічних програм, фундаментальних досліджень.

Венчурні фірми і фірми спін-офф працюють на етапах росту і насичення винахідницької активності з початком падіння активності наукових вишукувань.

Створення венчурних фірм передбачає наявність таких компонентів: інноваційної ідеї - нової технології, нового виробу; суспільної потреби і підприємця, готового на основі ідеї організувати фірму; ризикового капіталу для фінансування.

Венчурний капітал може бути вкладений не тільки великою компанією або банком, але і державою, страховим або пенсійним фондом. На відміну від інших дана форма інвестування має особливі умови: дольова участь інвестора в капіталі

фірми в прямій або опосередкованій формі; надання засобів на тривалий термін; активна роль інвестора в управлінні фірмою, що фінансується.

У США на початкові етапи розвитку бізнесу в підготовчий і стартовий періоди припадає 39% венчурних інвестицій. Середній річний рівень прибутковості американських венчурних фірм складає біля 20 %, що в 3 рази вище, ніж в цілому по економіці США.

Малі інноваційні фірми засновують учені, інженери, винахідники. Часто початковим капіталом таких фірм служать особисті заощадження. Якщо цих коштів буває недостатньо, тоді доводиться шукати ризиковий капітал. У середині 80-х років **XX** ст. у США нараховувалося до 500 таких фірм. Специфіка ризикового капіталу полягає в тому, що він дається на безпроцентній, безповоротній основі і не підлягає вилученню протягом усього терміну дії договору.

Венчурні фірми, як правило, безприбуткові, тому що не займаються виробництвом. Вони передають свої результати фірмам-експлерентам, патієнтам, віолентам і комутантам.

Для зниження ризику розробляються типові схеми створення нових або радикальних перетворень старих сегментів (фірм) ринку. Ці фірми просувають нововведення на ринок і їх називають *фірмами-експлерентами,* фірмами-піонерами. Вони працюють на етапі максимального циклу винахідницької активності і з самого початку випуску продукції великою компанією. Наприклад, фінансування для такої фірми розраховується на 48 місяців. Капіталовкладення поділяють на п'ять тимчасових відрізків з врахуванням жорстких правил: кожне нове вкладення здійснюється тільки тоді, коли попереднє себе виправдало, тобто експеримент просунувся в створенні або комерціалізації продукту; кожне нове вкладення перевищує попереднє і здійснюється на більш вигідних для експлерента умовах.

Часто фірма-експлерент не в змозі тиражувати нововведення, що зарекомендувало себе. Зволікання погрожує появою копій або аналогів, тому експлерент йде на спілку з фірмою-виробником.

У випадку орієнтації на вузький сегмент ринку створюються *фірми-патієнти,* що задовольняють потреби, сформовані, наприклад, під дією моди, реклами або інших засобів підвищення попиту. Фірми-патієнти діють на етапах збільшення виробництва продукції при падінні винахідницької активності. Вимоги до якості й обсягів продукції в цих фірм пов'язані з проблемами завоювання ринків, коли виникає необхідність прийняття рішення про проведення або припинення розробок, про доцільність продажу або покупки ліцензій і т.п. Такі фірми вважаються прибутковими, і в них доцільно вводити посаду постійного інноваційного менеджера, що повинен забезпечити безпеку діяльності фірми.

У сфері великого традиційного (стандартного) бізнесу діють фірми-віоленти, що володіють великим капіталом і високим рівнем освоєння технології. Ці фірми розробляють "силову стратегію", займаючись масовим виробництвом

продукції для широкого кола споживачів, яких задовольняє середній рівень цін і які пред'являють "середні" вимоги до якості продукції. Науково-технічна політика (стратегія) фірми-віолента вимагає прийняття ряду важливих рішень: про терміни постановки продукції на виробництво, про зняття продукції з виробництва, про інвестиції і розширення виробництва, про заміну парку машин і устаткування, про придбання ліцензій. Ці фірми прибуткові і діють при транснаціональних корпораціях.

У сфері середнього і дрібного бізнесу, орієнтованого на задоволення національних і місцевих потреб, на етапі падіння циклу випуску продукції діють *фірми-комутанти.* Їхня науково-технічна політика полягає в прийнятті рішень про своєчасну постановку продукції на виробництво, про ступінь технологічної особливості виробів, що випускаються фірмами-віолентами.

Фірми-експлеренти вступають у партнерські відносини з фірмами-патієнтами, віолентами і комутантами.

Функції інноваційних менеджерів у цих фірмах може виконувати або традиційний менеджер, або спеціаліст, запрошений із сторони, наприклад із консалтингової фірми. При цьому необхідно враховувати особливості і специфіку різноманітних фірм. Так, для венчурних фірм і фірм-патієнтів головною метою інноваційного менеджера є зниження ризику в життєдіяльності фірми і створення комфортних умов для її співробітників. А інноваційні менеджери фірм-експлерентів, віолентів і комутантів повинні добре розбиратися в ситуації, яка склалася на ринку, у специфіці купівельного попиту, точно, оперативно і вірогідно прогнозувати попит і можливі кризи.

Організаційно-економічні особливості венчурного інноваційного бізнесу. Венчурні фірми створюються з метою апробації, доробки і доведення до промислової реалізації “ризикових” інновацій. Вони характеризуються високою активністю, яка пояснюється прямою особистою зацікавленістю працівників фірми і партнерів по венчурному бізнесу в успішній комерційній реалізації розробленої ідеї, технології, винаходів. Найбільше поширення венчури одержали в наукоємних галузях економіки, де вони спеціалізуються на проведенні наукових досліджень та інженергих розробках.

Створюються венчурні фірми на довгостроковій основі на кошти, які одержані шляхом об”єднання, як правило декількох юридичних, або фізичних осіб, або на кредити, або на вкладення крупних компаній і банків. Для створення венчурної фірми необхідно наявність декількох умов: ідеї нововведення (нового виробництва, технології, послуги); суспільної потреби в організації цієї ідеї; підприємця, який здатний на основі такої ідеї організувати нову фірму; ризикового капіталу для фінансування цієї фірми.

На відміну від інших форм інвестування, інвестування у венчурний бізнес характеризується рядом відмінних особливостей:

- фінансові кошти вкладаються у венчурний бізнес без матеріального забезпечення і без гарантій, відповідно інвестори йдуть на великий ризик. Таке

ризикове вкладення коштів підприємцями пояснюється їх вірою в успіх венчурного бізнесу і відсутністю умов для власних досліджень і комерційної реалізації перспективної технології;

- обов”язкова дольова участь інвестора в статутному капіталі фірми в прямій або непрямій формі (як правило частка не перевищує 50 %), тобто ризиковий капітал розміщується не як кредит, а у вигляді пайового внеску в статутний капітал фірми в залежності від частки участі, яка обумовлюється при наданні фінансових коштів. Інвестори мають право на відповідний прибуток фінансової фірми;

- кошти надаються на тривалий строк і на безповоротній основі, тому в деяких випадках інвесторам доводиться очікувати в середньому 3-5 років, щоб переконатися в перспективності вкладень;

- активна участь інвестора в управлінні фінансовою фірмою, так як він особисто зацікавлений в успіху венчурного підприємства, тому ризикові інвестори часто не обмежуються наданням грошових коштів, а надають різні управлінські, консультаційні та інші ділові послуги венчурній фірмі, але при цьому не вмішуються в оперативне керівництво її діяльності.

Венчурні фірми створюються в двох організаційних формах: самостійні венчурні фірми; венчурні фірми, які знаходяться в середині крупних підприємств. Рішення про створення внутрішнього венчуру приймається керівником підприємства і його діяльність контролює безпосередньо один із керівників.

При виборі ідей, на базі яких може бути створений ризиковий наукоємний проект обов”язково враховуються два моменти: по-перше, завдання цього проекту не повинні співпадати з традиційною сферою інтересів материнської компанії, тобто метою внутрішнього венчуру є вишукування нових інновацій; по-друге, при відборі ідей, які будуть реалізуватися в рамках внутрішніх венчурів, експерти повинні переконатися, що комерційний потенціал нововведень, витрати на виробництво і збут можуть бути передбачені з точністю від 50 до 75 %.

Внутрішнім венчурам, як правило, надається юридична і бюджетна самостійність, а також право формувати персонал підприємства. Для більшої самостійності вони переважно розміщуються в окремому будинку, однак материнська компанія забезпечує їх науково-дослідним, обчислювальним та іншим обладнанням, надає необхідні послуги в сфері управління. Переважно при успішній діяльності внутрішній венчур перетворюється в одне з виробничих підрозділів материнської компанії, а його продукція реалізується по сформованих в компанії каналах збуту. Багато компаній організують одночасно декілька внутрішніх венчурів.

Сучасні венчурні підприємства представляють собою гнучкі і мобільні структури, які відрізняються дуже високою і цілеспрямованою активністю, що пояснюється в першу чергу прямою особистою зацікавленістю робітників підприємства та інвесторів в якнайскорішій успішній комерційній реалізації

розроблюваної ідеї, технології, об”єкта, винаходу, причому з мінімальними затратами.

10.5. Організаційні основи підтримки розвитку інноваційного підприємництва

Особливу роль серед структур, які підтримують розвиток інноваційної діяльності, відіграють технопаркові структури, які перетворюють вхідні ресурси (основні і оборотні фонди, інвестиції, інтелектуальні ресурси) у вихідні інноваційні послуги. Технопаркові структури можуть значно відрізнятися за структурою і обсягом вхідних ресурсів і вихідних послуг. Ці характеристики змінюються в значному інтервалі і визначають форму – від найпростіших структур типу наукових “готелей”, які можуть розміщуватися в одному невеликому будинку і надавати 2-3 види послуг, до технополісів або регіонів науки, які займають значний простір і представляють собою складні регіональні економічні комплекси з інноваційною орієнтацією. За наростаючим ступенем складності технопаркові структури можна розмістити таким чином: інкубатори, технологічні парки, технополіси, регіони науки і технологій.

Інкубатор представляє собою складний багатофункціональний комплекс, який реалізує широкий перелік інноваційних послуг. Як правило, він займає один або декілька будинків. Інноваційна фірма в залежності від її технологічного профілю купляє або орендує в інкубатора той чи інший набір інноваційних послуг, куди обов’язково входить оренда приміщення. Інкубаційний період фірми-клієнта триває переважно 2-3 роки, рідше 5 років. Після закінчення цього строку інноваційна фірма покидає інкубатор і починає самостійну діяльність. Бізнеси-інкубатори займаються реалізацією будь-якого проекту, що передбачає прибуток. Вони знаходяться під патронатом банку, який готовий інвестувати ризиковий капітал.

Технологічний парк – це науково-виробничий територіальний комплекс з досить складною функціональною структурою, головним завданням якого полягає у формуванні максимально сприятливого середовища для розвитку малих наукоємних фірм-клієнтів. Тобто, мета *техлопарків* — стимулювати мале інноваційне підприємництво.

Структурною одиницею технопарку є центр, а до числа найбільш важливих центрів відносяться: дослідний центр, інкубатор, науково-технологічний комплекс (інноваційний центр), промислова зона, маркетинговий центр, центр навчання та ін.. Кожний з названих центрів реалізує спеціалізований набір послуг, наприклад, послуги, пов’язані з проведенням науково-дослідних робіт або з перепідготовкою спеціалістів по якому-небудь визначеному технологічному напряму.

У промислово розвинутих країнах, наприклад у Японії, США і Росії, більшість інноваційних структур, що підтримують малий бізнес, створено при

сприянні Міністерства загальної і професійної освіти. Вища школа Росії Федерації нараховує 800 малих фірм, об'єднаних у технопарки.

Технополіс представляє собою цілісну науково-виробничу структуру, створену на базі окремого міста, в економіці якого помітну роль відіграють технопарки та інкубатори. Нові товари і технології, які розроблені в наукових центрах, використовуються для вирішення всього комплексу соціально-економічних проблем міста. Технолополіси можуть утворюватися як на основі міст, що будуються, так і на основі тих, що реконструюються. Існують також технополіси “розмитого “ типу, які виникають переважно на базі великих міст, які при відсутності чітко відокремлених високотехнологічних зон все таки мають розвинуті інноваційні структури.

Технополіси - об'єднання, що представляють собою комплекс наукових закладів фундаментального і прикладного характеру, вузів, конструкторських і впроваджувальних організацій, а також ряду промислових підприємств, орієнтованих на освоєння нововведень. У рамках технополісів може здійснюватися повний інвестиційний цикл, включаючи підготовку кадрів. Сусідство наукових і навчальних закладів різної галузевої спрямованості забезпечує міждисциплінарні (на стику наук) дослідження, розробки й інтенсивний обмін ідеями. Невід'ємними елементами технополісів повинні бути венчурні фірми й акціонерні комерційні банки.

Перший технополіс був утворений у США в 50-х роках XX с. на базі Станфордського університету. Навколо університету сконцентрувалися дрібні дослідницькі, консультаційні, впроваджувальні і промислові фірми, більшість із яких було пов'язано з електронною промисловістю.

Університет став відігравати роль центру наукових ідей і підготування кадрів для всього об'єднання. Цей технополіс одержав назву "Силіконова долина". В даний час це всесвітньо визнаний центр науково-технічного розвитку. Тут зосереджено 8 тис. інноваційних фірм, у 70% **із** них нараховується менше 10 робітників. Усього в технополісі працює 250 тис. чол., з яких 6 тис.чол. - висококваліфіковані спеціалісти і вчені.

Вдалий досвід "Силіконової долини" дав поштовх для поширення цієї організаційної форми. На економічній карті США з'явилися технополіси "Золоте промислове коло", центром якого є Гарвардский університет. Массачусетський технологічний інститут, "Силіконовий штик" (штат Луізіана), "Електронний гвинт" (штат Флорида) і ін.

З 1980 р. у Японії почала розвиватися довгострокова урядова програма по створенню технополісів. Аналогічну програму здійснюють Тайвань, Сінгапур, Таїланд. У Росії прикладом технополісу може бути м. Зеленоград (Московська обл.).

Досвід функціонування технополісів показав їхню спільність із фінансово-промисловими групами (ФПГ), які появилися раніше в США в 40-50-х роках.

Перші ФПГ були націлені не тільки на вертикальну, але і на горизонтальну диверсифікацію, ІП, виробничі і фінансові зв'язки.

Регіон науки і технологій охоплює значну територію, границі якої можуть співпадати з границями цілого адміністративного району. В економіці такого району велику роль відіграє інноваційна діяльність, яка підтримується технопарковими структурами. Науково-виробничий комплекс представляє собою єдине ціле, оскільки нові технології, які створюються в наукових центрах, зразу ж впроваджуються в промисловому секторі. В регіоні науки і технологій функціонують крупні наукові заклади і промислові підприємства, які спеціалізуються на виробництві наукоємної продукції. В цей комплекс входять також виробнича і побутова інфраструктури, малий і середній бізнес, фонди і фінансові інститути, зони відпочинку і культурні заклади та ін.. Регіон науки і технологій може включати в себе технополіси, технопарки, інкубатори, а також широку інфраструктуру, що підтримує наукову і виробничу діяльність.

11. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

11.1.Організаційно-правова основа інвестиційної діяльності

Інвестиційна діяльність являє собою сукупність практичних дій юридичних осіб, держави та громадян щодо реалізації інвестицій. Нинішня правова система України складається з більше ніж 100 законів та інших нормативних актів, що регулюють інвестиційну діяльність. Серед них слід насамперед відзначити Закон України "Про інвестиційну діяльність", Закон України "Про іноземні інвестиції", Закон України "Про державну програму заохочення іноземних інвестицій в Україні", Закон України "Про цінні папери та фондову біржу", які створюють правову основу інвестиційної діяльності.

Законодавство визначає, що всі суб'єкти інвестиційної діяльності незалежно від форм власності та господарювання мають рівні права в частині здійснення цієї діяльності; самостійно визначають цілі, напрямки, види та обсяги інвестицій; залучають для їх реалізації на договірній основі будь-яких учасників інвестиційної діяльності, у тому числі шляхом організації конкурсів та торгів.

Об'єктами інвестиційної діяльності в Україні є:• новоутворювані та ті, що реконструюються, основні фонди, а також обігові кошти в усіх галузях народного господарства;• цінні папери (акції, облігації та ін.); • цільові грошові внески;• науково-технічна продукція та інші об'єкти власності; майнові права та права на інтелектуальну власність.

Аналогічні об'єкти має і діяльність зарубіжних інвесторів, якщо вона не суперечить законодавству України. Іноземні інвестори мають право здійснювати інвестування на території України шляхом: пайової участі спільно з юридичними та фізичними особами України у створенні підприємств; створення підприємств, цілком належних іноземним інвесторам, а також філіалів підприємств іноземних юридичних осіб; придбання підприємств, будівель, споруд, паїв, акцій, облігацій та інших цінних паперів, а також іншого майна, яке за законодавством України може належати іноземним інвесторам; придбання прав користування землею та іншими природними ресурсами; надання позик, кредитів, майна та майнових прав.

Суб'єктами інвестиційної діяльності є: інвестори (замовники); виконавці робіт (підрядники); користувачі об'єктів інвестиційної діяльності; постачальники товарно-матеріальних цінностей, обладнання та проектної продукції; юридичні особи (банківські, страхові та посередницькі організації, інвестиційні фонди та компанії та ін.); громадяни України; іноземні юридичні та фізичні особи, держави та міжнародні організації.

Суб'єкти інвестиційної діяльності діють в інвестиційній сфері, де здійснюється практична реалізація інвестицій. До складу інвестиційної сфери включаються: 1) сфера капітального будівництва, яка об'єднує діяльність замовників-інвесторів, підрядників, проектувальників, постачальників обладнання, громадян, зайнятих у сфері індивідуального та кооперативного житлового будівництва та інших суб'єктів інвестиційної діяльності); 2) екологічна

сфера; 3) інноваційна сфера; 4) сфера обігу фінансового капіталу (грошового, позикового та фінансових зобов'язань у різних формах); 5) сфера реалізації майнових прав суб'єктів інвестиційної діяльності.

Інвесторові надане право володіти, користуватись та розпоряджатись об'єктами та результатами інвестиційної діяльності, у тому числі здійснювати торговельні операції та реінвестування. Інвестор може придбати необхідне йому майно за цінами та на умовах, що визначаються за домовленістю, без обмежень щодо обсягу та номенклатури, якщо такі угоди не суперечать законодавству України. Інвестор може передати за угодою (контрактом) свої права щодо інвестицій, їх результатів юридичним та фізичним особам, державним та муніципальним органам.

11.2.Сутність і структура інвестиційної діяльності

Термін "інвестиції" походить від латинського слова "invest", що означає вкладення коштів. У більш широкій трактовці інвестиції являють собою вкладення капіталу з метою подальшого його збільшення. Інвестиції мають фінансове та економічне визначення.

За фінансовим визначенням, інвестиції - це всі види активів (коштів), що вкладаються в господарчу діяльність з метою отримання доходу. Економічне визначення інвестицій можна сформулювати таким чином: інвестиції - це видатки на створення, розширення, реконструкцію та технічне переозброєння основного капіталу, а також на пов'язані з цим зміни оборотного капіталу, оскільки зміни у товарно-матеріальних запасах здебільшого залежать від руху видатків на основний капітал.

Інвестиції в об'єкти підприємницької діяльності здійснюються в різних формах. З метою обліку, аналізу та планування інвестиції класифікуються за різними ознаками.

1. За об'єктами вкладень виділяються реальні та фінансові інвестиції.

Під реальними інвестиціями розуміють вкладення коштів у реальні активи - як матеріальні, так і нематеріальні (іноді вкладення коштів у нематеріальні активи, пов'язані з науково- технічним прогресом, характеризуються як інноваційні інвестиції).

Під фінансовими інвестиціями розуміють вкладення коштів у різні фінансові активи, серед яких найбільш значущу частку посідають вкладення коштів у цінні папери.

2. За характером участі в інвестуванні виділяються прямі та непрямі інвестиції.

Під прямими інвестиціями розуміється безпосереднє вкладення коштів інвестором в об'єкти інвестування.

Під непрямими інвестиціями розуміється інвестування, опосередковане іншими особами (інвестиційними або фінансовими посередниками).

3. За періодом інвестування розрізняють короткострокові та довгострокові інвестиції.

Під короткостроковими інвестиціями розуміють звичайно вкладення капіталу на період, не більше одного року (наприклад, короткострокові депозитні внески, купівля короткострокових ощадних сертифікатів і т.д.).

Під довгостроковими інвестиціями розуміють вкладення капіталу на період більше одного року.

У практиці великих інвестиційних компаній довгострокові інвестиції деталізуються таким чином: а) до 2 років; б) від 2 до 3 років; в) від 3 до 5 років; г) понад 5 років.

4. За формами власності інвесторів розрізняють інвестиції приватні (акціонерні), державні, іноземні та спільні.

5. За регіональною ознакою виділяють інвестиції всередині країни та за кордоном.

Під внутрішніми інвестиціями розуміють вкладення коштів у об'єкти інвестування, розміщені в межах даної країни.

Під інвестиціями за кордоном (Іноземні інвестиції) розуміють вкладення коштів у об'єкти інвестування, розміщені за межами даної країни.

Під інвестиціями звичайно розуміються довгострокові вкладення капіталу в підприємства різних галузей народного господарства, в інфраструктуру, в соціальні програми, в охорону навколишнього середовища. Інвестиції виражають усі види майнових та інтелектуальних цінностей, які вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, у результаті якої формується прибуток (доход) або досягається соціальний ефект. Державні інвестиції можуть здійснюватись і з метою регулювання розвитку економіки.

Основними цінностями інвестицій є: рухоме та нерухоме майно (будівлі, споруди, обладнання та інші матеріальні цінності); кошти, цільові банківські внески, кредити, акції та інші цінні папери; майнові права, похідні від авторського права — ліцензії, "ноу-хау", досвід та інші інтелектуальні цінності; право користування землею та іншими природними ресурсами, а також інші майнові права.

Інвестиції у відтворення основних фондів здійснюються у формі капітальних вкладень. Слід відзначити, що до 1991року поняття інвестицій ототожнювалось з терміном "капітальні вкладення", що характеризує діяльність замовників (інвесторів).

Капітальні вкладення розглядались у двох аспектах: як економічна категорія; як процес, пов'язаний з рухом грошових ресурсів. Капітальні вкладення як економічна категорія - це система грошових відносин, пов'язаних з рухом вартості, авансованої у довгостроковому порядку в основні фонди від моменту виділення коштів до моменту їх відшкодування.

Головним об'єктом вивчення виступали капітальні вкладення як процес руху вартості, авансованої у розширене відтворення основних фондів. Основна

увага приділялась вивченню структури джерел фінансування капітальних вкладень, договірним стосункам замовників та підрядників, ролі банків як установ, що здійснюють фінансування та кредитування капітальних вкладень. Позитивним фактором виявилось внесення до складу капітальних витрат на фінансування обігових коштів підприємств-новобудов у зв'язку з наданням їх новобудовам один раз на весь період функціонування підприємства.

За обсягом та значущістю капітальні вкладення є основною складовою частиною інвестицій, у нашій країні на них припадає близько 85% усіх інвестицій.

Існує також таке розуміння інвестування, яке характеризується витратами матеріальних, трудових та грошових ресурсів на створення основних фондів галузей народного господарства шляхом капітальних вкладень. У капітальному будівництві планування, управління та організація, разом з проектуванням, ресурсозабезпеченням будівництва в сукупності складають зміст процесу інвестування.

Головними етапами інвестування є: перетворення ресурсів у капітальні вкладення (витрати), тобто процес спрямування інвестицій у конкретні об'єкти інвестиційної діяльності (власне інвестування); перетворення вкладених коштів у приріст капітальної вартості, що характеризує кінцеве перетворення інвестицій та отримання нової споживчої вартості; приріст капітальних вартостей у формі доходу або соціального ефекту, тобто кінцева мета інвестиційної діяльності.

Початковий та кінцевий ланцюжки замикаються, утворюючи новий взаємозв'язок: прибуток - ресурси, тобто процес нагромадження повторюється. При цьому слід мати на увазі, що процес нагромадження грошових ресурсів, не входячи в інвестиційну діяльність, є його необхідною передумовою.

Інвестиційна діяльність є основою індивідуального кругообігу інвестицій на підприємстві. Інвестиційний цикл (період) містить один оборот інвестицій, тобто рух вартості, авансованої у капітальне майно від моменту акумуляції коштів до моменту їх відшкодування. Держава стимулює інвестиційну діяльність підприємств шляхом надання їм податково-амортизаційних преференцій (пільг з оподаткування прибутку або пільгових норм амортизації).

Кругообіг виробничих інвестицій, поділяючись на окремі стадії, породжує кругообіг фінансових інвестицій. Кругообіг фінансових інвестицій виявляє зворотний вплив на кругообіг реальних інвестицій. У кінцевому підсумку це приводить до злиття, неподільності потоків виробничих та фінансових інвестицій за межами даного підприємства, на локальних та національних ринках капіталів.

Усі фінансові інвестиції оцінюються за прибутком, що приноситься ними. З цієї точки зору всі цінні папери однорідні, усі вони зрештою являють собою право на прибуток, незалежно від того, в яку галузь або сферу економіки посвідчують вони вкладення позикового капіталу. Капіталізована оцінка прибутку, що приноситься цінними паперами і є, власне, ціна або курс даних паперів. Динаміка курсу цінних паперів відбиває, з одного боку, стан та найближчі перспективи розвитку економіки в цілому (фаза циклу, рівень інфляції, стан платіжного

балансу, дефіцитність держбюджету і т.ін., а з іншого боку - фінансовий стан конкретного підприємства - емітента даних цінних паперів. Таким чином, реалізується суспільний взаємозв'язок ринків капіталів, ринків інвестиційних товарів та рух реальних активів (дійсного капіталу) в процесі відтворення.

11.3. Шляхи залучення інвестицій у сільське господарство

Найбільш привабливою для сільськогосподарського підприємства формою залучення інвестицій є створення спільних підприємств та стратегічних альянсів. Вона передбачає залучення інвестицій у вигляді внесків до статутного фонду підприємства. Інвесторами виступають переважно фінансове міцні промислові, агросервісні, іноземні та інші підприємства. Права й обов'язки інвестора визначаються Статутом новоствореного господарського товариства чи спільного підприємства.

Традиційною і практично найбільш поширеною формою є залучення кредитних ресурсів комерційних банків та інших фінансових інвесторів. Джерелами кредитування є банки та інші фінансові організації. Сільськогосподарські товаровиробники, можуть отримати кредити за двосторонніми домовленостями з іноземними фінансовими інвесторами.

Найбільш простою формою залучення інвестицій є використання господарських договорів про спільну виробничу діяльність, при якій обмежений в коштах сільськогосподарський товаровиробник та фінансове міцне підприємство спільно фінансують виробничі витрати. При цьому досягається краще використання землі й виробничих сільськогосподарських потужностей, зберігаються робочі місця, а працівники отримують заробітну плату. Винагородою партнерам за понесені ними витрати матеріальних і грошових ресурсів є вироблена продукція. Частки кожного партнера в загальному обсязі продукції визначаються пропорційно їх внескам у спільну діяльність. Взаємовідносини між партнерами регулюються господарським договором про спільну виробничу діяльність.

Перспективною формою залучення інвестицій у сільське господарство є також спільна діяльність сільськогосподарських, агросервісних, промислових та інших підприємств у складі агропромислових фінансових груп. Хоча зараз такі групи в сільському господарстві відсутні, вже створена достатня законодавчо-нормативна база для їх поширення.

Разом з вищенаведеними сільськогосподарські підприємства можуть використовувати й інші, менш поширені варіанти залучення інвестицій.

Іноземні інвестиції являють собою всі види цінностей, що вкладаються безпосередньо іноземними інвесторами в об'єкти інвестиційної діяльності згідно з чинним законодавством України.

Підприємство з іноземними інвестиціями - це підприємство (організація) будь-якої організаційно-правової форми, створене за законами України, якщо протягом року в його статутному фонді є кваліфікаційна іноземна інвестиція. Для

новостворених підприємств цей критерій визначається за підсумками першого повного календарного року їх існування.

Кваліфікаційна іноземна інвестиція - це іноземна інвестиція, що становить не менше 20% статутного капіталу. Декретом Кабінету Міністрів України "Про режим іноземного інвестування" (ст.1) визначені мінімальні розміри кваліфікаційної іноземної інвестиції залежно від виду інвестицій та суб'єктів інвестування (зокрема, не менше 50, 100, 500 тис. та 1 млн. дол. США).

Декретом Кабінету Міністрів України № 55-93 іноземним інвесторам надано право здійснювати інвестиції в таких формах: частковій участі у підприємствах, що створюються спільно з українськими юридичними і фізичними особами, або придбання частки у діючих підприємствах, створення підприємств, що повністю належать іноземним інвесторам, філій та інших відокремлених підрозділів іноземних юридичних осіб або придбання у власність діючих підприємств повністю; придбання прямо не забороненого законами України нерухомого чи рухомого майна, включаючи земельні ділянки, будинки, квартири, приміщення, устаткування, транспортні засоби та інші об'єкти власності, шляхом прямого одержання майна та майнових комплексів або у формі акцій, облігацій та інших цінних паперів; придбання самостійно або з участю українських юридичних чи фізичних осіб прав користування землею, концесій на використання природних ресурсів та території України; придбання інших майнових прав; в інших формах здійснення інвестицій, зокрема на основі угод із суб'єктами господарської діяльності України, які прямо та виключно не заборонені законами України.

11.4. Використання лізингових відносин

Сутність лізингових відносин. Лізинг - це вид підприємницької діяльності, спрямованої на інвестування власних чи залучених фінансових коштів, коли за договором лізингу лізингодавець зобов'язується придбати у власність майно за дорученням лізингоодержувача у відповідного продавця майна і надати це майно в користування лізингоодержувачу за плату на визначений строк для підприємницьких цілей.

Слово "лізинг" походить від англійського терміну "1eage" брати і здавати майно в тимчасове користування, що означає "оренда". Природно виникає питання, чому появилось слово "лізинг", і чим він відрізняється від оренди.

Нагадаємо, що під орендою розуміють передавання майна в тимчасове користування за відповідну плату. Орендодавець, передаючи в оренду власне майно, відшкодовує через орендні платежі понесені витрати (вартість майна) і отримує прибуток.

Введення терміну "лізинг" було зумовлене бажанням виділити новий вид оренди - фінансовий. При фінансовій оренді між виробником майна і користувачем виникає фінансовий посередник, який береться фінансувати лізингову операцію. Лізинг передбачає багатосторонні відносини. Оренда як

короткострокова, так і довгострокова передбачає двосторонні відносини (орендодавець - орендар).

Класичному лізингу властивий тристоронній характер взаємовідносин, який передбачає участь у лізинговій угоді наступних трьох сторін: лізингодавця, лізингоодержувача, продавця (постачальника) майна. Суть лізингової операції полягає в наступному. Майбутній лізинго-одержувач, в якого відсутні власні кошти, звертається в лізингову компанію з пропозицією про укладення лізингової угоди. Згідно з цією угодою лізингоодержувач вибирає продавця, який має необхідне майно, а лізингодавець придбає його у власність і передає майно лізингоодержувачу в тимчасове користування за відповідну плату на засадах, обумовлених у договорі.

При реалізації проекту з великою вартістю число учасників збільшується. Це відбувається за рахунок залучення лізингодавцем до угоди нових джерел фінансових коштів (банків, страхових компаній, інвестиційних фондів тощо).

Лізингова операція - господарська операція фізичної чи юридичної особи, що передбачає надання основних фондів у користування іншим фізичним або юридичним особам, тобто врегулювання такої кількості відносин, які дають можливість передати лізингове майно в тимчасове користування на визначений термін за відповідну плату.

До ознак, які дозволяють виділити лізингову операцію серед маси інших операцій, належать:

лізингодавець виступає як фінансуюча організація що придбає у продавця лізингове майно на умовах передавання його в лізинг лізингоодержувачу;

право вибору продавця лізингового майна (об'єкта лізингу) ще до укладання договору купівлі-продажу належить лізингоодержувачу, якщо інше не передбачено договором;

лізингове майно використовується лізингоодержувачем тільки в підприємницьких цілях;

сума лізингових платежів за весь період лізингу повинна включати повну (або близьку до неї) вартість лізингового майна за цінами на момент укладення договору;

майно, передане в лізинг, протягом всього строку дії лізингового договору є власністю лізингодавця, за винятком майна, придбаного лізинговою компанією за рахунок державних коштів;

в лізинговому договорі може бути передбачено право викупу лізингового майна лізингоодержувачем до закінчення або після закінчення строку договору;

за домовленістю сторін у лізинговому договорі може бути передбачена прискорена амортизація лізингового майна згідно із законодавством України з подальшим повідомленням про це податкових органів;

термін лізингу майна визначається за домовленістю сторін згідно із законодавством України, але не може бути більшим строку його повної амортизації.

З точки зору комплексу відносин, лізингова операція складається з двох взаємопов'язаних частин: відносини, пов'язані з купівлею-продажем, і відносини, пов'язані з тимчасовим використанням майна. З точки зору обов'язкового права, ці відносини можуть бути реалізовані за допомогою двох видів договорів: купівлі-продажу і лізингу.

Об'єктом лізингу може бути будь-яке рухоме і нерухоме майно, яке за діючою класифікацією належить до основних засобів, крім майна, забороненого до вільного обігу на ринку.

Головна умова лізингу полягає в тому, майно, яке передається в лізинг, повинне бути використане тільки в підприємницьких цілях. В агропромисловому комплексі до об'єктів лізингу належать основні засоби, що використовуються в сфері виробництва, заготівлі, переробки сільськогосподарської продукції, громадському харчуванні та інших видах діяльності. Якщо в лізингову компанію звернулись дві організації з пропозицією взяти майно у лізинг, перша з яких для використання об'єкта лізингу з підприємницькою метою, а друга - некомерційний благодійний фонд, то лише в першому випадку може бути укладена лізингова угода.

Другим важливим критерієм визначення майна, яке може бути об'єктом лізингу, у випадку, якщо воно не втрачає своїх натуральних властивостей у виробничому процесі, тобто після закінчення строку лізингу предмет повинен бути придатним для продажу або подальшого передавання в лізинг. Цим вимогам відповідають основні засоби виробництва.

Об'єктом лізингу виступають складні речі, що складаються з різнорідних речей, що становлять єдине ціле. Якщо предметом лізингу є такий об'єкт, наприклад, підприємство, то дія угоди поширюється на всі складові частини єдиного цілого: приміщення, споруди, устаткування та інші компоненти.

Об'єктом лізингу може бути сукупність предметів, в якій є головна річ, наприклад приміщення, і прибудова до нього. Головна річ має в господарському обороті самостійне значення, а приналежність залежить від неї, слугує головній речі і пов'язана з нею загальним господарським призначенням. Тому, якщо головна річ передана в лізинг, то разом з нею в лізинг передається і приналежність.

Суб'єктами лізингової угоди є сторони, які мають безпосереднє відношення до об'єкта лізингового договору. Класичному лізингу властивий тристоронній характер взаємовідносин, оскільки в лізинговій угоді беруть участь три суб'єкти. В цій схемі лізингових взаємовідносин сторонами угоди виступають: лізингодавець, лізингоодержувач і продавець майна.

Лізингодавець - суб'єкт підприємницької діяльності, який передає в користування об'єкт лізингу за договором лізингу. Ним можуть бути:

установи банку або його філії, фінансові компанії, кредитні установи, в статуті яких передбачений цей вид підприємницької діяльності;

фінансово-лізингова компанія, яка створюється спеціально для здійснення лізингових операцій, основною і фактично єдиною функцією якої є оплата майна, тобто фінансування лізингової операції;

спеціалізована лізингова компанія, яка в додаток до фінансового забезпечення лізингової операції бере на себе весь комплекс послуг нефінансового характеру (утримання, ремонт майна, заміну зношених деталей, консультації щодо його використання та ін.);

будь-яка фірма або підприємство, для яких лізинг не є профілюючою діяльністю, але й не заборонена статутом сфера підприємництва, і які мають фінансові джерела для проведення лізингових операцій.

Другою стороною, яка називається лізингоодержувачем, є користувач майна. Лізингоодержувач - юридична особа, що здійснює підприємницьку діяльність, або громадянин, що займається підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи і зареєстрований як індивідуальний підприємець, що отримує майно в користування за лізинговим договором. Ним можуть бути юридичні особи будь-якої форми власності або громадянин: державне підприємство, організація, кооператив, громадянин, акціонерне товариство та ін.

Третій учасник лізингової операції - продавець лізингового майна, яким може бути будь-яка юридична особа або громадянин і підприємство-виробник майна, кооператив, торговельна організація, постачальницько-збутова або громадянин, що продають лізингове майно.

Види лізингу. До основних видів лізингу належать фінансовий і оперативний. Критерієм їх розмежування служать ознаки за обсягом зобов'язань лізингодавця і строками використання лізингового майна. Всі останні види лізингу - різновиди основних видів лізингу і залежно від ознак вони можуть бути віднесені до оперативного чи фінансового лізингу.

Фінансовий лізинг являє собою комплекс економічних і майнових відносин, що виникають у зв'язку з придбанням майна у власність з подальшим його передаванням у тимчасове користування за відповідну плату на строк, наближений за тривалістю до строку його експлуатації і амортизації всієї або більшої частини вартості майна. Основними ознаками, що характеризують фінансовий лізинг, є:

участь у лізинговій угоді, крім лізингодавця і лізингоодержувача, третьої сторони (виробника або постачальника лізингового майна);

лізингодавець придбає майно не для власного використання, а спеціально для передавання його в тимчасове користування лізингоодержувачу;

право вибору майна та його продавця належить лізингоодержувачу;

продавець майна знає, що майно придбається спеціально для передавання його в тимчасове користування лізингоодержувачу;

майно безпосередньо доставляється лізингоодержувачу і приймається ним в експлуатацію;

претензії щодо якості майна, його комплектності, виправлення дефектів у гарантійний строк лізингоодержувач направляє безпосередньо продавцю майна;

ризик випадкової загибелі і пошкодження майна переходить до лізингоодержувача після підписання акта приймання-передавання майна в експлуатацію.

Оперативний лізинг характеризується тим, що строк, на який майно передається в тимчасове користування, набагато менший нормативного строку служби майна. Для оперативного лізингу характерні такі ознаки:

оскільки, строк лізингового договору значно менший нормативного строку служби майна, лізингодавець не розраховує відшкодувати вартість майна за рахунок платежів від одного лізингового контракту;

майно передається в лізинг багаторазово;

у лізинг передається не спеціально придбане майно за замовленням лізингоодержувача, а наявне в лізинговій компанії;

лізингова операція має двосторонній характер (лізингодавець - лізингоодержувач); обов'язки щодо технічного обслуговування, ремонту, страхування покладаються на лізингову компанію;

лізингоодержувач може розірвати договір, якщо майно через непередбачені обставини виявиться непридатним для використання;

ризик випадкової загибелі, втрати, пошкодження лізингового майна покладається на лізингодавця;

після закінчення строку лізингового договору майно, як правило, повертається лізингодавцю.

Правове регулювання лізингових відносин. Правове забезпечення лізингових відносин - надійна гарантія успішного розвитку лізингової діяльності, і навпаки, правова неврегульованість сторін договору підвищує ступінь ризику і стає одним з факторів, що стримує розвиток лізингової діяльності.

Предметом регулювання фінансового лізингу є тристоронні відносини між лізингодавцем, лізингоодержувачем і продавцем майна з приводу умов передавання об'єкта договору, переходу до лізингоодержувача ризику випадкової загибелі, принципу розподілу між ними прав і обов'язків, а також відповідальності за невиконання або неналежне виконання своїх зобов'язань.

Особливості правового регулювання лізингових відносин зумовлені насамперед їх складністю і багатосторонністю. Навіть найпростіший зворотній лізинг об'єднує в одному договорі правове регулювання відносин купівлі-продажу майна та його оренди. В найбільш складній його формі - пайовому лізингу - поєднуються договори продажу, кредиту, оренди, застави, страхування, технічного обслуговування, а також інших цивільних правових відносин.

Складна правова природа лізингу зумовлена тим, що він об'єктивно знаходиться на межі суміжних відносин, які часто переплітаються: доручення, оренди, купівлі-продажу, товарного кредитування та ін.

Лізингові відносини в Україні регулюються законами, нормативними актами та лізинговими договорами. Законодавчі та нормативні акти регулюють загальні правові та економічні засади функціонування лізингової діяльності. Суб'єкти лізингового договору можуть вирішувати багато питань на свій розсуд за умови, якщо це не суперечить вимогам законів та нормативних документів. Останні безпосередньо пропонують сторонам договору напрямок дій, від яких відступати неможна.

У правовому забезпеченні лізингової діяльності важливе місце займає лізинговий договір як правова форма регулювання лізингових відносин. При будь-якій формі лізингових відносин невід'ємним елементом господарських зв'язків партнерів е договір, за допомогою якого можна врегулювати всі особливості застосування лізингових відносин в кожній конкретній ситуації. Оскільки Україна 5жовтня 1997р. стала членом Європейської Федерації Національних лізингових асоціацій, а остання є членом Отавської Конвенції, лізингові угоди між українськими й іноземними партнерами повинні обов'язково враховувати норми Отавської Конвенції з міжнародного фінансового лізингу.

Основні етапи лізингового процесу. Лізинговий процес - від концептуальної ідеї до практичної реалізації лізингового проекту, експлуатації техніки, виробництва продукції і закінчення договору - умовно можна поділити на такі чотири великі етапи: підготовка і обгрунтування; юридичне оформлення; використання об'єкта лізингу; оформлення відносин після закінчення строку дії договору.

На першому (попередньому) етапі здійснюють всі підготовчі роботи, які необхідно виконати перед укладенням ряду юридичних договорів. На ньому оформляються такі документи: заява майбутнього лізингоодержувача до лізингодавця на придбання лізингового майна; висновок про платоспроможність лізингоодержувача й ефективність лізингового процесу; заява-наряд, яка подається лізингодавцем постачальнику устаткування; заява лізингової компанії банку про надання кредиту для проведення лізингової операції. Проведення великої кількості робіт зумовлено складним характером багатосторонніх відносин при лізингу.

Надзвичайно важливу роль в організації управління лізингом відіграє другий етап - юридичне закріплення лізингової угоди. Для досягнення цієї мети оформляються такі документи: кредитний договір між лізинговою компанією і банком про надання позички для проведення лізингової операції; договір купівлі-продажу об'єкта лізингу; акт приймання-передавання об'єкта лізингу в експлуатацію; договір з технічного обслуговування техніки; договір із страхування майна, переданого в лізинг; лізинговий договір.

Третій етап лізингового процесу - період використання об'єкта лізингу. Він супроводжується тим, що лізингоодержувач забезпечує збереження лізингового майна, виконує роботи, спрямовані на підтримку його в робочому стані,

проводить виплати лізингових платежів. Лізингові операції відображуються в бухгалтерському обліку і звітності.

Четвертий етап лізингового процесу - період оформлення взаємовідносин між лізингодавцем і лізингоодержувачем після закінчення строку дії лізингового договору. Лізинговий договір вважається припиненим після закінчення строку його дії'. Лізингоодержувач після закінчення або до закінчення строку дії договору може стати власником об'єкта лізингу після повної сплати його вартості відповідно до умов лізингового договору та законодавства України.

Розрахунок загальної суми лізингових платежів. Під лізинговими платежами розуміється загальна сума, яка виплачується лізингоодержувачем лізингодавцю за надане йому право користування лізинговим майном.

Лізингові платежі є тим механізмом, за допомогою якого лізингодавець відшкодовує свої фінансові витрати на купівлю майна і отримує прибуток. Загальна сума лізингових платежів за весь період лізингу повинна включати:

суму, яка відшкодовує повну (або близьку до неї) вартість лізингового майна;

суму, яка виплачується лізингодавцю за кредитні ресурси, використані ним для придбання майна за лізинговим договором;

комісійну винагороду лізингодавцю;

суму викупу вартості майна, якщо у договорі передбачений викуп вказаної вартості у вигляді складової частини загальної суми лізингових платежів;

суму, яка виплачується за страхування лізингового майна, якщо воно було застраховане лізингодавцем;

інші витрати лізингодавця, передбачені лізинговим договором. Наприклад, навчання персоналу, технічне обслуговування лізингового майна, ремонт та ін.

На кожному етапі лізинговий платіж складається із суми відшкодування вартості майна (амортизації); комісійної винагороди, яка нараховується на невиплачену вартість майна; процентів за кредит і додаткових витрат лізингодавця.

Оскільки із зменшенням заборгованості за кредитом, отриманим лізингодавцем на придбання майна, зменшується і розмір плати за кредити, що використовуються, а також зменшується і розмір комісійної винагороди лізингодавцю, якщо ставка винагороди сторонами встановлена в процентах до невиплаченої частини вартості майна. Розрахунок лізингових платежів доцільно здійснювати в такій послідовності: розраховуються розміри лізингових платежів по роках протягом дії лізингового договору; розраховується загальний розмір лізингових платежів за весь строк лізингового договору як сума платежів по роках; розраховуються розміри лізингових внесків згідно з вибраною сторонами періодичністю внесків, а також погодженими ними методами нарахування і способами виплати.

Види лізингових платежів. При укладенні лізингового договору сторони встановлюють загальну суму лізингових платежів, форму, метод нарахування, періодичність виплати внесків, а також способи їх виплати.

За формою лізингові платежі можуть здійснюватись: коштами (грошова форма); продукцією або послугами лізингоодержувача (компенсаційна форма); коштами в поєднанні з поставкою продукції або надання послуг лізингоодержувачем (змішана форма).

За періодичністю лізингові платежі бувають: щорічними; піврічними; щоквартальними; щомісячними.

Графік лізингових платежів із зазначенням конкретних дат виплат - невід'ємна частина лізингового договору. Поряд з періодичними виплатами можливий одноразовий платіж, при якому передбачена виплата лізингодавцю авансу (депозиту) або відстрочка платежу, якщо у лізингоодержувача в даний час виникли фінансові труднощі або йому вигідніше перенести платіж на пізніший період.

12. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТРУКТУРНОЇ ПЕРЕБУДОВИ НАРОДНОГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ

12.1. Організаційно-економічні основи структурної політики

Сутність і напрями структурної політики. Під структурною політикою держави розуміють обгрунтування цілей та характеру структурних перетворень в економіці, визначення її пріоритетних ланок та оптимального співвідношення між ними. Її призначення полягає в сприянні досягнення такої структури національної економіки, за якої на даному історичному етапі забезпечуються економічне зростання та вирішення актуальних проблем сьогодення.

До концептуальних орієнтирів структурної перебудови економіки України, що створюють умови її здійснення, слід віднести: подолання технічної відсталості та оновлення виробничого апарату; збільшення порівняльних переваг національних виробників відносно іноземних конкурентів; зменшення залежності від імпорту ресурсів; згортання трудо-, енерго- та матеріаломістких галузей і товарних груп; зростання ресурсозберігаючих виробництв і галузей з науково-технічною перебудовою виробництва на всіх рівнях і в усіх галузях економіки; рівномірний територіальний розподіл виробничих ресурсів; створення розвинутого споживчого сектора; зниження негативних наслідків структурних перетворень для ринку праці (так званого структурного безробіття); підвищення соціальної орієнтації економіки; зниження (підвищення) рівня внутрішньої заборгованості економіки за рахунок переорієнтації засобів виробництва галузей машинобудування, металургійної та хімічної промисловості на більш повне задоволення потреб міжгалузевої кооперації; спеціалізація в міжнародному розподілі праці, прискорений розвиток виробництв, які здатні поліпшити експортний потенціал України.

Через те, що структурна перебудова економіки — довготривалий і капіталомісткий процес, здійснення практичних заходів та найбільш суттєвих змін в основних секторах і галузях економіки доцільно проводити в три етапи.

На першому етапі досягається стабілізація економіки. Головною метою вважається призупинення спаду виробництва та інфляційних процесів. До пріоритетних завдань структурної перебудови належать такі, які здатні в найближчий час зламати негативні тенденції розвитку економіки й стабілізувати соціально-економічний стан України.

На другому етапі забезпечується активізація економічного розвитку. Головною метою є відродження позитивних тенденцій в інвестиційній діяльності та науково-технічній перебудові виробництва, розвиток господарських зв'язків за більш ефективною схемою формування активного торговельного балансу та зміцнення бюджетно-фінансової й кредитно-грошової незалежності України.

На третьому етапі відбувається становлення раціональної структури економіки. Головна мета полягає в досягненні стабільного й ефективного функціонування всіх життєво важливих систем економіки України та створення

умов для забезпечення високої якості життя населення, активної мотивації до трудової й підприємницької діяльності та рівноправного партнерства України у світовому економічному просторі.

Для забезпечення макроекономічних пропорцій економіки необхідно виконати такі умови: стабілізувати економіку, вийти з кризового стану та поступово підвищувати темпи і збільшувати обсяги виробництва валового національного продукту; забезпечувати більш ефективне використання національного доходу шляхом підвищення в ньому частки фонду нагромадження;

• поліпшувати структуру валового національного продукту в напрямі соціальної орієнтації за рахунок збільшення в ньому питомої ваги предметів народного споживання; прискорювати розвиток невиробничої сфери з підвищенням її частки в структурі ВНП; поліпшувати структуру особистого споживання матеріальних благ за рахунок збільшення в них питомої ваги непродовольчих товарів;

• удосконалювати структуру ВНП за рахунок збільшення в ньому частки фінансових та загальнодержавних секторів.

На практиці структурна політика виступає як сукупність усіх державних заходів, що цілеспрямовано стимулюють структурні зміни в економіці відповідно до основних напрямів структурної перебудови.

Розрізняють галузеву та регіональну структурну політику. У першому випадку обєктом державної політики виступають підприємства певних галузей чи виробництв, у другому - увага зосереджується на економічно відсталих районах з метою підтягування їх до середнього по країні рівня розвитку. Крім того, самостійною ланкою економічної політики стала технологічна структурна політика, спрямована на підтримку НТП як фундаментальної основи структурних перетворень.

При формуванні структурної політики величезну роль відіграє вибір пріоритетних напрямів у розвитку окремих галузей, видів виробництв економічних районів. Так, наприклад, залежно від стадії індустріального розвитку країни ставка робиться на пріоритетний розвиток трудомістких, капіталомістких або наукомістких галузей. При виборі пріоритетної галузі, перспективи попиту на продукцію галузі на внутрішньому ринку; досягнення вищої індустріальної стадії розвитку; мінімізація залежності від імпорту сировини, енергії та зниження ресурсомісткості промислового виробництва в цілому; мінімізація дефіциту у торговому балансі країни; розв”язання проблем зайнятості; вирішення екологічних проблем та ін. Зрозуміло, що зміни, які постійно відбуваються в умовах економічного розвитку, вносять зміни і в пріоритетність окремих галузей.

Система заходів структурної політики. У межах структурної політики поряд із визначенням пріоритетних напрямів розвитку економіки розробляється та реалізується система заходів державного впливу, яка включає: по-перше, заходи щодо стимулювання переливу праці та капіталу із одних галузей в інші (наприклад, із традиційних у сучасні); по-друге, заходи щодо згортання частини

виробничого апарату депресуючих галузей та виробництв; по-третє, на державному рівні можуть розроблятися довгострокові плани, цільові програми, національні проекти для вирішення актуальних проблем структурної перебудови, а також програми підготовки та перепідготовки робочої сили, створення робочих місць та ін.; по-четверте, держава також розв”язує завдання, пов”язані з концентрацією капіталу в капіталомістких напрямах структурної перебудови національної економіки.

В галузевій структурній політиці виділяють два напрями державної підтримки галузей:

1. економічна політика держави спрямована на захист та подання фінансової допомоги галузям, які перебувають у стані занепаду і потребують докорінної реконструкції виробничого апарату шляхом надання субсидій, високих імпортних тарифів, податкових та кредитних пільг, тощо;

2. економічна політика спрямована на стимулювання розвитку галузей, які або відповідають передовим напрямам, або мають велике експортне значення.

В останні роки більшість країн зосереджують свою увагу на прогресивних галузях, оскільки структурний ефект від розвитку наукомістких галузей полягає не тільки у формуванні та розвитку їх самих, а й у широкому освоєнні технологій та продуктів високої технологічної складності традиційними галузями.

Методи державного впливу. Державний вплив на структурну перебудову може здійснюватися за допомогою методів прямого регулювання (через фінансування, систему державних замовлень та закупок) і непрямого регулювання (через систему правових та економічних регуляторів з метою орієнтації суб'єктів господарювання на досягнення цілей та пріоритетів структурної політики). Використовуючи методи індикативного планування, бюджетно-податкової, кредитно-грошової, цінової експортно-імпортної політики, держава намагаєгься закріпити позитивний та нейтралізувати негативний вплив ринку на процес сгруктурної перебудови.

Важелі державного стимулювання структурних зрушень можуть бути різноманітними: система податків з їх диференціацією за відповідними суб'єктами та об'єктами оподаткування і застосування податкових ставок та пільг; надання різноманітних кредитних пільг, проведення політики прискореної амортизації; надання фінансової допомоги у вигляді інвестиційних надбавок, субсидій дотацій, бюджетних позичок на розвиток окремих галузей, виробництв, регіонів; проведення митної політики, в тому числі встановлення різних імпортних та експортних тарифів тощо.

Незважаючи на те, що інструментарій державного регулювання традиційний, кожній країні притаманна власна система вибору засобів та пріоритетів відповідно до специфіки економічної ситуації, цілей соціально-економічного розвитку, прийнятої концепції державного втручання в економіку. Стандартної відповіді на запитання, як, де і з якою метою використовувати засоби

державного регулювання щодо структурних перетворень національного господарства в тій чи іншій країні, бути не може.

Типи структурної перебудови економіки. На практиці існує два типи структурної політики: пасивна й активна. Вони різняться між собою ступенем втручання держави в структурні зрушення.

Пасивна структурна політика полягає в тому, що держава створює правову базу для вільного переливання капіталу та праці з одних галузей в інші, але безпосередньо не втручається в інвестиційні процеси в окремих галузях. Структура змінюється внаслідок змін у нормах прибутку. Якщо в певній галузі попит перевищує пропозицію, то в цій галузі норма прибутку зростає проти інших галузей. Капітал з інших галузей вилучається власниками і вкладається в галузі з підвищеною нормою прибутку. Виробництво товарів цієї галузі збільшується і пропозиція їх поступово починає перевищувати попит. При цьому норма прибутку в цій галузі спочатку знижується до середньої величини, а потім стає менше за середню. Власники капіталів починають вилучати їх з цієї галузі і вкладати в іншу, де забезпечується норма прибутку не менша за середню. Отже, закон попиту і пропозиції поряд з іншими об'єктивними законами ринкової економіки забезпечує найвідповіднішу вимогам ринку структуру економіки, створює конкурентне середовище, підвищує ефективність суспільного виробництва. За цим типом перебудови формувалась структура економіки США і Великобританії. Як свідчить досвід, цей шлях надто тривалий і пов'язаний зі значними соціальними втратами.

Активна структурна політика полягає в тому, що держава широко застосовує державні важелі для прискорення прогресивних структурних зрушень. Цей тип перебудови використовують Японія, Південна Корея, Сінгапур та інші нові індустріальні країни.

До найбільш ефективних напрямків структурної трансформації економіки. таких можна віднести: розвиток галузей, які збільшують обсяги експортної продукції і відповідно забезпечують збільшення валютних надходжень до країни з наступним інвестуванням високотехнологічних виробництв; збільшення обсягів виробництва споживчих та інших товарів, які здатні на внутрішньому ринку замінити імпортну продукцію; розширення виробництва конкурентоспроможних на світому ринку товарів з метою захоплення ринків збуту в країнах, що розвиваються; стимулювання впровадження ресурсозберігаючих технологій, які підвищують рівень конкурентноспроможності товарів; збільшення кількості високотехнологічних та наукомістких виробництв в сферах, які здатні підвищувати ефективність інших галузей національної економіки; скорочення кількості депресивних виробництва, де спадає ефективність ресурсів чи зменшується попит на продукцію.

У процесі стратегічного вибору, як правило, виходять із критеріїв пріоритетності: експортного потенціалу галузі; перспектив попиту на продукцію

галузі на внутрішньому ринку; досягнення вищої індустріальної стадії розвитку; мінімізації залежності від імпорту сировини, енергії та мінімізації ресурсомісткості виробництва в цілому; мінімізації дефіциту торговельного балансу країни, розв'язання проблем зайнятості населення, екологічних проблем та ін.

Поряд із визначенням пріоритетних напрямків розвитку економіки держава розробляє та реалізує комплекс заходів у межах активної структурної політики, який включає заходи: для стимулювання переливання капіталу в пріоритетні галузі; для стимулювання розвитку галузей, які прискорюють запровадження досягнень НТП; для захист та надання фінансової допомоги галузям, які перебувають у стані занепаду і потребують докорінної реконструкції виробничого апарату: для згортання частини виробництв у депресивних галузях.

Враховуючи, що структурна політика послаблює гостроту соціальних проблем, сприяє підвищенню ефективності галузей, більшість країн орієнтується на прогресивні галузі, які забезпечують досягнення кращих результатів за рахунок структурного ефекту.

Для здійснення структурної політики держава може використовувати методи прямого регулювання - надавати фінансову допомогу у вигляді інвестиційних надбавок, субсидій, дотацій, позичок на розвиток окремих галузей, виробництв, регіонів, або непрямого регулювання - надавати податкові і кредитні пільги з диференціацією за відповідними галузями й виробництвами.

12.2. Державне регулювання розвитку промислового виробництва

12.2.1. Структура промислового виробництва і основи державного регулювання його розвитку

Промисловість — це високорозвинута й провідна галузь матеріального виробництва, від рівня розвитку якої залежить технічне переозброєння та інтенсифікація всіх галузей економіки, підвищення добробуту народу, зміцнення обороноздатності країни.

За ознаками впливу на предмет праці всі галузі та підгалузі промисловості поділяються на видобувні й обробні.

За видами діяльності промисловість України включає такі галузі: електроенергетику, нафтовидобувну, газову, вугільну, торф'яну промисловість, чорну металургію, кольорову металургію, хімічну та нафтохімічну промисловість, машинобудівну і металообробну, лісову, деревообробну та целюлозно-паперову, промисловість будівельних матеріалів, скляну та фарфоро-фаянсову, легку, харчову, борошномельно-круп'яну, комбікормову, мікробіологічну, медичну, поліграфічну та інші галузі промисловості. Галузевий поділ промислового виробництва покладений в основу галузевого державного регулювання і реалізується через систему міністерств і державних комітетів.

Промисловість сприяє розвитку та підвищенню ефективності сільськогосподарського виробництва, забезпечуючи його технікою, будівельними матеріалами, мінеральними добривами та іншими видами продукції. Вона визначає масштаби й темпи розвитку інших галузей матеріального виробництва — транспорту та зв'язку, будівництва, торгівлі та громадського харчування, заготівель, матеріально-технічного забезпечення.

Об'єктами державного регулювання на макроекономічному рівні виступають міжгалузеві народногосподарські комплекси.

Міжгалузевий народногосподарський комплекс — ця єдина господарська система, яка включає в себе групу взаємозв'язаних галузей і покликана забезпечити потребу народного господарства у певному виді кінцевої продукції (послуг). Кожен комплекс містить ряд спеціалізованих галузей, технологічно, економічно і організаційно пов'язаних між собою.

До складу народногосподарських міжгалузевих комплексів промислового виробництва належать комплекси: паливно-енергетичний, металургійний, машинобудівний, хіміко-лісовий. У паливно-енергетичний комплекс входять галузі, які спеціалізуються на видобутку і збагаченні палива, геології, електроенергетиці та галузі електрофікації. Металургійний комплекс об'єднує чорну та кольорову металургію. У машинобудівний комплекс включена основна частина підприємств галузей верстатобудування, важкого і середнього машинобудування, автомобіле- та приладобудування. До хіміко-лісового комплексу входять підкомплекси хімічний і лісовий, які забезпечують випуск прогресивних матеріалів. Частина галузей промисловості є складовими агропромислової комплексу (мікробіологічна борошномельно-круп”яна,

комбікормова та інші галузі), інвестиційного (інвестиційне машинобудування промисловість будівельних матеріалів), комплексу соціального розвитку (виробництво товарів народного споживання, легка, місцева промисловість).

Державне регулювання промислового виробництва здійснюють у складі Міністерства економіки України: департамент розвитку базових галузей промисловості та виробничої інфраструктури, у складі якого функціонують відділ економіки вугільної, нафтової та газової промисловості, відділ економіки чорної та кольорової металургії, відділ економіки хімічного та нафтохімічного комплексів, відділ економіки розвитку енергетики, відділ економіки лісопромислового та лісогосподарського комплексів, відділ економіки машинобудівного та оборонного комплексу, департамент реалізації соціальної політики, у складі якого працює відділ економіки виробництва непродовольчих товарів та послуг; департамент розвитку агропромислового комплексу, складовою якого є відділ виробництва продовольчих товарів.

Суб"єктами державного регулювання промислового виробництва виступають Міністерство промисловості, Міністерство машинобудування, воєнно-промислового комплексу і конверсії. Міністерство енергетики і електрифікації, а також державні комітети з легкої та текстильної промисловості, з використанням ядерної енергії та деякі інші. Залежно від типу галузей і форм власності державне регулювання промислового виробництва здійснюється у вигляді прямого державного управління об"єктами (підприємствами-товаровиробниками) і регулювання підприємницької діяльності у сфері виробництва промислової продукції.

До **методів регулювання** підприємницької діяльності в промисловому виробництві відносять: державні дозволи та контроль розміщення промислових підприємств на основі адміністративних важелів; залучення промислових підприємств незалежно від форм власності до виконання державних та регіональних цільових комплексних програм; антимонопольні заходи; застосування системи податків (податку на добавлену вартість, акцизного збору, податку на прибуток або доходи) і податкових пільг; грошово-кредитне регулювання ; регулювання цін на деякі види промислової продукції аж до встановлення державних цін; використання норм амортизації та інших норм та нормативів.

Важливим напрямом державного регулювання підприємництва у промисловості є вироблення і реалізація програм державної підтримки підприємництва, особливо малого. Так, на підтримку малих підприємств в Японії уряд виділяє 2—3млрд. дол., що становить 0,3—0,6 % витратної частини бюджету.

Програма державної підтримки підприємництва в Україні спрямована передусім на підтримку підприємництва у приватному секторі економіки, передбачає запровадження пільгового оподаткування суб'єктів малого бізнесу, що діють у пріоритетних напрямах підприємницької діяльності, пільгового кредитування експортно-орієнтованих проектів, підвищення норм амортизації для

підприємницьких структур, що займаються пріоритетними видами промислової виробничої діяльності створення Українського фонду розвитку та стимулювання експортної діяльності малих підприємств тощо.

12.2.2. Натуральні і вартісні показники промислового виробництва

В економічній діяльності промислових галузей народного господарства використовують систему натуральних і вартісних показників.

При прогнозуванні і плануванні промислової продукції у натуральному виразі враховують кількість і якість продукції. Перелік виробів, які плануються і враховуються у натуральному виразі, називається номенклатурою.

В індикативному плані України виділяють:

номенклатуру найважливішої промислової продукції, що розробляється в індикативному плані. Сюди слід віднести виробництво електроенергії, чавунне литво, литво стальне, литво кольорове, крани мостові електричні, крани козлові електричні, крани мостові однобалкові, верстати металорізальні тощо;

номенклатуру державного замовлення — перелік виробів, виробництво і поставка яких передбачається державним замовленням;

номенклатуру державного контракту — перелік продукції, яка виробляється і поставляється за державним контрактом;

номенклатуру продукції, виробництво і розподіл якої контролюється державою.

Розрізняють номенклатури продукції і за рівнями управління — це народногосподарська, галузева (міністерства), номенклатура продукції підприємства.

Номенклатура є упорядкованим переліком виробів, які перераховуються за певними групами і підгрупами. По кожному виду продукції наводиться його найменування, одиниця виміру (шт., т, млн. кВт • год, Гкал, млн.грн., тощо), код для механізованої обробки. Фізичні одиниці виміру застосовуються відповідно до міжнародних стандартів системи одиниць.

Обсяг виробництва продукції у натуральному виразі може визначатися за валовим випуском (включаючи внутрішньозаводський оборот) і за товарним випуском (без внутрішньозаводського обороту).

Якість промислової продукції характеризується системою показників, які відображають її найважливіші властивості і параметри : надійність, довговічність, точність, енергомісткість та інші.

Державне регулювання якості продукції здійснюють через державну систему стандартизації та сертифікації, очолювану Державним комітетом України з стандартизації, метрології та сертифікації, діяльність якої спрямована на забезпечення якості продукції відповідно до розвитку науки і техніки, потреб населення і народного господарства. При відсутності державних стандартів України на промислову продукцію розробляють галузеві стандарти. На

продукцію, що використовується лише на конкретному підприємстві, розробляють стандарти підприємств.

Сертифікація продукції в Україні поділяється на обов'язкову та добровільну. Держстандарт України встановлює перелік продукції, яка підлягає обов'язковій сертифікації в Україні.

Обов'язкова сертифікація включає перевірку та випробування продукції для визначення її характеристик і подальший технічний нагляд за сертифікованою продукцією. При позитивному рішенні органу з сертифікації заявникові видається сертифікат на право маркувати продукцію спеціальним знаком відповідності.

До основних вартісних показників промислового виробництва відносять валову, товарну, реалізовану і чисту продукцію.

Валова продукція — це загалом вся продукція, що виробляється у промисловості, галузі, підгалузі, на підприємстві — незалежно від того, де вона використовується. Валову продукцію визначають з урахуванням вартості внутрішньозаводського і внутрішнього обороту, під якими розуміють вартість тієї частини вироблених готових виробів та напівфабрикатів, яка використовується на даному підприємстві або у галузі на власні промислово-виробничі потреби. Показник валової продукції визначають у поточних і порівнянних цінах і використовують для розрахунку показників валового суспільного продукту та його динаміки.

Товарна продукція — це продукція, призначена для реалізації на сторону. До її складу включають готові вироби, напівфабрикати і роботи промислового характеру на сторону і не включають вартість продукції власного виробництва, яка споживається на даному підприємстві (галузі). Показник товарної продукції є основним, за ним здійснюють розрахунки в індикативному плані. На підставі товарної продукції визначають структуру промислового виробництва, фінансові показники діяльності підприємства, підгалузі, галузі. Товарну продукцію визначають у порівнянних і діючих оптових цінах.

Реалізована продукція — це промислова продукція, яка надійшла у народногосподарський оборот, тобто така, що поставлена замовникам і оплачена ними. Реалізовану продукцію визначають на підставі показника товарної продукції і показників залишків нереалізованої продукції на початок і кінець розрахункового періоду (року).

Чиста продукція характеризує знову створену вартість на підприємстві, у підгалузі, галузі, промисловості в цілому і використовується для розрахунку національного доходу, створеного в промисловості. Чисту продукцію визначають як різницю між валовою або товарною продукцією і сумою матеріальних витрат на їх виробництво.

12.2.3. Прогнозуванню потреби народного господарства у промисловій продукції

Прогнозування потреби народного господарства у промисловій продукції і населення в товарах народного споживання є основою макроекономічного регулювання промислового виробництва.

З методологічної точки зору у структурі потреб народного господарства у промисловій продукції слід вирізняти потребу в продукції сировинних галузей і потребу в продукції сировинних галузей і потребу в продукції обробних галузей.

Прогноз ринку сировини і техніко-економічне обгрунтування заходів щодо забезпечення нею народного господарства стають обов'язковим елементом макрорегулювання. Для прогнозу перспективної потреби розробляють перспективні показники питомих витрат найважливіших видів сировини, палива й енергії на виробництво одиниці продукції.

Прогнозування потреби в продукції обробних і переробних галузей промисловості розпочинають з визначення кола галузей споживачів і структури їх потреб. Потреби поділяють на виробничі і невиробничі. По кожному напряму виділяють групи галузей і виробництв, у розрізі яких ведуть усі необхідні розрахунки.

Основним при цьому є нормативний метод. Прогнозування потреби за цим методом включає розроблення номенклатури продукції, розроблення показників, які б давали точну кількісну характеристику специфічним виробничим зв'язкам галузі-постачальника з галузями-споживачами, розрахунок обсягів потреби у розрізі агрегованих груп.

За нормативного методу прогноз виробничого споживання по кожній галузі здійснюють на основі оцінки укрупнених групових нормативів витрат одного виду продукції на виробництво іншого.

Прогноз невиробничих потреб за окремими цільовими групами отримують на основі: використання норм споживання і даних споживчих бюджетів; вивчення тенденцій зміни структури споживання, викликаних прогресом техніки і культури; економетричних досліджень еластичності попиту на товари і залежності споживання від зміни доходів і цін; зіставлення з рівнем душового споживання у розвинутих зарубіжних країнах.

Державна потреба на промислову продукцію включає насамперед потреби: на оборону, утримання державного апарату, охорону здоров”я, освіту і т.ін. Для задоволення цих державних потреб можна було б обмежитися держконтрактом, тобто, виходячи з наявних у бюджеті коштів. Однак держава зобов”язана також виконувати міждержавні угоди, а також поставляти продукцію за постачання енергоносіїв. Через це державна потреба забезпечується не лише через державний контракт, а й через державне замовлення.

Потребу держави у промисловій продукції виробничо-технічного призначення і товарах народного споживання, яка покладена в основу формування державних замовлень і державних контрактів, обчислюють у відповідній

послідовності встановлення переліку цільового призначення видів промислової продукції, яка необхідна: для галузей-споживачів, що фінансуються за рахунок державного бюджету; для формування державних ресурсів і запасів; для експортно-імпортних операцій за міжурядовими угодами; для визначення стимулювання шляхом надання економічних та інших пільг. За даними переліками визначають необхідні обсяги виробництва промислової продукції і виявляють можливості промисловості забезпечити це виробництво.

Потребу держави у промисловій продукції визначають окремо для засобів виробництва (знарядь праці і предметів праці) і товарів народного споживання).

Потребу у знаряддях праці визначають, виходячи з необхідності комплектації об"єктів, які будуються, модернізації діючого виробництва і необхідності заміни зношеного застарілого устаткування.

Потребу в предметах праці на макрорівні визначають методом укрупнених народногосподарських коефіцієнтів у вигляді галузевих норм, що характеризують загальний обсяг витрат на одиницю продукції кожної галузі, але з урахуванням потреб всіх суміжних з нею галузей, що постачають сировину матеріали, паливо і електроенергію.

Потребу в товарах народного споживання визначають за фактично сформованими рівнями споживання і раціональними (або мінімальними) нормами споживання на душу населення (сім'ю) і чисельністю населення (сімей) у розрахунковому періоді. Головною статтею потреби в предметах споживання є ринковий фонд.

Потребу громадських організацій, закладів охорони здоров”я, освіти, культури і мистецтва в продовольчих товарах, а також у форменному та спеціальному одязі, взутті визначають залежно від чисельності відповідного контингенту робітників.

Загальна потреба держави у засобах виробництва і предметах споживання зіставляється з ресурсами за допомогою матеріальних запасів сировини, палива, електроенергії, а також продовольчих і непродовольчих товарів. Першочерговій збалансованості підлягають види ресурсів, виробництво і споживання яких контролюється і централізовано розподіляється державою.

З метою гарантованого задоволення потреб суспільства для його життєдіяльності й безпеки: економічної незалежності, обороноздатності, вирішення завдань соціального забезпечення, постачання продуктів харчування та інших вводяться державні контракти. Вони можуть надаватися підприємствам безпосередньо або на конкурсній основі. Останнє означає, що державний контракт буде надано тому підприємству, яке забезпечить найкращі умови його виконання з погляду якості, термінів і ціни. Зацікавленість підприємств у державних контрактах пов'язана зі стабільністю їх матеріально-технічного забезпечення й фінансування.

Потребу держави у засобах виробництва і предметах споживання, яка реалізуватиметься через механізм державних контрактів, обгрунтовують з точки зору можливостей державного бюджету здійснити їх фінансове забезпечення.

12.2.4. Планування розвитку промислового виробництва

Ефективність функціонування галузей промисловості забезпечується механізмом планування. Планування пов'язує всі галузі промисловості в цілісну виробничо-економічну систему. Його головна роль полягає у визначенні цілей, шляхів і засобів розвитку промисловості. Як основна ланка в системі господарського управління промисловістю, планування має забезпечити:

1) комплексне вирішення економічних і соціальних проблем, концентрацію сил і ресурсів на виконання найважливіших загальнодержавних програм;

2) прискорене впровадження у виробництво науково-технічних досягнень, спрямованих на підвищення продуктивності праці, збільшення обсягів і підвищення якості продукції;

3) раціональне використання виробничих фондів, трудових і фінансових ресурсів; посилення режиму економії та скорочення виробничих витрат у галузях промисловості й економіки в цілому;

4) правильне визначення пріоритетів у розвитку галузей і економічних районів з метою досягти прогресивних зрушень у міжгалузевих і внутрішньогалузевих пропорціях; підвищити ефективність використання ресурсів;

5) нагромадження матеріальних і фінансових резервів, необхідних для пропорційного та збалансованого розвитку економіки.

Вихідними даними для планування розвитку промисловості є потреба в промисловій продукції, довгострокові стабільні економічні нормативи й ліміти та державні контракти.

Технологія підготовки плану розвитку промисловості починається з інформації про укладення підприємствами договорів на поставку продукції споживачам і на отримання матеріально-технічних ресурсів під виробничу програму.

План розвитку промисловості має бути скоординований з основними міжгалузевими програмами. Важливим завданням є забезпечення збалансованості показників і розділів плану, узгодження виробництва з ресурсами, обгрунтування намічених шляхів і термінів вирішення конкретних економічних, науково-технічних і соціальних проблем планованого періоду.

Обсяг виробництва продукції обґрунтовується розрахунками виробничих потужностей, основних фондів, інвестицій, матеріальних витрат і трудових ресурсів з урахуванням ефективного їх використання. Під виробничою потужністю підприємства розуміється максимально можливий річний випуск продукції запланованого асортименту або обсяг переробки сировини при повному використанні встановленого устаткування й виробничих площ відповідно до прийнятого режиму роботи з урахуванням застосування передової технології. Під

час розрахунків потреби в потужностях необхідно визначити максимальний обсяг виробництва продукції на діючих потужностях, а потім визначити потребу в нових для виконання виробничої програми.

Найважливішими узагальнюючими показниками обґрунтування плану виробництва є розрахунки відтворення основних фондів у промисловості. Обсяг основних виробничих фондів може визначатися за допомогою двох методів: виходячи з обсягу випуску продукції й фондовіддачі або з фондоозброєності, чисельності працівників і продуктивності праці. При першому методі необхідно виходити із підвищення фондовіддачі, а при другому — з більш швидкого зростання продуктивності праці порівняно з його фондоозброєністю. При цьому необхідне взаємоузгодження розрахунку основних виробничих фондів двома цими методами, яке здійснюється шляхом зіставлення різних варіантів фондовіддачі, фондоозброєності та продуктивності праці.

Потреба промисловості в інвестиціях включає витрати на реконструкцію й технічне переозброєння, будівництво нових і розширення діючих підприємств, відшкодування вибулих основних фондів, підтримання діючих потужностей і створення необхідного наробку, а також на проведення заходів з охорони природи й раціонального використання її ресурсів.

Плани розвитку промисловості включають такі взаємопов'язані розділи: виробництво продукції в натуральному та вартісному виразі; розвиток науки й техніки; виробничі потужності, основні фонди та інвестиції; продуктивність праці та кадри; матеріальні витрати; комплексні програми вирішення важливих міжгалузевих проблем; охорона природи й раціональне використання природних ресурсів; розміщення промисловості та проведення оптимізаційних розрахунків розвитку й розміщення виробництва; зовнішньоекономічні зв'язки.

План виробництва й реалізації продукції складається з трьох основних підрозділів: виробництво й реалізація продукції в натуральному та вартісному виразі, зміни залишків нереалізованої продукції, баланс виробничих потужностей і їх використання.

На основі показників плану виробництва продукції виконуються найважливіші розрахунки інших розділів плану. Так, від показників обсягу виробництва продукції (робіт, послуг) залежить кількість ресурсів, які будуть споживатися, їх склад і структура, розраховується чисельність промислово-виробничого персоналу, фонд заробітної, визначається рівень продуктивності праці, фондовіддачі, окупності витрат та ін. Наявність плану з номенклатури та асортименту визначає рівень спеціалізації та кооперування, ступінь завантаження устаткування, використання виробничих потужностей і основних фондів.

Потреба в експортній продукції розраховується на основі діючих довгострокових угод з урахуванням подальшого розвитку економічних стосунків із зарубіжними державами. При необхідності передбачається розширення виробництва експортоспроможної продукції.

12.3. Концепція розвитку паливно-енергетичного комплексу України.

Україна належить до держав, недостатньо забезпечених власними енергоресурсами. За цим показником вона відстає від країн Західної Європи, в тому числі й таких як Німеччина і Франція. Окремими видами палива Україна забезпечена лише на 20—30% і тільки вугіллям - на 100 %. Водночас Україна має наибільш енергомістку економіку. Енергомісткість національного доходу України у 4—6 разів вища ніж в Японії та країнах Західної Європи. Споживання умовного палива на душу населення у нас становить приблизно 6,5 т, тоді як у перелічених країнах тільки 4,2— 5,5 т. Основними видами енергоресурсів в Україні є кам'яне вугілля, нафта, газ, атомна і водна енергія.

Споживання нафти в Україні становить в середньому 40 млн. т , видобуток її - біля 5 млн т. тобто потреби в нафті за рахунок власних ресурсів задовольняються лише на 12,5 %. Імпорт нафти для задоволення потреб здійснювався в основному з Росії. Таким чином, господарство України повністю залежить від поставок нафти з Росії. Така одностороння залежність України в постачанні енергоносіями дуже негативно позначається на її економічному розвитку.

У зв'язку з переводом на так звані "світові ціни" російської нафти і газу стала погіршуватися економічна ситуація в Україні. Зокрема, скорочується виробництво промислової і сільськогосподарської продукції, катастрофічно підвищується її собівартість. Україна змушена платити Росії за енергоносії у 5-6 разів дорожче, ніж вони коштують на світовому ринку.

Якщо у світі за основу ціноутворення взято ціну хліба, то в Україні – ціну енергоносіїв диктує Росія і тим самим добровільно прив"язано українську економіку до російської, поставлено її у другорядне, підпорядковане становище. Слід підкреслити, що в Америці за 1 кг хліба можна купити 8л бензину, а в Росії – 5, а в Україні тільки 0,3 л.

Нова концепція розвитку паливно-енергетичного комплексу України повинна базуватися: на розширенні пошуково-розвідувальних робіт з метою виявлення нових запасів нафти, газу, вугілля та інших паливних ресурсів; підвищення віддачі існуючих родовищ, модернізації і переведенні на нові технології усього паливно-енергетичного комплексу; структурній перебудові національної економіки; зниженні енергомісткості усіх видів продукції; на розробці й впровадженні ресурсозберігаючих і насамперед енергозберігаючих технологій; переорієнтації на закупівлю енергоресурсів у країнах Близького і Середнього Сходу .

В Україні серед усіх інших видів палива природний газ має дуже високу питому вагу. Так, у використанні первинних енергоресурсів його частка становить 37 %, тоді як в цілому в світі—22, у США—23, в Західній Європі—17, у тому числі в Німеччині – 17, Франції—13, Італії—26% .

На основі вдосконалення структури використання паливно-енергетичних ресурсів структурної перебудови господарського комплексу зниження енергомісткості продукції Україна має реальні можливості значного скорочення споживання газу. Розрахунки показують, що вже до 2005—2010 рр. його можна звести до 70—80 млрд на рік проти 118,8 млрд. $м^3$ у 1990 р. Ця потреба в газі може бути задоволена за рахунок таких джерел: ефективного використання ресурсної бази України, яке на той час зможе забезпечити видобуток газу на рівні 20—35 млрд $м^3$ за рік; використання нетрадиційних джерел — газу метану вугільних шахт, біогазу, кокосового газу, гідратів, обсяг яких можна оцінити на рівні 5—10 млрд.$м^3$. Щороку через територію України транспортується понад 205 млн.т. нафти, 215 млрд.$м^3$ природного газу, і вона має право на одержання за це як мінімум 25—30 млн.т. нафти і 15—20 млрд.$м^3$ природного газу.

Розрахунки тієї самої ЄЕК показують, що при ефективному використання енергоресурсів Україна могла б вдвічі збільшити свій національний продукт, одночасно в 3-4 рази зменшивши затрати на нафту та газ. Капітальні вкладення у матеріало- та енергозберігаючі технології дають більший економічних ефект, ніж устворення нових потужностей у паливно-енергетичному комплексі. Скоротивши вказаний розрив у використанні енергії хоча б наполовину, можна зекономити 540 млн.т. нафтового еквівалента в 2000р. і 600 млн.т. – у 2010р., при цьому 90% з них становили б викопні палива. Таким чином, як показують прогнози, ніяке збільшення виробництва енергоресурсів, принаймні у найближчі роки не зможе конкурувати з матеріало- та енергозбереженням.

Для поступового виходу України з енергетичної кризи держава повинна на перехідний період взяти її практичне подолання під свій контроль, створити надійну законодавчу базу для ефективного ринкового трансформування виробництва паливно-енергетичних ресурсів і торгівлі ними, для формування розвинутого енергетичного ринку – з тим, щоб викоренити прояви зловживань і анархії в цій галузі.

Сьогодні концепцію та програму урядової енергетичної політики зорієнтовано переважно на вугільне паливо, оскільке його розвідані запаси ще досить вагомі. Вони можуть забезпечувати Україну паливом і в наступному сторіччі.

Проте не можна враховувати того очевидного фактору, що наша вугільна промисловість опинилася в кризовому стані, втративши регулюючий вплив на самовідтворювальну циклічність. І це ускладнює досягнення в найближчі роки потрібного обсягу, стабільності та планомірного зростання вуглевидобутку, а також зниження вартості та підвищення якості вугілля.

За останні 15 років приріст генеруючих потужностей майже повністю здійснювався за рахунок атомної енергетики, частку якої доведено до третини загального виробництва електроенергії, її виробнцтво на ТЕС з органічним паливом почало скорочуватися.

В зв”язку з втратою на 5-8 років номінальної виробничої потужності вугільних шахт, єдиною альтернативною в енергозабезпеченні на найближчі роки може бути тільки швидше введення трьох енергоблоків на Запорізькій, Рівненській і Хмельницькій АЕС. Якщо цього не зробити, то треба буде додатково витрачати 57 млн.т. вугілля (із збільшенням до 66 млн.т у 2005р. і до 69-70 млн.т. у 2010р.), тобто спрямовувати на вказані цілі практично весь приріст видобутку вугілля.

В Україні високого розвитку набула електроенергетика. На її території розміщені великі атомні, теплові, гідроелектростанції, потужність яких з кожним роком зростає.

За останні 15 років основний приріст електрогенеруючої потужності в Україні забезпечувався за рахунок розвитку атомної енергетики. Частка атомних електростанцій у встановленій потужності всіх електростанцій країни досягла близько 24% (12,8 млн.кВт). Основну частину в структурі електрогенеруючих потужностей займають теплові електростанції на органічному паливі. Швидкий і безальтернативний розвиток атомної енергетики призвів до згортання розвитку і технічного переозброєння теплоенергетики на базі використання органічного палива.

Оскільки для економіки України проблеми подолання дефіциту енергоносіїв, а також необхідного і своєчасного енергозабезпечення набули особливої гостроти, то розв”язувати їх треба комплексно – як на міжнародному і державному, так і на господарському і навіть побутовому рівнях. Без цього економічна та енергетична стабілізація і розвиток неможливі.

12.4. Планування розвитку будівництва, транспорту і зв”язку

Планування будівництва. Однією з важливих галузей економіки є капітальне будівництво, яке відтворює основні фонди (будівлі, споруди) і створює матеріальні умови для функціонування машин, обладнання та інших елементів основних фондів, виготовлених промисловістю, з метою задоволення виробничих, комунально-побутових і культурних потреб населення. Тому план капітального будівництва — один з головних розділів державного плану розвитку економіки. Від його виконання залежить діяльність інших галузей, для яких передбачена будівельна продукція (будівлі, споруди зі змонтованим устаткуванням).

Під час розробки планів будівництва необхідно дотримуватися таких принципів: враховувати перспективи науково-технічного прогресу - впровадження у виробництво нових ефективних матеріалів високопродуктивних машин, технологічних процесів, методів організації будівництва й праці; застосовувати техніко-економічні розрахунки з використанням прогресивних норм витрат матеріальних, трудових і грошових ресурсів; включати у плани будівництва лише реальні об'єкти, які забезпечені затвердженою технічною документацією,

будівельними майданчиками, кадрами робітників, матеріалами, обладнанням і фінансуванням. Дотримання вказаних принципів при плануванні будівництва сприяє успішній роботі, поліпшенню організації та технології будівельного виробництва, скороченню на цій основі тривалості будівництва, підвищенню продуктивності праці, зниженню собівартості будівельно-монтажних робіт і поліпшенню їх якості.

Перспективні плани базуються на титульних списках будов з розподілом по роках обсягів робіт і завдань по введенню об'єктів у дію. По будовах виробничого призначення титульні списки мають бути незмінними плановими документами на весь період будівництва. Річні плани складаються на основі внутрішньобудівельних титульних списків, розробка яких передує складанню річних планів. Таким чином, основним документом плану капітального будівництва є титульні списки будов**,** які складаються на весь період будівництва. Основними показниками капітального будівництва є: уведення в дію об'єктів виробничого та невиробничого призначення, житла, обсяг капітальних вкладень і будівельно-монтажних робіт, обсяг незавершеного будівництва, уведення в дію виробничих потужностей за рахунок розширення діючих і будівництва нових об'єктів.

Показники капітального будівництва прийнято поділяти на кількісні та якісні. Кількісними називаються показники, які характеризують обсяг будівництва й потреби в ресурсах, тобто масштаби діяльності. До них належать: уведення в дію потужностей і об'єктів виробничого та невиробничого призначення, обсяг будівельно-монтажних робіт у вартісному й натуральному виразі, чисельність працюючих, сума основних фондів і оборотних коштів, сума прибутку та ін.

Якісними називаються показники, які характеризують рівень використання ресурсів. Вони визначаються співвідношенням між відповідними кількісними показниками. До них належать: продуктивність праці, яка виражається відношенням обсягу робіт до кількості працюючих; рівень собівартості будівельно-монтажних робіт (відношення собівартості робіт до їх кошторисної вартості); рівень рентабельності (відношення суми прибутку до собівартості або до кошторисної вартості будівельно-монтажних робіт, а також до суми основних фондів і оборотних коштів); питома вага заробітної плати (відношення суми заробітної плати до кошторисної вартості робіт); середня заробітна плата одного працівника (відношення суми заробітної плати до числа працюючих) та ін.

Головним показником плану виробничо-господарської діяльності будівельно-монтажних організацій — генеральних підрядників і субпідрядних організацій, які здійснюють будівництво, — є введення об'єктів у дію.

Планування транспорту. Обсяг транспортних робіт визначається потребами переміщення різних видів вантажів. Розміри відправлення більшості номенклатури вантажів розраховуються на основі встановлених на плановий період рівнів виробництва, експорту та імпорту продукції методом балансових

розрахунків виробництва й споживання. Для складання плану перевезень вантажів як для внутрішніх, так і зовнішньоторгових перевезень і в розрахунках до нього за видами транспорту визначається обсяг відправлення (перекачка) у тоннах (кубометрах), середня дальність перевезень у кілометрах (милях), вантажообіг у тонно-кілометрах (тонно-милях). Планування робіт, що виконуються транспортними підприємствами, здійснюється з допомогою таких показників: загального пробігу транспортних засобів — без вантажу, з вантажем; обсягу перевезення вантажів, обсягу перевезення пасажирів; вантажообігу, пасажирообігу; машино-годин у роботі транспортних засобів.

Міжміські перевезення. Пасажирообіг на міжміських сполученнях на всіх видах транспорту в цілому або на окремих його видах визначається під час перспективного планування на основі даних про чисельність населення, його рухомість, зростання реальних доходів або фонду споживання в національному доході в розрахунку на одного жителя.

Внутрішньоміські перевезення. Обсяг перевезень пасажирів на внутрішньоміських сполученнях визначається виходячи з наміченої на плановий період чисельності міського населення (у цілому по країні й окремо по групах міст) і його транспортної рухомості — середнього числа поїздок на рік усіма видами міського і, відповідно, приміського транспорту, які припадають на одного жителя.

Потреба в рухомому складі (автомобілів, вагонів, локомотивів, літаків, суден та ін.) визначається виходячи з установлених на відповідний період обсягів перевезень вантажів і пасажирів, рівнів показників використання рухомого складу з урахуванням нерівномірності перевезень.

Планування зв'язку. План розвитку засобів зв'язку загального використання розробляється виходячи з необхідного найбільш повного задоволення потреби економіки й населення в усіх видах зв'язку, радіо й телебаченні з урахуванням дотримання загальної технічної політики експлуатації засобів зв'язку, створення єдиної автоматизованої мережі зв'язку (ЄАМЗ) держави і загальнодержавної системи передачі даних (ЗДСПД), а також конкретних умов, які складаються в окремих регіонах держави.

Основними показниками розвитку галузі є: обсяг продукції зв'язку в грошовому виразі; протяжність каналів на міжнародних лініях зв'язку; ємність міських і сільських телефонних станцій; ємність вузлів комунікації каналів ЗДСПД і телефонної мережі; кількість телевізійних станцій потужністю 1 кВт і більше; кількість комплексно-механізованих вузлових підприємств поштового зв'язку; доходи, прибуток, рентабельність; обсяг державних капітальних вкладень і введення в дію виробничих потужностей.

Продукцією зв'язку є результат виробничої діяльності з передачі телефонних, телеграфних і поштових повідомлень, програм телебачення й радіомовлення, даних для автоматизованих систем управління та інших видів інформації, а також із забезпечення дій технічних засобів, які використовуються

споживачами. Обсяг продукції зв'язку в грошовому виразі визначається на основі розрахунків натуральних показників і відповідних їм цін, які затверджуються Державним комітетом зв'язку України.

Потреба в послугах поштового зв'язку (письмовій кореспонденції, посилках, періодичних виданнях і грошових переказах) визначається виходячи з обсягу цих послуг на одного жителя в базисному році, коефіцієнта зростання послуг і чисельності населення на кінець планованого періоду.

12.5. Державне регулювання розвитку агропромислового комплексу (АПК)

12.5.1 Структура агропромислового комплексу і сутність аграрної політики держави у період становлення ринкових відносин

Агропромисловий комплекс України — це цілісна народногосподарська система взаємопов'язаних в своєму розвитку галузей, які забезпечують виробництво сільськогосподарської сировини та продовольства, їх заготівлю, зберігання, переробку і реалізацію населенню.

До складу функціонально-галузевої структури агропромислового комплексу входять три групи галузей і підприємств:

1. Галузі і підприємства, які виробляють засоби виробництва для усіх підрозділів АПК - це тракторне і сільськогосподарське машинобудування; машинобудування для тваринництва і кормовиробництва, легкої і харчової промисловості, виробництво мінеральних добрив і засобів захисту рослин, будівельних матеріалів, спецалізованого автотранспорту і устаткування меліоративної техніки, будівництво в АПК, виробництво спеціалізованого устаткування і приладів для галузей АПК, підприємства з промислової обробки гібридного і сортового насіння, комбікормова та мікробіологічна промисловість, підсобні господарства, зайняті і виробництвом засобів виробництва для сільського господарства.

2.Галузі сільського господарства, які виробляють продукцію рослинництва і тваринництва, а також лісове і ставкове господарство.

3.Галузі, зайняті заготівлею та переробкою сільськогосподарської продукції – харчова та борошномельно-круп’яна промисловість; галузі легкої промисловості, які здійснюють первинну переробку сільськогосподарської сировини – первинна переробка бавовни, льону, вовни, пушно-хутрової сировини, підсобні промисли сільськогосподарських підприємств, які виробляють борошно, масло, сир, переробляють овочі, фрукти.

Ядром агропромислового комплексу є галузі сільського господарства. У своєму розвитку вони характеризуються певними особливостями, а саме: впливом природно-кліматичних факторів на характер і організацію виробництва, об’єктивною необхідністю використання частини виробленої продукції як засобів

виробництва, універсальністю основного засобу виробництва – землі. Усе це зумовлює особливості становлення ринкових відносин в агропромисловому комплексі та особливості його державного регулювання.

Сутність аграрної політики держави у період становлення ринкових відносин полягає: у проведенні земельної реформи; розвитку різних форм власності на землю і господарювання; ліквідації жорсткого адміністративно-державного управління у сільському господарстві; сприянні розвитку конкуренції; поступовому відмовленні від обов"язкового встановлення державних замовлень (державних контрактів) на виробництво і поставку сільськогосподарської продукції; розробці і здійсненні цільових програм розвитку виробничої і соціальної інфраструктури на селі при фінансовій підтримці держави.

12.5.2.Державне регулювання функціонування та розвитку АПК

Система державного регулювання розвитку АПК об"єднує ряд умов (чинників), кожен з яких тією чи іншою мірою впливає на результативність господарювання, забезпечує ефективність виробництва. В узагальнюючому плані вони являють собою комплекс організаційно-економічних, науково-технічних, соціальних й політичних умов функціонування продуктивних сил і виробничих відносин. Взаємодіючи в сукупності, вони зумовлюють рівень ефективності виробництва в цілому по агропромисловому комплексу, в галузевих продуктових підкомплексах, окремих господарюючих структурах і галузях виробництва.

Метою державного регулювання функціонування та розвитку агропромислового комплексу є забезпечення населення продуктами харчування, а також іншими товарами з сільськогосподарської сировини в поєднанні з вирішенням соціальних та економічних проблем АПК в умовах становлення ринкових відносин багатоукладності економіки.

Функції державного регулювання на макрорівні виконують в складі Міністерства економіки України департамент розвитку АПК, який об"єднує відділи економіки розвитку сільського господарства, економіки виробництва продовольчих товарів, аграрної реформи, Міністерство сільського господарства та продовольства та ряд державних комітетів (Державний комітет по земельних ресурсах, Державний комітет по рибному господарству і рибній промисловості та ін.).

Держава в особі відповідних органів управління виконує такі функції з регулюванням розвитку АПК: визначає пріоритетні напрями розвитку АПК та пріоритетні напрями спрямування інвестицій на його розвиток; регулює земельні відносини; здійснює заходи щодо стабілізації продовольчого постачання; здійснює підтримку пріоритетних галузей і сфер АПК через пряме бюджетне фінансування, механізм дотацій, цільове субсидіювання; сприяє здійсненню процесів роздержавлення, приватизації та розвитку нових форм господарювання; встановлює механізм формування державних замовлень та контрактів на поставку до державних ресурсів сільськогосподарської продукції та сировини; здійснює

індикативне планування розвитку АПК; регулює ціни на деякі види продовольства; визначає рівень орієнтовних закупівельних стартових цін і механізмів їх індексації відповідно до інфляційних процесів.

Земльні відносини в Україні регулюються Земельним Кодексом України та іншими актами законодавства України.

Цінове регулювання в сфері АПК здійснює департамент цінової політики Міністерства економіки України, у складі якого функціонує відділ цін на продовольчі товари та продукцію сільського господарства.

Як і стосовно інших товаровиробників – Міністерство фінансів та Національний банк України встановлюють механізм фінансово-податкового і грошово-кредитного регулювання. Для цього використовують систему економічних важелів – податків і податкових пільг, диференційованих умов кредитування тощо.

12.5.3. Макроекономічне планування розвитку галузей АПК

Планування розвитку галузей АПК базується на показниках потреби в обсягах кінцевої продукції і забезпечення її сільськогосподарською сировиною, в першу чергу власного виробництва. В свою чергу, необхідність і темпи розвитку сільського господарства визначаються потребами в його продукції. Останні встановлюються для: задоволення потреби населення в продуктах харчування, у тому числі для державних потреб і формування ринкових фондів; витрат на виробничі потреби сільського господарства (насіннєві, фуражні, страхові й перехідні фонди, у тому числі для створення державних ресурсів; промислової переробки на технічні цілі; експорту; поповнення державного резерву; приросту перехідних залишків у заготівельних, торгових і промислових підприємствах і організаціях.

На рівні аграрних підприємств розраховується загальний обсяг валової продукції сільського господарства в порівнянних цінах з виділенням в її структурі продукції рослинництва й тваринництва, а також визначається показник загального обсягу виробництва в громадському та приватному секторах. Для визначення валового виробництва продукції в особистих підсобних господарствах населення та фермерських господарствах здійснюються вибіркові обстеження.

Під час розробки плану використовуються техніко-економічні показники продуктивності : урожайність культур, річна продуктивність тварин, виробництво продукції на 100 га сільськогосподарських угідь (ріллі), виробіток на трактор, комбайн та ін. Планову врожайність тієї чи іншої культури та продуктивність окремих видів тварин визначають з урахуванням досягнутого середньорічного рівня за попередні 5 років, а також намічених заходів інтенсифікації галузей. Основними напрямами інтенсифікації є удосконалення структури посівних площ, впровадження у виробництво прогресивних технологій виробництва продукції з використанням високопродуктивних сортів сільськогосподарських культур і порід тварин, підвищенням рівня механізації, автоматизації, електрифікації та хімізації

сільськогосподарського виробництва.

Під час планування сільськогосподарського виробництва користуються балансовим методом. Баланси розробляють у вигляді таблиць, що складаються з двох частин: прибуткової (виробництво й надходження) і видаткової (використання). Баланси поділяють на матеріальні (натуральні) та вартісні. Серед матеріальних виділяють баланси основних видів продукції, техніки, добрив та інших засобів виробництва. Особливе значення надається балансам земельних і трудових ресурсів. До вартісних балансів належать баланси доходів і витрат, баланси основних фондів тощо.

Розрахунок обсягу матеріальних витрат, в тому числі продукції сільськогосподарського походження у фактичних та порівнянних цінах у сільськогосподарських формуваннях здійснюється на основі затверджених внутрігосподарських нормативів. Напрями використання основних сільськогосподарських продуктів — зерна та продуктів його переробки, картоплі, овочів, баштанних культур, соняшнику, плодів та ягід, м'яса, молока — визначаються за даними натурально-вартісних балансів цих продуктів.

У державному індикативному плані розвитку АПК України визначаються: основні напрями економічного розвитку агропромислового комплексу; виробництво основних видів сільськогосподарської продукції; виробництво основних видів продукції харчової промисловості; обсяги державного замовлення на сільськогосподарську продукцію, зокрема поставок спецспоживачам та до державного резерву; обсяги централізованих капітальних вкладень та державні замовлення на введення в дію основних виробничих фондів та виробничих потужностей у сільському господарстві і харчовій промисловості.

Для розрахунку узагальнюючих показників розвитку економіки України обчислюють показник валової продукції сільського господарства по всіх категоріях господарств.

Валову продукцію сільского господарства визначають як суму вартості продукції землеробства і тваринництва, приросту або зменшення незавершеного виробництва її розраховують за методом валового обороту у розрізі галузей і категорій господарств у порівнянних і поточних цінах. Показники виробництва найважливіших видів сільськогосподарської продукції та продукції харчової промисловості мають прогнозно-розрахунковий характер і розробляються з урахуванням всіх категорій господарств і підприємств на підставі пропозицій товаровиробників.

В індикативному плані затверджується і контролюється показник державного замовлення (державного контракту) на поставку до державних ресурсів сільськогосподарської продукції. Державне замовлення (державний контракт) на поставку до державних ресурсів сільськогосподарської продукції за своїм обсягом повинно забезпечити мінімальні потреби держави у продовольстві та сировині, виконання зобов’язань по міжурядових угодах, створення необхідних державних резервів.

Обсяг державного замовлення по кожному з найважливіших видів продукції визначають з урахуванням загальнодержавних та обласних потреб. При цьому до загальнодержавних потреб слід відносити потреби у сільськогосподарській продукції на забезпечення утримання армії та інших спецспоживачів, виконання міжурядових угод та створення державних резервів.

Водночас із встановленням розмірів державних замовлень (контрактів) на сільськогосподарську продукцію визначають можливості сільського господарства по виробництву цієї продукції. З цією метою розробляють укрупнені натурально-вартісні баланси по основних видах сільськогосподарської продукції та баланси валових ресурсів основних видів сільськогосподарської продукції по господарствах.

Форми балансів валових ресурсів можуть бути різними — залежно від особливостей розподілу продукту баланси по продукції землеробства складають, як правило, на сільськогосподарський рік (з 1 липня поточного року по 1 липня наступного року) і на календарний рік, а баланси по продуктах тваринництва — на календарний рік.

Обсяги держзамовлення (контракту) зіставляються з даними прогнозу виробництва сільськогосподарської продукції з урахуванням перспектив урожайності та посівних площ, поголів'я та продуктивності праці.

13. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ПРОДОВОЛЬСТВА

13.1. Регулювання ринку зерна

Зернове господарство посідає важливе місце в економіці держави. Для забезпечення його ефективності рівень виробництва зерна повинен повністю задовольняти потреби внутрішнього попиту і забезпечувати зростання експортного потенціалу.

У Відповідності до Національної програми розвитку сільського господарства нарощування виробництва і поліпшення якості зерна здійснюватиметься на основі: розширення застосування інтенсивних технологій вирощування зернових культур на площі до 7 млн.га, у тому числі озимої пшениці до 5, кукурудзи - до 2 млн.га; впровадження нових сортів і гібридів; застосування високоефективної зернозбиральної техніки, створення мобільних госпрозрахункових загонів, що забезпечить скорочення строків збирання зернових культур до 10-12, а кукурудзи – до 15-20 днів і додаткове одержання 4 млн.тонн зерна; будівництва механізованих зерносховищ, критих токів та сушильного господарства; збільшення виробництва продовольчого зерна на експортні цілі до 5 млн.т. Організаційно-економічні, техніко-технологічні та інші заходи забезпечать одержання в 2010 році – 50 млн.тонн зерна.

Проблема збільшення виробництва зернових культур зумовлює необхідність визначення його раціональної структури як з точки зору використання агрокліматичного потенціалу, так і щодо кон'юнктури ринку. Підраховано, що в масштабах України оптимальною вважається така структура валового збору зерна : зерно озимих має займати 57-65%, з них пшениця-51-59%; ярі зернові - 43-45%, з них ячмінь - 14-18, овес - 2,6-3,8, просо - 0,7-1,3, гречка - 0,8-1,1, кукурудза -10-13, зернобобові – 5%.

Внутрішній ринок зерна має формуватися на рівні близько 110 кг на душу населення або 5-6 млн.т. борошна і круп. Держава має стати на шлях регульованого ринку, забезпечити збут продукції (в межах 5-8млн.т. за державним контрактом) і гарантовані мінімальні (граничні) ціни. Для реалізації такої програми необхідно скоротити витрачання продовольчого зерна на фуражні цілі та втрати його на всіх стадіях виробництва і транспортування.

Ринок зерна в Україні, з точки зору формування товарних ресурсів, докорінно відрізняється від західно-європейської моделі. Ці відміни зумовлює тип підприємства, а саме його багатогалузевість (крім фермерських господарств), де 70% вирощеного врожаю залишається у товаровиробника на господарські потреби (насіння, корми, натуральну оплату та ін.).

Характерна риса сучасного ринку - обмеженість як попиту, так і пропозиції. В середньому за останні роки склалася така структура каналів реалізації зерна : заготівельним організаціям продано 15% товарного зерна, населенню через систему громадського харчування (включаючи продаж і видачу натуроплати) - 29, на ринку - 23, за бартерними угодами - 33%. За структурою

продукції пшениця складає 66% від загального обсягу реалізованого зерна, ячмінь - 16,6, жито - 4, просо, гречка - 2, кукурудза - 8, овес - 1,2 і зернобобові -1,4%.

Умови ринку заставляють товаровиробників удосконалювати структуру виробництва зерна в напрямі розширення найбільш ефективних зернових культур. Суть проблеми передусім полягає у концентрації матеріально-технічних і фінансових ресурсів на конкурентоспроможних галузях, виходячи з місцевих грунтово-кліматичних умов. В одному випадку - це виробництво озимої пшениці, проса, кукурудзи, в іншому - озимої пшениці, жита, гречки, гороху і т.д.

З практичної точки зору (за будь-яких умов) вирішальне значення і надалі матиме озимий клин господарства, ставка на парові попередники та інтенсивні технології, на раціональне поєднання озимини з тією чи іншою групою ярих. Фактори ефективності галузі, на яку припадає близько 50% ріллі випливатнмуть з контексту науковообгрунтованої системи землеробства, а їх першоосновою є комплекс заходів по підвищенню родючості грунтів.

Суб'єктами ринку зерна і зернопродуктів є всі категорії сільськогосподарських підприємств і господарств, підприємства харчосмакової галузі, заготівельні організації, комерційні структури, оптова і роздрібна торгівля, аграрні біржі тощо.

Постановою Кабінету Міністрів України “Про подальший розвиток ринку зерна в Україні” створено 3 жовтня 1997 р. Зернову спілку України "ДАК "Хліб України". Її засновниками виступили як комерційні структури так і виробники, переробники, біржі.

Зернова спілка створена для того, щоб можна було продавати за гроші врожай на кілька років уперед. По-друге, необхідно забезпечити стабільні умови для виробника і споживача зерна всередині країни, перевести виробництво і використання зерна в процес нормального регульованого ринку.

З метою стабілізації ринку зерна створено: Державний інтервенційний фонд стабілізації зернового ринку в Україні метою якого є: забезпечення поступового переходу до саморегульованого ринку продовольчого зерна; забезпечення продовольчої безпеки держави шляхом створення державних запасів продовольчого зерна підтримка вітчизняних виробників зерна шляхом забезпечення стабільного рівня цін на ринку продовольчого зерна протягом року, сприяння збільшенню обсягів виробництва продовольчих зернових, регулювання регіональних зернових ринків, підтримання доступного для споживачів рівня цін на зерно і зерноподукти.

Майно інтервенційного Фонду складається із запасів зерна, грошових коштів та ресурсів державного резерву та шляхом його стабілізаційної закупівлі на біржовому та позабіржовому ринках.

Інтервенційний Фонд здійснює: дослідження, спостереження та аналіз ринку зерна в Україні; розробку прогнозів та надання пропозицій стосовно розвитку ринку зерна в Україні та її регіонах, стабілізаційну закупівлю та продаж запасів зерна, пов'язані з ними операції; підготовку обгрунтувань необхідності

стабілізаційних дій та подання їх до розгляду Державній комісії по формуванню ринку продовольства.

Для функціонування фонду передбачені такі операції, що виконуються уповноваженими організаціями: зберігання запасів продовольчого зерна здійснюють підприємства Державної акціонерної компанії "Хліб України" за діючими тарифами; транспортування запасів продовольчого зерна здійснюють підприємства Укрзалізниці за діючими тарифами; стабілізаційні закупівля та продаж здійснюються через уповноважені брокерські контори, які визначаються шляхом відкритого конкурсу. Уповноважені брокерські контори не можуть мати у числі своїх засновників державні організації. Послуги уповноважених брокерських контор оплачуються за діючими тарифами.

Втручання у ситуацію на ринку продовольчого зерна проводиться з метою запобігання різкій зміні цін на біржовому ринку, яка може зашкодити як виробникам, так і споживачам. Втручання відбувається шляхом купівлі або продажу на ринку відповідних регіонів зерна згідно з обсягами стабілізаційних заходів.

Стабілізаційне втручання (купівля або продаж) розпочинається після того, як умови, за яких проводиться втручання, спостерігалися впродовж проміжку часу, що перевищує 30 днів. Обсяги стабілізаційних заходів затверджуються Державною комісією по формуванню ринку продовольства за обгрунтованим поданням Міністерства аграрної політики України, погодженим з іншими зацікавленими міністерствами.

Стабілізаційна купівля здійснюється Фондом за цільовими цінами у разі зниження ціни. Стабілізаційниий продаж здійснюється Фондом за цільовими цінами у разі зростання ціни. Стабілізаційні продаж або купівля здійснюються Фондом на товарних біржах відповідних регіонів через уповноважені брокерські контори відповідних регіонів.

13.2. Державне регулювання ринку продукції цукробурякового виробництва

Цукробуряковий комплекс - один з найбільш експортноорієнтованих комплексів України. На виконання завдання підтримання внутрішнього і утримання позицій на зовнішньому ринку працюєли 192 цукрових заводи. Вони довели свої потужності до 570тис.т переробки буряків на добу, що перевищило можливості українського села забезпечити їх сировиною. У сільському господарстві на цукровий концерн працювало до 9тис. бурякосійних і насінницьких господарств.

Донедавна Україна входила в першу десятку країн - найбільших виробників цукрових буряків й цукру і поставляла його за межі держави понад 3,5млн.т, на внутрішній - до 2,5млн.т. У вартості експортних продовольчих товарів частка цукру становила понад 30%. Тому на перспективу цукробурякове виробництво України повинно розвиватись як експортно-орієнтована сфера

Місткість зовнішнього ринку цукру України, за нашими розрахунками, може становити як мінімум 3,5-4млн.т.

Багатокомпонентність вихідної продукції цукробурякового виробництва, використання її в багатьох сферах народного господарства зумовлює не тільки конкурентність галузі, а й виробничо-економічну залежність від її ефективного розвитку підприємств і організацій інших галузей, зокрема, харчової промисловості. Крім того, цукор може бути перероблений на продукти технічного використання.

Основними причинами спаду цукробурякового виробництва і зниження економічної ефективності його функціонування є такі: зменшення виробництва і продажу господарствам промислових засобів виробництва і предметів праці (сільськогосподарських машин і обладнання, мінеральних добрив і хімічних меліорантів, пестицидів і гербіцидів, елітного насіння тощо); дуже висока трудомісткість культури, що в умовах зменшення трудо-, фондо- і енергозабезпеченості господарств веде до скорочення посівної площі цукрових буряків і їх валового збору; різке підвищення цін на всі промислові засоби виробництва і предмети праці, що негативно позначилося на рентабельності галузі; неузгодженість розміщення посівів цукрових буряків і цукрових заводів, велике подорожчання перевезень цукросировини з віддалених господарств; зниження родючості грунтів, зменшення їх гумусомісткості, перевищення виносу поживних речовин урожаєм над їх внесенням з органічними і мінеральними добривами; недосконаліть економічних і фінансових взаємовідносин між цукровими заводами і бурякосійними господарствами; територіальні і галузеві диспропорції у розвитку цукробурякового комплексу.

Важливою проблемою в цукробуряковому виробництві є боротьба з втратами. Усього в сільськогосподарському виробництві втрачається 12млн.т цукросировини, що є рівнозначним 860 тис.т. або 25% цукру. Оскільки більше половини валового збору цукрових буряків закладається на зберігання, значна частина сировини знижує свої технологічні якості і втрачається. В цілому по Україні ці втрати дорівнюють 4,0-4,5 млн.т або 9,5-10 %. Загальні ж втрати цукрової сировини становлять 10-12 млн.т або 20-22 %, що є рівнозначним 1,6 млн.т цукру.

Для підвищення економічної ефективності цукробурякового виробництва і збільшення випуску цукру необхідно розробити і впровадити комплексну програму цукробурякового виробнцтва в Україні, яка має включати: -структурну перебудову всього цукробурякового комплексу і вдосконалення його функціонально-територіальної структури; оптимізацію розміщення посівів цукросировини і цукрових заводів та формування регіональних цукробурякових комплексів з оптимальним поєднанням у них всіх елементів інфраструктури виробництва; збільшення виробництва і продажу господарствам промислових засобів виробництва і предметів праці (сільськогосподарських машин і обладнання, мінеральних і бактеріальних добрив, пального, мастильних та інших

матеріалів); організацію служби агросервісу; удосконалення технології вирощування цукрових буряків, їх транспортування, зберігання і переробки на цукрових заводах; поліпшення фінансово-економічних взаємовідносин між бурякосійними господарствами і цукровими заводами.

Необхідно приступити до структурної перебудови цукробурякового комплексу і оптимізації розміщення посівів буряків і цукрових заводів. Важливо довести до оптимальних потужностей цукрові заводи, виходячи з того, що в Україні вона дорівнює 1,7 тис.т на добу, тоді як у Росії –2,81, Казахстані – 2,98, Білорусії – 2,55, Нідерландах – 12,1, Данії – 9,9, Франції – 8,7, Австрії- 9, Італії – 8,6, Бельгії – 7,9, Німеччині – 7, Англії – 6,8, Швеції – 6,5 і в США – 5,2тис.т переробки коренів на добу. Раціоналізація розміщення цукрових підприємств і збільшення їх потужності дасть змогу скоротити строки переробки цукрової сировини, радіуси її перевезення, втрати цукру і підвищити економічну ефективність функціонування цукробурякового комплексу.

Починаючи з 1996 року здійснюється процес державного регулювання економічних відносини в сфері виробництва, заготівлі і переробки цукрових буряків. Зокрема, Постановою КМУ від 24.09.1997р. №1063 затверджено Порядок приймання і переробки цукрових буряків та взаєморозрахунків споживачів і постачальників цукрової сировини, в якому визначено наступне:

взаємовідносини між виробниками цукрової сировини і цукровими заводами регулюються договорами, які укладаються відповідно до законодавства. В цих договорах визначається порядок, обсяги і терміни поставок цукрової сировини, умови її приймання, зберігання та переробки, видачі готової продукції - цукру, меляси та жому, а також порядок взаєморозрахунків між виробниками цукрової сировни і цукровими;

умови приймання (якісні та кількісні показники) цукрової сировини на бурякоприймальних пунктах цукрових заводах визначаються відповідно до державного стандарту 17421-82 “Цукрові буряки для промислової переробки. Вимоги при заготівлях” та “Технічного регламенту по прийманню і зберіганню цукрових буряків”;

витрати на транспортування цукрових буряків, які надходять до цукрових заводів для виробництва цукру за загальною квотою поставки його на внутрішній ринок, відносяться на рахунок цукрових заводів. Витрати на транспортування цукрових буряків, які надходять до цукрових заводів для виробництва цукру понад загальну квоту, розподіляються, виходячи із запропонованого Міжвідомчою комісією з питань регулювання ринку цукру співвідношення цін на цукрові буряки та цукор у межах загальної квоти;

розрахунки з виробником цукрової сировини в межах загальної квоти здійснюються у міру надходження коштів від реалізації цукру на спеціальний рахунок цукрового заводу. В розрахунках за цукрові буряки враховується вартість насіння цукрових буряків, пально-мастильних матеріалів, мінеральних добрив, гербіцидів, наданих у рахунок авансу виробнику цукрової сировини;

цукрові буряки, що надійшли понад кількість, передбачену для виробництва цукру за загальною квотою поставки иа внутрішній ринок, переробляються на давальницьких умовах. Вироблені з цих буряків цукор меляса і жом є власністю виробника. Цукор реалізується цукровими заводами за межі України за ціною, яка складається під час його продажу за погодженням сторін;

для забезпечення внутрігосподарських потреб у цукрі виробник цукрової сировини залишає собі 25 відсотків цукру, виробленого понад загальну квоту. На цю кількість цукровому заводу зменшується квота цукру, що реалізується на внутрішньому ринку.

Продаж цукру виробнику сировини проводиться з розрахунку 25 кг за кожну тонну цукру в буряках за мінімальною ціною. При цьому загальна квота зменшується на кількість відпущеного цукру. Цей цукор використовується тільки для внутрішнього споживанння. Продаж меляси виробнику цукросировини з розрахунку 10 кг, жому сирого 650 кг за 1тонну буряків, в межах обсягів буряків для виробництва цукру по загальній квоті для поставки на внутрішній ринок. Завод відпускає жом у пункту здачі цукрових буряків. Цукор і меляса відпускається на цукровому заводі. Наватаження жому і меляси за рахунок заводу.

Вищеназваною постановою було затверджено Положення про визначення мінімальних цін на цукор та цукрові буряки, в якому встановлено такі терміни та методику розрахунків:

мінімальна оптово-відпускна ціна на цукор - це ціна, нижче якої не дозволяється укладення угод купівлі-продажу цукру, здійснення бартерних та інших операцій з ним на внутрішньому ринку в обсягах, передбачених загальною квотою;

мінімальна закупівельна ціна на цукрові буряки - це нижня межа ціни, що застосовується під час укладення угод купівлі-продажу цукрових буряків для виробництва цукру в межах загальної квоти.

Мінімальні ціни на цукрові буряки визначаються на наступний рік на основі середніх по Україні нормативних витрат на виробництво однієї тонни цукрових буряків в заліковій вазі базисної цукристості 16 відсотків і урожайності 300-350 ц/га на умовах франко-поле та мінімального прибутку.

Для визначення фактичних цін реалізації цукрових буряків у разі відхилення їх цукристості від базисної застосовуються відповідні коефіцієнти перерахунку.

Мінімальна оптово-відпускна ціна на цукор визначається на основі нормативних витрат середнього за потужністю цукрового заводу на виробництво однієї тонни цукру стандартної якості на умовах франко-станція відправлення та мінімального прибутку.

Мінімальні ціни на цукор та цукрові буряки формуються разом з визначенням обсягів поставок цукру на внутрішній ринок і необхідних для його виробництва цукрових буряків не пізніше 1 серпня поточного року з метою укладення договорів на наступний рік.

Між мінімальними цінами на цукор та цукрові буряки щорічно встановлюється коефіцієнт співвідношення. У разі зміни мінімальної закупівельної ціни на цукрові буряки відповідно змінюється і мінімальна оптово-відпускна ціна на цукор, яка визначається за формулою:

$$Ц_ц = Ц_б/К \text{ x } 100\% + ПДВ,$$

де $Ц_ц$ - оптово-відпускна ціна однієї тонни цукру (на умовах франко-станція відправлення);

$Ц_б$ - закупівельна ціна однієї тонни цукрових буряків (не умовах франко-поле господарства);

$К$ - коефіцієнт постійного співвідношення мінімальних цін на цукор та цукрові буряки (уточнюється щорічно Міжвідомчою комісією з питань регулювання ринку цукру).

Реалізація цукру за цінами нижче встановленого рівня не допускається.

Вищеназваною постановою КМУ було затверджено Положення про визначення і розміщення квоти на виробництво і поставку цукру та необхідних обсягів цукрових буряків, в якому встановлено наступне:

загальна квота поставки цукру на внутрішній ринок - максимальна кількість цукру, яка має бути поставлена на внутрішній ринок з 1 вересня поточного року до 1 вересня наступного року;

місткість внутрішнього ринку цукру - обсяги цукру, що можуть бути реалізовані протягом одного року з урахуванням попиту;

рівень попиту на цукор - обсяги цукру, забезпечені платоспроможністю населення.

Під час визначання загальної квоти на цукор враховуються такі критерії: місткість внутрішнього ринку цукру; роздрібна ціна на цукор та закупівельна ціна на цукрові буряки; виробництво цукру в середньому за останні три роки, імпорт його та цукровмісних продуктів; рівень платоспроможності населення; рівень попиту на цукор.

Основою визначення загальної квоти на цукор є місткість внутрішнього ринку цукру. Загальна квота на цукор визначається Міжвідомчою комісією з питань регулювання ринку цукру. Виробництво цукру в обсягах загальної квоти та необхідної кількості цукрових буряків здійснюється за контрактами, укладеними між цукровими заводами і бурякосіючими господарствами.

Цукор, вироблений понад загальну квоту, підлягає вільній реалізації лише за межами держави.

Обсяги поставок цукру на експорт виробництва визначають з урахуванням необхідних ресурсів для виконання зобов'язань за загальною квотою При цьому використовується такий механізм:

-міжвідомча комісія з питань регулювання ринку цукру визначає фактичне співвідношення між загальною квотою на цукор та його середньорічним виробництвом за попередні три роки і доводить інформацію про показник цього співвідношення і зазначену квоту до Національної асоціації цукровиків;

-національна асоціація цукровиків доводить зазначену інформацію до обласних формувань цукрової промисловості і розміщує квоту на цукор між цими формуваннями, які в свою чергу розподіляють її між цукровими заводами на підставі таких показників: повнота виконання загальної квоти за попередній рік; експорт цукру у попередньому році; потужність заводу; середня відстань перевезення буряків; рівень витрат на виробництво цукру та цукрових буряків; якість цукру; виробництва цукру з 1 гектара; рівень вилучення цукру з цукрових буряків.

Цукрові заводи на конкурсній основі розміщують між бурякосіючими господарствами загальну квоту на цукор для забезпечення поставок цукрових буряків базисної цукристості в перерехуванні на цукор з метою виробництва цієї продукції для потреб внутрішнього ринку.

Цукрові заводи використовують такі показники для бурякосіючих господарств: середня урожайність за останні три роки; середня цукристість за останні три роки .

Господарства, які виконали зобов”язання за доведеною квотою і мають залишок цукрових буряків, можуть отримати квоту в інших господарствах (за домовленістю сторін).

13.3. Ринок насіння соняшнику

Україна має достатні умови для насичення внутрішнього продовольчого ринку продукцією олієпродуктового підкомплексу та її експорту в економічно доцільних для товаровиробників і держави параметрах. Зокрема, потреба вітчизняного ринку може забезпечуватись переробкою 700-800 тис.т соняшникового насіння (нині його вирощується 2,3 млн.т або 10% від світових обсягів). Останніми роками наша країна посідає 1-2 місце серед основних експортерів світу (Росії та Аргентини). Однак вона має орієнтуватись на світовий ринок готових продуктів, а не сировини, до чого прагнуть всі економічно міцні держави.

На сучасному етапі галузь функціонує на екстенсивній основі - розширюються посівні площі (від 1574 тис.га в середньому в 1986-1990 рр. до 2431 тис.га в 1998 р.) при динамічному спаді урожайності (від 16,5 до 9,3 ц/га). Тобто в "доринковий" період урожайність знаходилась на рівні середньої світової (близько 16 ц/га), зараз нижча на 30-40%. Відповідно знизилася економічна ефективність галузі.

Для підвищення ефективності вирощування соняшнику необхідним є врахування товаровиробниками наступних факторів: удосконалення регіонального розміщення посівів цієї культури, виходячи з її ботанічних і біологічних особливостей, вимог до умов (насамперед гідротермічного режиму), технологій вирощування, підбору сортів, застосування відповідних засобів захисту; неухильне додержання вимог чергування посівів соняшнику в полях сівозміни; застосування інтенсивних технологій вирощування і збирання з метою зниження

витрат на одиницю продукції, впровадження високоврожайних гібридів з високим вмістом олії; залучення необхідних для розвитку галузі коштів та матеріальних ресурсів (техніки, добрив, насіння, гербіцидів, десикантів) шляхом пошуку потенційних інвесторів і кредиторів, зваженого відбору пропозицій з урахуванням різновигідності учасників інвестиційних угод; інтегрування в агропромислові та кооперовані формування з метою вирішення проблем виробництва і раціонального використання урожаю.

Для ефективного функціонування внутрішнього і зовнішнього ринку насіння соняшнику, попередження подальшого економічного занепаду «стратегічної» галузі, крім державного втручання (зокрема щодо регулювання експортно-імпортних операцій), необхідно вжити ряд заходів і на господарському рівні.

Для підвищення ефективності каналів реалізації насіння соняшнику основними заходами господарств мають бути: орієнтація на найбільш ефективні канали збуту насіння на основі аналізу маркетингової інформації внутрішнього і зовнішнього ринків; активізація участі в біржовій торгівлі.

Створення інтегрованих агропромислових, агропромислово-фінансових формувань (асоціацій, систем, корпорацій та ін.) в складі виробників насіння соняшнику і олієдобувних підприємств, а також в разі доцільності фінансово-кредитних, заготівельно-збутових, науково-виробничих, проектних, консалтингових, страхових структур тощо, в тому числі зарубіжних, є одним з напрямів вирішення окремих проблем олієпродуктового підкомплексу.

13.4. Державне регулювання ринку молока

На ринку продовольчих ресурсів молоко і молокопродукти займають значне місце. Річна норма їх споживання на людину в рік складає 350 кг в перерахунку на молоко. В даний час фактичний рівень споживання молокопродуктів є значно нижчим від нормативного. Тому повинен бути створений стабільний ринок збуту для виробника протягом всього року, гарантоване надходження молочної сировини на молокопереробні підприємства і відповідно безперебійне забезпечення населення продуктами щоденного попиту: незбираним молоком, кисломолочною продукцією, сиром, сметаною та ін. При цьому всі ланки технологічного ланцюга: «виробництво - заготівля - переробка - реалізація продукції» повинні функціонувати скоординовано і ритмічно.

Для наближення до рекомендованих фізіологічних норм споживання молочної продукції населенням України доцільно зменшити частку витрат молока на виробництво масла тваринного (від 70 до 50%) та збільшити для виготовлення сиру твердого (від 11 до 14%), незбираної молочної продукції, особливо ряжанки, питного, ацидофільного, топленого молока (від 1,8 до 27%) при абсолютному збільшенні обсягів виробництва всіх видів молочної продукції. Необхідно також розширити випуск різноманітної продукції із знежиреного молока, поглибити його

переробку на промислових підприємствах, ширше використовувати для харчових потреб вторинні ресурси переробки - відвійки, сколотини, сироватку тощо.

Підвищення економічної ефективності виробництва молока пов'язане насамперед із зниженням його собівартості на основі підвищення продуктивності корів і праці в галузі, скорочення витрат на корми, паливо, електроенергію в розрахунку на одиницю продукції.

В останні роки відбулися помітні структурні зрушення як в сфері виробництва молока (зростання питомої ваги приватного сектора) так і в структурі каналів реалізації молока (зменшення питомої ваги закупівлі підприємствами молочної промисловості і збільшення частки реалізації на ринку) Аналіз цінової ситуації, що склалась, свідчить, що виробнику більш вигідно продавати молоко на ринку та у власних магазинах. Найбільш ємний канал - це заготівля молока переробними підприємствами молочної промисловості. Однак закупівельна ціна 1 т молока тут є нижчою від середньої на 10 %.

Через низькі ціни продажу в цілому по Україні господарства суспільного сектора зазнали значних збитків, оскільки витрати на виробництво 1 ц молока були вищими за ціну продажу в 2,2 раза.

Однак нині переробні підприємства є найбільш надійними партнерами на ринку молочної продукції. Потрібне лише удосконалення механізму економічних взаємовідносин між даними ланками виробничою процесу. Для цього необхідно здійснити відповідні організаційні та науково-технічні заходи на підприємствах, спрямувавши їх на підвищення якості продукції до рівня вимог світового ринку, а також подбати про розширення асортименту, насамперед випуску тієї продукції, яка користується попитом.

Важливою проблемою є збут молочної продукції сільськогосподарськими товаровиробниками, особливо господарствами приватного сектора. Тому необхідно поліпшити організацію заготівлі молока в них через молокоприймальні пункти, відновивши функціонування багатьох з них, та створити нові, і, насамперед, у віддалених від районних і промислових центрів селах, а також за договорами з господарствами суспільного сектора.

Товарний ринок молока і молокопродуктів має специфічні особливості, пов'язані з їх властивістю - малотранспортабельністю і непридатністю до тривалого зберігання. Тому повинен бути створений стабільний ринок збуту для виробника протягом всього року, гарантоване надходження молочної сировини на молокопереробні підприємства і відповідно безперебійне забезпечення населення продуктами щоденного попиту: незбираним молоком, кисломолочною продукцією, сиром, сметаною та ін. При цьому всі ланки технологічного ланцюга: «виробництво - заготівля - переробка - реалізація продукції» повинні функціонувати скоординовано і ритмічно.

13.5. Державне регулювання ринку м'яса

У 2010р. намічено виробити 4 млн. т м'яса худоби і птиці (у живій масі).

Характерна ознака м'ясопереробного підкомплексу полягає в тому що майже вся вироблена продукція використовується на продовольче споживання населенням України.

У господарствах суспільного сектора виробляється (вирощується близько третини від загального вирощування худоби та птиці в усіх категоріях господарств. Реалізація худоби та птиці здійснюється є основному в живій масі.

Потужності по виробництву м'яса використовуються лише на 15%, ковбасних виробів - до 20%.

М'ясокомбінати реалізовують готову м'ясну продукцію по таких маркетингових каналах: міські ринки, фірмові магазини підприємств, видача співробітникам у рахунок оплати праці, по бартеру.

В умовах існуючої економічної ситуації в підкомплексі необхідно: відновити спеціалізовані комплекси, особливо свиновідгодівельні таптахівничі, інтегрувати їх з переробними підприємствами та підприємствами по виробництву кормів; запроваджувати дійовіший взаємозв'язок господарств суспільного сектора з підсобними господарствами населення з питань реалізації молодняку худоби та птиці населенню, його вирощування та реалізації господарствами суспільного сектора; часткове забезпечення підсобних господарств кормами; розширення мережі фірмових магазинів, палаток, кіосків, автомагазинів; виробникам продукції відслідковувати ціни по різних каналах реалізації з декількох джерел інформації та розширювати канали збуту.

У системі заходів по стабілізації галузі головним завданням на найближчі роки повинно бути припинення зменшення поголів'я і відновлення якісних показників у галузі: продуктивності поголів'я, реалізаційної маси молодняку та виходу приплоду. При обмеженому контингенті молодняку треба забезпечити інтенсивне його вирощування та відгодівлю і реалізацію високими ваговими категоріями. Цю проблему можна вирішити лише на основі повноцінної годівлі та нормальних умов утримання худоби. З цією метою доцільно також встановити надбавки до закупівельних цін на молодняк великої рогатої худоби, що продається переробним підприємствам живою масою 350кг і більше.

Економічна стабілізація в галузі практично не можлива без істотного здешевлення виробництва яловичини за рахунок використання внутрішніх резервів господарств, насамперед підвищення продуктивності худоби. Тому продуктивність худоби була і залишається одним з найважливіших факторів формування економічної ситуації в галузі.

Для підвищення ефективності виробництва яловичини насамперед потрібно забезпечити значне зростання продуктивності молодняку як мінімум до 500-600г приросту живої маси на добу на основі повноцінної годівлі худоби. М'ясний контингент поголів'я може бути відчутно збільшений за рахунок скорочення падежу телят.

Великим резервом для поповнення м'ясного контингенту молодняку великої рогатої худоби для господарств суспільного сектора залишаються підсобні господарства населення, які тепер реалізують на м'ясо молодняк низькою живою вагою, в тому числі і молодняк, отриманий від господарств суспільного сектора.

Основними факторами, що визначають структуру стада, є напрям галузі скотарства, вік молодняку, призначеного для реалізації, темпи зростання поголів'я, строки виробничого використання тварин, вік першого парування, вихід молодняку та ін. Перші три з них зумовлюються переважно організаційно-господарською діяльністю, решта - природними умовами та біологічними особливостями того чи іншого виду тварин. Структура стада має відбивати напрям розвитку сільськогосподарського підприємства, відповідати прийнятій спеціалізації господарства.

Залежно від віку молодняку, що вибуває із стада, і складається в основному відповідна структура поголів'я великої рогатої худоби. Щоб мати у стаді 35% корів, треба продавати надремонтний молодняк приблизно в 20,7-місячному віці, щоб було 40% корів - відповідно у 16-місячному, 45% - у 12,7, 50% - 9.3, 55% - 6,5, 60% - 4,5 і 65% - у 2,5-місячному віці.

Для забезпечення населення продуктами скотарства за науково обгрунтованими нормами (390кг молока і 33кг яловичини в забійній масі на душу населення за рік) частка корів у стаді повинна становити 40%, а молодняк великої рогатої худоби реалізувати на м'ясо в 16-місячному віці живою масою однієї голови близько в 400кг.

При питомій вазі корів у стаді від 30 до 40%, скотарство розвиватиметься в м'ясо-молочному напрямі, від 40 до 50% - у молочно-м'ясному і понад 50% - в молочному.

Підвищену увагу необхідно забезпечити розвитку свинарства як скороспілій галузі і важливому резерву поліпшення ринку м’ясопродуктів. Серед заходів, що сприятимуть розвитку галузі, провідне місце посідають: зменшення собівартості продукції на основі дотримання технологічних параметрів (одержання 1,5-2 опороси за рік на основну свиноматку та 16-18 поросят, середньодобових приростів живої маси тварин на вирощуванні і відгодівлі не менше 400-450г, забезпечення повноцінними кормами з розрахунку 110-120ц корм.од. на одну свиноматку із шлейфом); використання виробничих потужностей галузі, особливо промислових комплексів з прогресивними технологіями; інтеграція виробництва свинини з її переробкою, впровадження поглибленої переробки сировини та розширення асортименту готової продукції; розробка і впровадження інвестиційних проектів із застосуванням прогресивних технологій виробництва, переробки та реалізації готової продукції в конкретних підприємствах та нових формах господарювання (агрофірми, асоціації, корпорації тощо); встановлення стабільних технологічних і економічних зв'язків між сільськогосподарськими й переробними підприємствами та узгодження інтересів всіх учасників технологічного циклу по виробництву м'ясної продукції; створення

кооперативів, асоціацій виробників свинини з переробниками і торгівлею, встановлення справедливої частини галузі в кінцевій ціні продукції.

З метою збільшення виробництва продукції птахівництва, забезпечення нею населення України, використання науково-технічного потенціалу галузі, створення відповідних умов для залучення відчизняних, іноземних інвесторів та виходу з кризового стану необхідно: створити відповідні економічні і соціальні умови для товаровиробника, зокрема звільнити птахогосподарства від сплати штрафних санкцій за несвоєчасні розрахунки з бюджетом; поліпшити генофонд птиці, шляхом створення порід і кросів, придбання перспективних кросів; виділити з державних та місцевих бюджетів кошти на здійснення селекції та забезпечення птиці необхідними біологічними препаратами та діагностиками; переорієнтувати структуру посівних площ птахогосподарств на виробництво білково-вітамінних і енергетичних кормів; розширити площі земельних угідь птахогосподарств за рахунок приєднання або оренди земель колективних, державних та інших сільськогосподарських підприємств, що збільшить питому вагу власних комбікормів і здешевить їх; зміцнити матеріально-технічну базу шляхом заміни фізично зношеного технологічного, енергетичного устаткування і впровадження енергозберігаючих технологій; забезпечити рівні умови функціонування товаровиробників різних форм власності; переорієнтувати потужності птахогосподарств з виробництва м'яса птиці на виробництво товарних яєць, що дасть змогу зберегти їх матеріальну базу; стимулювати експорт продукції птахівництва; поглибити переробку продукції, розширити асортимент і мережу фірмової торгівлі; збільшити продаж молодняка населенню за рахунок дотацій птахівничим господарствам; створювати спільні підприємства з птахогосподарствами в межах єдиного технологічного процесу з вітчизняними та іноземними виробниками племінної продукції, комбікормів, технологічного устаткування, преміксів, ветеринарних препаратів, з комерційними і фінансовими структурами; розвивати птахівництво в фермерських та підсобних господарствах населення за рахунок практичної допомоги в забезпеченні молодняком птиці, завершити приватизацію птахогосподарств і створити ринкову структуру управління; поглибити кооперацію господарств суспільного сектору з особистими підсобними та фермерськими господарствами, спрямовану на поліпшення використання їх потенціалу у збільшенні виробництва продукції птахівництва; відновити і розширити виробництво продукції птахівництва на промисловій основі, використавши для цих цілей насамперед існуючий потенціал птахофабрик і спеціалізованих господарств; надати комплексам і птахофабрикам можливість одержання пільгових кредитів, встановити дотації птахівничим господарствам на добовий молодняк, птицю, що реалізується населенню; спрямувати інвестиції на реатруктирізашю переробних підприємств і розширення виробництва продуктів, орієнтованих на експорт.

13.6. Умови становлення повноцінного ринку продовольства

Для удосконалення існуючої контрактної системи і становлення повноцінного ринку продовольства необхідно, щоб: держава стала рівноправним партнером на ринку; -державний контракт і замовлення реалізувалися з урахуванням попиту і пропозиції, як ліцензія на умовах конкурсу; -досягалося поєднання інтересів держави та товаровиробників і виключався диктат умов державного контракту і замовлення державними органами; - державний контракт і замовлення на кількість і номенклатуру продукції підкріплювався ресурсним забезпеченням та іншими ефективними стимулами.

На перехідному етапі до ринку економічний механізм контрактних відносин повинен передбачати стадії: квотування споживчого кошика, державне замовлення, ліцензування контрактних відносин. Виходячи з цього, розробка економічного механізму контрактних відносин має грунтуватися на таких принципах: державного регулювання продовольчого ринку через квотування продукції і ресурсів для забезпечення споживчого кошика, добровільної пропозиції державного замовлення та ліцензування вільних контрактних операцій; суцільності та повної еквівалентності контрактних відносин по всьому ланцюгу - від матеріально-технічного забезпечення виробництва до збуту сільськогосподарської продукції, адекватної економічної заінтересованості і відповідальності підприємств, що вступають у контрактні відносини.

Другим складовим елементом ринку продовольства, який полегшить інтеграцію сільського господарства у міжнародний торговий простір і прискорить оборот сільськогосподарської продукції, є біржова торгівля продовольством. Відповідно до Указу Президента України від 18.01.95р № 63/95 “Про заходи щодо реформування аграрних відносин” [20] та згідно з чинним законодавством створено систему спеціалізованих аграрних бірж.

Біржовий сільськогосподарський ринок України охоплює систему управлінських, виробничих і сервісних структур АПК: Міністерство агропромислового комплексу, його обласні і районні управління, Українська аграрна біржа, регіональні біржі, торгові доми, заготівельні структури на селі.

Кожен з учасників біржового аграрного ринку виконує певні функції.

Міністерство аграрної політики: здійснює державну аграрну політику через біржову систему, контролює дотримання нормативних умов; забезпечує збереження, поповнення і використання державних резервів продовольства, сільськогосподарської продукції і сировини; проводить закупівлю на біржовому ринку України сільськогосподарської продукції у стабілізаційний фонд, здійснює товарні і фінансові інтервенції з метою регулювання цін та інших умов на сільськогосподарському ринку; є гарантом належного виконання термінових угод, укладених у біржовій системі, за рахунок обсягів стабілізаційного фонду сировини і продовольства, сільськогосподарської продукції і сировини, а також накладення санкцій на майно суб’єктів підприємницької діяльності за невиконання чи неналежне виконання біржових угод, що призвело до зменшення обсягів

стабілізаційного фонду; аналізує і прогнозує ринок сільськогосподарської продукції.

Українська аграрна біржа: організовує проведення торгів великими оптовими партіями сільськогосподарської продукції, форвардних і ф'ючерсних торгів стандартним товаром; створює і організовує роботу сертифікованих біржових складів; проводить спеціалізовані і міжрегіональні торги спільно з регіональними біржами; забезпечує умови для державного регулювання та контролю цін, експорту сільгосппродукції, внутрішнього виробничого та ресурсного балансу через єдиний біржовий механізм.

Регіональні біржі: проводять спотові і форвардні торги середньооптовими партіями сільгосппродукції відповідно до єдиних біржових правил; взаємодіють на договірних умовах з аграрною біржою, створюють необхідні умови для контролю за біржовими операціями з сільгосппродукцією; співпрацюють з районними і міжрайонними торговими домами в питаннях організації біржового товару.

Районні (міжрайонні) торгові доми: збирають інформацію про реальний стан районного (міжрайонного) ринку сільгосппродукції, проводять антидемпінговий та інший контроль за участю місцевих органів самоврядування; видають покупцям (брокерам) документи про наявність товару з якісним сертифікатом і гарантією відвантаження; формують районні лоти сільгосппродукції, яка виставляється на торги, узгоджують ціни та інші умови, забезпечують збирання, зберігання та відвантаження сільськогосподарської продукції покупцям; проводять розрахунки з пайовиками торгового дому з урахуванням інтересів товаровиробників, споживачів сільгосппродукції та постачальників матеріальних ресурсів для села; здійснюють контроль місцевих товарообмінних операцій на компенсаційній основі з дотриманням паритету цін і відповідальності за зобов'язаннями учасників.

Сільські заготівельні формування: укладають договори з виробниками сільськогосподарської продукції на реалізацію товарної продукції; організовують заготівлю сільгосппродукції від індивідуальних, фермерських і колективних виробничих формувань; забезпечують зберігання і первинну переробку сільськогосподарської продукції, доводять її до товарного виду; співпрацюють з районними торговими домами по раціональному збуту сільськогосподарської продукції.

У цілому модель біржового сільськогосподарського ринку має такі ознаки: є системною структурою, яка дає змогу створити єдиний механізм організації і функціонування оптового біржового сільськогосподарського ринку; об'єднує і реалізує спільні інтереси товаровиробників, споживачів та держави; децентралізує систему товарно-фінансових ринкових відносин без втрати державою можливості регулювання і контролю за балансом продовольчих ресурсів країни; забезпечує органам державного управління, виробникам продукції, переробним, транспортним та іншим формуванням умови для планування своєї діяльності,

використовуючи інструментарій біржового ринку.

Іншим видом ринкової інфраструктури є контрактні компанії асоціативного типу, тобто такі структури, які об'єднують виробників сільськогосподарської продукції з переробними підприємствами, а також іншими юридичними і фізичними особами.

Контрактні компанії - це самостійні, добровільні комерційні товариства продавців, покупців і посередників, які об'єднуються на пайових принципах для здійснення оптових операцій купівлі-продажу сільськогосподарських продуктів і сировини за контрактами у визначених місцях і за встановленими правилами торгівлі. Як торговельна структура контрактні компанії від себе не укладають угод про купівлю-продаж, оскільки не мають реальної продукції. Вони є третьою стороною в угодах при оптовій купівлі-продажу, які укладаються їх членами.

Основні завдання контрактних компаній полягають у забезпеченні безпосередньої взаємодії товаровиробників і товароспоживачів сільськогосподарських продуктів та сировини з метою погодження попиту, пропозицій і цін на них, прискоренні та спрощенні руху товаропотоків, взаєморозрахунків і платежів та забезпеченні товаровиробникам і товароспоживачам сільськогосподарської продукції можливостей виходу на немонополізований конкурентний ринок. З урахуванням цього контрактні комерційно-посередницькі структури повинні виконувати такі функції.

Інформаційно-координаційна діяльність передбачає збирання і поширення економічної інформації про обсяги виробництва сільськогосподарської продукції та сировини, асортимент, попит і ціни на них. На основі економічної інформації про обсяги виробництва продукції, попит, якість і ціни на неї, платоспроможність покупців контрактні компанії можуть робити аналітичні огляди з питань кон'юнктури ринку, виробництва продукції, діяльності і фінансового стану потенційних покупців, рівня кваліфікації брокерського контингенту. Ці матеріали та розроблені на їх основі рекомендації контрактні компанії можуть надавати чи продавати своїм членам та постійним клієнтам.

Торгові операції здійснюються за певними правилами, у тому числі при торгівлі контрактами. Ці правила розробляються на основі діючих законів та урядових постанов, а також узагальнення практичного досвіду і затверджуються загальними зборами членів контрактних компаній. Вони є обов'язковими для всіх, хто бере участь у торгах, ярмарках, виставках чи аукціонах, які проводяться тією чи іншою компанією.

Правове і технічне оформлення торгових операцій при потребі надається виконавчими працівниками компаній тим, хто уклав угоду на торгах. Для цього вони повинні мати відповідну кваліфікацію і набір необхідних документів.

Для здійснення своєї діяльності, утримання виконавчої дирекції контрактні компанії формують основні фонди та основні засоби, які є їх майном: земельні ділянки, будинки, споруди, устаткування, грошові ресурси, цінні папери. Вони формуються за рахунок: пайових внесків членів у грошовій і в натуральній формі;

орендних платежів за право здійснювати оптову купівлю-продаж сільськогосподарських продуктів і сировини на торгах, ярмарках, виставках та аукціонах, що проводять контрактні компанії; торгівлі комерційною інформацією, консультаціями та іншими послугами; певних відрахувань за фактом укладених угод, включаючи й комісійні посередників на користь контрактних компаній.

Контрактні компанії не передбачають одержання високих прибутків. Тому надходження коштів з різних джерел у загальній сумі повинні забезпечити покриття поточних витрат і отримання мінімуму (2-3%) прибутку, який використовується в основному для розвитку виробничої інфраструктури компаній.

Через контрактні компанії можуть укладатися угоди на різні товари (сільськогосподарську продукцію, продукцію переробки, матеріально-технічні ресурси та ін.), тому для зручності у практичній роботі бажано використовувати типовий контракт. Контракт є документом, що фіксує досягнені домовленості двосторонньої угоди між юридичною (фізичною) особою, що має намір продати товар, і покупцем, що хоче прибдати той товар на певних умовах. Якщо ж контракт укладається через контрактну компанію і реєструється в ній, то з двосторонньої угоди він перетворюється у тристоронню, де взаємна відповідальність контрагентів перетворюється у відповідальність перед компанією, через яку укладено контракт.

Компанія знаходить покупця, якого задовольняють умови товаровиробника щодо відповідного товару. Між контрагентами укладається угода. Контракт реєструється в компанії і надалі нею контролюється виконання даної угоди. У разі відмови одного з партнерів від виконання зобов’язань компанія використовує страховий внесок на погашення заборгованості, стороні, що зазнала збитків, і подає від свого імені позов до суду для утримання неустойки.

Ініціатива створення контрактних компаній може належати різним організацям: сільським товаровиробникам, споживачам продукції, переробним підприємствам, державним органам, комерційним структурам, а також іншим юридичним і фізичним особам, включаючи іноземні. Ініціатор визначає організаційну групу, яка виконує всю підготовчу роботу. Кількісний склад засновників не обмежується. Вибір організаційно-правової форми контрактної компанії визначається на установчих зборах, де приймається і її статут. Вони створюються шляхом об’єднання пайових внесків, фінансових ресурсів, майна та іншої власності членів-засновників. Реєстрація здійснюється відповідно до законодавства.

Контрактні компанії можуть об’єднуватись у регіональні спілки, асоціації та інші структури для координації діяльності, захисту інтересів своїх членів, реалізації загальних та регіональних цільових програм розвитку продовольчого ринку. Вони можуть мати свої філіали, які користуються всіма правами, наділятися обов’язками основного підприємства і бути підзвітними йому. Контрактні компанії здійснюють свою діяльність відповідно до статуту і встановлених правил торгівлі.

14. СПЕЦІАЛЬНІ (ВІЛЬНІ) ЕКОНОМІЧНІ ЗОНИ (ВЕЗ)

14.1. Історичний зарубіжний досвід, об'єктивна необхідність і суть створення спеціальних (вільних) економічних зон

У 166 році до н.е. Греція проголосила на острові Делос особливі умови прийому, збереження та відправки вантажів. Це була перша в світі вільна економічна зона (ВЕЗ) торгового типу. Грецькі сановники передбачили, що купці прийдуть у Грецію і пожвавлять економічну ситуацію тільки тоді, коли їм нададуть певні пільги. Тому було скасовано ряд податків, митних зборів, спрощено адміністративні формальності. Після нововведення острів почав відігравати помітну роль у торгівлі між Заходом і Сходом, а сама держава отримала неабиякі економічні вигоди, зумовлені зростанням вантажообороту, появою нових робочих місць для місцевого населення, збільшенням податкових надходжень.

Згодом уже в середні віки, практика ВЕЗ набула поширення у Європі, зокрема у Німеччині та Франції. Так, у 1510році німецьке місто Гамбург офіційно отримало статус "порто-франко" (вільні гавані). Ця зона успішно діє до тепер, суттєво поліпшуючи економічну ситуацію у державі. Сьогодні Гамбургзький порт - це значна функціонально підготовлена територія (42 квадратні кілометри акваторії та 58 квадратних кілометрів суші) для цілодобового приймання, відправлення та обробки вантажів. Порт обслуговує 50 держав світу та 8-10тисяч суден щорічно, майже 50 мільйонів тонн вантажів.

Всього у Німеччині нині діють 6 вільних портів та 3 безмитні зони, у Франції -два райони вільної торгівлі та підприємницької діяльності, в Іспанії - 3 безмитні зони, в Італії - 3 спеціальні безмитні зони, в Японії - торгово-виробнича база.

Серед бувших соціалістичних держав першою розпочала створювати вільні економічні зони Югославія в 1963 році. Їх досвід перейняли: у 1978 - Румунія, у 1979-1980 рр.- Китай, у 1982р. - Угорщина, у 1987р. - Болгарія, у 1988р - Польща, у 1969р - В'єтнам. Починаючи з 1990року в республіках колишнього Союзу проголошено про наміри створення вільних економічних зон, зокрема в Україні, Казахстані, Киргизстані, Білорусії, Грузії, Латвії, Естонії, Росії.

Зокрема цінним для України є досвід Китаю, оскільки в процесі реформ тут ставилися і вирішувалися завдання подібно до тих, які стоять перед нами сьогодні-створення ринкової економіки, перехід до економічних методів управління, широке використання товарно-грошових відносин, перетворення відносин власності.

Результати створення і функціонування ВЕЗ Китаю позитивні: вони забезпечують до 40% загального обсягу експорту, широко залучається іноземний капітал, щорічне зростання промислового виробництва сягає 70%, впроваджуються у виробництво новітні технології, забезпечено динамічний розвиток соціальної сфери тощо.

Це підтверджує доцільність і необхідність як найактивнішого створення ВЕЗ в Україні є адже подолання економічних труднощів, яких сьогодні зазнає Україна, вимагає прийняття особливих, нестандартних рішень, здатних принципово вплинути на політичні та економічні процеси у державі. До числа таких нетрадиційних рішень, які вже найближчим часом можуть дати суттєвий позитивний ефект, саме слід віднести створення "екстериторіальних" формувань, що мають особливий режим діяльності - вільних економічних зон (ВЕЗ).

14.2. Правові основи і загальні принципи створення ВЕЗ

Вільна економічна зона являє собою частину національної території України, на якій встановлюється спеціальний правовий режим економічної діяльності та порядок застосування законодавства країни, орієнтований на посилення зовнішньоекономічних зв’язків, насамперед, за рахунок залучення іноземного капітану. Такого типу територіальні утворення не є характерними для якогось одного континенту, а стали важливим елементом структурних перетворень у світовій економіці. У США створено і діє майже 130 зон зовнішньоторговельної спрямованості, з яких 73 створено в період 1980-1985 років. В даний час кількість зон загального призначення досягла 194, а філій - 255. Функціонування більш як 500 ВЕЗ практично в усіх кранах світу справляє вплив на загальноекономічні процеси - збільшення обсягів виробництва, посилення зовнішньоекономічного обміну, зростання чисельності зайнятих, підвищення рівня життя тощо. Найбільша кількість вільних зон сконцентрована в країнах, які розвиваються, а частка продукції, виробленої на території всіх РЕЗ перевищує 57 загального обсягу світової торгівлі.

Як показує досвід, уже склався досить широкий спектр форм вільних економічних зон. Встановилися цілі їх функціонування, напрями і стратегія розвитку, підходи до зонування, визначено цілком чіткі поняття термінів і закономірностей розвитку. Загальними є й критерії віднесення територіальних утворень до різних типів зон.

Україна дотримується класифікаційної схеми, яка враховує: місце розташування зони у відповідності з географією розміщення щодо державного кордону: внутрішні (у внутрішніх районах країни) і зовнішні (безпосередньо біля державного кордону); характер об'єкта зонування: локальні (точкові), створені на основі невеликих територій окремих підприємств, транспортних вузлів і комплексні - значні за розміром територіальні утворення, адміністративно-територіальні одиниці, які виконують численні функції; взаємовідносини з національною економікою приймаючої країни: інвестиції, у механізмі яких закладено принцип тісної взаємодії з суб'єктами господарської діяльності поза зоною, розвиток горизонтальних зв'язків, і анклавні, що створюються переважно з метою збільшення впливу вільно концентрованої валюти і локалізуються на невеликій території при незначному спілкуванні з рештою економіки; функціональну орієнтацію, коли розрізняють на основі критерію виконання

певних функцій зовнішньоторговельні, торговельно-виробничі, науково-технічні, туристичні, банківсько-страхові, інформаційні зони.

Виходячи з наведеної класифікації, цілями заснування ВЕЗ найчастіше є: створення нових робочих місць і розв”язання таким чином проблем зайнятості, стимулювання припливу іноземного капіталу, розширення експортної бази поліпшення платіжного балансу країни за рахунок надходжень в іноземній валюті, ефективне використання місцевих ресурсів, стимулювання ринкових перетворень. Але досягнення поставлених цілей шляхом створення і функціонування ВЕЗ можливе лише за умови, коли у приймаючій країні існує необхідна законодавча і нормативна база.

У жовтні 1992 р. Верховна Рада України прийняла закон “Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон”, а Кабінет Міністрів України постановою від 14 березня 1994 р. № 167 схвалив Державну Концепцію створення вільних економічних зон. Ці документи окреслюють процедурні питання формування і діяльності ВЕЗ на території України, уточнюють понятійні категорії, принципи, умови, правові особливості створення і функціонування, їх класифікацію і загальну характеристику.

Вимоги державної економічної політики у створенні вільних економічних зон полягає у такому:

По-перше, створення ВЕЗ - один з елементів внутрішньої і зовнішньо економічної політики, який підпорядковується інтересам України і реалізується у поєднанні із загальнодержавними програмами структурної перебудови, приватизації здійснення грошової і кредитно-фінансової реформи.

По-друге, на території України забезпечуватиметься формування в порядку здійснення експерименту насамперед кількох різнопрофільних зон, що дозволить опрацювати механізм їх діяльності.

По-третє, обов”язково мають бути дотримані єдині вимоги, які ставляться до вільних зон, зокрема: збалансованість інтересів держави, регіону, ініціаторів заснування і суб'єктів ВЕЗ в Україні; визначеність рочмірів очікуваного економічного, соціального, екологічно ефекту; визначеність загальних обсягів і джерел фінансування із залученням бюджетних і позабюджетних коштів.

Україна має бути заінтересована у створенні насамперед зовнішньоторговельних виробничих і науково технічних зон.

Науково технічні зони дозволяють оптимально поєднати інтелектуальні ресурси та підприємницькі можливості - зменшити строки впровадження відкриттів та винаходів у виробництво, залучити кошти у вигляді ризико-капіталів та кредитів, збільшити надходження від продажу наукової продукції та товарів, вироблених на її основі, стримати відплив висококваліфікованих кадрів за кордон.

Відносно незначних витрат потребує формування зовнішньоторговельних зон, діяльність яких дає змогу досягти швидкої окупності і забезпечує, як правило, позитивний соціально-економічний ефект.

Створення багатопрофільних виробничих зон може здійснюватися на

основі існуючої виробничої бази з відповідним поповненням її національними та іноземними інвестиціями. Це сприятиме розвитку експортного потенціалу конкретного регіону та держави в цілому, розв'язанню проблем зайнятості.

Складність проблем, пов'язаних з фінансуванням та інфраструктурним забезпеченням вільних зон, може бути зменшена шляхом надання окремих незабудованих територій в оренду на пільгових умовах та на тривалий строк з гарантуванням стабільності укладених договором умов оренди.

В цілому ж створення в Україні вільних у економічних зон має здійснюватися при узгодженні загальнодержавних економічних програм і залежатиме від ефективної взаємодії органів державного управління місцевих структур та підприємств, а також від розширення самостійності територій у питаннях управління їх соціально-економічним розвитком.

У відповідності з прийнятою концепцією ВЕЗ створюється в Україні з метою: стимулювання структурних перетворень в економіці шляхом залучення іноземних інвестицій; активізації спільної з іноземними інвесторами підприємницької діяльності для нарощування експорту товарів та послуг; збільшення поставок на внутрішній ринок високоякісної продукції та послуг; активізація науково-технічного обміну, залучення і впровадження нових технологій; запозичення передового організаційного та управлінського досвіду ринкових методів господарювання; створення сучасної ринкової інфраструктури; поліпшення використання природних і трудових ресурсів; прискорення соціально економічного розвитку окремих регіонів України, в цілому підвищення життєвого рівня населення.

Створення ВЕЗ має здійснюватися з урахуванням певних факторів розміщення, зокрема: сприятливе з погляду зовнішніх і внутрішніх можливостей для реалізації намічених цілей місцерозташування ВЕЗ; наявність достатнього ресурсного потенціалу (природно-кліматичні умови, корисні копалини, трудові ресурси, науково виробничий потенціал тощо); забезпеченість обєктами виробничої та соціальної інфраструктури (яка існує або буде створена в процесі розбудови ВЕЗ) згідно з міжнародними стандартами; розвинута система комунікацій, особливо засобів зв"язку, розгалужена транспортна мережа; відсутність (або врахування в документах про створення ВЕЗ) екологічних обмежень та заборон щодо створення ВЕЗ з огляду на існуючі або передбачувані антропогенні навантаження на навколишнє срредовище.

Крім цих загальних для всіх територіально-господарських утворень факторів, повинні враховуватися специфічні умови, характерні для окремих типів ВЕЗ. Вони визначаються цільовою і функціональною спрямованістю кожної ВЕЗ, її зв'язками з позазональною економікою, ступенем інтегрованості в національне і світове господарство, прив'язкою до наявних систем розселення, виробничих та інших об'єктів. Варто також враховувати ступінь зацікавленості органа місцевого і регіонального самоврядування й населення у створенні на відповідній території спеціальної (вільної) економічної зони .

14.3. Класифікація ВЕЗ та їх загальна характеристика

Згідно з Законом України "Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон" в Україні залежно від господарської спрямованості та економіко-правових умов діяльності можуть створюватися такі ВЕЗ:

Зовнішньоторговельні зони - частина території держави, де товари іноземного походження можуть зберігатися, купуватися та продаватися без сплати мита і митних зборів, або з її відстроченням. Створюються ці зони з метою активізації зовнішньої торгівлі (імпорт, експорт, транзит) за рахунок надання митних пільг, послуг щодо зберігання і перевалки вантажів, надання в оренду складів, приміщень для виставочної діяльності, а також послуг щодо доробки, сортування, пакетування товарів тощо. Форми їх організації: вільні порти ("порто-франко"), вільні митні зони (зони франко), митні склади.

Комплексні виробничі зони - частина території держави, на якій запроваджується спеціальний (пільговий податковий, валютно-фінансовий, митний тощо) режим економічної діяльності з метою стимулювання підприємництва, залучення інвестицій у пріоритетні галузі господарства, розширення зовнішньоекономічних зв"язків, запозичення нових технологій, забезпечення зайнятості населення. Вони можуть мати форму **експортних виробничих зон**, де розвивається, насамперед, експортне виробництво, орієнтоване на переробку власної сировини та переважно складальні операції та **імпортоорієнтованих зон**, головна функція яких - розвиток імпортизамінних виробництв.

Науково-технічні зони - ВЕЗ, спеціальний правовий режим яких орієнтований на розвиток наукового і виробничого потенціалу, досягнення нової якості економіки через стимулювання фундаментальних і прикладних досліджень з подальшим впровадженням результатів наукових розробок у виробництво. Вони можуть існувати у формі регіональних інноваційних центрів - технополісів, районів інтенсивного наукового розвитку, високотехнологічних промислових комплексів, науково-виробничих парків (технологічних, дослідницьких, промислових, агропарків), а також локальних інноваційних центрів та опорних інноваційних пунктів.

Туристично-рекреаційні зони - вільні економічні зони, які створюються в регіонах, що мають багатий природний, рекреаційний та історико-культурний потенціал, з метою ефективного його використання і збереження, а також активізації підприємницької діяльності (в тому числі із залученням іноземних інвесторів) у сфері рекреаційно туристичного бізнесу.

Банківсько-страхові (офшорні) зони - це зони в яких запроваджується особливо сприятливий режим здійснення банківських та страхових операцій в іноземній валюті для обслуговування нерезидентів. Офшорний статус надається банківським та страховим установам, які були створені за участю лише

нерезидентів і обслуговують лише ту їхню підприємницьку діяльність, що здійснюється за межами України.

Зони прикордонної торгівлі - частина території держави на кордонах із сусідніми країнами, де діє спрощений порядок перетину кордону і торгівлі.

Крім вищезазначених, в Україні можуть створюватися ВЕЗ інших типів, а також **комплексні спеціальні (вільні) економічні зони**, які поєднують у собі риси та елементи зон різних типів.

Вибір варіанта організації ВЕЗ визначається двома основними критеріями: економічна ефективність та оптимальне поєднання типових елементів із специфічними умовами конкретного об'єкта.

14.4. Стратегія розвитку ВЕЗ в Україні

Максимальні позитивні результати діяльності ВЕЗ при мінімумі початкових витрат забезпечуються створенням **зовнішньоторговельних** зон різної спеціалізації. Критеріям розміщення зон такого типу в цілому відповідають прикордонні регіони, що мають розвинуту транспортну інфраструктуру, яка обслуговує зовнішньоторговельні вантажопотоки (Львівська, Закарпатська, Чернівецька області). Тут може бути створено зовнішньоторговельні (експортні, імпортні, транзитні) зони невеликої площі.

В режимі "порто-франко", з перспективою наступного розширення функцій, можуть працювати порти Одеси, Іллічівська, Ізмаїла, Керчі, Ялти. За умови скоординованості економічної політики причорноморських держав у майбутньому може бути створено комплекс вільних митних зон малої площі (від 15 до 30 га), об'єднаних у митний союз.

У разі позитивного вирішення питання про будівництво "сорок п"ятої паралелі" - трансконтинентальної автомобільної безмитної траси Київ - Лісабон - доцільно сформувати комплекс зовнішньоторговельних зон для її обслуговування.

Об'єктивно існуюча спрямованість ряду підприємств України на випуск високотехнологічної наукомісткої продукції європейського та світового рівня, у поєднанні з діяльністю конкурентоспроможних у своїй галузі науково-дослідних установ і експериментальних центрів здатна за короткий час забезпечити комплексний соціально-економічний ефект у **науково-технічних зонах** різної модифікації.

Умови, які визначають можливість створення науково-технічної зони: високий науково-технічний потенціал навчальних і дослідних інститутів, центрів, лабораторій і конструкторських бюро, що здійснюють перспективні науково-технічні розробки, мають у своєму доробку відкриття та новітні технологічні рішення; висока концентрація підприємств, спроможних реалізувати у виробництві результати науково-дослідних і конструкторських розробок; просторова можливість для розміщення нових фірм; сприятливі умови життєдіяльності та відпочинку науково-технічного персоналу; перспективи

залучення фінансових ресурсів (у національній та іноземній валютах) для обслуговування розвитку зони.

Зазначеним умовам великою мірою відповідають за своїм інтелектуальним, кадровим і виробничим потенціалом міста Київ, Харків, Львів, Одеса.

Крім того, в Україні доцільно стимулювати створення науково-технічних центрів різної спеціалізації, технопарків та інкубаторів, які навіть при незначних масштабах проектів та галузевій обмеженості досліджуваних проблем сприяють розвиткові науково-технічного потенціалу та реалізації інновацій у сфері виробництва.

Перспективним і економічно доцільним є створення **багатопрофільних комплексних виробничих зон**, у тому числі експортно-виробничих на основі існуючої виробничої бази, підсиленої національними й іноземними інвестиціями. Це сприятиме розвиткові експортного потенціалу окремих регіонів та держави в цілому, вирішенню проблем зайнятості населення.

Основними факторами, що обслуговують вибір виробничої спеціалізації зони є: базовий виробничий потенціал, забезпеченість об'єктами виробничої та соціальної інфраструктури; наявність відповідних природних і трудових ресурсів, необхідної кваліфікації або відносного надлишку трудових ресурсів (незайнятого у суспільному виробництві населення); зацікавленість іноземних інвесторів у фінансуванні того чи іншого виробництва.

Зазначеним умовам відповідає ряд регіонів та міст України. Уже найближчим часом можливе створення експортно-виробничих зон у ряді західних областей, зокрема у Львівській, Закарпатській та Чернівецькій, а також у Київській області з орієнтацією на випуск продукції точного машинобудування, меблів, виробів легкої промисловості.

У південних областях України доцільно організувати зони спеціалізовані на випуску товарної руди, вугілля, продукції хімічної промисловості. Північні, центральні області України можуть орієнтуватися на випуск хімічних волокон, окремих видів продукції машинобудування, будівельних матеріалів, в тому числі на обробку граніту.

Унікальний природно-ресурсний потенціал України, наявна матеріально технічна база лікування та відпочинку, доповнена необхідними засобами комунікації, незмінно високий попит на рекреаційні послуги зумовлюють потенційну вигідність функціонування **туристично-рекреаційних зон**. Базою для їх створення можуть стати регіон Карпат (зокрема Закарпатська і Львівська області), Одеська область, Республіка Крим.

Проблеми, пов”язані з фінансуванням та інфраструктурним забезпеченням ВЕЗ, частково можуть вирішуватися шляхом надання окремих незабудованих територій у довготермінову оренду іноземним фірмам на пільгових умовах, з правовим гарантуванням стабільності визначених договором умов у разі додержання напрямів підприємницької діяльності.

На першому етапі - до 2000 року з метою практичного відпрацювання організаційних, фінансових та виробничих механізмів, доцільно створювати спеціальні (вільні) економічні зони різних типів, віддаючи перевагу локальним, або так званим “точковим” ВЕЗ, які розміщуються на невеликих територіях.

На другому етапі можна формувати багатофункціональні ВЕЗ, в тому числі на базі окремих регіонів, а також ВЕЗ міжнародного типу на суміжних територіях кількох держав.

15. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ПРАЦІ

15.1. Баланс трудових ресурсів і праці

Для забезпечення раціонального використання потенціалу праці важливо використовувати зведений баланс трудових ресурсів. Він складається з двох частин: ресурсної (наявність трудових ресурсів) і витратної (розподіл трудових ресурсів). Обидві частини балансу мають кореспондуватися. У першій характеризується чисельність та склад трудових ресурсів, у другій — їх розподіл та використання.

Під трудовими ресурсами слід розуміти частину населення, яка володіє сукупністю необхідних фізичних та інтелектуальних здібностей для роботи в певній сфері застосування праці. В Україні до складу трудових ресурсів включається працездатне населення від 16 до 59 років — чоловіки (коефіцієнт – 1,0) та від 16 до 54 років — жінки (коефіцієнт – 0,6), населення старше і молодше працездатного віку, яке зайняте в суспільному виробництві – (коефіцієнт – 0,15).

Зміни чисельності трудових ресурсів (потенціалу) визначаються: співвідношенням народжуваності і смертності населення; станом здоров’я населення [(робочі дні – лікарняні дні): робочі дні] ; тривалість освіти; співвідношенням осіб, що вступають в працездатний і переходять в пенсійний вік

Характерною тенденцією структурних змін в складі трудових ресурсів є збільшення питомої ваги зайнятих в невиробничій сфері. Цей процес свідчить про підвищення ефективності виробництва.

Основними джерелами інформації для визначення трудових ресурсів та їх структури є дані перепису населення, спеціальні дослідження, обстеження, прогнози на різних рівнях управління.

Розрахунок ресурсної частини балансу трудових ресурсів, тобто попереднього балансу, виконується в такій послідовності: обґрунтовується чисельність населення в працездатному віці (за даними демографічного прогнозу); визначається чисельність працюючих пенсіонерів у плановому періоді за формулою; встановлюється чисельність зайнятих в особистих (індивідуальних) господарствах; обчислюється чисельність зайнятих у народному господарстві.

Друга частина балансу – витратна, яка характеризує міжгалузевий розподіл трудових ресурсів. Тобто тут відображається використання потенціального запасу

праці в конкретних галузях народного господарства.

На етапі розробки кінцевого варіанту балансу перш за все визначається потреба економіки в робочій силі на плановий період. Для цього використовуються індекси зростання обсягу випуску продукції та продуктивності праці в матеріальному виробництві, а також нормативи витрат праці по кожному виду послуг.

Зведений баланс трудових ресурсів може складатися по області, економічному регіону, країні в цілому. На регіональному рівні при встановленні ресурсної та витратної частин балансу інколи виникає невідповідність між ними. У тому випадку, коли переважає ресурсна частина звітного балансу, необхідно в плановому балансі передбачити заходи щодо створення додаткових робочих місць з метою забезпечення повної зайнятості — балансу. При аналізі регіональних балансів трудових ресурсів з урахуванням тенденцій до їх природного приросту розробляються заходи щодо оптимального використання трудових ресурсів у районах, де є їх надлишок, і зниження трудомісткості виробництва та підвищення ефективності наявних трудових ресурсів у трудодефіцитних

Баланс ринку праці. Ринок праці, як і ринки капіталів, товарів, цінних паперів та інших є складовою частиною ринкової економіки. Об'єктом купівлі-продажу на ринку праці є здібність людини до праці. При цьому предметом торгівлі є не тільки певний вид праці, а й час його використання. Стан ринку праці характеризується, з одного боку, рівнем зайнятості населення, а з іншого — рівнем безробіття.

Ринок праці формується як система суспільних відносин, що відображає рівень розвитку та досягнення на даний період балансу інтересів між силами, які беруть участь у ринку: підприємцями, працюючими та державою. Як найбільш складний елемент економіки, ринок праці можна визначити як систему соціально-економічних відносин між власниками робочої сили, які потребують роботи за наймом, і власниками засобів виробництва, які пред'являють попит на робочу силу з приводу її залучення в суспільне виробництво, для її функціонування й відтворення, а також розподілу й перерозподілу результатів її праці. Зворотною стороною ринку праці постає безробіття.

В умовах ринку фактор праці одержує адекватну ринкову оцінку, яка формується при взаємодії попиту та пропозиції. Попит на ринку праці є похідною від: 1) попиту на товари та послуги, 2) продуктивності праці, а також соціальної політики держави. Пропозиція на ринку праці прямо залежить від ціни на робочу силу й вимог до кваліфікації претендентів на ті чи інші робочі місця.

Активне регулювання ринку праці передбачає наявність розгалуженої інфраструктури робочої сили, основними елементами якої є: служба зайнятості (біржа праці); центри підготовки та перепідготовки кадрів; фонд зайнятості; комерційні центри підготовки, перепідготовки та працевлаштування; державний фонд сприяння підприємництву; пенсійний фонд; фонди милосердя; організації профорієнтації населення, що шукає роботу.

15.2. Сутність та види зайнятості і безробіття населення

Зайнятість — це сукупність соціально-економічних відносин між людьми з метою забезпечення працездатного населення робочими місцями, пов'язана з формуванням, розподілом і перерозподілом трудових ресурсів для участі в суспільно корисній праці та забезпечення розширеного відтворення робочої сили. Відповідно до Закону України "Про зайнятість населення", прийнятого Верховною Радою України у 1991 р., зайнятими вважаються особи, які працюють за наймом; самостійно; обрані; призначені або затверджені на платну посаду в органах державного управління; проходять строкову службу в Збройних силах України; отримують професійну підготовку чи перепідготовку з відривом від виробництва; учні та студенти денних форм навчання; направлені на виконання громадських платних робіт; зайняті вихованням дітей, доглядом за хворими й людьми похилого віку; громадяни інших країн, які задіяні в економіці України.

Розрізняють такі основні ***види зайнятості,*** повну, раціональну та ефективну. Виділяють також повну, неповну, часткову, первинну зайнятість та інші.

Повна зайнятість — це надання суспільством усьому працездатному населенню можливості займатися суспільне корисною працею, на основі якої відбувається індивідуальне (у межах сім"ї) і колективне (за участю підприємств, фірм, компаній, держави) перетворення робочої сили й задоволення всієї сукупності потреб.

Раціональна зайнятість ураховує доцільність перерозподілу та використання трудових ресурсів. Вона не завжди буває ефективною, тому що здійснюється з метою поліпшення статево-вікової зайнятості, залучення до трудової діяльності працездатного населення окремих регіонів.

Ефективна зайнятість здійснюється відповідно до вимог інтенсивного типу перетворення та критеріїв економічної доцільності й соціальної результативності. Вона зорієнтована на скорочення обсягів ручної, непрестижної та важкої праці.

Одним з ключових завдань макроекономічної політики є досягнення високого рівня зайнятості. Мета досягнення високого рівня зайнятості важлива з точки зору як позитивної так і нормативної економічної теорії.

З точки зору ***позитивної економічної теорії*** додаткова кількість робочих місць означає створення більшої кількості суспільного продукту і значно вищий рівень задоволення матеріальних потреб. Економічна система, яка не повністю використовує пропоновані на ринку трудові ресурси, не досягає межі своїх виробничих можливостей. Величина суспільного продукту недоодержаного внаслідок безробіття, інколи може досягати великих сум.

З точки зору ***нормативної економічної теорії*** ці суми нестворeного суспільного продукту мають вторинне значення порівняно з витратами безробіття в нормативному розумінні, тобто з витратами, які враховують збитки, нанесені життєвим інтересам людей в системі суспільних цінностей (психологічне

потрясіння, розірвання шлюбів і розпад сімей, зростання злочинності і захворювання, величина яких зростає в періоди підвищення рівня безробіття).

"***Безробітний***" або "***непрацюючий"*** - сюди попадають особи, які займаються веденням домашнього господарства і доглядом за дітьми, а також працюючі діти до 16 років, незалежно від того, чи одержують вони зарплату, що не в повній мірі виправдано.

"***Безробітний***" або "***нездатний знайти роботу***" - сюди не попадають особи, які не прикладаюьь ніяких зусиль в пошуках роботи .

Таким чином, ***безробіття*** - це незайнятість у виробництві працездатного населення, яке бажає мати роботу.

Безробітними - визначаються працездатні громадяни працездатного віку, які по незалежних від них причин не мають заробітку (трудового доходу) через відсутність належної роботи, зареєстровані в державній службі зайнятості, дійсно шукають роботу і способи приступити до праці.

Загально прийнято виділяти:

Поточна (добровільна, фрикційна) форма безробіття - це форма трудового резерву (запасу), яка є нормою для процесу суспільного відтворення і не протирічить принципу повної зайнятості.

Зайнятість населення - це діяльність громадян, пов"язана із задоволенням особистих і суспільних потреб.

Застійна (хронічна) - тривалість 12 місяців і більше, що переходить в застійну, для якої характерна крайня нерегулярність зайнятості частини громадян, падіння їх життєвого рівня, застійне безробіття супроводжується руйнуванням навиків до праці, а нерідко - розпадом соціально-психологічних основ особи.

Структурна форма безробіття виникає переважно на базі науково-технічних зрушень в результаті яких робоча сила за своїми професійно-кваліфікаційними характеристиками перестає відповідати вимогам економіки і не може використовуватися. Окремим прикладом такої ситуації є конверсія військової економіки, перепрофілювання підприємств на випуск громадянської продукції і обумовлені цим зміни в структурі кадрів.

Скрита форма безробіття - існує тоді, коли кількість робітників на виробничих дільницях перевищує об"єктивно необхідну. Класичною сферою скритого безробіття є сільське господарство.

Сезонна форма безробіття – обумовлена сезонними коливаннями в обсязі виробництва певних галузей: деякі види будівельних, сільськогосподарських робіт промислів і т.д. забезпечують зайнятість тільки протягом певних сезонів.

В країнах з ринковою економікою існують спеціальні системи страхування по безробіттю, тобто захисту робітників від фінансових втрат, викликаних безробіттям.

Допомога по безробіттю - є засобом захисту і представляє собою грошову суму, яка періодично виплачується державою особам, які визнані безробітними в установленому законом порядку.

Необхідно відмітити, що масштаби безробіття як такі - не найтриваліша проблема. Серйозною проблемою є ***тривале безробіття***. Як показує досвід, саме з нею був пов”язаний ріст масштабів безробіття в європейських країнах з розвинутою ринковою економікою. Дійсно, якщо в США щомісячно втрачають роботу 2% загальної кількості робітників, то у Франції і Німеччині цей показник складає в середньому протягом 25 місяця, тоді як європейські - рік і більше. В значній мірі це є причиною того, що рівень безробіття в США складає 5,5%, а в Європі - 9% від загального числа зайнятих. В Бельгії, Італії та Ірландії кількість осіб, які довгий час (> 12 м-ців) не мають роботи складає 2/3 загального числа безробітних. А в Америці, Швеції і Канаді цей показник дорівнює лише 6-7% .

Масштаби тривалого безробіття залежать від двох найважливіших причин: від ефективності функціонування служб зайнятості і системи перепідготовки робітників; від відносної величини допомоги по безробіттю (порівняно з середньою зарплатою, пенсіями).

Тому основною метою ефективної політики на ринку праці формування гнучкої, розгалуженої системи перепідготовки і допомоги безробітним, створення стимулів для безробітних в пошуку нових робочих місць.

15.3. Державне регулюваня зайнятості

Вплив держави на рівень національного виробництва методами політики експансії (фіскальної чи монетарної політики) - основний елемент механізму державного регулювання зайнятості населення. Іншим його елементом є державне регулювання наслідків функціонування економіки, пов”язаних з виникненням безробіття. Таке регулювання спирається на спеціальні державні програма, основною метою яких є не загальне зростання виробництва, а створення додаткових умов для працевлаштування безробітних.

Програмний метод регулювання зайнятості здійснюється за двома напрямами: активна політика зайнятості та створення гнучких форм зайнятості.

Перший напрям передбачає розробку програм сприяння зайнятості, які охоплюють як окремі категорії населення, так і специфічні випадки загрози безробіття, викликані економічною та політичною ситуаціями, а також стихійними лихами. Головною метою таких програм є скорочення або запобігання зростанню кількості безробітних.

Програми сприяння зайнятості поділяються на три типи: програми суспільних робіт, професійна підготовка для молоді, допомога безробітним.

Програми суспільних робіт (ПСР). Вони охоплюють окремі категорії населення, регіони, періоди часу і поділяються на два види.

Перший вид ПСР - це програма трудомістких суспільних робіт, спрямованих на мобілізацію надлишкової робочої сили для створення інфраструктури в сільській місцевості (будівництво сільських доріг, дрібних іригаційних об’єктів, дешевого житла та шкіл, захисту земель і проведення лісонасаджень тощо). Дані проекту використовуються також як засоби надання

термінової допомоги під час засухи та для ліквідації наслідків стихійних лих. У містах це будівництво та ремонт доріг, тротуарів, фарбування шкіл та лікарень, вирощування овочів, робота в дитячих садках тощо.

Другий вид ПСР - це програма суспільних робіт, які мають певну соціальну спрямованість. До них належать оплачувані муніципальною владою (місцевими органами влади) послуги людям похилого віку та інвалідам, догляд за дітьми, допомога при обслуговуванні хворих тощо.

Програми професійної підготовки для молоді (ППП).У сфері зайнятості зростання вимог щодо кваліфікації та профпідготовки робочої сили призводить до зростання безробіття серед низькокваліфікованих груп населення, насамперед серед молоді. В усіх без винятку розвинутих країнах частка безробітної молоді значно перевищує середній рівень безробіття.

ППП - проміжний етап між закінченням загальноосвітньої школи та постійною зайнятістю. Це програми, змістом яких є допомога молоді в отриманні професійної підготовки та підвищення кваліфікації. Програми профпідготовки фінансуються спонсорами – підприємцями, місцевими органами влади, добровільними грошовими внесками. Молодь на яку поширюється дія таких програм одержує, матеріальну допомогу у вигляді стипендій.

Програми допомоги безробітним, що не мають роботи протягом тривалого часу. За даними Міжнародної організації праці (МОП), у багатьох країнах питома вага безробітних, що не мають роботу більше як один рік, перевищувала половину всієї кількості безробітних.

Для стимулювання підприємців щодо найму на роботу, а також безробітних щодо активних пошуків роботи в західних країнах застосовується цілий ряд ефективних засобів.

Одним із дійових засобів сприяння зайнятості є надання субсидій. Підприємцям надаються від держави субсидії для доплат до заробітної плати працевлаштованим безробітним, яка значно нижча від заробітної плати постійних робітників; а також субсидії на профпідготовку безробітних. Держава активно стимулює підприємства у випадку працевлаштування та профпідготовки молоді. Так, наприклад, державні органи Великобританії, Італії, Швеції відшкодовують до 80% такого роду витрат підприємств. У США підприємства стимулюються диференційованою політикою податків.

Не менш важливим засобом фінансового стимулювання підприємств є часткове або повне звільнення від сплати внесків у фонд соціального страхування на осіб, що проходять профпідготовку. Особливу увагу державні структури приділяють допомозі безробітним в організації власної справи, відкритті підприємства. Для бажаючих організувати свій бізнес держава виділяє фінансова допомогу – субсидії, організовує навчання з економічних дисциплін: менеджменту, маркетингу, фінансової та облікової діяльності тощо. З метою забезпечення успішного ведення власної справи на початковому етапі функціонування нових підприємств держава допомагає їм у вирішенні

організаційних питань, контролі за стандартами, податками та ін.

Спеціальними програмами стосовно зайнятості можуть керувати як центральні державні органи, так і регіональні і місцеві органи влади. Центральні органи приймають відповідні законодавчі акти та здійснюють бюджетний контроль. Конкретні програми розробляються звичайно на регіональному та місцевому рівнях.

Програми сприяння зайнятості - динамічний інструмент активної політики зайнятості. Термін її дії розрахований на період від шести місяців до двох років, але іноді вони можуть бути продовжені шляхом прийняття відповідних нормативних актів.

Більшість програм фінансується з державного бюджету. Крім того окремі спеціальні програми можуть фінансуватися і через податкову систему (податковий кредит, податкові відрахування, повернення податків).

Другий напрям (гнучкі форми зайнятості) передбачає створення сприятливих умов, здатних підвищити рівень зайнятості населення. До них належать установлення працездатному населенню вигідніших форм та режимів праці, допомога підприємцям у маневруванні кількістю та якістю робочої сили у вирішенні проблем, пов”язаних з використанням праці жінок, людей похилого віку, іноземних робітників, іммігрантів тощо.

Гнучкі форми зайнятості включають: використання різноманітних нестандартних режимів як повного так і неповного робочого часу; облік соціального статусу робітників (самостійні робітники, неоплачувані члени сім'ї); використання у процесі виробництва нестандартних робочих місць та організації праці (надомна праця, робітники на виклик); впровадження нестандартних організаційних форм (тимчасові робітники).

У вирішенні проблем безробіття гнучкі форми зайнятості дають можливість, по-перше, скоротити загальну чисельність незайнятого населення через надання роботи певним категоріям населення на відповідних умовах; по-друге, збільшити або зберегти при скороченні обсягів виробництва кількість занятих, не збільшуючи при цьому число робочих місць завдяки поділу їх між робітниками та шляхом скорочення робочого часу; по-третє, розширити можливості працевлаштування для осіб, звільнених з виробництва.

Останнім часом у багатьох країнах були прийняті різноманітні закони, що регулюють окремі види зайнятості. Процес розвитку гнучкого ринку праці підтримується також державними заходами, зміст яких полягає в скороченні сфери стандартних умов найму та режимів праці й стимулюванні гнучкіших їх форм. До таких заходів належать: законодавче зменшення обсягів дозволених наднормових робіт, скорочення тривалості робочого тижня, збільшення оплачуваної відпустки; % зниження пенсійного віку; субсидії підприємствам, що використовують нові форми зайнятості; стимулювання створення “власної справи” тощо.

Зайнятість – це праця не тільки на державних підприємствах, у

колективних господарствах та громадських організаціях, а й в ореендних, акціонерних та кооперативних об'єднаннях, в особистому фермерському господарстві та приватно-підприємницькій діяльності. Виховання дітей, догляд за хворими, інвалідами та людьми похилого віку – це теж праця. Допускається право й на "добровільну незайнятість" працездатних людей, які мають забезпечені законом джерела доходів. Йдеться про право не працювати взагалі.

Система державного регулювання зайнятості забезпечується правовими, організаційними та економічними заходами.

До правових відноситься ряд закодонавчих актів, які повинні регулювати зайнятість населення. Це перш за все Закон України про зайнятість і пакет відповідних постанов КМУ.

Державна політика України зайнятості основується на таких принципах: зебезпечення рівних можливостей всім громадянам, незалежно від походження, соціального і майнового стану, статі, віку, політичних поглядів, вибору виду діяльності у відповідності із здібностями і професійною підготовкою з врахуванням особистих інтересів і суспільних потреб; сприяння забезпеченню ефективної зайнятості, запобігання безробіттю, створення нових робочих місць і умов для розвитку підприємства; добровільність праці, яка основана на волевиявленні громадян.

До організаційних заходів відноситься створення достатньо могутньої державної служби зайнятості.

До економічних заходів_включають податково-кредитне регулювання. З державного фонду сприяння зайнятості населення фінансується: розвиток центрів підготовки і навчання вивільнених робітників і незайнятого населення, професійна орієнтація населення; проведення наукових досліджень і розробок по проблемах ринку праці; забезпечення міжнародного співробітництва у вирішення проблем зайнятості населення; виплати допомоги по безробіттю; надання безпроцентного кредиту безробітним для заняття підприємницької діяльністю.

Державна служба зайнятості виконує такі завдання: інформує населення про стан ринку праці, про наявність вільних робочих місць; консультує громадян з питань одержання роботи (працевлаштування); веде облік громадян, які звертаються з питань працевлаштування, створює автоматизовані банки даних потреб в кадрах; направляє на професійну підготовку і перепідготовку; розробляє прогнози, визначає обсяги і напрями підготовки кадрів.

15.4. Державна система соціального захисту населення.

Соціальна політика — це комплекс соціально-економічних заходів держави, підприємств, організацій, місцевих органів управління, направлених на захист населення від безробіття, підвищення цін, знецінювання трудових заощаджень та інше. Відповідно до статті 25 Декларації прав людини сучасна держава повинна гарантувати право на такий рівень життя, який дозволяє забезпечити людей їжею, житлом, медичним обслуговуванням, необхідним для

підтримання здоров'я, власного добробуту й добробуту сім'ї, право на соціальне забезпечення в разі безробіття, хвороби, каліцтва, овдовіння, старості та інших випадків втрати засобів до існування з незалежних від людей причин.

Рівень доходів членів суспільства є важливим показником їх добробуту, оскільки визначає можливості матеріального й духовного життя індивіда: відпочинку, отримання освіти, підтримання здоров'я, задоволення нагальних потреб. Основними факторами, що безпосередньо впливають на величину доходів населення є: розмір заробітної плати, динаміка роздрібних цін, ступінь насичення споживчого ринку товарами та інші.

Суттєвий вплив на формування доходів населення справляють виплати за програмами державної допомоги. За рахунок цих джерел здійснюється пенсійне забезпечення, утримання тимчасово непрацездатних громадян, виплачується різного виду допомога (на догляд за дітьми, медичне обслуговування, малозабезпеченим сім'ям на дітей, по безробіттю).

Соціальний захист включає в себе систему заходів, які захищають будь-якого громадянина країни від економічної та соціальної деградації не тільки внаслідок безробіття, а у випадку втрати чи різкого скорочення доходів, хвороби, народження дитини, виробничої травми, інвалідності, похилого віку тощо.

Витрати на соціальний захист залежать від можливостей економіки. В країнах з ринковою економікою склалася троїста система фінансування соціальних програм, суб’єктами якої виступають держава, роботодавці та одержувач соціальних виплат. Вирішення питання про фінансування соціальних програм виявляється надзвичайно важливим з точки зору рівня заробітної плати, тому що дає змогу приєднувати до неї кошти, які витрачаються централізовано із суспільних фондів споживання.

Державний соціальний захзист, в свою чергу, може здійснюватися двома шляхами: через соціальне страхування та соціальну допомогу. Найбільш масштабна частина – це державне соціальне страхування. Переважна частка виплат іде на пенсії за віком, інвалідністю, у випадку смерті годувальника, на медичну допомогу. Однак соціальні виплати компенсують лише частину загального фонду засобів життя.

Державна соціальна допомога також здійснюється двома шляхами: програми допомоги в грошовій формі; допомога в натуральній формі, тобто у вигляді продовольчих талонів, шкільних сніданків та обідів, продовольчих товарів людям похилого віку, медичного обслуговування житлової допомоги, позичок студентам тощо.

За умов інфляції очевидним є різке зниження рівня життя осіб з фіксованими доходами: викладачів, лікарів, студентів, пенсіонерів тощо. В такому випадку держава використовує тимчасові заходи або запроваджує окремі елементи системи соціального захисту. До тимчасових заходів належать закони та постанови про компенсацію та індексацію доходів населення.

Компенсація передбачає передачу державних дотацій на збиткову

продукцію від виробника споживачу у разі збільшення цін на цю продукцію. Система компенсацій базується таким чином, щоб, з одного боку, захити соціально вразливі верстви населення, а з іншого – прив’язати компенсаційні виплати до трудового вкладу кожного члена суспільства.

Для розрахунку життєвого рівня населення в світовій практиці використовується показник індексу вартості життя.

16. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬО-ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

16.1. Державні і міжнародні органи регулювання зовнішньо-економічної діяльності

Регулювання підприємницької зовнішньо-економічної діяльності діяльності практично здійснюють державні органи законодавчої та виконавчої влади — Верховна Рада України, Кабінет Мінісгрів, Національний банк, Міністерство зовнішньоекономічних зв'язків і торгівлі, Державне управління митного контролю.

До компетенції Верховної Ради України належить таке: прийняття, зміна і скасування законів стосовно зовнішньоекономічної діяльності; затвердження основних напрямків зовнішньоекономічної політики України; розгляд, затвердження і зміна структури органів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності; ратифікація міжнародних договорів України; затвердження нормативів обов'язкового розподілу валютного виторгу між державою та місцевими органами влади, ставок і умов оподаткування, митних тарифів, зборів і процедур щодо здійснення зовнішньоекономічної діяльності; встановлення спеціальних режимів зовнішньоекономічної діяльності на території України; затвердження списків товарів, експорт та імпорт яких підлягає ліцензуванню і квотуванню або забороняється.

Кабінет Міністрів України має такі повноваження: • здійснює конкретні заходи в галузі зовнішньоекономічної політики України відповідно до чинного законодавства; координує діяльність міністерств, державних комітетів і відомств щодо регулювання і здійснення зовнішньоекономічної діяльності; узгоджує роботу торговельних представництв України за кордоном; приймає нормативні акти з питань зовнішньоекономічної діяльності у випадках, передбачених чинним законодавством України; проводить переговори та підписує міжурядові договори (угоди) з питань зовнішньоекономічної та спільної підприємницької діяльності, забезпечує їх виконання всіма органами, підпорядкованими Кабінету Міністрів України; забезпечує складання платіжного балансу, валютного плану, а також реєстрацію міжнародних спільних підприємств; здійснює заходи, спрямовані на раціональне використання Державного валютного фонду України.

Національний банк України: забезпечує збереження і належне використання золото-валютного резерву України та інших державних цінностей, що використовуються у міжнародній підприємницькій діяльності; представляє інтереси України у відносинах з центральними банками інших держав, між банками та іншими фінансово-кредитними установами, а також укладає відповідні міжбанківські угоди; регулює курс національної валюти України стосовно грошових одиниць інших країн; - здійснює облік і розрахунки по виданих та отриманих кредитах, операції з централізованими валютними ресурсами, що надаються йому Державним валютним фондом України.

Міністерство зовнішньоекономічних зв'язків і торгівлі України: забезпечує проведення єдиної зовнішньоекономічної політики у процесі виходу суб'єктів господарювання на зовнішній ринок, координацію їхньої діяльності у сфері міжнародного бізнесу; контролює виконання всіма суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності законів та міжнародних договорів України; здійснює заходи нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів спільного підприємництва.

Процеси інтернаціоналізації підприємств і країн відбуваються за регулюючої участі певних міжнародних союзів, співтовариств, а також конкретних міжнародних організацій. У сукупності вони здатні допомагати сфері міжнародного бізнесу вирішувати його актуальні, насамперед фінансові та інші економічні проблеми.

Основною метою регулювання зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання є: забезпечення збалансованості різних сфер економіки й рівноваги внутрішнього ринку України; стимулювання прогресивних структурних змін в економіці, зовнішньоекономічних зв'язків суб'єктів підприємницької діяльності; створення особливо пільгових умов для інтеграції економіки України в сисіему світового поділу праці та її максимально можливе наближення до ринкових структур розвинутих країн; здійснення захисту економічних інтересів України в цілому й окремих суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності зокрема; надання рівних можливостей суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності, розвиюк усіх видів підприємництва незалежно від форми власності; заохочення конкуренції і подолання монополізму у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

16.2. Платіжний та торговельний баланси зовнішньоекономічної діяльності.

Платіжний баланс - це документ, що відображає всі фінансові операції, які здійснюються в сфері зовнішньоекономічних відносин і виражає співвідношення між сумою надходжень, одержаних даною країною з-за кордону, і сумою здійснених нею платежів за кордоном за певний відрізок часу (рік, квартал, місяць); - це баланс між усіма доходами, які Україна отримує від іноземних держав у результаті зовнішньоекономічної діяльності, і всіма платежами, які вона здійснює зарубіжним державам; — це категорія, в якій знаходять вартісний вираз

зовнішньоекономічні відносини країни зі світом. У ньому відбиваються результати міжнародних економічних відносин. Він найповніше (кількісно та якісно) виражає масштаби, структуру й характер зовнішньоекономічних операцій країни, її участь у світовому господарстві.

Усі зовнішньоекономічні операції обліковуються за принципом подвійної бухгалтерії. Тобто, грошові доходи, які надходять від експорту, оприбутковуються зі знаком "плюс" (як прибуток), а виплати, що перераховуються за кордон за імпортні операції, записуються в платіжний баланс зі знаком "мінус" (як витрати). Різниця між доходами й витратами із зовнішньоекономічних операцій називається "сальдо платіжного балансу". Воно може бути позитивним або негативним. В останньому випадку держава буде мати "дефіцит платіжного балансу", що може негативно позначитися на стабільності обмінного курсу національної валюти.

Україна розробляє платіжний баланс за схемою й методикою Міжнародного валютного фонду. Він включає: торговельний баланс; платежі та надходження за послуги, некомерційні платежі, доходи від зарубіжних інвестицій, рух довгострокового та короткострокового капіталів і валютних резервів. Усі елементи платіжного балансу ділять на 3 групи:

1. Частина платіжного балансу, яка відображає експорт і імпорт, називається торговельним балансом держави (тобто платіжний баланс ширше торговельного). Торговельний баланс — це співвідношення вартості експорту та імпорту даної країни з її торговельними партнерами. На цю групу припадає переважна сума платежів, які здійснюються за зовнішніми платіжними зобов'язаннями. Якщо експорт перевищує імпорт, то торговельний баланс вважається позитивним (або активним), а якщо імпорт перевищує експорт — негативним (або пасивним). Крім того, у першому розділі платіжного балансу відображається торгівля послугами (туризм, послуги зв'язку, утримання військових баз за кордоном). Загальний підсумок по торговельному балансу й обліку послуг показує "сальдо з поточних операцій".

2. Баланс послуг і нєкомерційних платежів — це платежі й надходження: за користування іноземним транспортом; розрахунки за страхування; оплата поштово-телеграфних послуг, комісійних операцій, туризму, культурного обміну, приватних переказів (заробітної плати, спадщини, стипендій, пенсій), утримання дипломатичних і торгових представництв; доходи від інвестицій (проценти й дивіденди з капіталовкладень); платежі за ліцензії, технічну допомогу, гонорари, використання винаходів і військові витрати за кордоном.

Торговий баланс і баланс послуг та некомерційних платежів утворюють баланс (рахунок) поточних операцій (поточний платіжний баланс), у якому відображається процес обліку товарів і послуг, а також односторонні разові платежі.

3. Баланс руху капіталів (рахунок операцій з капіталом) відображає купівлю й продаж закордонних активів, отримання довгострокових і короткострокових позик. Кошти, надані іншим державам або іноземним

підприємствам, розглядаються як відплив капіталу, а позики, одержані від інших держав,— як приплив.

У третьому розділі виділяються операції, не пов'язані з комерційною діяльністю. Вони є засобом урівноваження сальдо платіжного балансу — наприклад, зменшення його дефіциту. З цією метою використовуються : продаж золота, залучення нових кредитів, відстрочка платежів з кредитів, отриманих раніше, і виплати відсотків за їх користування. Усі ці операції мають особливе призначення — поліпшити стан платіжного балансу, і тому виділяються в окремий розділ.

Баланс руху капіталів фіксує надходження в Україну з інших держав інвестицій та кредитів і такий же рух капіталів за кордон. Вони можуть використовуватися для придбання матеріальних чи фінансових активів. Існує тісний взаємозв'язок між балансом поточних операцій і балансом руху капіталів.

Стан платіжного й торговельного балансу держави справляє великий вплив на валютний курс і валютну політику. Валютний курс — це ціна грошової одиниці даної національної валюти, вираженої в грошах іншої країни. Існуючий курс обміну двох валют приблизно відповідає співвідношенню їх купівельної спроможності на даний час. з рухом валютних курсів тісно пов'язана ефективність міжнародної торгівлі.

Хоча платіжний і розрахунковий баланси мають однакову структуру, різниця між ними полягає в тому, що в розрахунковий баланс включаються виплати й зобов'язання країни відносно інших країн, у тому числі непогашені, а в платіжний баланс — фактичні надходження й платежі. Таким чином, розбіжності між платіжним і розрахунковим балансами відображають ступінь розвитку міжнародних кредитних відносин, які визначають розрив (лаг) у часі між виплатами й надходженнями. Платіжний баланс за своїм результатом може не збігатися з розрахунковим.

Платіжні баланси не можуть бути незбалансованими, тому що всі три їх складові (рахунки поточних операцій, рахунки капіталів, розрахунки з офіційних міжнародних резервів) у сумі мають дорівнювати нулю. Коли кажуть про дефіцит платіжного балансу, то йдеться про баланс рахунків поточних операцій і руху капіталів.

Таким чином, платіжний баланс є головним статистичним документом, що відображає зовнішньоекономічні операції України. Його стан має важливі наслідки для економіки. Наприклад, сильні коливання сальдо з поточних операцій (у той чи інший бік) небажані, тому що різке збільшення позитивного сальдо призводить до швидкого зростання грошової маси й тим самим стимулює інфляцію, а різке збільшення негативного сальдо може спричинити "обвальне" зниження обмінного курсу, а отже, хаос у зовнішньоекономічних операціях України. Саме тому держава активно регулює платіжний баланс, використовуючи контроль операцій з офіційними міжнародними резервами, зміни обмінного курсу.

Дефіцит фінансується або позикою з-за кордону, або продажем частини

активів. Нестача надходжень іноземної валюти може поповнюватися також із офіційних резервів Національного банку України. Офіційні резерви будь-якої країни обмежені. Тому стійкі або тривалі дефіцити платіжних балансів, які мають фінансуватися за рахунок їх резервів, неминуче призведуть до їх виснаження. У цьому випадку країні доведеться вжити заходів з метою забезпечення збалансованості платіжного балансу.

16.3. Типи і методи регулювання зовнішньоекономічної діяльності

Основними типами зовнішньоторгівельної політики є протекціонізм та політика вільної торгівлі.

Протекціонізм – це державна політика захисту внутрішнього ринку від іноземних конкурентів шляхом використання спеціальних заходів щодо зниження конкурентоспроможності іноземних товарів. Проте існує небезпека, що національне виробництво, захищене від іноземної конкуренції, може потерпіти від застійних явищ, зниження конкурентоспроможності національних товарів, посилення монополізації на внутрішньому ринку.

Політика вільної торгівлі передбачає ліквідацію будь-яких перешкод щодо доступу в країну іноземних товарів. Однак на практиці повністю усунути обмеження у зовнішній торгівлі ніколи не вдавалося. Прихильниками вільної торгівлі, як правило, є держави, здатні перемагати у конкуренції.

Протекціонізм та вільна торгівля приходили на зміну одне одному, поступово вдосконалюючись, зокрема під впливом НТР, тренснаціоналізації капіталу.

Основними методами регулювання зовнішньо-економічної політики є: економічні, адміністративні та правові.

Зовнішньо-економічна діяльність переважно регулюється економічними методами за допомогою мита, податків, кредитів, дотацій та пільг.

Державні митно –тарифні системи регулюють доступ іноземних товарів на внутрішній ринок і експортно-імпортні операції в цілому.

Мита бувають фіскальними і протекціоністськими. Перші мають забезпечити надходження у держбюджет, тобто суто фіскальну мету. Вони, як правило, невисокі і охоплюють невелику групу товарів. Протекціоністські мита застосовуються для захисту національного виробництва від іноземної конкуренції.

Залежно від країни походження і характеру відносин з нею величина мита може бути різною. На товари країн, яким надано режим найбільшого сприяння, встановлюються мінімальні ставки. Крім того, існують преференційні, пільгові мита. Антидемпінговими митами оподатковуються товари, що продаються за цінами, нижчими за їхню нормальну вартість. Каральні мита мають відверто дискримінаційний характер, спрямовані, як правило, на досягнення певних політичних цілей і ведуть до загострення відносин між країнами.

Класичним інструментом зовнішньо-торговельної політики є митний

тариф–систематизований перелік товарів із зазначенням мита, яким вони оподатковуються. Поширеними є дворівневі тарифи із зазначенням максимальних і мінімальних ставок.

Митне регулювання зовнішньо-економічної діяльності здійснюється згідно з законами України про митне регулювання єдиним митним тарифом України. Товари та інші предмети, що вивозяться за межі України і ввозяться на митну територію України, обкладаються митом. Ставки вивізного (експортного) мита та перелік товарів, які підлягають обкладанню митом при їх вивозі за межі України суб'єктами підприємницької діяльності, визначаються Кабінетом Міністрів України. Систематизоване зведення ставок мита, яким обкладаються товари та інші предмети, що ввозяться на митну територію України, відображається в єдиному митному тарифі. У тарифі ставки мита визначають у відсотках до митної вартості товарів. Таке мито називається адвалерним. В окремих випадках ставки вказано у встановленому грошовому розмірі стосовно фізичної одиниці товару-штуки, одиниці ваги, одиниці місткості (мито специфічне) або у комбінованому вигляді-поєднанні двох попередніх видів ставок (мито комбіноване).

Ввізне і вивізне мито нараховується у національній валюті України.
Широко запроваджується заходи, що підвищуть ціну імпортних товарів. Це імпортні податки (крім сплати мита), імпортні депозити (попередня застава імпортером перед купівлею іноземного товару), численні адміністративні, прикордонні та інші стягнення з імпорту.

З метою підтримки експорту практикуються його пряме та непряме субсидування, надання державних експортних кредитів.

До методів непрямого державного регулювання зовнішньо-економічної діяльності належать оподаткування і кредитування зовнішньо-економічної діяльності.

До адміністративних методів регулювання зовнішньо-економічної діяльності відноситься квотування, ліцензування експорту та імпорту. Перше означає дозвіл на ввіз іноземних товарів лише певної кількості на певний період часу. При ліцензуванні імпортер або експортер має одержати від державного органу спеціальний дозвіл - ліцензію на ввіз або вивіз товарів.

Квотування і ліцензування експорту товарів (робіт, послуг) вводяться з метою встановлення раціональної структури експорту та захисту внутрішнього ринку.За поданням Міністерства економіки України Кабінет Міністрів України визначає список конкретних товарів, які підпадають під режим ліцензування та квотування, та строки дії цього режиму. Квоти на експорт товарів (робіт, послуг) затверджує Кабінет Міністрів України. Реалізація квот і ліцензування експорту товарів і послуг здійснюються Міністерством зовнішніх економічних зв'язків України.

Правові методи регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні грунтуються на використанні положень законодавчих актів та декретів Кабінету Міністрів України, що регулюють зовнішньоекономічну діяльність. До них

відносяться: Закон України “Про зовнішньоекономічну діяльність”, Закон України “Про державне мито”, декрети “Про оподаткування бартерних (товарообмінних) операцій в галузі зовнішньоекономічної діяльності”, “Про встановлення спеціального режиму експорту окремих видів товарів”, “Про акцизний збір”, “Про порядок обкладання митом предметів, які ввозяться (пересилаються) громадянами в Україну”, “Про квотування і ліцензування експорту товарів (робіт і послуг)”, “Про єдиний митний тариф України”.

Регулювання міжнародної підприємницької діяльності має здійснюватись за допомогою певної сукупності методів, форм і конкретних інструментів на різних рівнях просторового поля.

Іноземними інвестиціями називаються конкретні цінності, що вкладаються безпосередньо іноземними партнерами в об'єкти підприємницької діяльності з метою отримання прибутку (доходу) або досягнення інших цілей, тобто довгострокові вкладення капіталу в різні галузі економіки і сфери діяльності. Проте існують певні варіації стосовно окремих їхніх видів: різноманітні майнові та інтелектуальні цінності, цінні папери, торгові марки тощо.

Вимоги до результатів діяльності іноземного партнера зумовлюються передовсім цілями країни, що приймає, і визначаються диференційовано за певними показниками. До останніх можна віднести: частку вітчизняного партнера, спрямованість ринку, масштаби діяльності, рівень імпортної технології, необхідність підготовки кадрів відповідного фаху і професійної спрямованості.

Трансферт (репатріація) прибутку іноземного інвестора, як правило, має включати такі регулюючі заходи: обов'язкове створення резервного фонду зі зберіганням його у банку країни, що приймає; фіксація розміру трансфертного капіталу і прибутку відповідно до правил валютного регулювання та угод про валютне співробітництво. Допускається також режим вільного переміщення капіталу.

На національному рівні система регулювання міжнародної спільної підприємницької діяльності має включати такі елементи: форми іноземних інвестицій; вимоги до результатів діяльності іноземного партнера; трансферт (репатріація) прибутку іноземного інвестора; інвестиційні пільги та обмеження; гарантії дотримання прав іноземного партнера.

Важливо зазначити, що серед методів регулювання міжнародної спільної підприємницької діяльності (правових, адміністративних, економічних, соціально-психологічних) надають очевидний пріоритет правовим методам як основі формування і функціонування інших механізмів управління такою системою господарювання.

З М І С Т	
ВСТУП	3
1.ОСНОВИ СТАНОВЛЕННЯ РЕГУЛЬОВАНОЇ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ	5
1.1. Етапи становлення економічної науки	5
1.2. Розвиток економічних моделей суспільства	12
1.2.1. Модель чистої ринкової економіки та її еволюція	13
1.2.2. Модель змішаної регульованої економіки	14
1.2.3. Модель планової економіки	16
1.3. Умови становлення регульованої ринкової економіки	18
1.3.1. Структурна характеристика економічних систем	18
1.3.2. Умови переходу від командно-адміністративної до ринкової системи господарювання	19
1.3.3. Умови ефективного функціонування ринку	20
1.3.4. Функції держави в умовах регульованої ринкової економіки	23
1.4 Основи державного регулювання економіки	24
1.4.1. Необхідність і сутність державного регулювання економіки	24
1.4.2. Форми, засоби і методи державного регулювання економіки	29
1.4.3. Світовий досвід макроекономічного регулювання	37
1.5. Конституційні засади державного управління	42
1.5.1. Сутність і структура системи державного управління	42
1.5.2. Президент України і його повноваження	43
1.5.3.Законодавчий орган державної влади України і його функції	45
1.5.4. Виконавчий орган державної влади України (КМУ, Міністерство).	47
1.5.5. Міністерства, відомства та інші центральні і місцеві органи виконавчої влади	48
1.5.6. Судова влада України (прокуратура, правосуддя, конституційний суд)	51
2. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ І СТАНОВЛЕННЯ РИНКОВИХ СТРУКТУР	52
2.1. Державна програма приватизації майна державних підприємств	52
2.2. Особливості оцінки вартості майна при приватизації його шляхом продажі	56
2.3. Особливості приватизації майна в агропромисловомукомплексі	61
2.4. Визначення статутних фондів відкритих акціонерних товариств (ВАТ)	63
2.6. Формування і державне регулювання ринку цінних паперів	68
2.6.1. Організаційно-правове забезпечення ринку цінних паперів	68

2.6.2. Інфраструктура та учасники фондового ринку України	69
2.6.3. Види, випуск і обіг цінних паперів	70
2.6.4. Формування аграрного ринку цінних паперів	75
2.6.5. Державне регулювання ринку цінних паперів	77
3. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТВОРЕННЯ ВИРОБНИЧИХ І СЕРВІСНИХ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ РИНКОВИХ СТРУКТУР	79
3.1. Реструктуризація сільськогосподарських підприємств	79
3.2. Організаційно-правова основа створення господарських формувань	81
3.3. Державне регулювання форм ділового підприємництва	83
3.4. Державне регулювання створення приватних агроформувань	84
3.5. Державне регулювання розвитку фермерства	85
3.6. Сутність підприємств малого бізнесу	87
3.7. Організаційні об'єднання підприємств	88
3.8. Регулювання розвитку особливих форм ділового підприємництва	92
3.9. Державне регулювання кооперативної діяльності	95
4. МОДЕЛЬ ЕКОНОМІЧНОГО ОБОРОТУ КРАЇНИ В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ	99
4.1.Структурна характеристика системи національних рахунків	99
4.2. Міжгалузевий баланс виробництва і розподілу товарів та послуг	100
4.3.Макроекономічні показники системи національних рахунків	103
4.4. Показники ефективності суспільного виробництва та методика їх визначення	106
4.5. Економічний оборот країни в системі національних рахунків	109
4.5.1. Сутність економічного обороту країни	109
4.5.2. Основні економічні категорії СНР	110
4.5.3. Структура національних рахунків	111
5. ПРОГНОЗУВАННЯ ТА ІНДИКАТИВНЕ ПЛАНУВАННЯ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА	124
5.1 Теоретичні основи сутності прогнозування і планування	124
5. 2. Методологія прогнозування та макроекономічного планування	133
5.3. Методи прогнозування макроекономічних процесів	137
5.4. Методи макроекономічного планування	140
5.5. Розробка програм економічного і соціального розвитку України	143
5.6. Структура і функції планових органів України	145
5.7. Формування прогнозів та планів	146
6. ФІНАНСОВО-БЮДЖЕТНЕ І КРЕДИТНЕ РЕГУЛЮВАННЯ	148
6.1 Державний бюджет - основний регламентуючий закон діяльності країни	148

6.2. Формування регульованої системи кредитування товаровиробників	160
6.2.1. Сутність кредитного забезпечення	160
6.2.2. Банківське кредитування	164
6.2.3. Особливості кредитування сільськогосподарських товаровиробників	167
6.2.4. Використання іпотеки земельних ділянок при кредитуванні сільського господарства	172
6.2.5. Державна підтримка і регулювання розвитку сільського господарства	174
6.2.6. Поєднання ринкового і державного регулювання ціноутворення в АПК	177
7. ПОДАТКОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ	183
7.1. Податкова система в регульованій ринковій економіці	183
7.2. Фіксований сільськогосподарський податок	188
7.3. Ресурсні платежі	191
7.3.1. Плата за землю	191
7.3.2. Плата за користування надрами для видобування корисних копалин	196
7.3.3. Збір за спеціальне використання лісових ресурсів	197
7.3.4.Плата за спеціальне використання водних ресурсів	199
8. ДЕРЖАВНЕ ЗАМОВЛЕННЯ І КОНТРАКТ НА ПРОДУКЦІЮ	202
8.1. Сутність державного замовлення і контракту на продукцію	202
8.2. Концепція державної системи замовлення	205
8.3. Формування і розміщення державних замовлень	206
9. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН	208
9.1.Значення земельних ресурсів	208
9.2. Структура землекористування в Україні	208
9.3. Правові основи земельних відносин	209
9.4. Реформування земельних відносин	211
9.5. Грошова оцінка сільськогосподарських земель	214
9.6. Організація і регулювання земельного ринку	216
10. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	219
10.1. Сутність і структура інноваційної діяльності	219
10.2. Фази життєвого циклу інноваційного підприємництва	221
10.3. Організаційні основи розвитку інноваційного підприємництва	223
10.4. Організаційно-економічні особливості розвитку малого інноваційного бізнесу	225
10.5. Організаційні основи підтримки розвитку інноваційного підприємництва	232

11. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	235
11.1.Організаційно-правова основа інвестиційної діяльності	235
11.2.Сутність і структураінвестиційної діяльності	236
11.3. Шляхи залучення інвестицій у сільське господарство	239
11.4. Використання лізингових відносин	240
12. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТРУКТУРНОЇ ПЕРЕБУДОВИ НАРОДНОГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ	247
12.1. Організаційно-економічні основи структурної політики	247
12.2. Державне регулювання розвитку промислового виробництва	253
12.2.1. Структура промислового виробництва і основи державного регулювання його розвитку	253
12.2.2. Натуральні і вартісні показники промислового виробництва	255
12.2.3. Прогнозуванню потреби народного господарства у промисловій продукції	257
12.2.4. Планування розвитку промислового виробництва	259
12.3. Концепція розвитку паливно-енергетичного комплексу України.	261
12.4. Планування розвитку будівництва, транспорту і зв”язку	263
12.5. Державне регулювання розвитку агропромислового комплексу (АПК)	266
12.5.1 Структура агропромислового комплексу і сутність аграрної політики у період становлення ринкових відносин	266
12.5.2.Механізм державного регулювання розвитку АПК	267
12.5.3. Макроекономічне планування розвитку галузей АПК	268
13. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ПРОДОВОЛЬСТВА	271
13.1. Регулювання ринку зерна	271
13.2. Державне регулювання ринку продукції цукробурякового виробництва	273
13.3. Ринок насіння соняшнику	278
13.4. Державне регулювання ринку молока	279
13.5. Державне регулювання ринку м'яса	281
13.6. Умови становлення повноцінного ринку продовольства	284
14. СПЕЦІАЛЬНІ (ВІЛЬНІ) ЕКОНОМІЧНІ ЗОНИ (ВЕЗ)	288
14.1. Історичний зарубіжний досвід, об'єктивна необхідність і суть створення спеціальних (вільних) економічних зон	288
14.2. Правові основи і загальні принципи створення ВЕЗ	289
14.3. Класифікація ВЕЗ та їх загальна характеристика	292
14.4. Стратегія розвитку ВЕЗ в Україні	293
15. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ПРАЦІ	295
15.1. Баланс трудових ресурсів і праці	295

15.2. Сутність та види зайнятості і безробіття населення	297
15.3. Державне регулюваня зайнятості	299
15.4. Державна система соціального захисту населення	302
16. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬО-ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	304
16.1. Державні і міжнародні органи регулювання зовнішньо-економічної діяльності	304
16.2. Платіжний та торговельний баланси зовнішньоекономічної діяльності	305
16.3. Типи і методи регулювання зовнішньоекономічної діяльності	308